

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

А.Э.ИШМУҲАМЕДОВ,
М.Т.АСҚАРОВА

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТИ

Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрга махсус таълим вазирлиги
олий ўқув юртлариаро илмий-услубий бирлашмалар
фаолиятини мувоғиқлаптирувчи кенгаши томонидан
олий ўқув юртларининг иқтисодий таълим йўналишилари
талабалари учун ўқув кўлланма
сифатида тавсия этилган

Ўзбекистон сўзучилар узошмаси Адабиёт жамғармаси нашриёти,
Тошкент 2004.

И 545

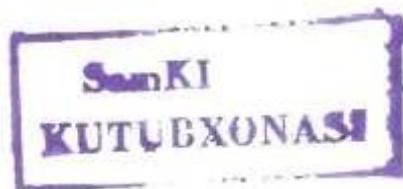
THE MINISTRY OF HIGHER AND SECONDARY SPECIAL
EDUCATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

TASHKENT STATE ECONOMIC UNIVERSITY

A.E.ISHMUKHAMEDOV,
M.T.ASKAROVA

NATIONAL ECONOMY OF UZBEKISTAN

This manual is recommended by the group of “regulating the activities of scientific organizations of higher education” of the Ministry of higher and secondary special education, for the students of higher education establishments majoring in economy

©Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси Адабиёт жамгармаси нашриёти,
Тошкент 2004.

А.Э. Ишмухамедов, М.Т. Асқарова. Ўзбекистон миллий иқтисодиёти (Ўкув кўлланма) - ТДИУ, 2004 – 256 бет.

Ушбу ўкув кўлланмада Ўзбекистон миллий иқтисодиёти-нинг бозор иқтисодиёти шароитида ўзига хос ривожланиш йўллари, келгусида ривожлантириш йўналишлари, жаҳон бозорига чиқиш, интеграция жараёнларига боғлиқлиги кўрсатилган; республика иқтисодиётида рўй берастган таркибий ўзгаришлар, иқтисодиётнинг молия - кредит дастаклари, уни давлат томонидан тартибга солиш механизмлари ёритилган; тармоқлар ривожланиши ва улар ўртасидаги мутаносибликлар рақамлар асосида изоҳланган ва кўрсатилган. Кўлланма иқтисодий таълим йўналишидаги олий ва ўрта маҳсус ўкув юртларининг талабалари учун мўлжалланган.

Ундан, шунингдек, олий ўкув юртларининг иқтисодий таълим йўналишлари бакалаврлари, магистрлари, профессор - ўқитувчилари ҳам фойдаланишлари мумкин.

Масъул муҳаррир: и.ф.д., проф.
Ш.Р. Холмўминов

Тақризчилар: и.ф.д., проф. А. Вахобов
и.ф.д., проф. А.Ф. Расулов
и.ф.д., проф. Б.Т. Салимов

Ishmukhamedov A.E., Askarova M.T. National economy of Uzbekistan (Manual) – T.: TSSEU, 2004 – 256 pages.

The manual is about developing trends of national economy of Uzbekistan in market conditions, future development trends, integration into the world market, structural changes happening in the economy of the Republic, financial-credit branch of economy, and its regulation mechanism government. Also development of branches and their connections are explained by statistical numbers and explanations.

The manual is designed for the students of Higher Education Establishments, and for the researchers of economic direction.

Responsible editor: doctor of economic science,
prof. Holmuminov Sh. R.

References: doctor of economic science,
prof. Vahobov A.
doctor of economic science, prof.
Rasulov A. F.
doctor of economic science, prof.
Salimov B T.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президентимиз И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган, мустақил тараққиёт йўлига асосланган ҳолда бозор иқтисодиётига тўла ишонч билан ўтиб бормоқда. Президент И.А.Каримов айтганидек, «Сиёсий мустақиллик ривожланган, ўзаро мутаносиб, тўлақонли иқтисодиёт билан мустаҳкамланмас экан, у бор-йўғи қурук, баландиарвоз гаплар, сохта обру орттириш воситасига айланиб қолаверади». Мустақилликнинг ўтган йиллари давомида миллӣ хўжалигиниз иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланиб, инкиroz ҳолатидан чиқарилди ва унинг кўпгина соҳаларида барқарор ўсишга эршилди. Бозор механизмининг таркибий қисмлари қарор тоғди ва унинг инфратузилмаси вужудга келтирилди, ҳозирги кунда эса иқтисодий ислоҳотларни чукурлаштириш, иқтисодиётни ҳар томонлама эркинлаштириш амалга оширилмоқда. Энг муҳими, шу давр ичида миллӣ истиқдол ғояси ва мафкураси шаклланиб, кишинларимиз онгига сингиб бормоқда.

Кўйган дастлабки қадамларимиз натижасида шаклланиб келаётган миллӣ иқтисодимиз янги асрда умумий уйимиз — янгилаётган патанимизнинг ҳайтий асосини, унинг келгусидаги тараққиёт манбанини ташкил этади.

Бундай янгилаанини жарабёнида биз учун илгари унча таниш бўлмаган қонун-қоидалар, тушунчалар, хўжалик юритиш механизми, усуслари, тамойиллари кириб келмоқда. Мулкдорлар, тадбиркорлар, тижоратчилар, акционерлар, банкирлар, биржа эгалари ва ходимлари, менеджерлар, брокерлар ва бозор иқтисодиётининг бошқа амалиётчиларидан иборат янги ижтимоий гуруҳ ва қатламлар шаклланимоқда.

«Ўзбекистон миллӣ иқтисодиёти» фани мамлакатимизда яшаётган ҳамма фуқароларнинг даромадлари, турмуш даражаси иқтисодиёт ривожланиши ва унинг тараққиёти билан, уларнинг изходий меҳнати натижасида миллӣ маҳсулотнинг кўтайиши, бу маҳсулот тўғри тақсимланиши ва ундан мақсадга мувоғиқ фойдаланилиши, шунингдек, миллӣ шул барқарорлиги билан боғлиқлигини ўргатади ҳамда миллӣ истиқдол мафкурасининг фуқаролар онгизда шаклланишида, уларнинг интеллектуал камолотга эришувида муҳим аҳамият касб этади.

«ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТИ» ФАНИННИГ МАЗМУНИ, МОҲИЯТӢ ВА ВАЗИФАЛАРИ

1.1. «Ўзбекистон миллий иқтисодиёти» фани ва унинг предмети

Республикамиз мустақилликка эрийганлигига ва деярли барча халқаро ташкилотларнинг тенг хукуқли аъзосига айланганига қисқа вақт бўлди. Аммо шу вақт ичида республикамизнинг ўзига хос хусусиятларини қамраб олган иқтисодий сиёсат шаклланиб, истиқболли йўналишлар белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чукурлаштириш йўлида» китобида бозор муносабатларини нормал ривожлантириш учун зарур шарт-шароитлар қайд қилиб ўтилган.

Эндиликда миллий иқтисодиётимизнинг турли йўналишлари ва таркибий қисмларини жаҳон бозори билан қиёсий ўрганиш мухим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон миллий иқтисодиёти жами соҳалар, уюшмалар, корхоналар, ташкилотларнинг йиғиниди бўлиб, улар ягона иқтисодий тизимга, умумий қонунларга ва ривожланиши максадларига асосланган ҳолда ўзаро бирлашган.

Ўзбекистон Республикасининг халқ хўжалиги яқин ўтмишда умумиттифоқ халқ хўжалиги мажмуисининг ташкилий қисмига киради. Шу билан бирга собиқ иттифоқдаги меҳнат тақсимотида асосан хомашё етказиб берувчи мавқени эгалларди.

Бундай шароитларда «миллий иқтисодиёт» тушунчаси ҳакида сўз юритиш хукуқига эга эмас эдик. Эндиликда Ўзбекистонда сиёсий ва давлат мустақиллиги камол топишни билан унинг миллий иқтисодиёти шаклдана бошлангти. Бу ўринда қайд этини жойзки, миллий иқтисодиёт бозор иқтисодиёти муносабатларини ўрганувчи барча аниқ фанлар назариясига, услугуга ташнади. Иқтисодиётни самарали тартибга солиш билан унинг шаклланишига қулай иқтисодий, хукуқий, ташкилий вазият яратилади. Жаҳондаги барча ривожланган мамлакатларди миллий иқтисодиётининг ўзига хос бошкариши моделлари мавжуд. Уларни яратишда ҳар бир мамлакат ўзининг барча хусусиятларини ҳисобга олган. Албатта, уларда ҳар бир мамлакатнинг географик жойланиши, иқтисодий ва табиий ресурслари, иқлими ва қолаверса, демографик тузилиши инобатта олинган. Бу ўринда кўп тилга олинайтган Йемен, Ўзбекистон, Швеция, Туркия моделиарини мисол қилиб кўрсатишмиз мумкин.

Шу билан бирга иқтисодиётнинг умумий назарияси мавжуд. Уни чукур билмай туриб, иқтисодиётни ривожлантириб бўлмайди. Шунинг учун миллӣй иқтисодиётда бозор шароитига мос инфратузилмавий таомиллашув, самарали бозор тузилмасининг шакланиб бориш жараёни билан мос равинида янги бозор иқтисодиёти институтлари яратилиб борилади.

Истикъол ўзбек халқи учун таракқиётнинг бутунлай янги, кенг уғқларини очиб берди. Юртимизда тарихан қисқа, мазмунан бой мустақиллик йилларида асрларга татиғуллик улуғ ўзгариларга асос солинди. Куни кеча тасаввуримизга сиёмаган ходисалар бутун оддий вожейликка айданисб бормоқда.

Мустақиллигимизнинг 11 йиллиги муносабати билан ислоҳотлар итижаларини сарҳисоб қилиш, ютукларимиз мазмунмоҳиятини чукуррок ўйлаб кўриш, ҳали қилиб улгурмаган ишларимизни рӯёбга чиқариш хакица фикр юритиш, таҳтил қилинит ҳам муҳим, ҳам долзарб.

Миллӣй модель дунё ҳамжамияти томонидан мамлакатимизда бозор иқтисодиёти асосларига ўтиш борасида олиб борилаётган ислоҳотлар ўзига хос «Ўзбек модели» номи билан аталмоқда. Янги жамият қуришининг бу модели бутуниги кунда хорижлик олимлар ва сиёсатчиларни қизиқтирумокда. Ҳамдўстлик давлатлари орасида ривожланган энг мақбул, энг самарали йўл деб тан олинимоқда. Бундан 5-6 йил аввал, Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислоҳотларнинг муваффақиятига шубҳа билан қараган сиёсатчилар, иқтисодчи олимлар ҳам бугун бизнинг тажрибамизни ўрганимоқдалар, айрим жиҳатларни ўзларида татбиқ этмоқдалар.

Утган қисқа вақт ичида Ўзбекистонда иқтисодиётнинг барча кўрсаткичлари бўйича Ҳамдўстлик давлатлари орасида кам пасайишга эришилди. Улар орасида биринчи бўлиб, 1996 йилдан бошлаб асосий макроиктисодий кўрсаткичлар бўйича баркарор ўсиш таъминланмоқда, иктиномий ларзаларсиз чукур тузилмавий ўзгаришлар амалга оширилаяпти.

Бунинг сири нимада? Бунинг сири аввалимбор, миллӣй моделимизнинг ўзига хослиги, унга бозор иқтисодиётининг мальдум бир тури ёки муайян бир давлат йўли тўғридан-тўғри кўчириб олинимаганлигига, ўз таракқиёт йўдимизни танланашда мамлакатимизнинг сиёсий, иктиномий-иктисодий шароит ва салоҳиятидан, ҳалқимизнинг тарихи, миллӣй урф-одатлари, диний эътиқодидан келиб чиқилганидадир.

Биздаги ислоҳотлар жараёни билан лқиндан танишиб чиқкан финландийлик иқтисодчи олим Ярмо Эронен шундай дейди:

«Собиқ Итиифоқ республикалари ичида бизни кўпроқ Ўзбе-

истон тажрибаси қизиқтиради. Чунки қисқа вақт ичида «Ўзбек модели» ўзини оқлади. Бирингчи бўлиб сизларда ўсиш бошланди. Йизларга кўшии давлатларда бўлганимда, уларнинг айниқса, қишлоқ ўжалиги ишлаб чиқариш бутунлай издан чиққанини кўрдим. Экин тайдонлари 50 %га камайиб кетибди. Ҳосилдорлик эса ундан ҳам ўпроқка тушиб кетган. Чорвачиликда туёқ сони кескин камайан. Узбекистонда эса умуман бошқа манзара. Қишлоқ хўжалиги тиш даврининг энг оғир йилларида ҳам бир маромда ривожланди. Бу эса танланган йўлнинг тўғри эканлигидан далолат беради».

Шунингдек, мамлакатимизнинг географик жойлашуви туктаи назаридан келиб чиқсанда унинг денгиз артериясидан зоқда жойлашганлиги иқтисодий савдо алоқаларида маълум юкулайликларни келтириб чиқаради. Лекин, бу дегани бизнинг алоқаларимиз самараси пасайиб боради, дегани эмас. Мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиган ҳолда, ушбу алоқаларни ривожлантиришнинг бошқа йўлларини излаб топиш талабтилади. Чунончи, ҳаво ва автомобиль йўллари транспортини ривожлантириш шулар жумласидандир.

Бу яширин имкониятлар миллий мустақилликка эришилгандан сўнг анча кенгайди. Миллий иқтисодиётимизнинг ички сини маҳсулот ҳажмида экспорт майдори ўсиб бормоқда. Экспорт қилинадиган товарлар жумласига нефть маҳсулотлари, тран, олтин кўшилди. Пахта толасини экспорт қилиш охирги йиллар ичида 49,2 %дан 38,6 %гача пасайди. Мева-сабзавот ва полиз маҳсулотлари ҳамда уларнинг қайта ишланган маҳсулотларини экспортга чиқариш ҳажми анча ортди. Нефть ва ёнзинни импорт қилиш батамом тўхтади. Ишлаб чиқариш юситалари ва эҳтиёт қисмлари импорти 15,3 %дан 47,2 %гача ёди ва 2002 йилда экспорт импортидан кўп бўлди.

Албатта, босиб ўтилган йўлда муаммоларга ҳам дуч кепинмоқда. Лекин, энг муҳими, ислоҳотларнинг умумий стратегиясида сабит турган ҳолда тактика камизга йўл-йўлакай тузашлар киритиб боряпмиз. Мамлакатимизда ижтимоий-иктиёдий ривожланишга муайян чорақда, ҳар йили чуқур таҳлил орқали баҳо бериб келинмоқда. Нуқсонларни ўз вақтида барта-раф қилиш чоралари кўрилмоқда, зарур ҳолларда эса давлат қастури қабул қилинмоқда.

Айниқса, батъзи бир давлатлардагидек парламент сафса-абозликларига йўл қўйилмай, ўз вақтида қонунлар қабул қилиш, зарур бўлганда зудлик билан тузатишлар киритиш, Президент фармонлари ва хукумат қарорлари қабул қилиш орқали ислоҳотларнинг хукукий асослари такомплаптириб борилиши ютуқлармиз асоси бўлмоқда.

Дарҳақиқат, саноат тармоқлари таркибини статистик рақамлар орқали таҳлил қиласидан бўлсак, истиқлол йилларида ўзгаришлар қанчалик улуғворлиги яққол намоён бўлади. Айниқса, уни собиқ иттифоқ давридаги саноат тузилмаси билан солиштирганда, қисқа вақт ичида тузилмавий сиёсатнинг амалий натижалари, бунёдкорлик ишларининг салобати кўз олдимизда ёрқинроқ гавдаланади.

Эски саноат тизимида енгил саноатнинг, аникроғи, пахта тозалаш саноатининг мавқеи жуда юқори эди. Аксарият минтақалар саноатида унинг салмоғи 70-80 %ни ташкил қилган бўлсада, катта хомашё ресурсларига эга бўлган ҳудудларда якуний тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқариш йўлга қўйилмаган эди. Биздаги оғир саноат корхоналарининг ҳаммаси собиқ марказга бўйсунгандиги, уларнинг аксариятида маҳаллий хомашё, аҳоли талаб ва эҳтиёжларига алоқаси йўқ маҳсулотлар чиқарилиши, технологик жиҳатдан бизнинг ҳудудда бошқа саноат корхоналари билан боғлиқ бўлмаган.

Ишлаб чиқарилган саноат маҳсулоти таркибида ҳалқ истеъмоли молларининг улуши атиги 37,1 %ни ташкил этганлиги боис ўзимизга керакли истеъмол товарларининг аксарият қисми четдан келтирилар эди.

Бундай оғир вазиятда саноатни қайтадан тиклаш бўйича зарур чора-тадбирлар қўрилмаганида, бизда ишлаб чиқариш кескин тупшиб кетиши, саноатда банд аҳолининг 300-400 минг нафари ишсиз қолиши мумкин эди.

Иқтисодий мустақилликка эришиш учун ислоҳотларнинг дастлабки боскичиданоқ ёқилғи-энергетика мажмусининг юқори суръатлар билан ривожланишини таъминлаш, нефть ва газ ишлаб чиқариш ҳажмларини ошириб бориш ҳисобига мамлакатимизда энергетика мустақиллигига эришиш вазифаси қўйилди.

Чунки, Ўзбекистон ҳудудида нефть саноатига асос солинганига қарамасдан, биз нефть маҳсулотларига бўлган талабимизни таъминлай олмай келардик. 80- йилларда республикамизга ҳар йили четдан 6 млн. тонна атрофида нефть маҳсулотлари ташиб келинган. Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида валюта тушумимизнинг асосий манбаи ҳисобланган пахта толасининг 600минг тоннасини Россияга ёқилғи маҳсулотларига айирбошлишга мажбур эдик.

Мамлакатимиз, ҳалқимиз тақдирини ўзимиз ҳал қилиш ҳукуқини олганимиздан кейинги 4-5 йил ичида юз йиллар давомида рўёбга чиқмаган орзуларимиз амалга ошди. 1999 йилда 1991 йилдагига нисбатан нефть қазиб олиш ҳажми 3,7 баробар кўпайди. Хомашёдан тайёр ёқилғи маҳсулотлари ишлаб чиқа-

радиган Бухоро нефтиң қайта ишләш заводи ишга түширилди, натижада биз нафақат мамлакатимиз нефть мустақиллигини таъминлаб қолмасдан, балки хорижга ёқилғи маҳсулотларини сога бошладик. 2002 йилда экспорт қилинган маҳсулотларнинг 7,9 фуизларини ёқилғи ва электр энергия ташкил қылди.

Ўзбекистон саноатидә машнинасоалик ва металлни қайта ишләш тармоғининг мавқеи кун сайин ортиб бормокда, айниқса, унинг тизимида автомобилсоаликнинг ташкил тошини жиҳдий тузилмавий ўзгарышлар содир бўлишига олиб келди. Бу саноатда барқарор ўсишли таъминлашнинг муҳим омили бўлмокда.

Истиклолгача оддий велосипед ишлаб чиқармаган Ўзбекистон Марказий Осиё давлатлари орасида биринчи, дунёда 28-бўлиб автомобиль ишлаб чиқарадиган мамлакатга айланди.

Хозирги кун янги тармоқ тизимида йиллик куввати 200минг сингл автомобиль ишлаб чиқариши кувватига эга бўлган «ЎзДЭУавто», автобус ва юқ машиналари ишлаб чиқаришга ихтинослашган «СамҚўчавто» кўпма корхоналари фаолият кўрсатмокда. Уларга бутловчи қисмлар ишлаб чиқарувчи ўндан ортиқ янги корхоналар ташкил қилинди. Мамлакатимизда 40 дан ортиқ корхоналар улар бизан ҳамкорликда ишламокда, автомобилсоалик саноатидә хозир 14 мингта яқин ишчи ва хизматчи меҳнат қилмоқда.

Устувор йўналиш сифатида Ўзбекистон собиқ Иттифоқдаги республикалардан фарқли улароқ, ички бозорни хориждан сотиб олинган бошқа моллар билан тўлдириш эмас, балки ўзимизда импортнинг ўринини босадиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришини ривожлантириши йўлидан бораяпти. Ҳамдўстликдаги қатор мамлакатлар валюта захиралари ва чет эл кредитларини озиқовқат маҳсулотларини сотиб олишга сарфлаётган бўлса, бизда кенг истеъмол моллари ишлаб чиқарадиган замонавий технологияларни олиб келиш, кўпма корхоналар ташкил қилиш устувор вазифа, деб белгиланган.

Истеъмол молларининг энг зарур турларини ўзимизда ишлаб чиқариш нафақат валюта ресурсларимизни тиклаш, давлатимиз иқтисодий хавфеналигини таъминлаш, балки маҳсулот таниархи туширилиши орқали ахолини ижтимоий мухофаза қилиш имконини ҳам берди. «Ўзбек модели»нинг ўзига хос томони айнан шунда намоён бўлди.

Тузилма сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида аҳоли эҳтиёжи учун зарур бўлган маҳсулотларни ўзимизда ишлаб чиқариши йўлга кўйилди. Натижада факат охирги икки йилда озиқ-овқат маҳсулотлари ва ҳалқ истеъмоли молларини импорт қилиш 2 баробар, жумладан, кандойит маҳсу-

потлари 2 марта, ун ва ун маҳсулотлари 5 ҳисса, алкоголди ва алкоголсиз ичимликлар 17 марта, кийим-кечаклар 7 баробар, пойабзали 4 марта камайди.

Бу ўзгаришлар мамлакат иқтисодиёти учун устувор ҳисобланган бой табиий, қишлоқ хўжалиги, меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиши ҳисобига амалга оширилмоқда. Корхоналарни, айниқса, кичик ва ўрга корхоналарни замонавий ҳамда ихчам технология, энг янги асбоб-ускуналар билан жиҳозлашта алоҳида эътибор берилашти.

Аҳоли зич жойлашган, қишлоқ хўжалиги хомашёсига бой худудларда тайёр саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган корхоналар ташкил қилинг алоҳида эътибор берилмоқда. Етмиш йилда оддий бир цех курилмаган узок, чекка қишлоқларни мизда ҳам маҳаллий хомашё ресурсларидан тайёр истеъмол моллари ишлаб чиқаришга ихтисослашган замонавий кўпма корхоналар барпо этила бошлианди.

Масалан, янги курилган «Ангекс» ҳиссадорлик жамиятига қарағли 4 та корхона аҳоли зич яшётган қишлоқларда курилди. Имрик тўқимачилик мажмусини бунёд қилиш учун бир ярим млрд. сўм сармоя сарфланди, факатгина хориждан замонавий асбоб-ускуналар сотиб олиш учун 26 млн. АҚШ доллари ишлатилди.

Корхона ишга тушгандан кейин 3 минг нафардан ортиқ қишлоқ аҳолиси ин билан таъминланди. Андикон вилоятида тайёрланетган шахта толасининг анчагина қисмини шу жойнинг ўзида қайта ишлаш имкони яратилди.

Ушбу мажмуй таркибиға кирган тиқув фабрикаси Булукбоши қишлоғида ишга туширилди. Германия, Италия ва АҚШ-да ишлаб чиқарилган замонавий дастгоҳлар ўрнатилган мазкур техника тўлиқ компьютер дастури асосида ишлайди. Йилига 3 млн. дона кўйлак, шим, эркаклар костюми ишлаб чиқарётган корхонанинг салкам 70 % маҳсулоти четта сотилмоқда.

«Ўзбекистон миллий иқтисодиёти» фанининг предметига юқорида қисман изоҳ берилди. У ҳалқ хўжалигини ягона тизим сифатида ўрганади. Ҳалқ хўжалиги ҳар бир тармогининг ривожланиши, тартибга солиниши ва уларнинг ўзаро алоқасини ўрганиш ана шулар жумласига киради.

«Ўзбекистон миллий иқтисодиёти» фанининг вазифаларидан бирин-мамлакат иқтисодиёти таркибиға кирувчи тармоклар, соҳалар ва мажмуиларнинг ўзига хос хусусиятини ва ўзаро алоқасини ўрнатишдан иборат.

1.2. Миллий иқтисодиёт жараёллари объектларини иқтисодий баҳолашда макроёнданув

Миллий иқтисодиётда рўй берастган жараёлларни баҳолашда, албатта, макроиктисодий томондан ёндашилади. Демакси, бутун мамлакат миқёсида рўй берастган ўзгаринилар кузалиди ва таҳлил қилинади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шаронтида олдимиизда турган энг аухум вазифалардан бири иқтисодиётда жами ишлаб чиқариш интижаларини ҳисоблаб боришидир. Бунинг учун миллий ҳисобитоблар тузиш борасида керак бўладиган бальзи муаммоларни халдилиш лозим. Бир бутун иқтисодиёт учун ҳам ижтимоий ҳисобитобларнинг зарурияти ана шунга мисол бўла слади.

Миллий иқтисодиёт жараёлларини баҳолашга макроиктиюдий ёнданув, уни барқарорлантириш, миллий налутамизни мустаҳкамлаш, капитал куриш дастури, иқтисодиётнинг таркибий киҳатдан янгиланишт юлини давом эттириш режасини янгилаш, ёнунчилик ёки ҳукукий тартибни мустаҳкамлашдан иборатдир.

Республикамида иқтисодиётнинг асосини ташкил этувчи ишлаб чиқариш соҳасига алоҳида эътибор берилмоқда. Ушбу ўханинг энг асосий тармоги саноатнинг анъанавий ривожланни турлари қишлоқ хўжалиги машинасозлиги, кимё саноати забилар билан бир каторда мутлақо янги саноат соҳаларини ташкил этиш зарур. Узбекистон иқтисодиётининг муҳим тарокладидан бири қишлоқ хўжалиги ҳисобланади. Унинг асосий ўғини бўлган пахтачилик энг реитабелидир. Шу сабабдан, пахтачиликни ривожлантириш, унинг тармок инфрастутилмада қулай, мос ҳажмини, салмоғини яннидаш, шунингдек, толаизматини тубдан ихшилаб, дунё стандарти даражасига келтириш энг долзарб муаммодир.

Давлатимиз нисбатан катта худудга эга ва унинг географик ўрни ҳам алоҳида хусусиятларга молик. Бу ҳолат куриши ва транспортни ҳам жадал суръатлар билан ривожлангичиши вазифасини кўяди. Ялпи ишлаб чиқариш майдонларини, тай-жой, маданий-маиший муассасалар, таълим ва соғлиқни сақланти соҳаларининг мустақил моддий-техник пойдеворини яратиш курилиш соҳасининг мазмунини ташкил этади.

1.3. Иқтисодий фанлар орасида «Ўзбекистон миллий иқтисодиёт» курсининг ўрии

Иқтисодий фанлар орасида «Ўзбекистон миллий иқтисодиёт» курсининг ўрни бекиёс салмоқлидир. Барча иқтисодий

файлар иқтисодиётнинг турли жабҳаларини ўрганса, «Ўзбекистон миллий иқтисодиёти» халқ хўжалигини ягона бир тизим сифатида ёритади. Миллий иқтисодиётдаги жараёнларни ўрганиш, уларни таҳдил қилиш, келгусидаги ривожланишини такомиллашган йўлларини кўрсатиш ва иқтисодиётни тартибга солишини бевосита шу курс ўрганади. Наинки бу, балки ялпи миллий маҳсулот, ялпи ички маҳсулот, соғ миллий маҳсулот, миллий даромад ва шахсий даромад каби кўрсаткичлар таҳлили асосида мамлакат иқтисодиёти хусусида ҳам айнан у фикр юритади. «Ўзбекистон миллий иқтисодиёти» фани мамлакатдаги меҳнат бозорини ўрганади. Сиёsat борасида у монитар ва фискал сиёsatларнинг моҳиятини, шу билан бир қаторда давлат бюджети камомадини бартараф этиш йўлларини кўрсатади. Иқтисодиётни тартибга солища соликлар тизими орқали тартибга солишини кўрсатиб, тадбиркорлик фасолиятининг аҳамиятини очиб беради. Хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш жараёни миллий иқтисодиётда қандай ўзгаришларга олиб келганигини рақамлар асосида изоҳлайди.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида миллий иқтисодиётга мувофиқлашган куйидаги вазифаларни ёритиш кўзда тутилган: миллий иқтисодиётнинг бошқарув тизими, иқтисодиёт ривожланишининг макрокўрсаткичлари, ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш тармоқларини тартибга солиш, пул ва кредит тизими, меҳнат бозори ва уни тартибга солиш муаммолари, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш.

Бундан ташқари миллий иқтисодиётнинг асосий муаммоларидан бири миллий иқтисодиёт ҳажми ва ўсиш суръатларини ҳисоблаш ҳам ҳисобланади. Таркибий тузилишини назарда тутганди, албатта, ЯММ, ЯИМ, СММ, МД каби макроиктисодий ҳолатни характерловчи ишсизлик даражаси, инфляция даражаси ва истеъмол баҳолари индекси каби кўрсаткичлардан фойдаланилади, чунки, истеъмол баҳолари индекси, одатда, истеъмол қилинадиган товар ва хизматлар нархи базис даврига нисбатан ўзгаришининг ўргача даражасини акс эттиришдир.

Қисқача хулосалар

«Ўзбекистон миллий иқтисодиёти» курсининг предмети – ҳалқ хўжалигининг ягона бир тизим сифатида ўрганилишидир. Ҳалқ хўжалиги ҳар бир тармопининг ривожланиши, тартибга солиниши ва уларниң ўзаро алоқасини ўрганиш ани шулар жумласига киради.

Миллий иқтисодиёт жараёшларини баҳолашда макроиктисодий ёндашув уни барқарорлаптириш, миллий валютамизни мустаҳкамлаш, капитал қуриш дастури, иқтисодиётнинг таркибий жиҳатдан янгилаш йўлини давом эттириш режасини янгилаш, қонунчилик ва хукуқий тартибни мустаҳкамлашдан иборатdir.

Барча иқтисодий фанлар иқтисодиётнинг турли жабҳаларини ўрганишади. Миллий иқтисодиётдаги жараёшларни ўрганиш, уларни таҳлил қилиш, келгусидаги ривожланишининг тақомиллашган йўлларини кўрсатиш ва иқтисодиётни тартибга солини «Ўзбекистон миллий иқтисодиёти» курсида ўрганилади.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. «Ўзбекистон миллий иқтисодиёти» фани нимани ўрганади?
2. Курсининг таркиби ва асосий вазифалари нималардан иборат?
3. «Ўзбекитон миллий иқтисодиёти» фани иқтисодий фандар орасида қандай ўринга эга?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсиаликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. Кочетов Э.Г. Ориентир внешнеэкономической деятельности: Национальная экономика и предприятие. – М.: Экономика, 1992.

МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИНГ МОҲИЯТИ ВА ЎЛЧОВ ХУСУСИЯТЛАРИ

2.1. Миллий иқтисодиёт тушунчаси

Хар бир мамлакат иқтисодиёти ўзига хос миллий, диний, сиёсий хусусиятларга эга. У шу мамлакат ичида миллий ҳамжамиятлар, яъни ижтимоий гурӯҳлар ва кишилар ҳамжамиятлари иқтисодий алоқаларини ташкил қилишининг ўзаро ички алоқалар билан боғлиқ ва интеграциялашган шакли сифатида намоён бўлади.

Бу миллий иқтисодиётнинг таърифицир. Энди миллат ўзи нима эканлигига тўхтalamиз.

Миллат икки маънода тушунилади:

- кишиларнинг тарихий таркиб тоғган шакли;
- мамлакат, давлат.

«Иқтисодий таълимотлар тарихи» фани миллат тушунчасига ёндашув доимо ўзгариб туришини таъкидлайди. Давид Рикардо миллатнинг табиий омилларига унумдорлиги нотекис бўлган тупроқка эга жуғрофий макон сифатида қарайди. У бу омиллар иқтисодий фаолият характерини белгилаб беради (Португалия вино, Буюк Британия эса газлама ишлаб чиқаради) деб ҳисоблаган.

Стюарт эса миллат, бу ҳудуд, айни пайтда шундай ҳудудки, унинг ичкарисида ишлаб чиқариш омиллари ҳаракатчан ва бу ҳаракатчан давлат чегаралари билан чекланган, деб билган.

Р.Бар иқтисодий жиҳатдан миллат тушунчасини янада мураккаброқ таърифлайди, яъни миллатнинг иқтисодий концепциясини беради. Унинг фикрча:

а) аввало миллат — ўз табиатига, келиб чиқишига, характеристига ва фаолият шароитларига кўра, фарқланувчи фаолият маркази;

б) миллат — кучлар марказидир. Унинг таъсири географик ва қиёсий макон доирасидан келиб чиқади;

в) миллат - иқтисодий, сиёсий ва маънавий сабабларга кўра, имтиёз берувчи бирдамлик марказидир.

Шундай қилиб, миллат дунёнинг ундан бошка миллатларни фарқ қилдирувчи ва улар билан ўзаро алоқада бўлиш заруритини түғдирувчи сиёсий ва маънавий характерга, ўзига хос хусусиятга эга бўлган бир бўлагидир.

Айни пайтда миллат тушунчасига унинг иқтисодий атамаси изохини бериб ўтиш ҳам зарур:

- иқтисодий муносабатлар йигинидиси;

- ҳудуд, гурӯҳлар;

- иқтисодий муносабатларнинг функционал ёки тармок жиҳатларини ўрганувчи фан соҳаси.

Шундай қилиб, миллий иқтисодиёт — мамлакат ҳўжалиги, унинг таркиби (тузилмаси) алоҳида элементларининг ўзаро алоқасидир. Миллий иқтисодиёт бир мамлакатдаги индивидлар, оиласалар, гурӯҳлар ва давлатнинг иқтисодий фаолияти маълум интеграция ва ўзаро боғлиқлиги билан характерланади. Шу сабабли миллий иқтисодиётни фаолиятнинг турли қарор ва фактлари оддий йигинидиси, деб тушунмаслик лозим. Иқтисодиётнинг вазифаси турли иқтисодий субъектлар фаолиятини бирлашириб турувчи алоқаларни кўрсатиб беришдан иборат.

Мамлакат миллий ҳамжамият сифатида олий ҳокимиятга эга ва бу ҳокимиятга иқтисодий фаолиятнинг барча субъектлари бўйсунади. Мамлакат — маънавий тамойиллар. Унинг ахолиси жамиятда рўй берастган барча ҳодиса ва жараёнларга жавоб бериш хусусиятига эга.

Мамлакатнинг иқтисодий бирлигини унинг валютаси белгилайди. Ҳар бир мамлакатнинг ривожланиши учун, бу ерда унга потенциал шарт-шароитлар яратилади.

2.2. Миллий иқтисодиётнинг амал қилишини таъминловчи омиллар

Миллий иқтисодиётга жаҳон иқтисодиёти тизимишининг бир қисми сифатида қаралади. Ўз навбатида, миллий иқтисодиётнинг ўзига хос хусусиятлари нафақат ички омиллари, балки ташқи омиллари билан ҳам белгиланади.

Шу туфайли миллий иқтисодиётнинг амал қилишини таъминловчи омиллар икки гурӯҳга - ташқи ва ички омилларига ажратилади. Аммо бу омиллар ўзаро боғлиқ эканлигини унугмаслик керак.

Ташқи омиллар умумлаштирилган ҳолда қуйидаги гурӯҳларга ажратилади:

- иқтисодий;

- сиёсий;

- демографик;

- маданий.

Ташқи иқтисодий омилларга:

- ҳалиқаро меҳнат тақсимоти;

- у ёки бу давлат жаҳон бозорида доминантлик қилини кирари.

Ташқи сиёсий омиллар турли шаклларда намоён бўлади:

- эмбарго зълон қилиш;
- мамлакатнинг турли савдо иттифоқларига қабул қилиши;
- кулай режимлилик;
- харбий блокларга кирин;
- уруши ҳолати.

Ташқи демографик омилларга у ёки бу мамлакатда а) ишсиалик хавфини келтириб чиқарувчи ишчи кучи миграцияси оқимининг ўзгариши ёки аксинча; б) тўлов баланси таркибини яхшилаш мисол бўла олади.

Ички омилларга қўйидагилар киради:

- миллӣ иқтисодий фаолият агентлари, яъни алоҳида шахслар, гурӯҳлар ва давлат;
- бу фаолиятни ташкил этиш шакллари;
- мамлакат миқёсида ва доирасида иқтисодий фаолиятни таҳлил қилиш имконини берувчи омиллар.

Иқтисодий ривожланиши даражасини ўлчовчи макроиктисодий кўрсаткичлар мажмуси ва уларнинг тавсифи қўйидагича:

Миллӣ иқтисодиётда мамлакат ривожини тавсифловчи асосий макроиктисодий кўрсаткичлар тоифасига ЯММ, СММ, МД, ШД ва ШИД киради.

ЯММ - халқ хўжалигининг моддий ҳамда ноишлаб чиқариш соҳалари бўйича иқтисодий фаолиятнинг якуний натижаларини тавсифловчи кўрсаткичидир. Бу кўрсаткич мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулот ва кўреатилган хизматларниң ҳажмини тўғри ва аниқ кўрсатиб беради.

Ялпи миљий маҳсулот мамлакатда бир йил давомида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ва кўреатилган хизматларнинг бозор қийматидир. ЯММ да факат икуний неъматлар хисобга олиниди, оралиқ маҳсулотлар ва хизматлар эса эътиборга олинмайди.

ЯММ икки усул билан:

- харажатлар усулида;
- даромадлар усулида ҳисобланади.

ЯММни харажатлар ва даромадлар усули бўйича ҳисобланганда бир хил натижা чиқади, чунки истеъмолчи маҳсулотни сотиб олиш учун қанча маблағ сарфласа, ишлаб чиқарувчига даромад сифатида шунча пул тушади.

I-усул бўйича ЯММни ҳисобланши:

$$Y = C + I + G + X$$

Бунда: Y-товарларни сотиб олиш учун кетган харажатлар;

C- шахсий истеъмол харажатлари;

I-бизнеснинг инвестиция харажатлари;

С-товар ва хизматларни давлат томонидан сотиб олиниши;
Х -соф экспорт. (экспорт-импорт)
2-усул бўйича ҳисоблаш.

$$Y = CCA + W + I_1 + R + I_2 + P$$

Бунда: ССА-истеъмол қилинган капитал ҳажми;

W-ёлланма ишчиларнинг иш ҳаки;

I-бизнесга бевосита соликлар;

R-ижара тўлови;

I_1 -% ставкаси-хусусий бизнес бўйича, бундан давлат мустасно;

P-корпорациялар даромади; Бу ерда корпорациялар даромади 2 га бўлинниб кўшилади, яъни P_1 -корпорацияларнинг таксимланмаган фойдаси ва P_2 -корпорациялар фойдасига солик, бунда

$$P = P_1 + P_2$$

Шахсий истеъмол харажатларига уй хўжаликларининг узок муддат давомида фойдаланадиган истеъмол буюмлари харажатлари киради.

Товар ва хизматларнинг давлат томонидан сотиб олинишига давлат харажатлари инобатга олиниди бюджет ташкилотларига ойлик маопиларни берин, армиини боқиши, мудофаани мустаҳкамлаш ва бошқалар киради.

Трансферлар бундан мустасно.

Инвестициялар - станоклар, асбоб-ускуналар сотиб олиш, бино-иншиотлар куриш билан борлик харажатлар;

Умумий инвестициялар ички соф хусусий инвестиция ва амортизация йигиндисидан иборат, яъни:

$$I_{\text{ум}} = I_{\text{иҷтиҳоди соф хус}} + \text{Амортизация}$$

Соф миллий маҳсулот ЯММдан амортизация харажатларини айриб ташлаш билан аниқланади:

СММ=ЯММ – амортизация;

МД = СММ – бевосита соликлар.

ШД= МД – корпорациялар таксимланмаган фойдаси – сурурта ажратмалари-корпорациялар даромадидан соликлар + трансферлар + дивиденdlар;

ПИД=ШД - солик турлари (индивидуал).

$$\text{ЯММ дефлятори} = \frac{\text{Номинал ЯММ}}{\text{Реал ЯММ}} \cdot 100\%$$

Номинал ЯММ - жорий йил баҳоларида ўлчаниди.

Реал ЯММ - базис йил баҳоларида ўлчаниди.

Соф экспорт эса экспорт ва импортнинг айрмаси бўлиб, у тоҳ мусбат, тоҳ манфий салдо билан бўлиши мумкин.

Рента тўловлари уй хўжаликлари томонидан олинидиган даромаддан иборат бўлиб, улар иқтисодиётни шахсий ресурслар билан таъминлайди.

Бизнесга бевосита соликларга акциз солиғи, қимматли буюмлар солиғи ва шунга ўхшаш солик турлари киради.

Корпорациялар даромадига солик ва корпорациялар фойдасига, яна корпорацияларнинг тақсимланмаган фойдасига (инвестицияга мўлжалланган қисми) киради.

Ялпи миллӣ маҳсулотнинг иккى усул бўйича ҳисобланishi ёпик эмас, балки очик иқтисодиёт учун ҳам характерлидир. Ёпик иқтисодиёт деганда, экспорт ва импорт харажатлари, яъни соф экспорт инобатга олинмайди ($Y=C+I+G$). Очик иқтисодиётда эса, албатта, экспорт ва импорт, чет мамлакатлар билан алоқа инобатга олинади ($Y=C+I+G+X_n$).

Кисқача худосалар

Миллий иқтисодиёт — мамлакат хўжалиги, унинг таркибий тузилмаси алоҳида элементларининг ўзаро алоқасидир. Иқтисодиётнинг вазифаси турли иқтисодий субъектлар фаолиятини бирлаштириб турувчи алоқаларни кўрсатиб беришдан иборат.

Миллий иқтисодиёт миллий ҳамжамиятлар ва иқтисодий алоқаларни ташкил қилишининг ўзаро алоқалар билан боғлик ва интеграциялашган шакли сифатида намоён бўлади. Унинг амал қилишини ташки ва ички гуруҳ омиллари таъминлайди. Миллий иқтисодиётда мамлакат ривожини тавсифлашда асосий макроиктисодий кўрсаткичлардан фойдаланилади.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Миллий иқтисодиёт нима?
2. Миллат шакланаётган миллий иқтисодиётга қандай таъсирга эта?
3. Миллий иқтисодиётнинг амал қилишини таъминлаш учун қайси омиллар таъсирини ўрганиш керак?
4. Иқтисодиёт ривожини аниқлашда қандай макроиктисодий кўрсаткичлардан фойдаланиш мумкин?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдиц, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровои хаёт – шировард мақсадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Жамиятимиз мағфиураси халқни – халқ, миллатни- миллат қилишга хизмат этсин. - Т.: Ўзбекистон, 1999.
4. Ишмуҳамедов А.Э., Каланова Л.З., Раҳминова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор муносабатлари шароитида миллий иқтисодиётнинг ривожланиши – Т.: Ўқитувчи, 1996.
5. Макроэкономика. Теория и российская практика: Учебник. Под ред. Грязновой А.Г. – М.: ИТД КноРус, 1999.

МИЛЛИЙ БОЙЛИК – ДАВЛАТНИНГ ҚУДРАТИНИ БЕЛГИЛОВЧИ КҮРСАТКИЧ

3.1. Мамлакат миллий бойлиги тушунчаси

Миллий бойлик – жамият ихтиёридаги меҳнат билан иратилган ва жамғарилган моддий неъматлар мужассами. Бу күрсаткич мамлакат иқтисодий қудратининг энг муҳим күрсаткичларидан бири бўлиб, ишлаб чиқариш давомида жамғарилган барча истеъмол қиймати йигиндисининг пул билан ифодаланишидир.

Миллий бойлик халқ моддий ва манъавий даражасининг негизи, кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришининг моддий асоси ва натижасидир.

Республикамиздя миллий бойлик оғир саноат, шунингдек, сингил ва озиқ-овқат саноати, нахта, инакчилик, қоракўлчилик, мевачилик, узум етнишириш, сабзавотчилик билан боғлиқдир. Жаҳон бозорида меҳнат тақсимотида нахта толаси, ипак, каноп пояси, қоракўл, нахта териш машиналари ишлаб чиқариш бўйича салмоқли ўринни эталлаб келмоқдамиз.

Ижтимоий тузум хусусиятига биноан миллий бойлик буғун жамият мулки ёки унинг айрим синклари, гурӯҳлари, айрим шахслар мулки бўлиши мумкин. Бозор иқтисодиёти ривожланган давлатларда миллий бойлиknинг асосий қисми хусусий секторда, миллион срлар кўлида йиғилган. Масалан, АҚШда бир турӯҳ энг йирик молия-саноат гурӯҳлари мамлакатининг иқтиёдий ва сиёсий ҳаётида стакчи роль ўйнайди, чунки уларнинг сўлида миллий бойлиknинг асосий қисми йиғилган. Булардан ўнг бақувватлари Морган ва Рокфеллар гурӯҳларидир. Улардан сўнг Калифорния, Чикаго, Дюпон, Меллерлар корпорациялари туради. Охирги йилларда иқтисодиётнинг ўсиш суръати ўнича ривожланган мамлакатлар орасида энг юқори күрсатчиға эга Японияда давлат сектори анъанавий тармоқлар (транспорт, алоқа, тамаки саноати) билан чекланган. Давлатта қарашли корхоналарда иш билан банд аҳолининг 12%и ишлайди, яъни тиллий бойлиknинг асосий қисми хусусий секторга тўғри келаishi. Социалистик давлатларда миллий бойлик халқ манфаатлачига хизмат қилиб, жамият аъзоларининг тобора ошиб боратгани моддий ва манъавий эҳтиёжларини тўлароқ кондиришга

Бирок игона давлат режаси асосида ривожланиш республикалар ва миңтақаларда мыллий бойлик халқ учуны эмас, балки умумиттифок мекнат тақсимотини ҳисобга олиб ўтказиди, оқибатда айрим республикалар хомашё зоналариға айланиб қолди. Ўзбекистонда мыллий бойлик асоси-нефть, күмири, мис ва бошқа табиий бойликлар топылди. Мавжуд мекнат ва моддий техника ресурсларидан юқори даражада фойдаланиб, пахтачилкни янада ривожлантириши, саноат ишлаб чыкашынин, айниқса оғир саноат тармоқларини тез суръатлар билан тарақкий эттириш, янги корхоналар қуриш, мавжудларини реконструкциялыштыруда алоҳида аҳамият берилди.

Республикамизда халқ хўжалиги тармоқларида яратылган ялии маҳсулот ҳажми ва мыллий даромад ошди. Масалан, 1990 йили бу даромад 1970 йилдагига нисбатан 3 баробар ошди ва 21.2 млрд. сўмни ташкил қилди. Шу жумладан, саноатда 7,1, қишлоқ хўжалигига 7,5, қурилиш бўйича 3,0 транспорт ва алоқада 1,1, савдо, тайёрлов, моддий-техника таъминоти ва бошқалар бўйича 2,5 млрд. сўм бўлди. Шунга қарамасдан, сабиқ СССРда Ўзбекистоннинг мыллий бойларни атиги 3,5%ни ташкил қилган. Юқорида келтирилган раҳамалардан 70 йилдан ошик хукм сўрган тогалитар тузумнинг оғир оқибатларини қўриш мумкин. Сабиқ Иттифоқнинг 7% аҳолиси яшаган республикада жами маҳсулот ишлаб чыкариш атиги 4, саноат ишлаб чыкариши 1,1%ни ташкил қилган. Хозирги кунда республикада мыллий даромад оғир саноат, шунингдек, енгил ва озиқовиқат саноати, пахта, ишакчилик, қоракўлчилик, мевачильик, узум етштириши, сабзавотчилик билан боелик. Улар Ҳамдўстлик давлатлари орасида аҳамиятлайдир. Мамлакатимиз жаҳон бозориди мекнат тақсимотига пахта толаси, ишак, каноп пояси, қоракўл, пахта териши машиналари, пахта тозалани жиҳозлари, хом-ип тайёрлайдиган машиналар ишлаб чыкариш бўйича 1-ўринда, электрокранлар, ип, газлама, шоли, сабзавот етштиришиш бўйича 3-ўринда, табиий газ қазиб чыкариш бўйича 4-ўринда туради.

Мыллий бойликнинг аҳамияти ва салмоғини республикада бир кунда ишлаб чыкарилган маҳсулот ҳажми билан ҳам таърифлаш мумкин. Масалан, Ўзбекистонда бир кунда хозир 150 млн.кнт. электроэнергия, 113 млн.м³ табиий газ, 17 минг тонна кўмир, 2,5 минг тонна прокат, 3 минг тонна пўлат, 65 трактор, 17 минг тонна цемент, 1679 минг м² ип газлама, 121,4 минг жуфтг пойабзал, 52 муздаткич, 200 дона автомобиль ишлаб чыкарилади.

Бозор иқтисодиётига ўтишда мыллий бойлик Ўзбекистон танлаб олган йўл – республика ва унинг халқи манфаатларига нихоятда мос келадиган, ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантиришига каратилган манбадир.

3.2. Миллий бойлик таркиби

Миллий бойликка халқ хўжалигининг асосий ва айланма ишлаб чиқариш фондлари (бино, иншоот, машина, асбоб-ускуналар, транспорт воситалари, ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар, материаллар, ёқилини ва ҳоказо), муомала фонди (тайёр маҳсулот захиралари), эҳтиёж фондлари ва сутурга захиралари, халқга хизмат қўлувчи тармокларнинг асосий фондлари (мактаб ва шифохоналар, уй-жой, маданият саройлари), аҳолининг шахсий мол-муниципали, ижтимоий ишлаб чиқариш жараёнларига жалб қўлишган табиий бойликлар (ер ости қазилмалари, табиий экин майдонлари, кўриқ ва бўз ерлар, ўрмон ва сувъиар). шунингдек, ишчи ва хизматчиларишинг ишлаб чиқариш тажрибаси, илмий-техника ва тадбиркорлик бўйича билимлари хам киради. Миллий бойлик таркибида аҳолидаги хизмат муддати бир йилдан ошган, узоқ вақт фойдаланиладиган предметлар (уй-рўзгор бисоти) алоҳида гуруҳни ташкил қиласди. Булар индивидуал транспорт воситалари ва уларга керакли ашёлар, мебель, иднишлар, маний приборлар, фото ва кинотехника, соатлар, заргарлик буюмлари, маданий моллар, кийимкечак ва пойабзал, ишлаб чиқариш кийимлари ва шу кабиллардир.

Миллий бойлик таркибининг асосий қисмини ишлаб чиқаришнинг асосий фондлари ташкил қиласди. Ишлаб чиқариш асосий фондларига бинолар, иншоотлар, узатиш курилмалари, машина ва ускуналар, транспортуг воситалари, асбоблар, ишлаб чиқариш ва хўжалик инвентари, маҳсулдор чорва ва иш ҳайвонлари, кўп йиллик экинлар киради. Улар бўлимита ҳар бирининг қиймати 100 сўмдан кам турадиган меҳнат воситалари ва қийматидан қатти назар хизмат муддати бир йилдан кам бўлган меҳнат воситалари киритилмайди. Миллий бойликни режалаштириш ва ҳисобга олишида ишлаб чиқариш асосий фондларига фойдаланишта топшириш пайтида балансга қабул қилиб олишдаги дастлабки қиймати; фондларни такрор ишлаб чиқариш пайтида уларнинг баҳосини белгилаб берувчи тиклаш қиймати билан ҳисоблаб қўйилган, ейлиш суммаси ўртасидаги фарқдан иборат бўлган қолциқ қиймати фарқланади. Узбекистонда асосий фонdlар 1986-1990 йилларда 26,5 млрд. сўм, 1991-1995 йилларда 32,5 млрд. сўм ва 1995-2000 йилларда 43,2 млрд. сўмга ошиди.

3.3. Иқтисодий ривожланиши даражаси ва миллий бойлик

Иқтисодий ривожланиши даражасини баҳолагандан кўпгина давлатлар АҚШ даражасини стандарт сифатида қабул қилиб, ишлаб чиқариш омилларини ва ривожланишини турлича ша-

рөнтгени иқтисодий ривожжанини даражасини қамтайдыр битта нүктесидан турив баҳолашты имкон бермайды.

Шунинг учун бир катар күрсакчилардан фойдаланылады:

- ахоли жөн бошыға түри көтүпчи ЯИМ, (НИМ, МД);

- мылтый иқтисодиёттиниг тармоқ түзүлиши;

- ахоли жөн бошыға асосий маңгупот турорини ишлаб чыкашы;

- ахолининг турмуш даражасы ва сифаты;

- иқтисодий самарандорлик күрсакчилари.

Булардин энг муҳими, ахоли жөн бошыға түрги келүүчи НИМ (НИМ) күрсакчилардыр. Бұу күрсакчиче мурофик мәмлекеттік стандарт бүйнчы ривожжанайттан ёки ривожланган давлаттар категориясын кирипсаади. Ривожланған давлаттар категориясында Ышыга ахоли жөн бошығы 506 минг 8 на ушын ортик ЯИМ яратайттан давлаттар киради. Мамлекаттинг ривожжаниниң даражасы, шундайдек, энг муҳим тармоқлашының мәмлекеттік иқтисодиёттегі күштестен хиссесенди көрбөхим белгилендайды. Мустақилликка эрнегашымиздан сүнг Үәбекистонда ахоли жөн бошыға ёкылғы-энергетика ресурсларини ишлаб чыкашы бирмунча күшайды. Нефть ишлаб чыкашы 270% на табиий газ ишлаб чыкашы 120%-ти оши.

I-жадвал

Нефть ва газ ишлаб чыкашы ҳажми

Республика	Нефть, млн. т			Табиий газ морь, м ³		
	1991	2001	1991-2001 гг. өзбекш., %	1991	2001	1991-2001 гг. инфекш., %
Буюккөзин	26,6	23	-13	7,9	11,4	80
Бердемек	0,1	0,1	100	0,1	2,2	30
Ташкентский	0,1	0,03	-30	0,1	0,2	50
Туркменстан	5,4	4,4	-18	84,3	77,2	42
Узбекистон	2,8	7,6	270	41,0	48,0	180

Хар кандай давлат иқтисодиёттининг ривожжанинин аввалимбор унинг табиий ресурслари сони ва ҳажми белгилеб берады, чуски табиий ресурслар барча ишлаб чыкашы тармоқлашының ривожжанырышыннан асоси, мимлекаттинг жаҳон иқтисодиёттегі интеграцияланувини, самарандорлыгини белгилөвчи муҳим омыздыр. Үәбекистон табиий ресурслариниң үлкән потенциалыга эга. Олтин ишлаб чыкашы бүйнчы дунёда 8-чи, олтинни ахоли жөн бошыға ишлаб чыкашида эса 5-үринни агадлаймын. Ҳозирги кунга қадар республикамизда 33-ти олтин кони шинкышын (энг күткөс - Мурунтов).

Республикамизда 34 турдагы минерал хомашёнининг 850 дан ортик кони очылды. Мамлекеттимизде углеводородт хомашё-

Синий умумий захиралари: газ -1828 млрд. м³, газ конденсати -136 млн.т; нефть - 103 млн.т.

Республика худулида 20 дан ортиқ тошкүмир концерниң өткізінедары анықталған. Үларның бапораттык захирасы 3499 млн.т. Ангрен кони захирасыннан үш аса 1885 млн.т 33та иодир ва 32 та рангли металларның концерни базасыда 16 та төр-кон саноати корхоналары ишлемекта. 5 та вольфрам кони бор (Кўйтгош, Лангир, Ингитка).

Таедикланған минерал сұздар захираларыннан 1 суткасынан 8208 минг м³. Хозирда анықталған минерал сұздарыннан 32 мәнбай базасыда 12 та курорт, минерал сұздарын күловчы 10 дан ортиқ корхона ишлемекта.

Республикада 4,2 млн. та сурориладиган ер бор. Маслякада фойдаланылған сұз жылдың 62-65 км³ бўлди, унинг 36 км³ и Амударё на Сирдарёдан, колтак қисми аса ички миңбайдан олинмоқда. Ер да сұз ресуреларыннан мавжудлыги, қузай ишлім шароити 1,7 млн.т шахта толаси етпештирини имконини бермоқда. Бу соҳа республиканинг муҳим базасынр.

3.4. Республикашыннан қазилма бойниклари

Ўзбекистон худулида катта ажырылған ети бўлған оғтани, шие, рух, вольфрам, мосибдел, флюорит, шуншындең, япониянан өткізгіл рудалари, иодир металлар, олтингутурт, ош тузи, калийни өн бошкы табиий туз қыгъламшары, каолин, Үтта чизамсыз хомашёлар, бентонит, мирмар ва бошкы безак тошлари, унчи қимматни бўлмаган беъзи пардоҳ ишлов тошлари топилган. Екинчи ресурслари буйича аса кўмир, нефть, табиий газ концерни очылган.

Ўзбекистонда минерал хомашё базаси мавжудлары сұнти 20-25 йил мобайнида республика халқ хўжалигининнан муҳим тармоқларини, айтина, газ, нефть, олтин ишлаб чиқарниш, энергетика, кимё, рангли металлургия, руди бўлмаган хомашёлар ва қурилиш материаллари саноатларини тез суръатлар билан ривожлантириши имкониятини берди. Республикада топилған концерн асосида Озмалик, төр-кон металлургия комбинати, Ангрен кимё-металлургия ва Кўйтгош руда бошқармалари, Мурунтоғ-металлургия комплекси, газ, нефть, бентонит, бирюза, графит шикарувчи ва кайта ишлеочи йирик корхоналар флоидният кўтептмоқда. Шу кунгача республикада ҳамиси бўллиб 90 хил саноат миқёсидаги ва 450 та истиқбасынан төр-кон саноати корхоналари, газ ва нефть корхоналари, шахсталир, каръерлар, йирик сұз индустрияри ишлаб турибди. Каттак фойдалыт қазандувчар ишлаб чиқарышининг йишини жылми 100 млн. тошлани таш-

кил этади. 2003 йылда 49 жылд. кубометр табиий газ, 7,6 млн. тонна нефть қалып чыкырылды. Сүткеснеге 2500 минг кубометр ер ости сұулары олшынды. Контарининг фойдаланышы топширилгеннен бастап тұмандар шығысадыстан үзілтириб жөборди. Айрым төг-сайдолт комплекслари бүндей болынды (Олмалик-Ангрен, Мурунтов-Зарифшоғ).

Ангрен, Олмалик, Зарифшоғ шахарлары және бұз ерілрердің саноат жаһадын үзілтирилгеннен пасекій омыл бұзды. Хозирги даураға келіб анықталған мыңдай бойлик майдалары ишлаб чыкырылған корхоналарини уақыт муддат давомидә олтын, мис, табиий газ, құргоншын, рух, күмір на башка маҳсулоттар билинген тәжімшілдігінде қолданып, қатта ишлаб чыкыринин ишке көнгілтириш имкониині ҳам берады.

Айның нақтада вольфрам ишлаб чыгарувчи корхоналар хомыніс майдалары білтін етпілік діражады тиімділіккішінде. Күйтеш за Нінітчка руда бөшкірмизары, Олмалик төг-коғ металлургия комбинаты шулар жумысшылдарынан. Республикада чыкырылған мұмкін бұлғалы нометалл минералдар хомашшарларынан ташиб көттерілдік жағдай иктиесудій чыңымшарға ҳамда транспорт белгісіндең асессия равишінде күчайнишын оліб көлди. Узбекистондың аниқданған басын бир нометалл минерал хомашшарлары (Шўргон газ комплекси, Устпорт сода заводы, Кызылқұм фосфорит комбинаты) машынудың көрнекі, ҳар йылды 500 минг тонна фосфорит, 280 минг тонна калийлы үніт, 408 минг тонна ош тузи, 87 минг тонна кварц күмілары, 127 минг тонна бетоннің ғұллары ҳамда сұлак, барит, пебест, клошин концентрат, азот ашылған, тальк, графит, минералт шығындар, натрий сульфат, солтингутурт на хоккайдар Украина, Қазақстан, Россиядан ташиб көттерілдір эди. Белажаңда республиканинг нометалл минерал хомашшары асесий түрларын, үзардин килинадын буюмдарға тәлабын бір неча бор ошады. Агар үлдерини республикада ишлаб чыкырыш көнгайтирилсе ташаридан ташиб келиш лозим бұлады ва кята спр-жарыжат қылышады. Шундай учун республикада геологияк қыдирув ишларининг истиқболинин аник белгіліб, уларшы тәз суръеттәрдә ажылғы ошириш лозим. Бу факт республикамың тәлабининшін көндиримай, балки фойдалы қызметтерининг күт түрларини шының на уақыт өткөнде дайындауда жөбориң имконияттарын ҳам берады.

Хәсір Узбекистондың разведка ыншынан истиқболынан фойдалы қызметтерининг мәлібен бүтінчі саноаттанды айрым тармоктариниң жағдай ривожлентириб, 2000 йылға мұлжаланған дара-жада майжүт истиқболы жойдар на майдоншыр тәсілдердің, ушардан 2005-2015 йылдарда дипломатты фойдалынтып имконияттың

тальнишаш атумкин. Бунда биринчидан, олтин, мис, күргөзин, рух, кумуш, ишмут на бошқа нодир элементтер чыгаруучи рөнгөнүү металлургиянын көлгүсүн рөвөжлийнин масаласыннан хал қылыш имконишиги туңиди.

Иккинчидан, республикада разведка қылыштар да истик-бөлгөн көллөр базасыда төг-руда, төг-күмбө синкогтийнинг яны тармоқлари яратылышы мүмкүн. Ҳозир Үрта Осмонга ташыб келтирилгээгөн қоря металл буюмсызининг мөндори Ызланы 6 миттошага жети, көлгүсүди эсэ 20 млн. тошага етди. Бунда хоти-за бериш учун қоря металлургия базасы яратылышы керак. Шу мөнкөздөд Тебинбулук (Сүттөн Узайс төри-Узбекистон), Ирису (Жаппабий Қозоғистон), Чоқадымбулук (Тожикистон) на бошқа тирик конлардан фойдаланышы керак. Үчинчидан, бу ерда захи-разлари нисбатан күп бўлган сульфид газларни бойигиши орқали газ ишлаб чыгариш көнгайтиришиди ва олтингугурт шакратиб плиниди. Манжуд нефтчи хайдаш Фарғона ва Йорандубозор заводларинин махсусиниё билан узлуксан тальнишаш нефть саноатининг янада ривонланышыннан утун шарт-шароит иратади.

Тўртнчидан, сульфат ишлаб чыкаришини кенгайтириши. Нинойи алектрокимё комбинацияда натрий сульфат олиш, шунингдек газ-конденсит хомашёси базасыда кўн мөндорда хлорорганик синтез махсусотлар олишдан иборат бўлган кимё саноати (Шўрғон комплекси каби) янада ривож тонади.

Бешинчидан, кўн мөндорда яши курилиш материаллари, масалан, керамзит ишлаб чыкариш учун керак бўлган бетонитлар, Тошкент метрополитени, яны мөхмонахоналар ва экспорт учун зарур бозак тошлари ишлаб чыкарилишини ташкил қилиш керак. Бу тадбирларниң ималга оширилиши транспорт балансида ихишлаш, катар катта жаҳмни юслар Үрта Осмонга ташыб көлтиришини камайтириши имкониинин беради ва устарни яни бўллар оржали Европига ташини мүмкун.

Миллий бойлик — жазынгы иктиёридати меҳнат билдиң иристилган таң жамғарылған мөддий неъматлар мұжиссесімді. Бұл күрәткіш мәмлекет иқтисодий құдратининг онт мұхым күрәткічлердин бирицір. Миллий бойлик тарқибасы айдоңдар тоғыдан шатылған неъмиттер күрітілтады.

Миллий бойликтар тарқибасының жиынтық методикасыда алғынамызлықтар мәнжұд, жынып миллий бойлик анықтаудаған бағыттар хар дөмә ҳам бозор бағдарларға түрги кетмайды; шунаның деген, унға оттин захиравыра, илмий салохиттер қошилтмайды.

Иқтисодий ривожланған дарықасының бағдарлашыла күйидәгі күрәткічлардан фойдаланылады: ахоли және бишигі түрги кеңүнги ЯИМ, (ЯММ, МД); миллий иқтисодиёттің тармоқ тузылымы; ахоли және бишигі асосий маңсұлод турларыни илгіліб чыгарып; ахолиппен турмуш дарықасын ва сиғаты; иқтисодий самаррордик күрәткішлері.

Узбекистон Республикасының бой мамандарының қашыма бойликтерінің бой мамандарының күрәткіштерінде жиынтық менделеев даврий жәдвализдың деңгелі бары кимбейін элементтер мәнжұд.

Назорат таң мухоммада үчун сабактар

1. Миллий бойлик деганда шамамын түшүннисиз?
2. Миллий бойликтар тарқиби ныңыздың иборат?
3. Иқтисодий ривожланған дарықасының миллий бойлик тұрғасыда қашай боелікшік бор?
4. Табиий ресурслар — барын тармоқтарының ривожланғаннаның асосы, деган фикри түшүнтириши?

Асосий әдебиеттер

1. Каримов И.А. Узбекистон XXI аср бұсағында: хавф-санында таҳдид, барқарорлық шарттары ва тараққият кафолаттары. — Т.: Узбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод, Ватан, әркин ва фирузон ҳәйт — ширвандаштымиз. — Т.: Узбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Жамийттимдік мификүреспе халқтары — халқ, миляттың мілділік қылышына қызынгы эттесін. — Т.: Узбекистон, 1999.
4. Иштукхамедов А.Ә., Клапова Л.З., Рахимжанова Т.Ю., Рахимова М.Р. Бозор мұносабаттары шароиттың міллий иқтисодиёттің ривожланышы. — Т.: Үкітүүчі, 1996.
5. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. — М.: Специальная литература, 1997.

МАКРОИКТСОДИЙ ВАЗИЯТ ВА УНИНГ АСОСИЙ ЙУНАЛИШЛАРИ

4.1. Иктисолёттни эркинлаштириши ва илохотларни түкүрлаштириши – энг муҳим вазифа

Иктисолий илохотларниң асоси макеади баракорр иктисолий ўсигта эришишцир. Бу македга зришмай туриб, ахоли турмуш даражасини ошириши, ижтимоий мұаммодарни ечиш, мамлекеттің жағон хамжамынтыдати иктисолий ва сиёсий манзенини мустаҳкамдаш мүмкін ыңас. Бокир иктисолёттегі үтпәттап барча мамлекетлар қаторида Үзбекистон хам баракорр иктисолий ўсигта эришишин иктисолий илохотларниң асосын македди қылаб белгилаб олди.

Иктисолёттимисси макроиктисолий баракоррликни тұлымниш, инфляцияның даражасини сезилорлы радицида насытириши хамда қатын мөлдін ва кредит сиёсатини үтказыши биз үчүн роят муҳим ажамиятта эта. Үмумшы оғанда, макроиктисолий баракоррликниң ўсиги жеңілтте пројекттердинин иш билан юкори даражада бандылы, түлов баланситиң қошпармында эквиваленти ва миллий валютаниң ташки бөсөржылды баракоррлиги сингари күрсөткічларда икс этади. Бу күрсөткічларни баракоррлаштиришке вазии монетар-финансал сиесат, нарах ва иш жағы жаңды ташки иктисолий сиесат билан әриниши мүмкни.

Мустақиллігімизниң ўтган даври мобайнида Үзбекистон хұнусынты макроиктисолий баракоррликни тәлемнелеш, ахоли турмуш даражасини ошириши, бозор илохотларини түкүрлаштириши, тадбиркорлікни ҳар томондана күллаб-куннатыши, кичик ва ўрга бизнесни ривожлантиришига каратылған оқиғона сиёсат олиб борди. Үз напбатида, мамлекеттің аграр, мулкий тунособатлар, молния-кредит, ташки иктисолий плоказалар, варханынбау ва ижтимоий соҳаларда илохоттар ималта оширилмөді.

Ана шундай пухта ўйланған иктисолий илохотлар ва макроиктисолий баракоррлаштириши сиесаты үз самарасини бермөнди. 1995-2001 йылдар давомида мамлекеттің реал НИМ шында ўсип суръатлары -0,9%ни түткіл этди. Бу ўсип иктисолёттегінегі барча соҳаларда ривожланған туғайтың көз берди. Қызыл хұжадың махсузлары етпілдіріш жағын, 1996 йылни хисобға алмағанда, үлкен избір борди. Энг юкори ўсип саптаят соҳасында (108,1%) күзатылды (2-жидвал). Ахоли реал даромадтары

16,9%га ореди. Кичик ва ўрга бизнеснинг язни ичкіл мөхсузотлариниң шиссаны шика тартибларин табиркорларин күштинде ҳам 2001 йилди 33,8%ни ташкил этди. Ойлик инфляция дарийасини 26,6%гача камайтиришига эришилди.

Иқтисолиётни барқарорлаштиришида пул-кредит сиёсати асосий ўринин рөкемдайди. Мамлакатимизда пул-кредит сиёситида ҳам ижобий үтиришлар юз берди. Накд пулэмиссини дараниаси 2001 йил иккунчалири кўра, 9% ўринига 6,5%ни ташкил этди. Пулнинг лайланни суръатлари тезлашди. Натижада, пул массанининг ўчиши НИМга нисбатан 2000 йилда 17,1% ни ташкил этган бўлса, 2001 йилда бу курслитигат 16,4%гача кискирди. Ўтиш ишқисодиётни даврида қатъий пул-кредит сиёсати юритиш тавсия этилади. Бирок ижхон тажрибасидан маълумки, қатъий пул-кредит сиёсати инфляция дарийасини камайтиришига ижобий тъйсири ўтиш билан бирга, бошқа соҳаларги салбий тъйсири кўрсатиши мумкин.

Мамлакатимизда кейинги йилларга амалга оширилаётган солик-бюджет сиёсати иқтисолиётни барқарорлаштириши, солик тизимиши таомиллантиришига йўналитирилди. Республикада бозор муносабатлари ривожланиши давомида давлат бюджетини шакллантиришга бўлған ёндашувлар ҳам ўзгарди. Мамлакатимизда солик-бюджет сиёситини пул-кредит сиёсати билан муваффиклаштириб олиб бориши ҳамда солик тўловчилир соки кўпайганинига ва бюджет маблиғалари устидан назорат кучайтилиги натижасида динчот бюджети кимомадини 1995-1999 йилларда НИМ га нисбатан 2,5 – 1,7%, 2000-2001 йилларда 1,0% атрофифла назорат қилинга эришилди.

Нишаб чиқарини тармоқларий, корхоналар зинмасига тушаётган солик оғирлиги биздин йилга камайиб бораёттаниниги ишлаб чиқарини риоъжлишида мухим омил бўлмоқда. Бирок мамлакатимизда солик тизими асосан фискал вазифасида намоён бўлмоқда ва унинг рабботлантирувчиллик вазифаси егарлича ишга туширилмаган. Агарда солик сиёситидан оқилона фойдаланилса, инфляция ша иқтисолининг часабиб кетишингизурур тъйсири кўрсатни мумкин. Аҳолидан солидидиган соликлар кискартирилса, ухолди истеъмолчилар харажатлари кўпайди, корхоналар даромадидан олинидиган соликларни кўпайтириш эса инвестициялар ўчишинга олиб келади.

Мамлакатимиз иқтисолийни сиёсий мустақиллигининг ўтган даврларига ташки иқтисолий фаолият соҳасига ҳам ижобий ўзгарнислар юз берди. Ташки иқтисолий фаолигини ислоҳ

шалтоти сиёсаті, жумылдан, мындағы наутоимиздегі жорий операциялар бүйінча оркни пайробошланишин таъминдаш мәсәледе хукумат томонидан бекітім-бекітім оліб борналаёттап валюты сиёсати натижасыда 2001 йылда хам мамлекет тұлов балансининг барқарорлығы сақлаған көлиңдер таңықты сиада операцияларда ижобий салынғы аришилди (3-жаддал).

3-жаддалдан күришиб тұргандык, 1997-2001 йылдарда олдинги Ышылдардагы нисбеттік экспорт түшүнләри камайған-диги күзатылды. Бұннан ассоций сабаби, Шарқий Осей на Россияның содир бұлған иктиносодій инцирозданға таъсири ва дүнө бозорында ассоций экспорт маҳсулоттарымыз бұлған шахта хомашесін, алғаш да хоккездарға шархтаринің пасайышидір. Импорт тоқарлары нарынды пасайышы на мындағатда импорт үринни қолданып-деган товаршар ищінб өнімдердегі күршіткендегі 1997-2001 йылдарда импорттің камайышында сабаб бұлды.

Таңық иктиносодий алоқаларни янада риваяктарынан мәсадағы экспорттың жүйелтирилген да импорт үринни босадыған маҳсулоттар ишлаб чыгаруучи корхоналарға жүншілді имтиёздар берінші орталық чет зерттеулердің билан ҳамкорлікде ишлайдыған корхоналарни күтпейтириш мәмдәктіміз имконияттарини янда көнтейтиради. Мамлекеттіміздің мемлекет ресурслари, жөннө базасы етирлилігі иктиносодиеттә барқарорлыққа әрінешінде мухим миңба хисобланып.

Макроиктиносодий барқарорлықка әрінешінде иктиносодий сиёсит восита-шарыдан алохіда-алохіда әмбес. Балки умумланғырылған қолда фойдаланнан лозим. Белгесінде иктиносодий ишшөхтіларни ұкурумшылтириш на баркыштырған мәсада иктиносодиеттә макроиктиносодий барқарорлыққи таъминданы, инфляциядағы жағдасын пасайтириш, қатын пул-кредит да солиқ-бюджеттегі сиёсаттың үткенінші зарур. Хусусийлаштыриш объекттерінде жағынан макроиктиносодий алоқаларни әркиндештириш мәсада, болжона тұловшыларни янада сиғылшылтириш, экспорттөрт товырлар ишлаб чындыши күлемини көнтейтириш, валюта курсын бархылшылтириш саларалы штаттар береди. Иктиносодий сиёсат восита-шарыдан отқындаған фойдаланнан натижасыда макроиктиносодий барқарорлыққа әрінешінде халық фармаситеттің ошырылған ассоций омыл бұлды.

Ўзбекистон Республикасининг асосий макроиктиносидий кўрсаткичлари (оддинги йилга нисбатан %да)

	1993й.	1995й.	1997й.	1999й.	1999й.	2000й.	2001й.
НПМ (шахарий изоријориг)	100,1	101,7	103,2	104,3	104,4	105,8	104,5
Демонстрируемый экономический рост	108,4	102,0	104,1	103,6	105,7	106,4	108,1
Компьютеризация и информатизация экономики	102,2	94,4	105,8	104,1	105,0	103,2	104,3
Демократизация и политизация общества	-2,5	-1,8	-1,7	-2,1	-1,7	-1,0	-1,0
Инвестиции в производство (базы)	76,3	54,0	58,8	17,0	20,1	24,9	26,6

Ташки иқтиносидий ишоҳотлар кўрсаткичлари динамикаси (оддинги йилга нисбатан %да)

	1993й.	1995й.	1997й.	1999й.	1999й.	2000й.	2001й.
Ташки салар ишламиш	124,8	146,8	95,7	76,5	99,1	97,0	105,1
Экспорт	158,9	123,4	95,6	89,4	91,7	106,9	100,0
Импорт	110,9	193,9	95,8	72,7	94,6	94,8	106,4

Матибас: Собирк Макроиктиносидий та статистика паннрагни маълумотлари

4.2. Мулкий муносабатлар

Ўзбекистонда туб иқтиносидий ишоҳотлар стратегиясини белгилашда ўтиш даврининг бошлиғида давлатнимиз раҳбарни илтири сурган беш таомони- иқтиносидётиниг сиёсигдан устуворлиги, давлатниң бош ишоҳотчи бўлиши, конун устуворлиги, фасол ижтимоий сиёсат ва бозор иқтиносидётига босқигма- босқич ўтиш асос қилиб олинган эди. Ўтган давр, гарчи, тарихан қиска бўлса-да, ишоҳотларни амалга ошириш бўйича белгиланган стратегик вазифаларининг ҳаётйлигини яш бир бор ибоссанди.

Ишоҳотлар стратегияси бозор иқтиносидётига ўтишининг қўйицдаги асосий йўнанишларини якс эттирмоқда.

1. Ишоҳотлар мулкий масалалар тўғри ҳал этишиб, давлат тасарруфидан чиқарини ва хусусийлаштириш узлукни амалга оширилган, кўп уқладли иқтиносидёт бирюз эттирган тақдирдаги на ўзининг саломли иштискаларини беради. Мулк муносабатларини тақомиллаштириш бўйича ҳали ўтиш даврининг дастлабки босқичидаёқ қабул қилинган тегинни конунлар, Президент фармонлари, Вазирлар Михкамменинг қарори ва фармойнилари, шубҳасиз, ҳал қилувчи пхамият кисб этди ва итмоқда.

Бу борада «Узбекистон Республикасида мулкчилик тұғрисыда», «Давыдтисарруғидан чиқарыш да хусусийлаштырылған тұғрисы да»нан қонуушарни ва «Иктисолдік иелохөттерни инада чукурлаштырып, хусусий мулкни қимоя килиш да табибиркорлықни ривожлантиришни тәлеминши табибирлари тұғрисыда»ғы Президент Фармониниң әскәб үтішининг үзи кифол. 2003 йил башында көлаб хусусий мулк шаклагта оңд корхоналарнинг умумий соли 86,3 мингтага етди. Бу барча корхоналарнинг 49,8 %-и, демек дир. Уларнанғың күші сандо да умумий санкетләнеш тармолиги тұғри келади. Жәмдем мулкінде оңд корхоналар соли аса 78,3 мингтаниң ёки 39,1% ни ташқыл етди. Бу жамоаларнинг асосий иесеми - 38,0 мингінде икити микрофирма, кичик да үрта корхоналар 2002 йилде ташқыл бүлди. Қынжыл жұмысшылдық соғасыда фиолиттің күрәтшіттән корхоналар соли 240 мингтага етди.

Шундай қадиби, мамлекеттік иктисолдёттіннің бары тармоклариди нодаудат сектори жақал сурьытларды ривожланған бор мөккә. 2002 йилде ушбу секторда 73,3% ишпен ички маҳсулот, 78,6% соғ маҳсулоти, 99,0% илин күштөк хұжалик маҳсулоти шылаб чиқарылды. 73,4% курилиш-пудрат ишшари, 99,0% ҹана тонар айланымасы айдан шу соғасының оңирилди. Халық хұжалиғы нодандыт секторда башқа бүлгелернинг умумий соли 72,1% ни ташқыл етмөккә. Дағылат сектори иктисолдёттә үзиннинг монопол ахамиттінің іштептөмкә, күп кирадан, арадаш хұжаликка кеңгір іштеп очылб, ракобат учун борган сары көнтөк имконияттар яратылғанда. Табибиркорлықни ривожлантиришиң қисебидан 2002 йилда 370 минг жетіншінде үрингелари очылди.

Илгари, тъян шүрөлар құкумати томонидан ҳам иктисолдік иелохөттер үткәншылған зди. Аммо улар мулкий мунисабатларда шукур үзгаришлар ясай олмаганинги сабаблы поенинде стмаган, мұнаффакият қозоңмаганды. Мулкий мунисабаттар яраттаки бойликтарға әзалик қилиш, улардан фойдаланыши да үзлаштырни, инсондаги бекінес қобылыштарни, имконияттарни рүбәгі чиқарыш билин болықдир.

Кичик да хусусий табибиркорлықни рагбатлантириш, кімнегінде қароалар бозоршы шаклантириш иелохөтләр тиңдерини белгеловчы шарттардан биридир. Бу, бириңчидан, давын тасарруғидан чиқарыш да хусусийлаштырыш билан бейосынға бөлінк масала бўлиб, жамияттің ижтимоий да иктисолдік негиздини мустаҳкамлашса жиыннат қизади. Үрта мулкдорлар синфини шаклантириди виши пайтда ички бозорни истеммол моллари да жиыннатлар билан тәлеминшиләннинг мухим омылти хисобленади.

Узбекистонда кисека наңт давомидә кичик да үрта бизнес-ни ривожлантиришнинг құкумий шарт-шаронстлары да ташки-

лар түзилмалари практици. Төмөр иштәб чыгарувчилар во таң-биркорлар наилгаси, Үрги ва кичик бизнесни күлләб-куватлаш бүйнчы хукумат комиссиясы, Хусусий тадбиркорлик ва кичик бизнесни күлләб-кунчигилыш фонды, «Мадад» суругти агентлиги, консалтинг, лиинг фирма ва компаниялари, бизнес - инкуба-торлар иш олиб бормоюд. Мамлекеттеги маңыздылыктың үзүүнүн корхоналарининг умумий сони 100 мингдан оши. Бүнчөөк хұ-жалиғидә 2002 йылда 38 мингдан ошыкыркүй дәржөөн хұжаликтеги ташкил төнді.

Аммо кичик ва үрги хусусий тадбиркорларни ривожлан-тиришнинг хөзирги піхвонини кониқаралы, деб хисоблаш қийин. Ҳалы миң күтпелб кичик ва хусусий корхоналарни ташшыл қылыш, бу шига ахоли шахсий жамғармаларини жаңб этиш, шу Ыл билен миң ши жойларини барто этиш имкониятларини шиге-сөлини лозим. Айрим кичик ва хусусий корхоналар, дәржөөн ын-фермер хұжаликтери модций-техника ва хомашә, узоқ муддат-лы кредиттар билан бөзеки қиынгышлар, шуниндең, жойлардаги бюрократик түсік ва ғовдар тұфағын үз фиолитларни ривожлантира алмастырылар. Яна мұхимики, биң үткіш сар-қыти бөзимандылар рухинтидан күтила олмаяпмиз. Хусусий тадбиркорлик билан шугуланыштың иктиер оттингарининг аксп-ришти уни қавлат ёки башқа беровшының хисобиден амалға оны-ришни хоҳдайыд. Түгри, кичик ва үрги бизнесни давлат дара-жасыда күлләб - құватлашга барта ривожланған мамлекет-парды, жумладан, білдә хам алохиди пхамият бериләшти. Аммо даңлат томонидан ажратылған мәблігларининг хам хисоб-каго-би бор. Қолаверса, хусусий тадбиркорликкиң ривожлантириши-нинг давлат күмагидан ташқары нин башқа Ыұлдары хам ман-жузды, бутунғы күста улардан үнүмди фойдаланып, зарур.

Хұжалик юргитувчи субъектлар динамикасында тұхталған-да, мұнкин гаров спфатыда қолдирған хисобига хар қандай ти-жорат банкідан кредит олші мүмкін. Бундай имконият бў-маган холда табиркорларни Молниялантарининг Венчур үсу-лидан фойдаланса хам бўлади. Бу вақтда тадбиркорға моблаг ажратган банк карзидан кутулғуига калар фирманинг ёки ушбу хусусий ишнинг агаси бўлиб туралерди. Айрим мамлекетларда кредит иттифоқлари ташкил жигиган бўлиб, уларда кичин корхоналар хисобидан умумий жамғарми тўпланаоди ва ундан бир-бириға қара беришда фойдаланылди. Биң зек шу максадга ажратылған 350 млн. АКШ долларга тенг чөт әл кредитининг шиги 1-5 миллионини үзлештира алдик, холос.

Тарихий тажриба шуны күрсәтады, башкы мулк шакла-ри хусусий мулк замириза пайдо бўлади на шу мұнкиннинг транс-

формациянин билдириди. Хусусий мулк мизлийларниң иштеп аткан мулки юзага келди. Мулкий халық-халык мулк шакипириниң төңглигини билдириди. Барыңға бу, хусусий мулк үстүвортегини тилаб келди.

Үстүнөрдүк хусусий корхона на хұжаликнинг маҳсулотын хизметләрни практикада, уларнинг олды-сөтди қылышында иштеп аткан мулкинин аныктады. Булар биргаликта мислив иктисолистнинг хусусий секторини пүткүдә жөндириб, хусусий корхоналар, дәхқон на фәрмер хұжаликпен бағытталғанда жаңынан ташкынады. Иктисолидтеги мулкчылар жиһатидан түзүлдеш шуны көрсеттеди, хозир Ўзбекистон иктисолидтеги хусусий мулк хисеси расман 35 %, даңыт мулки 24,4 %, жайыл мулки де 39,5 % ни ташкыл этади. Бу рәкимдер хозирда хусусий мулкнинг маңын үчүнлик юқори әмбебдини билдириди. Буниң бөлшөн сабабы ҳам бор: хусусий фәсиләт натижалари хар доим ҳам ҳисобын алғанда жердің түрлөдөрдөн дөньярасын кечади, у төвөр ва хизметләр практикада, лекин уларнинг бозор нарын аник әмас. Дәхқон хұжалиги, томорқа ва қоңаки шылаб чыгарылдаги маҳсулот ва хизметларнинг хисепкүй ҳасаси түрги пакеттениб, улар алған ишкүй маҳсулот таркибын кириштеси, мак-солда музофия үзүнде болады. Чүнки мислив иктисолидтеги түрли мулк хисеси аник бүлмас экан, мислив түзүлдеше яхшилаб бүлмайды ба Ўзбекистонда мулкий истохатынан қайсан йүнәлдіши ғүлкүртшілікпен ба әркапшылардың зарурларини ҳам бүліп бүлмайды.

4.3. Таркибий есептәншар

Иктисолий мустақилшыкка арилгани, мислив иктисолидтеги барло этиш, иктисолий үсүнни тәтминлаштынг мухим пәннеләрдин бири - иктисолидтеги таркибий қайта қуишини амалға оширашыдир. 90-йиллар бойында халық хұжалигининг амалдатылған таркибий соңынкүй иштеп аткан мислив түрлөдөрдөн тәмомланып көрсөнде шикелгендиги бүтін. Ўзбекистондың арасындағы шикелгендиги таркибий соңынкүй мислив түрлөдөрдөн тәмомланып көрсөнде шикелгендиги бүтін. Ҳалық хұжалигинин бүтін мустақилтика таркиби мустақилшыкнинг дистрибуциялық мислив, жеке хұжалик, аложалық үзенбіл, ингилірде халық шекалданып үлгурмалың царонға мәмлекеттимен иктисолидтеги салбай тәсілдер күрсектесден көлемді. Мустақил мислив иктисолидтеги халық хұжаликпен таркибите мүнәсік инги тәжілдерин күйді.

Таркибий сиёсат, жигаввало, кишилук хужалиги хамшигеси на чипверил ресурсларни түкур қайта ишлеңген, технологиялык қонууларниң даражасын оптириши, миминшиси ёқыны-энергетика ва озек-өнекит мұстақиілдегің тілжиншіліктердең қарыншылығы.

Ички за тапсын кредит воситыларининг исосий қысмет иштаб чиқарашының жетекшілігінен утун ҳолидатылаштырылады. Бу автомобилей ва нефтиң кайта ишленеш заводтары, ишги автомобилей йүлдөрли ғарыш шемир йүлдер, енгиз, тұқымдаштырылған корхоналардан жана жазылған тапсындар менен шебер тұрындырылған түркестан менен таңдаған жеке меншіл мұстақиілдегің жетекшіліктердегің деңгелесін атқарып көрсетеді. Сондай-ақ мұстақиілдегің өмір мәннен көрсеткендегі ғарыш шемир менен шебер тұрындырылған түркестан менен таңдаған жеке меншіл мұстақиілдегің деңгелесін атқарып көрсетеді.

Табиийки, инқисиодністің таркибінің тақомилантириши қомпанийчилікка йұл кейіб бўлмайды, у бирланғанға тикомишига етиб ҳам қолмайды. Бу үнитишилар мұнгизам дағындағы ижтимои-инқисиодній жарактасын бўлаб, улар дағр талаби ва инқисиодній сиёсатдан келиб чиқаб, тармоқларро ҳамда тармоқлар ичида тўқтозсиз дағом этаверади. Бозор инқисиодніети ва ған-техника тараққиеті тан оладиган тармоқлар ривожжанниб, ахсупдот ишлаб чиқарышында уларнинг ҳисесаси ошиб бора беради. Аксинча, бозор ва тараққиетта мөс көлмәйдиган соҳаларниң маҳсулот ва хизматтарын иратишынан улуши пасайт ёки ўтутилган йўқолиб, ўз ўринини бошқа, илор фарзандларга бушатиб юраверади.

Хаёт бутун ҳалқ хужалиги тармоқлары орасында алғын тарлоқ ва ишлаб чиқарыш турларини ривожжантириштан устуна орниш беринш ва уларни дақылт томондандаң хар ғомонлама кўллаб-сувватлани түгри йұл оқаплиши ишботлизмокда. Устуна ор соҳадинин түгри бўлтилиниши нафисот ишарит тақдит ҳисобланади ахсупдот турларни қеңг ишлаб чиқарышни йўлга кўйинша, балки ижтимоий яшлаб чиқарушы таркибінің тақомилантиришінде оған имконийт беради, шу бинань бир каторда бутун ҳалқ хўжалигиниң өддиги сирткитиди, инқисиодній тараққиетди ўзига хос оғга таъисловчиллик назифасини үтайди. Кейинги ишсаради мөннини заманда қайта қуришлар жарактасында тармоқтарни сиёсат негизида ривожжантиришни жадилаштириши, экспорт потенциалини суннитириши ва четден көлтирилидигин маҳсулот турларини ши-

олыят мәхсүлөттердің билен түйнектириш, коммуникациянын тибеб чыкарып шефрагумдасты түзүлини ривозжатыриш, инвесташон фасилитири жадаллаштыриш, мәмандыктың жетекшілігінде көмектесудардың көнтәгілдіріш, таңғы инструменттің фасилитири күттегінен бөшкәдер үстүн бүйделештер сипаттауда белгілілік атқарылған. Насымат, халық құжалығындағы ажыратылған барлық инвестициялар таржыбыда шылаб чынардан тармоқшырынан 69% икінчи-энергетика салынты тармоқшары салынат инвестициялардың умумшы қажыма 43 %-шы тапкыр этеді. Транспорт науқында соғылариниң риңкелдіктердің мәнжүйд сарножараптагы 31 %-ы сарғышады. Бұл асқа ғана беттерде, яның ичкі мәхсүлөт шылаб чынардан реал мұрасынан оширилген имконияны береді. 2002 жылда қытеседейтте жадбатынан барлық инвестициялар қажыма 3,8 %-та үсіб, 1 трлн. 400 мың сұмга ортады.

Истохондар истохон отын үткезілмайды. Уздардан мәжесі - көптегендегі шылаб чынардан самараадорлардың үзілкесі. Устияштың асасында халықнанғандағы, турмуштың дәрежесіндең тоқсаттырылған. Худди дын шу борадасы нағызаңтар истохондарға жақынайтын мәнзүм бажын зерттеді.

Клесча худосалар

Иқтисодий иштохотларнинг асосий мақсади барқарор иқтисодий үсешга эришишидир. Бу мақсадга эришмай туриб, яхали турмуш даражасини ошириш, ижтимоий музъымотларни очиш, мамлекитнинг жаҳон ҳамзакиминостидаги иқтисодий ва сиёсий мавжудни мустаҳкамлани мумкин эйес.

Иқтисодий иштохотлар эмулжий масалалар тўғри ҳал этилиб, дашит тасирруфидан чиқарини ва хусусийлантириши жарәнлири узтуксина азалити оширилган, кўн уклавди иқтисодиёт барро сиптиган тақдирдагина салмоқди иштимоллар беради.

Таркибий сиёсат, энгизалю, қишлоқ хўжалиги хомаиёсит ва минерал ресурслари чукур ўйиги ишлана, технологик циклнинг туталланганлик даражасини оширишга, мамлекат ёқиличи-энергетика ва олий-сигар мустаҳкамлани таъминлашга қаратади.

Назорат ва муҳоммади утун сабодлар

1. Муҳажириятнинг ривожланниши жарабашибаги Узаринцирни кўрсантишинг?

2. Кичик ва хусусий тизбикорликни ривожлантириши милий иқтисодиётаги наимоти қай даражада ўзгартирмоқда?

3. Макроиқтисодий ҳолитда қандай таркибий Узаринцир бўлмоқда?

4. Милий иқтисодиётни ривожлантиришининг устувор йўналишлари шималардан иборат?

5. Ижтимоий ишшиб тиқарини самарадорлагиги қандай никланади?

6. Иқтисодий танликларни қандай бўлар бирлан чиқши мумкин?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасидаги хизбатлийка таҳдид, барқарорлик шартийи ва тараккиёт кафолатларни. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фирновон ҳам — широатд максадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Ислоҳотлар стратегияси — мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини юксаттириши. Халқ сўзи. 2003 йил 18 февраль.
4. Каримов И.А. Жамиятимиз мағкураси ҳалқни — ҳалқ, миллатни-миллат қўлишга хизмат этсин. - Т.: Ўзбекистон, 1999.
5. Ишмуҳамедов А.Э., Каданова Л.З., Раҳмилова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор муносабатлари шароитида миллий иқтисодий тарбиётини ривожланиши — Т.: Уқитгуучи, 1996.
6. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. – М.: Специальная литература, 1997.

РЕСПУБЛИКАНИНГ САНОАТ МАЖМУИСИ

5.1. Республикада саноат мажмуминг ривожлантиришинг асосий сабаблари

Тармоқлар ичидагиси бўнин бўлшиб ишлаб чиқариш мажмуси хисобланади. Саноат мажмунининг муҳим хусусияти шундаки, унинг барчи тармоқлари мөхнат воситалари ва истемолт товарлари яратилди, ишчи-техника тараққиети ҳамда миллӣ дигораданнинг ённи кисми ишлаб чиқарилади ва яратилди. Айнан ишнинг Узбекистондаги мөхнатта яроқди иходининг асосий кисми ҳам саноат ишлаб чиқаринади банд. Саноат ишлаб чиқарини жамшиднинг объектив иктиносий қонуқлари ҳамда республикамида сўнти йилларда қабул қилинган қонуқи ишлар ярдомида ривожланмоқда. Узбекистон саноати айни вактда ўз тармоқлари на бошкада ижтимоий тармоқлар учун модний-техник восити, шир ҳамда ҳалиқ ахтаберни керик бўладиган маҳсулотларни ҳам узлусиз тайёрлаб бермоқди. Шу бойидан ҳам саноат ишлаб чиқарини дарражаси на савдоюрганинг ўчишини таъминланпазим. Бундай саноат ишлаб чиқарини дарражаси қанчалик юкори бўлса, республиканинг иктиносидати пайдевори шундиги мустаҳкам иходининг турмуни широнти ҳам яхши бўлади.

Шундиги ҳам айтниш лозимки, саноат мажмуми ҳир юндан тармоғининг ич тузилимисидаги ғарагитилар азандада бошқада тармоқлар - қишилок хўжалиги, агресивнот мажмумининг бошқада саноатлари, қазиб олуви чармоқлар бўнин узний боғлиқлар.

Эндидикда саноатини аҳамияти тобори ошиб бормоқда. Истемол бозорицдаги таъкидлик түфайли саноат тармоқлари илгаригига ишботан кенг кўламда ҳалқ истемоли моллари ишлаб чиқарини бўнгалиризмоқда ҳамда хусусийлаштиризмоқда. Истемол молларини кўплиб ишлаб чиқарини, яйни сачетта ҳамаше эмас, балки тайёр маҳсулот чиқарини ҳамда қўйти ишлап тармоқларини ривожлантириши икфаёт саноат ишлаб чиқаринининг аҳамиятини оширади, балки жыхон бозориди Узбекистон иктиносидётиги бўлган ишончини ҳам мустаҳкамлайди. Ҳозирги кунга келиб саноат тармоғида лиши ички маҳсулотининг 30%и яратилади. Бу шундиги курсатадики, бозор иктиносидётининг ривожланниши натижасида мамлакат иктиносидётни индустриялаштириш иктиносист сари ривожланмоқда. Саноат тармоқларидаги 2001 йилги 8,1 %ли ўчиш ҳалт шундиги дилсиз бўлмоқда.

5.2. Саноат мажмуми тармоқлари

Саноат мажмусига дөнр жағы маҳсулотларга бу соҳа тармоқлари күйидегида хисса күшмекде:

1. Екілти саноаты ва энергетика - 18,3%;
2. Металлургия - 13,9%;
3. Енгіл саноат - 18,6%;
4. Химия саноат - 5,2%;
5. Машинесоштук - 15,8%;
6. Озік-онқат - 10,8%;
7. Күрілеш материалдары - 6,5%;
8. Ероччи қайта ишлеши - 2%.

Саноат жаһқ хұжалиттің йирик сөхасы бўлиб, унда 1 млн.дан ортиқ ишчи ва хизметчилар хизмат қўлади. Бу, иш билди банд аҳодининг сиккозан бирни қисмий ташкил этади. Саноатда 100 дан ортиқ тармоқ бўлиб, улардан 6 тиси базаний ҳисобланади. Асосий фондларидаги 40 % и саноат ҳиссасиги тўри келди, ишчи ички маҳсулоттинг 16 %дан ортикюри саноатда пратилади. Узбекистон саноатида электр энергияси, газ, нефть, кўзмур, бензин, пурит, автомобиллар, тракторлар, пахта терлиш машиназлари, электрдвигителлар, трансформаторлар, аккумуляторлар, кабелир, экскаватор, юлтрикли жутаргичлар, йигирив машиналари, самолётлар, отингутурт кислотаси, минерал ўғитлар, сунъий толалир, цемент, турли қурилыш материаллари, газламалар, пахта мойи, ун, гуруч, кийим - кечик, озік-онқат маҳсулотлари ва бошқалар ишлаб чиқарилади. Республика саноатида тармоқларни тутган ўрни ҳар хил (4-жадвал). Саноат тармоқлари орасида қашлоқ хұжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи ва агресивт мажмугига хизмат кўрсатувчи тармоқлар тарихин стакчи манжутга эга. Булир пахта тозлами, шойи тўқин, консерва, ёғ-мой ва бошқа саноат тармоқларидир. Шунингдек, кимё ва нефть кимёси, машинесоштук, электроника, энергетики, металлургия, енгіл ва күрілеш материаллари саноати ишад сурʼитларидан ривожланмоқди.

Саноат таркийетиди ёкунғи-энергетика мажмусининг ўрини ялоҳиди. Үнинг таркибига газ, нефть ва нефтни қайто ишлап, кўзмур ва энергетика тармоқлари киради. Бу мажмусининг ҳиссаси саноат ишлаб чиқаринишда 26,8 % дан иборат. Узбекистон жиҳондаги ўнта йирик газ ишлаб чиқарувчи мамлекатлар жумъиятги киради. Республикада қулиятли гидроэлектростанциялари ва иссықлик электр станицалари манжуд.

Металлургия мажмусен таркибиги майдан ҳомашёстни, гориба роғигли металдарини ўзиб чиқарувчи корхоналар киради.

ди, Олтин, кумуш, мис, күрөштүү, рух, волыфрам, молибден, литеий, уран, алюминий хомашосян, подир металдар»-нан башка бир катар қазилма бойликларшыг аннапашан захиралари күп. Узбекистонда олтиннинг 30 ти көннү топшылан. Қазиб олимпиадигин олтишининг умумий мисдори бүйича Узбекистон МДХ мамлакаттаритарит орасида иккинчи, кумуш, мис, күрөштүү, рух ва волыфрам бүйича учунчүү үринни эгалдыйди. Узбекистон иахон ҳамжамиятиды олгин шылаб чикарыш мисдори бүйича саккизинчи, уни иходи жон болгонда шылаб чикарыш бүйичи оса бешинчи үриңдә.

Киме-ва машинасозлик мажмуттары саянотининг мухим соҳаларицир. Янги иктисадий тароитда бу тармоқтарда чукур таркибий ўзгарыштар амалга оширилмоқда. Узар мамлакаттнинг иктисадий мустақиллигини мустаҳкамланган йўнатирилган.

Йами истеммол мосларининг учдан бир қисми сигил савоат жорхоналари томонидан шылаб чикарилмоқда. Бу ерда инганинг етакчи соҳи тўкимачиликдир.

ф-жадвал
Саноат маҳсулотларишыг тармоқлар бүйича таркиби (%)

Тармоқлар	1990	1995	2000
Бутут саноат	100,0	100,0	100,0
Екбати-жергүртчилик саноат	18,3	18,3	28,1
Металургия	14,1	11,9	10,6
Намё-и-нефть саноати	4,6	5,2	4,0
Лекарственное и пищевое производство	7,3	8,8	12,0
Екенинг саноати	0,9	1,0	0,8
Куриллиш индустрияси саноати	5,0	4,5	4,2
Енергетика	16,0	18,0	16,0
Газ	9,7	9,8	9,8
Водоэнергетика	0,9	0,8	0,9

Энергетика Республика халқ хўжалигининг негиз тармоти, республикада иктисадиёт ва техника тараққиётининг мустаҳкам пайдевори ҳисобнинади. Узбекистон энергетика тизими умумий ўриятилган куввати 11,5 млн.кВт бўлган 37 иссяклик ва гидравлик электр станцияларида йилга 55 млрд. кВт. дан ортиқ электр энергияси шылаб чикариш имкониятиги эга. Узбекистон энергетика тизимининг барча кулланнишлардаги электр тармоқлари умумий узундиги карийб 228 минг км ни ташкил килади. Тармоқ трансформаторларининг умумий куввати 42,6 МВА га тенг. Ҳозир республика энергетика тизимидаги 60 мингти яхин кини шайланди.

Узбекистонда электр кунргидан ассоции XX аср бошларидан фойдаланили бошлиниди. Унда даврда Тонкентда 2 электр станицы курилган бўлди, бирин (кувати 1450 кВт, 5 дизель)

трамвайни ток билан таъминланти, иккичаси (Пинлов электр станцияси, куввати 125 кВт) шахарни ёритти учун инжлийнган. 1913 йилда Узбекистон худудида умумий куввати 3 МВт чамасири бўлган б юнайтед дизель электр станицялари бўлган, инглийк электр энергияси хосил кулини 3,3 млн.квт.с ги етган.

Утган жернинг 20-йилларидан Узбекистонда ишчилик энергетикаси дизель ва майда буғ турбинидан электр станицяларини куриш йўтулишини ривожланди. Циклонийк электр станицалар умумий макулаларга ҳимда ишчилик энергиясини эҳтиёжи бўлмаган инхти замонлари, инсон станицалари, каталитр ва бошқа корхоналар кушида курилди. Республикадаги дастлабки буғ турбинадан электр станицалари Фарғонада Коттакурон ёғ-мой заводидан курилди. Фарғона ёғ-мой заводининг «Шарқ тонги» ишчилик электр машинаси (ИЭМ)-умумий миссадзарданит электр станициси бўлган биринчи ИЭМ дар.

1934 йил 25 сентябрда Узбекистон энергия тизимиning ташкилтий исоси — «Узбекенергия» энергетикини бошкармыси, Энергетики ва электрлаштириш вазирлигин туанди.

30-йиллар бошидан Чирчик-Бўксун ГЭС лар каскади барпо этилди. Узбекистон биринчи гидроэлектростанцияси Бўксун ГЭС шу тракта курилди. 1926 йилда шига туширилган ёди. Чирчик - Бўксун гидроенергетика курилиши тез суръатлар билава давом эттирилди. 1926 йилдан 1940 йилга кадар мажкур тракт гидроэлектростанцияларида 67 минг кВт генератор кувватлари шига туширилди.

Узбекистон Энергетики ва электрлаштириш вазирлиги таркибида лойиҳи, куриши-монтаж, созилиш, таъмирлам ва шилатиш ташкилотларининг тўла можмуси энергетика тизимиning ишончли ишларини ва истиқбол тариккётини таъминайди. Узбекистон энергетика тизими ҳозир республика халқ хўжалиги на иходисининг электр энергияси бўлган эҳтиёжларини тўла таъминланмоқда ва электр энергияси қисмин кўшини широргатларига экспорт қилмоқда. 2002 йилда Узбекистонда жами 56,0 млрд. кВт соат электр энергияси шилаб чиқарилди.

Ёкилии саноати. Республикада ёкилии энергетика саноати ер калърида топилган ва қаноб олинбётган кўмир, нефть, табии газ кондари иегизидан шаклланди ва ривожланниб бормоқда. Республиканада 160 га якни нефть-газ кони очилган, уларнинг 115 таси Бухоро-Хинса геологик провинциясида, 27 таси Фарғона водийси, 10 таси Сурхондарё, 7 таси Устюргич жойлашган. Кондариниг газ, газ-конденсат конлари, 2 кўмир конидан физийларни мояқда. 50 дин ортиқ нефть, газ ва газ-конденсат кони эса келашакди шига тушириш учун тайёрлаб кўйилган.

Екинчи саноати республикка ёқилди - энергетика мажмумининг асосий тармоғини ташкил этиди ва барча ёқилигинин наизи олиш, табиий газни тозалаш ва етказиб берниш, нефть майхсулотлари ишлаб чиқарини корхоналаридан иборат. Улар холик хўжалигининг барчи бўғизларида хизмат кўрсатиди. Йиринк корхоналари Тошкент, Фарғона, Бухоро, Кашқадарё, Сурхондире вилоятларида жойланганни. Республика саноат майхсулотининг умумий ҳажмида ёқилин-энергетика мажмумуси магетики мажмусини ташкил этмоқди (1980 йилда 8,8%). Республика саноати банд бўлгани ишчи-хизматчилар (саноат ишлаб чиқарини ходимлари)нинг 6% ёқилини саноати тармоқлари хиссасига тўғри келади (80 минг нафар ортиқ). Республикада 1992 йилди ёқилини саноатига қараб олнигани ёқилини (шартни ёқилини - 7000 килокалория хисобиди) умумий ҳажмида нефтининг хиссаси 8,3 % ни, газининг хиссаси 87,3% ни, кўмир хиссаси 4,4% ни ташкил этти. Кўкудумалоқ нефть-газ конденсат конининг очишлари ва ишга тушариши билан нефть саноатининг ёқилини саноати мажбутидигит мавқеи ортиб бормекда.

Нефть саноати. Узбекистонда дастлабки нефть кони 1904 йилда очилган (Фарғона водийсиздаги Чимён нефть конида 278 м чукурдинда суткасига 130 тонни нефть олинган). Уша йили Ваниновск (хозирги Олтиарик) темир йўл станицасида нефтини кайта ишлани заводи ишга туширилди. Кейинроқ Фарғона ботигида Еркўтон, Салроҳе кондари ҳам очилди. Чимён-Ваниновск нефть кунуни курилди, нефтини кайта ишлани заводи кенгайтирилди. Шу даврда рус ва чет ал капитали нефть қалиб олиш уни кайта ишлани, нефть майхсулотларини сотишни тўла ўз изоратиги олди. «Санто»-Ўрта Осиё нефть савдоси ташкил этти. Хозирги кунда Узбекистонда нефтини кайта ишлани саноати соҳасиди Олтиарик, Фарғона, Бухоро нефтини кайта ишлани заводлари ишлаб турибди. Фарғона заводи супков майдари ва ёндан ишлаб чиқаринига ихтисослашти, ишлаб чиқариш бўйича 30 дни ортиқ технологик курилмага эга. Кўкудумалоқ нефть-газ кони очилганидан кейин Франциянинг ТЕКІЕП фирмаси бизон ҳамкорликда 1993 йилдан Бухоро вилоятининг Қоронулбозор туманида Бухоро нефтини кайта ишлани заводи курилни бошланди ва бир йилда 2,5 ملي т газ конденсатини қайта ишлани кувватига эга бўлган 1-навбати 1997 йыл айгустидан ишга туширилди. Нефтини кайта ишлани заводларида юқори октанли бензин (шу жумладан, Б-92 автобензини), дизель ёнлиғиси, вогс, паррафин, мотор майдарига кўшильмалар, сингл автомашинадар учун мотор сурков майдарига (компрессор, турбина, уртуқ майдар

(протин), масут каби 50 турдан ортжүй нефть мөхсүлдөлзары иш заб чыкарылмакда. Неги мөхсүлдөт түрлери шылаб чыкарилни Узалишириш дастуриги мунофик неги технологиялар үзлиштирилмокда. Хөсирти пәврә республикамыз нефть саноати коркуналари күтүватлари бир йылда 11 млн.т нефтиң ицини имконияттың эса (б.жадвал).

Б.ЖАДВАЛ

Узбекистонда нефть ва газ қазиб олиш ҳажмининг ўсими

	1960 й.	1980 й.	1990 й.	1999.	2000 й.	2002 й.
Нефть (газ конденсати би-би бары)						
Милинг т	1633	2405,3	1805,4	2285,4	8500	9000
Газ, млрд.м³	446,0	42004	4504,0	4887,5	5500	6512

Кейинги йылдарда кўрилган жескин тадбирлар натижасидан нефть (газ ва конденсати бирга) қазиб олиш ҳажми юкори туръяглирда ўеди. Республиканинг нефть мустақилиги тъмынланади.

Газ саноати – ёқилди энергетики мажмусининг энг ривожланган тармоғи. Унинг республикада қазиб олинаётган склади балансидаги хиссаси 87,2% ши ташкил этади. Нефть билан бўлдош тарафа учрайдиган табиият газин қазиб олиш исқинчи жаҳон урушидан одинги йиллардан бошланган. Нефть газидан саноат маңзулларида фойдаланиш учун 15 км узунликдаги бирничи газопровод «Андижонсонахт» – Андижон шахри ўртасида курортган. Газни илоҳиди саноат усулида чыкариб олиш ўтган вершинг 50-60 - йилларидан бошланди. Газ қазиб олиш саноати жойлашган асосий туманилар – Бухоро ва Кашқадарё, шунингдек, Фарғони, Сурхондиёй вилоятлари хамда Қорақалпогистон Республикасицтэр.

Республикада газ саноатининг ривожлениши кишлек хўжалиги ва бошта саноат тармоқларининг ўсимини тъмынланади. Шахар, шихарчи айниксидан қашлоқларин газлаштириш ишлайди. Узбекистонда табиият газ билан 7,8 млн. тонадан (жими хонадонларининг 78%), шу жумладан, шихар ва шихарчаларда 3,85 млн., қашлек жойлариде 2,98 млн. тоен ортик хонадон тъмынланаётган (2000 й).

Кўмир саноати. Узбекистонда кўмирни саноат усулида қазиб олиш 1930 йиллар охиридан бошланган. Тонненг ишларти Оҳангарон водийасиги Ангрен кўмир. Сурхондиёй вилоятиди Ширкути. Бўйсугоч ташитумир континер бор.

1990 шарда 10,4 млн. т күмір жынб чыгарылды. Бейнити ғилларды бу күрсектегі сезидардан дарында пасайды. 2001 йылда республиканың 3976 минг т күмір жынб салынды. Аңгрен ва Ниги Аңгрен ГРЭСтерининг тұда қаттық өкілдегі үтказилим билан республиканың күмірга бүлгін жетінен ормояды.

Металлургия саноаты. Ұзбекистон ерларидә рудадан Металл олини 4 минг Ышдан шең тарихта атқа. Қадимді мисдан түркін бөзжак буюмдар тайёрланаған. Бейнірек рудалы металлар — қалай, күмүш, олтын ва бопшаларин әрттениң күйини нақодырып иштепті үткелтирилген.

Қорға металлургия соғасыда фабрикага күрсектедигін яғни көрхона Бекобөд шахриңегі Ұзбекистон металлургия заводидар. Заводда қорға металлургия маңсулоттарыннан зығ мұхым турлары (пұлат, ұяни, пұлт күвүрлір та пұзат прокат) ишлаб чыгарылады, темир-терсак, мегалт өткіндерінде әртіледи.

Үрге Осиёдеги биринчи замонаний металлургия заводи күриши үмумхалқ хашары Ыни бізден 1942 йылда бопшалады да 1944 йылда дистилбеки металл әрттеси олини. 1978 йылда заводда иштеге түширилген электр құнверті өрдеміде пұлт әрттеш цехи зығ замониний техника белгілі жиһозланған.

6-жылдық

Пұлт ва тайёр прокати динамикасы

	1998	2000 й.	2001 й.	2002 й.
Пұлт	1214,5	890,4	1221,3	1253,4
Тайёр прокат	565,9	785,7	1221,1	1450,9

Завод тәмғасын прокат маңсулотдары, күвүрлір белгін бирга 50 га ләкин турдаги халқынан тастымалы товардарини ҳам ишлаб чыкарады.

Ранглы металлургия — республика металлургия саноатыннан етакчи тармогы. Бу соға маңағалы минерал қоматие ресурстары көңілді үттан агрининг 30-ғыллардан ривожланды. Республикада ранглы жамбұз ва қызыметтік металлар (олтын, мис, күрғаш, рух, вольфрам, молибден, сімбәз ва бопшалар) көнспары, Қорамозор мис күрғашырух кони, Обирахмат, Бурчмулда, Оқтұз, Такоб, Нигічека, Күйтоги мис конлары ва бопшалар толышыбы, улар саноат миннесінде ұзыншырылғаны билан ранглы металлургия саноаты шығындағы үлкен республика ранглы металлдар ишлаб чыкаими буйиңші жағондағы останының үрнелардан бирини анылған мұмкінаттағы алғанды.

Кімбі саноати республика штепсөлиятінде мұхым үринни жалғайды. Ұзбекистон жынб саноатында 750 дан оғынк номда маңсулот ишлаб чылдириледі. Мәмлікеттің саноат маңсулоттары PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

сумумий хизмиди киме сапоати корхоналари мажсулотлари хисобига 4,0% ши ташкоттага эради. Республика киме сапоатидан табигий газ, нефть, күмір, оғанынгүргүр, түрлі минералдар, оқжетш, графит, шуншылар, ранган металтургия, нахся из киенопни қалта шыныш чыңындиларистин жомашё тарзиди фойдаланылади. Узбекистон шиме сапоатиди ишкелтилдикин жомашёнинг исесий кисми (70%га ишини ёки 650 дан ортиң турдаги мажсулот) хамда ахтиёт кисмдар да себеб усткунашар тегдан олиб келинди (Россиядан толуот, йөрөц цеплюозасы, каустик сода, Казакистондан фосфоритлар да башкашыр). Айни тийгди киме сапоати мажсулотларды (минерал үйнелар, кипролактам, кимений толвазар хамда ишлар, синтетик аммиак, лик-бүйешлэр да башкалар) экспорт жүзинади.

Машинасөзлик сапоати. Узбекистонда машинасөзлик сапоатининг дастлабки корхоналари XX дар башшырыда түзүлдүрдөн көлөп. Дастлабки тайтларды Узбекистонда металла ишлов берген сапоати исесин 14 ти кичик төмөрлөштүрүштөрдөн түзүлдүрдөн көлөп. Уларда темир йүл, нахта тоходини ви ёр заводларинин төмөрлөштүрүштөрдөн түзүлдүрдөн көлөп.

Автомобилсөзлик. Узбекистонда машинасөзлик сапоатининг мухим тирмөри хисобланған автомобилсөзлик — автомобиллар, (лекка автомобилъ заводы) двигателилари, (Ташкент мотор заводы) автомобилларги ахтиёт кисмдар, түрлі жиһохтар да башка пәннелер ишлаб чыгарылыш республика мустақилликка приштинидин кейин шағыннаштырылади. Узбекистондаи бир неча автомобилъ, туситиш заводлари енгиз машиналарга хизмат күрсатады: «Узатехтеххизмат», «УзавтоВАЗхизмат» ишлаб чыгарып бирлипшесири, корхоналар, ташкыншылтар да автомобилларга техникалық мурасатиб келгандай. Асаккада синтез автомобиллар, Самарқандада нүлоғчи да ток автомобиллары шыгарылмайды.

Автомобиль сапоатини барно атшил, асесин, республикалык концернлар, корпорациялар, МДХ корхона да ташкыншылдар, чет ал фирмалари сарыжыларини жағын атшил орталык акциядордук жамандылари ташкыл атшил йўли таңданғандай. Ишлек тушириладын корхоналарда иштаб чыгарып боскічларини шакллантириш дастлаб автомобилларни кисм да агрегатлардан йиришдан то уларни шу корхоналарда тайёрлиш да йишишгача боскічларини боскіч, тўлиқ ўтиш йўли билди олиб борилади. Корхоналарда автомобилъ двигателилари (моторсөзлик), подшипниклар ишлаб чыгарып хам йўлти иштимоқди.

5.3. Саноат мажмусининг посий кўрситчилари

Саноат тарзогиди ишлаб чиқарни дастурларининг иратилашада оҳондидан пхаминиб кисб этиди. Ҳар бир корхона иктиносланувиги кўра, ишлаб чиқарни дастурларни ўзининг техникик-иктисадий курсаткичларини ифодазани лозим.

Ишлаб чиқарни дастурларини шакллантиришида кўйнотги кўрситчилардан фойдаланилади:

- ялпи маҳсулот;
- товар маҳсулот;
- реализация қилингани маҳсулот;
- маҳсулот таннархи;
- баланс фойда;
- соғ фойда;
- ишниб чиқарни рентабеллиги;
- маҳсулот рентабеллиги;
- меҳнат унумдорлиги;
- фонд қайтими;
- фонд сизими;
- фонд билан куроллашганини.

Саноат корхоналари физиятни харakterложи кейинги кўрситчи – кувватdir. Корхонанинг ишлаб чиқарни куввати корхонага биринтирилган меҳнат посигиларидан унинг иктиносланувига мувоффик тўла-тўқис фойдаланилган жолди мельдум дарр мобайиниди ишлаб чиқарни мумкин бўлган дармажадаги маҳсулот ҳажмидир.

Ишлаб чиқарни кувватларини аниқлашда кувват билан сидан фойдаланилади. Бу билансида кўйнайдиги элементлар мавжуд бўяди:

Илз бошидаги кувват.

Режалантирилган даррда қушнитларни ўзараши, яъни эски кувватларни ўзаралиб юборилиши, реконструкция қилиши, техник тадбирлар ўтиказилиши ва бошқалар.

Ялпи ишлаб чиқарни кувватлариниг киритилиши.

Илз охиридаги кувват.

Уртача ишллик кувват.

Ишлаб чиқаридиги маҳсулот ҳажми.

Кувватлардан фойдаланиш коэффициенти.

Саноат республики иқтисадийтининг олг' музуми сожалашидан бири ҳисобланади. Саноат маъжмути ўз характерига кура, миллӣ иқтисадийтининг барча тармоқларини қайта курордизтириши реконструкция қилин, иқтисодий ислоҳотларининг асоси ҳисобланади.

Саноат ўз ичига бир қанча функционал маъжмунишни - сийлиси санкхияни ва энергетикини, металлургии, сийли саноат, нимёй, машиннасозлик, озиқ-онқит, куришин материаллари, ёғочни қўйга ишлаш саноатларини олади.

Саноат маъжмунини характерловчи кўрекаткичлар таркибига саноат ишни маҳсулоти, балинс фойда, соғ фойда, ишлаб чиқарниш рентабеллиги, маҳсулот рентабеллиги, меҳнат унумдорлиги, фонд қайтими ва фоши сийими кабистар киради.

Низорат ва тухокама учун саволлар

1. Саноат маъжмуи нима учун халқ хўжалигининг асосий тармоқларидан бири ҳисобланади?
2. Саноат маъжмуниниң характерловчи қандай асосий кўрекаткичларни биласиз?
3. Саноат ишлаб чиқарниш диструкторининг маҳнити нимадан иборат?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўспасида: хивраника таҳдид, барқарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод, Ватан, эркин ва фарозон хўёт — ширвард максадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. ЇКамиятимиз мағиқураси ҳалқни — халқ, мислини мислият қисишига хизмат этини. - Т.: Ўзбекистон, 1999.
4. Ишмуҳамедов А.Э., Калинова Л.З., Раҳминова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор муносабатлари широнтида миллӣ иқтисодийтининг ривожланиши — Т.: Уқитгуучи, 1996.
5. Гродов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. — М.: Специальная литература, 1997.

ИҚТІСОДИЁТ НІҢ РІВОЖЛАНТИРИШДА ТРАНСПОРТ МАЙКМУІСІ

6.1. Транспорт коммуникациясінің түзіліші

Темир Ыл транспортыннің иқтисодиётінде тұттан үрни.

Халқ хұжалигіда темир Ыл транспортыннің Ыловчылар хамда юк ташында салмоғи көттә. Республика темир Ылдана бу транспорт түри МДХ донрасыда күшіні дәлдіктар білдиң штаттар алоқасынан ималға ошириліца мұхым үріп тутады. Үзбекистон 1972 йылда куралған Күнгирот-Бейнө магистралі Қозоғистон орқали Россияның Маркандай, Жинубий Урал министерліктерінде түтшілан. Қояс-Арис магистралі хам мөмкіншілік Қозоғистон орқали Россияның Сибирь, Узбек Шарқ министерліктерінде түтшілан. Ташкент-Туркманбұйнан шұл Гурканистон билан болады. Нанойй — Нукус Ылдан Қозогистон орқали Россияның бөлгелерінде түтшілан.

1995 йылда республикада халқ хұжалиғы тегінен темир Ылдарнан узудылығы 6,6 минг км, шу жумладан, умумий фойдаланадиган қысыннан узудылығы 3,5 минг км ортых, аессан санынан корхоналарға торғылған (умумий фойдаланымайды) темир Ылдарнан узудылығы 3,1 минг км-ни ташылғанды.

Узбекистонда дистрабки темир Ыл 1886-88 йылдарда Фароб станциясыдан Самарқандгача етказилған (Красноводск-Чоржүй темир Ылдиннан давомтады). Бу темир Ыл 1895-97 йылдарда Кўконгача, 1899 йылда Ташкенттеге етказылды. 1906 йылда Ташкент-Оренбург темир Ылни ишга түширилди.

1994 йыл наурыза Узбекистон Республикасында жойлашып темир Ыл корхоналари на мұнисабатында негизде «Узбекистон темир Ылдары» давлат-акциядорлық компаниясы ташылған. Узбекистон Республикасы міннек мұнисабат мұсқакилдігі ши иқтисодиётінде үтеп үлкен ахамиятта оға бўлған. Хітой, Корея, Япония, Эрон, Туркменистан Европаниң жануби билан туташтирилган Транссиб магистралі (Истаабул-Ташкент-Олмағато-Пекин) куралышыда хиссебой иштирок этмоқда. Бу магистралың Тажик-Сарахе ва Эронда Сарахе-Миңхабт қысметары кўрилиб фойдаланынша топширилди (1996 йылдың 13 мај) на Ылда поездлар жетишши болғанды. Республика курунчылары узудылығы 133 км бўлған Тожик-Сарахе Ылдан куралыша фаол қатнашы. Узбекистон темир Ылни кедажақди бу көттә Ылдиннан ширказал 65 км бўлғанды. Бу Ылдан Бухорн-Бейнө орқали Европады, Тажик-Си-

шубелек темир йул транспоргини риэжлинигиши истиқбозла-
рингдиги Иктисолий Ҳамкорлик Ташекшуги мамлакатлари (Эрон,
Туркия, Покистон, Марказий Осиё давлатлари Афғонистон, Озар-
байжон) үргасидаги Қынта режасида белгисинги националь-
буйнча ҳамкорлик йўналишлари хам ишеб чиқалмоқда.

«Ўзбекистон темир йўллари» 50 мингдан оғрик турли турда-
ти юк вагони ва Герминида таъсирланган рефрежераторларига, 1450
йўлончи ташниздиган нағонга эга. Компаниининг темир йўлдан
фойдаланишига масъул бўлган Тошкент, Фарғоня, Бухоро, Сирдабўйи,
Барши темир йул бўлимлари бор. 2001 йил умумий фойдаланила-
диган темир йул транспортида 66,2 млн.т юк ташиди. 20 тон-
ноли контейнерлар билди юк ташини республикации 12 станиця-
да (Нукус, Жиззах, Кинжал, Марғон, Андикон, Раусон, Улут-
бек, Тоғаник, Бухоро-2, Караби, Ургент)да ишлти оширишлар, кела-
жакда Нукус темир йул станцияси шудар жумласига кирди.

Ганинацдиган юкларнинг асосий қисмини куришни мате-
риаллари (умумий ташниздиган юк хажмининг 21%), пахти
толаси (3%), нефть ва нефть маҳсулотлари (35%), газда, це-
мент, кимёний маҳсулотлар ва минерал ўритлар, кўмир, сибеникот
ва бошкада халқ хўяслиги юклари ташкил этади. Юк ташинида
тепловозлар, йўловчилар ташинида тепловоз ва электропоесслар
хизмат курсатади. 2001 йил темир йул транспортида 18,4 млн.
йўлончи ташниди. Йўловчиларга хизмат курсатини, айниқса
шахарлар атрофидаги ёзги ойларда электропоеесслардан тобора
камроқ фойдаланилоқда.

7-жадвал

**Ўзбекистонда транспорт турлари бўйича юк ташин таркиби
(умумий хажмига ишбатин % хисобида)**

№	Сора	Пешинчи ташин	Пешинчи яйланмаси
1	Автомобили транспорт	0,5	6,9
2	Курун йўзи	0,03	11,0
3	Тезори йўзи	8,6	5,2
4	Хамо йўзмари	90,0	76,3

8-жадвал

**Ўзбекистонда транспорт турлари бўйича йўлончи ташини ва
йўловчи яйланмаси таркиби (умумий хажмига ишбатан
% хисобида)**

№	Сора	Пешинчи ташин	Пешинчи яйланмаси
1	Газори йўзи	0,5	0,9
2	Хамо йўзи	0,012	11,0
3	(Демур) мотор транспорт	8,6	5,2
4	Автомобили транспорт	90,0	76,3

Актомобиль транспорти на йүзләри. Республика халқ хужалигининг барча тармоқлари ва мамлекат ишолиси экстөнжлирни қонендиши даражасида ривожланган автомобиль транспортига тига. Халқ хужалигининг саномат, кишиләр хужалигы, куртиши, сув хужалигы, вложки, савдо, соғликни саклаш, коммунал хужалигы, маданият, мудоғия та башка тармоқлариди пешиселештирилган йирик автотранспорт корхоналари мисжуд.

2001 йыл республикада умумий фойдаланнадигин автомобиль транспортида йўлочилар ташиниг мўлжалдиган 16,7 минг автобус, 5,5 мингдан кўпроқ сенси такси машиналари ишлади. Республика бўйича 2992 автобус маршрутларида (жумладан, 623 шахар, 1798 шахар, 572 шахарлараро) автобустар катниди. Автобустар билан 6 мин. га иккни йўлоччи ташилади. Республикада 27 автовокзал, 120 автостанция хизмат кўрсатди. Факат шахарлардаги автобус маршрутларида турли марказдаги 3,65 мингта яхши автобус катниайди.

Ўзбекистон ва Коринфтоностон халқ хужалиги тисаррудида турли мақсадларга мўлжалдингит 200 минга яхши юк автомобильлари, 45,4 минг автобус, 50,9 минг енгил автомобиль хизмат кўрсатди. Шунингдек, фуқародарнинг шахсий мулки бўлган 801,2 минг енгил автомобиль бор.

Юк ва йўлоччилар ташучи умумий фойдаланнадигин автомобиль транспортининг йирик корхоналари «Ўзавтотранс» давлат акционерлик корпорацияси таркибига киради. Корпорация 1993 йил январда ташкил этилган. Таркибиди акцизорлар жамиятларига ийтиширилган, йўлоччи ташинни яマルга оширидиган 99, юк ташини билан шукулланадиган 99 ва ардап 67 автокорхонни бор. Бу автосорхониларда 14 мингдан ортиқ автобус, 24,6 минг юк автомобили (10 мингта шинни ўзи аударуичи машинадар) бўлиб, уларда 2001 йили 420,6 минг га яхши юк ташилди. Бу жадид транспорт турлариди ташилган умумий юк ҳажми минг 24,7 фуизларни автомобиль транспортида ташилган юкиниш 36,8 фуизларни ташкил этади.

Корпорациянинг «Ўзташкитранс» савдо-транспорт биринши маси ва «Ўзбекантотур» фирмаси халқаро юк ташини на йўлоччилар катниониги хизмат кўрсатди. Нейнинг йилларда корпорация ишолни автотранспорт хизмеги кўрсатишни ривожлантиришди. Шахарлараро юк ташинини «Ўзшахарсирајтиранс» ишлаб чиқарни биринши маси корхоналари янадиги ошириди. Автомобиль транспорт тизимида «Иўлончи» акцизорлик сутурти компанияси йўлоччиларни сутурти юстиши иншиари билан шукулланади. Нейнинг йилларда бозор иштисодиётидан келиб чышиб, юк автомобиллери газ ёкимлени билан ишланишти ўзгаштырмасди.

Ўзбекистон ва Коракалпоғистон Республикаси ривожланган, замонавий ташибдирига жиғоб бераситин, халқаро, республика мухаллий ижамияттаги молик йўл хўяжилиши эти. Йўл хўяжилиги тирмоздарарабро 43,5 минг ишчи ва муҳандис-техни ходим банд. Республикадаги штормобиль йўлларининг ижами узунлиги 175 минг км дин ортиқ. Умумий фойдалашшидигин автомобиль йўлларининг узунлиги 53,4 минг км. Уларнинг асумладиди 3843 километри халқаро, 1980 километри лизент (республика) ижамиятни, 23439 км махаллий (жоннат) ижамиятти эти йўллардир. Шунингдек, республикада изоралар (корхона, жамоа хўяжиликлари, хўяжалик ташкилотлари) ту кирапти йўлтар ҳам мавжуд.

1992 йил З ишоди «Автомобиль йўллари тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Конуни кабул қилини. 1992 йил февральди Ўзбекистон автомобиль йўлларини курни ва ундан фойдаланиши давлат-инцидорлик концерни («ЎзавтоЮС») тумисди. Концерни таржимиши Корақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар автомобиль йўллари бошкормалари, 532 та йўлларни листри ва улардан фойдаланиши бўлымлари, «Ўзўзлойиҳа» республика йўлни иншотлар курни, кўйта курни ва тасъмирлаш бўйича лойиҳа-кицирув институти, кўтракиқ темир — бетон курилмайшри занжалти ва бошқа корхоналар бор.

XX аср бошидан Ўзбекистонда 27 минг км йўл бўлиб, яосин отпрая, кирвол ва йўловчиларга мўлжалашган, шундан фақат 2 минг км ту шағат ётказилини эди. Республика Мустакилликни пришгандан кейин мавжуд автомобиль йўлларни халқаро ишодзалирга амалланти, уларни сандални ва тасъмирлашти, личи барто этилаётган саноат районларини халқаро магистраллар билан боргайдиган йўллар курниши мисадаларига тътибор кучайди. Бу борада республика Хитой ва Покистонга чиқиш имкониятини берувчи Ашхон-Уш-Эрганғом-Қашқар автомобиль йўлларини шуга түннришда (1997 йил 21 шоли) Хинд океанига чиқишта имкон берувсан Гермия-Хирот-Карачи автомобиль йўли курнишида ўзутуни билан юғлишмокда. Республиканинг ўнда Фарғона воғовийи билан Тошкент воҳдасини Кўмчик дароши (ташкель) оиласи боғлайдиган йирик автомобиль йўли ҳамди Кўнғирот-Деунон автомобилгарли ижамиши жадид олиб борасимокда.

Республикада ижами йўлларининг 95,6 %ига қаттиқ қоплимилар ётказилинан, жумандан, цемент-бетон қоплимати йўллар 0,8 %ни (336 км), лефазлар-бетон қоплимати йўллар 49,6 % (21819 км), юри шартлари ва кори қоплимати йўллар 40,6 % (17706 км)ни ташкил этиди.

Автомобиль йўллари курулшинининг асосий жўрсаткичлари.
Минг. км.

	1990-й.	1995-й.	2000-й.	2005-й.
Халк хўжалигининг яхши таш йўллари:				
Шу шумадори, киттим юнчалики	78,4	83,2	84,8	85,7
Узумий фойдаланиладиган таси бўллари яхши	67,0	70,7	73,6	74,4
Шу жумадори, юнчим юнчалики бўллари	42,7	43,2	43,3	43,5
Узунши шартнот-бетони, юнчалики	40,4	40,0	41,3	41,6
асфальт-бетони, юнчалики	19,3	0,3	0,3	0,3
асфальт-бетони юнчалики	20,7	21,4	21,7	21,9
жерор-пакети ва яхши юнчалики таш йўллари	17,7	17,5	17,7	17,8

Хаво, сун ва бопка транспорт воиситалари.

Узбекистон жаҳондаги кўп мамлакатларининг пойтакхатлари, йирик шахарлар, сабогу марказлари билан хаво йўллари орқали боеланинг.

Республиканинг хаво транспорти-фуқаро ишнишини тарихи 1920 йиллардан бошланади. 1924 йил 12 майда узунлиги 800 км бўлган Ташкент-Айлиёта (Жамбул)-Пиштек (Бешкек)-Олмаогга миризрутида дистанции йўловчилар ташини рейси амалти очирилди. Уша йили узунлиги 450 км бўлган Когон-Оқтўқай-Дарғонота-Хива хамда Бухоро-Термиз-Душанбе хаво йўллари очиради. 1930 йилдан Ташкент-Москва йўзида самолётлар мунтазам қитнай бошлиди.

Авиациядан қўшилок хўжалиги зааркунадиларига қарши кураанди ва санктария мақсадларида хам фойдаланилди.

Республика мустақилликка орнитгандан кейин 1992 йилдан собик итифоқ таъсаруфида бўлган Узбекистон Фуқаро авиацияси бошқармаси, фуқаро авиациясининг 243-тиъмирида заводи, «Авиакурийиш» бирлазишенига кирадиги «Авиамахсусмонтижсоҳан» иегизида «Узбекистон хаво йўллари» миллӣ авиакомпанийи ташкил этилди.

Республиканинг, айникса, хорижий мамлакатлар билан ташкил иктисадий, туристик шоқалиарири йўзга кўйинча ўз хаво транспорти муҳим роль ўйнимокда. «Узбекистон хаво йўллари» нинг бир қанча Европа ва Осиё, Америка мамлакатларида ва қолаткошлари очиради. 1993-95 йилларда 18 та инги халқаро маршрутларда самолётлар катнови йўлги кўнилди: 1993 йилдан Ташкентдан МДХ дан ташқари Лондон, Манчестер, Франкфурт-Майн, Гель-Лин, Шаржи, Нидда, Истанбул, Карабчи, Дехли, Куала-Лумпур, Бангкок, Пекин, Афини, Амстердам, Сеул ва Нью-Йорк шахарларига муттаҳид халқаро ишларейслар, Ҳалиб

(Амрио), Сингапур ҳамда Осиё ва Европанинг кунганини мамлекаттарига йўловчи ташни рейсари бажоришиди.

«Узбекистон ҳаво йўлари» миллӣ авиакомпанииси Германия, Франция, Россия фирмалари билан турли соҳаларга ҳамкорлик қилинади. 1993 йилдан шундай ҳамкорлик натижасида Европанинг йирик «Эрбас индустри» концернини «Узбекистон ҳаво йўлари» миллӣ авиакомпанииси сотиб олган «Эрбас»-А-310-300 автобуслари жилга миширутларда йўловчиларга хизмат курсати бошлади.

«Узбекистон ҳаво йўлари» авиакомпанииси ға Нужудаги бўлимаси ҳилми-хиз турдаги ҳаво кемидарига эга: қийлоқ хўжалик ширларига мўлжалашитан «АН-2», маҳаллий (республики ичиди) ҳаво йўларида ютийдиган «АН-24», «ЯК-40», жалқаро классиди «ИЛ-76», «ИЛ-62», «ИЛ-86», «ТУ-154», «А-310» каби самолётлаар, вертолёт наркиси «МИ-2», «МИ-8», «КА-26» каби машиналари бор. Республикада «АН-2» самолёти, «МИ-2», «МИ-8», «КА-26» вертолётларидан иборат михус макаслардаги анишни ширки қийлоқ хўжалиги, тибий-санитария ҳизмати, метеорология, геология-кицирув, газ сенсити ва бошке соҳаларда чунумли шикатига эди. 1996 йилдан «БОИНГ-757» ва «БОИНГ-764» самолётлари, михалти ҳаво йўларида ИЛ-114, Рj-85 самолётларидан фойдаланилмоқда.

«Узбекистон ҳаво йўлари» миллӣ авиакомпанииси таркибида 12 замонийи аэропорт (аэропорт) бор. Булар Тошкент, Самарқанд, Андижон, Бухоро, Навоий, Нимлисан, Нукус, Термиз, Урганч, Фарғона, Караби, Кўйон шахарларида. Сергели, Учкудуқ, Зирафшон, Сариёсиё, Шахрисебза, Кўнгирот, Тўрткўз, Мўйинок шахарларидаги аэропортлар вилоят маказалариги аэропортларги қарайди. «ЯК-40», «АН-24» самолётларини қабул килинга мослантирилган.

Вилоят маказаларидаги аэропортлар «ТУ-154», Самарқанд, Нимлисан, Урганч, Термиз аэропортлари «ИЛ-62», «ИЛ-76», Нукус аэропорти «ИЛ-86», «А-313» аэробусларини қабул килинга мөдир.

Тошкент, Самарқанд, Термиз, Нукус аэропортлари жалқаро мақомиги эга. Республика хукумати қарорига кўра, янги йирик жалқаро аэропорт, Учкудуқда жаҳондаги энг изгор андузларди мос келидиган катта аэропорт қурилиши бошланади.

XX пер бошларидан Амударё ва Орол денизиидаги сув йўлари бўйлаб юкаш ва йўловчиларниң аниқ кисми ташилган. 1924 йылда кема ша кайнадар ютийдиган сув йўларини ҳумумий узурини 887 км эти. Амударё жарбий флотигинаси, «Хива», «Меркурий» аквапортларини жиҳозлагари кемидариди, шунингдек

хусусий қайырда йүлдөчиларға хамат күрсөттүлгүш, зарур юнәлдер ташып берилган. Үша даирде Урга Осмө сув Ыүллариды умумий тоқ ортосы күнтеги 7 минг т бүлгүн көмө га 50 баржа, умумий тоқ ортосы күнтеги 24 минг т бүлгүн 1500 қайык борады. 1980 йылда Үзбекистонда сув Ыүлларининг умумий узунлигиги 2800 км га етди. Амударе шайхи (Тоҷикистон) бандиргоҳдан Мўйнокка қадар кемалар қатнови амалта оширилди.

Дарё сувининин камайинин га Орол деңгизининг куриб боргина шайхиасида сув Ыүллар ие кескин кискаларды, алмос шунда кираймай 1980 йылды дарё транспортыни 1420 минг т тоқ ташылди. Урга Осмө республикалари мустакилликка орнангаширидан кейин Урга Осмө кемачилиги Туркменистан, Үзбекистон, Тоҷикистон үргасида тақсимлиди. 1994 йыл май ойиди Үзбекистон Республикасида жойланган дарё флоти бўлинмаларини бошкарни тартиби қайта ташкил этилди. Урга Осмө кемачилигининг Үзбекистондаги бўлинмалари иетсида «Термиз дарё порти», «Хорам дарё флоти», «Қорақадабористон дарё флоти» шилаб чиқартиш бириншилари ташкил этилди. «Узантотранс» корпорацияси худудида дарё флоти иштани мувоғинчилиги бўйича бош бошкорма (Тошибентон) тузиши. Республикада Термиз дарё порти, Шарловук, Тўртқўл, Беруний, Караков, Хўжайли бандиргоҳлари, Амударе орқали Тўртқўл-Хонка, Чалиш-Беруний сувни кўприклиари, Хўжайли кема таъмиридан заводи шилаб турибди. Термиз дарё порти йилиги 2,5 мин. т. юнни қўбут қўлини - жўнатиш күватиги эта. У Афғонистоннинг Хайратон бандиргоҳи орқали экспорт-импорт юклирини етказиб бернишди ҳалтиро иҳамитиги молик. Республика дарё флотида 150 га яқин теплоход, шунингдек барисалар, землесослар, сузучи экскаваторлар, порт кранлари на бошқа ердимчи кемалар, техника воситалари бор. Республика сув Ыүлларининг умумий узунлигиги 1000 км га яқин. Ҳамкўжасиги юклири иссан Термиз-Хайратон, Шарловук-Тўртқўл, Хўжайли-Тўртқўл, Хўжайли-Беруний, Караков-Тахиктош шуналиларирида таҳсилмокда. Үзбекистоннинг порт ин бандиргоҳлари темир йўллар билан бўжантан.

Республикада трубопровод транспорти ҳам шлоҳида Үрин тутади. Үзбекистонда 20 км узунлигидаги биринчи нефтепровод 1905 йил Чимён нефть концернин Вашиносек (хозирги Олтирик) нефтини қайта шилаш заводи тортилган. Кейинчалик Фарғона водийси, Сурхондарё вилолтиди шиги нефть концерни очилши билан транспортининг бу тури жадал ривожлантирилди. Нефть концернидан Фарғона ва Олтирик нефтини қайта шилаш заводлариги умумий узунлигиги 228,5 км бўлгун нефтепровод шир курилди. Республика жағубили-Сурхондарё вилоятида 1947 йил

Далмикор - Кумкүрген за 1969 йыл Амударё-Аму-Зард линиялари бирнө этади (умумий узунлуги 40 км). Қашқадарё инги нефть конлари очилганидан кейин 1967 йыл Ербий-Топлок-Қашқадарё станициси (3,3 км) Шимолий Уртабузук-Олтиштург заводи (72 км) нефтепроводи шига тушрилди. 1994-1997 йилдарда узунлуги 100 км бўлган Кўкдумалок-Бухоро нефтини қайти шилли заводи нефтепроводи курилаб, инги тушрилди. Фарғоня нефтини қайта шилли заводини юмашё билан уздуксиз тъмынлишига хизмат қиладиган Қамчик даврони орқали ўтадиган Хонобод-Андрен нефтепроводи курулишини тайихийни инлари олиб борилмоқда. Бухоро, Қашқадарё инсонларида уркан тал конларининг топилиши ва шига тушригини билан Узбекистонда газровод транспорти ривож төзи.

Шахар йўловчилар ташини транспорти

Республикага шахарларида ахолига йўловчиларни бедилланган маршрутларда ташнидидин жамоат кўча транспорти-автобус, трамвай, троллейбус, ер ости транспорт (метрополитен), сингл автомобиль транспорти (такси) хизмат кўрсатади. Шахар йўлончиликтар ташин транспортининг ижтимоий тури XIX йерининг иккичи ярнида йирик ширхарларда пайдо бўлган кўп сонли измайлар эди. 1901 йилда Тошкентда конка - тор темир йўли издан отлар судрайдиган бир навоили яравачалар дастлубки шахар транспорти, 1912 йил биринчи трамвай катнай бошлиди. 1913 йили тор илин трамвай йўлининг узунлуги 38 км га етазилиди. Унда 68 трамвай вагони ютилади, 27 млн. йўлончи ташиши.

Троллейбус катнови 1947 йил Тошкентда бошлини (троллейбус йўли узунлуги 18 км, 10 та машина). Кеёнинги йилларда Самарқанд (1967), Олмалиқ (1968), Фарғона (1970), Андикон (1971), Намонгари (1973), Бухоро (1987), Нукус (1992), Урганч (1997), Жиззах (1997) шахарларида ҳам троллейбуслар катнай бошлиди. Троллейбус йўларининг умумий узунлуги 403 км (1998 Тошкент шахриси), шу шумидан, Андиконда (72,2 км) Бухорода (39,7 км), Намонганд (65,5 км), Нукусда (15 км) Олмалиқда (53,2 км), Симарқандда (65,5 км), Фарғонада (56 км), Урганча (5 км), Жиззахда (14 км). Тошкент шахрининг ўнда эса 296,5 км. 1997 йилда Хинанини 2500 йиллигини ишончлини орасинада Урганч шахрида аэропорт билан темир йўл вакзалини боғлайдиган троллейбус йўли на 25 км из Урганч-Хива троллейбус йўли шига тушрилди.

Гравай катнови Тошкенте шикрида ривожланган. Гравай йўлларининг узунлуги 293,1 км, 1995 йилда 23 маршрутда ўртача 29% трамвай (вагон) йўдовчиликни хизмат куратди.

Ташкент шаҳрининг ўзида трамвай ва троллейбуслар бир кунда 1 мин. дан ортиқ йўлончилик хизмит кўрсатади.

Автомобилъ йўлончилари транспортни муҳим ўринди туради. 85 шахар ва шахарчаларти ички циҳар автобус ва сингел такси катнови йўлини кўйилган, шахирларда 670 дан ортиқ маршрутда автобуслар келишибди. Нукус шаҳрида 70-йиллик прифасида йўлончиларни ишги маршрути автобуслари фойдаланишига тоғтириш асосиди умумий ҳажмшининг 75% дан кўпроғи автобус ва сингел ҳамди микроавтобус таксилирга тўғри келади.

Метрополитен йўлончиларига хизмит кўрсатади тобора кагза ахамият кисеб этмоқда. Республикасида метро курилиши Ташкент шаҳрида 1972 йилдан бўлганиди. Унинг узунлиги 12,2 км бўлган «Сабир Рахимов»-«Максим Горький» стансиялари 1-йўлнинг биринчи наебати 1997 йыл 6 ноўбрерда, 4,6 км ли 2-наебати 1980 йил 18 айгустда ишга туширилди. Ташкент метрополитенинг иккисиги йўлни «Манинбасоз»-«Беруний» стансиялари 1984-91 йилларда 4 наебат бўлни бекитмас-боекати фойдаланишига туширилди (узунлиги юрийб 15 км). Ташкент метрополитенинг З-йўл шахир марказини Югусобод даҳаси билан боғлайди. Узунлиги 14 км бўлган бу йўл ҳам ишга туширилди. Метрополитенда суткасиги ўргачи 300-300 минг йўлончли ташилади.

6.2. Республика транспорт мажмусини тартибга солини

Ўзбекистон Республикасида умумий фойдаланиладиган юк ва йўлончилар ташувчи транспортининг барча темир йўл, автомобили, автобус, шахар электр транспорт, дарё, трубопровод транспорти, шунингдек, умумий фойдаланилмайдиган - темир йўз, автомобилъ, тасмали транспорт, осма орқон транспортни ривож топган. 2001 йил мимкин ялини ишси маҳсулотининг 8,8%ни транспортуг тармоқлари хиссасига тўғри келди. Транспорт тармоқларида банд бўлган ишчи-хизматчиларнинг ўргачи йиллик сони 318,1 минг нафарни, жумлини, темир йўл транспортида 62,1 минг, сун, дарё транспортида 0,6 минг, автомобилъ, шахар электр транспорти, юк ортиш- тушириш корхоналарида 303,8 минг нафарни ташкил этди. Муглақишиликкача республика транспортининг асосий турлари сабж иттифоқининг марказий ва зирликларига ёки уларнинг Урта Осиё, Ўзбекистон бўйича, худудий бонкармаларига бўйсунига; темир йўл транспортига Урта Осиё темир йўл транспортига, Урта Осиё давлати кемачилиги бонкармаси, хаво транспортига Иттифоқ фуқаро авиацияни замонигининг Ўзбекистон Фуқаро пешавараси бонкармаси, уму-

жони транспорттандардан жетекшілікке еркінліктердің көзінде орналасқан транспорты вазирылығы рахбарларының міншілігі.

Республика мұстакшылыққа ариштанған кейин транспорттандар халқ әмбебаптың әлеуметтік хизмет күрсатышинің түбден түшінішін алған транспорт бөшкәриш төзимшілік тәжірибелердің мәселе мендерінде «Узбекистон хаво йүлдірі» мұделин пішіншілік компаниясы, «Узбекистон автомобіль транспорты», дақылт акционерлік корпорациясы, «Узбекистон темир йүлдірі» дағыт - акционерлік компанияның на бошқа идора замыр ташкил этилди. Мамлакат транспорты жархоналарының дақылт интирецидеги акционерлік компаниялары, корпорациялары, очик турдағы акционерлік, мәсүлшілік шекспенде жемисінде, жаңоя корхоналарындағы айланысында.

Республикада автотранспорт воситадарының бир қисмі жамсақ хұжидилдіктер, фуркарларының мүлкі. Саноаттағы күнделік хұжалигыда ишлаб чыкашынанға ғана, кейт мүкеседеги кашттал күрсіліши және транспорт моделі - техника базасынанға тоқсайтын билең жок на Ылғолчилар ташини хасындары ҳам орта борды. Республиканың умумий юк айланымында транспорту түрлерининг солиштирма хисесі ҳам үзгерди. Умумий фойдаланышшының алғындағы транспортында түрлердің юк, пассажирлар транспортында жаңа Ылғолчиларның ассоциацияның ташылды.

Республикада транспорт иғтисодий райондар на корхоналар, халқ, хұжалик тармоқлары үргасыда, шунингдек, маздақтарда иғтисодий алоқаларин тұмшылайды.

Республиканың транспорту тилемі темир йүз, автомобіль йүлдері, замоний үскунадар болып жиһадаңынан жеке вакзалдар, стансалар, жол омборлары на бөншід инфраструктура бүлинмәлірдің камрайдиган мұрақкаб халқ хұжалигы мақмұнның ташкил этилди.

Транспорт мақмұнны тарғибын соғында қуйидеги күрсаткыштардан фойдаланылады:

- таптиладын тоқларының хизметі;
- юк айланымасы;
- Ылғолчи айланымасы;
- юк ташинушының үртасы масофасы;
- қарындаудың транспорты воситасарының ғорылымнаның техник күрсеткіштері.

Бу күрсеткіштер хәр бир транспорт түрлерінің хасусияттарында кириб ажратылады. Темир йүл транспорты техник-игтисодий күрсеткіштердің күра бүлиннеді: а) 1-ватонга түргі келділіктен естепең де динамик оғындық; б) жағондирмектің штансаш шекті; в) техник на участка тилемі; г) юк шагоштарының үртаса сұтқарлық мөхиттің үндемдерлігі.

6.3. Транспорт корхоналарининг иштисаболи фиктиктиниң прутап асаслари

Иктисолёттинг анық турлариниң даал күшини механизмини толқин килинчаги босқыр - башкарунинг ташкиниш түзилмаларини жа уларининг вазифаларини таҳдид қилиндири. Ҳужаликни башқарни - умумташтирилган мекнатнинг маҳсуси жа зорурни шартидир.

Мекнат тақсимоти унинг ижтимоий хусусини күчтейини жараёшида башқарути фиктилтигининг мустакил бир тури сифатиди ижралиб чыкди. Башкарунинг ташкиниш түзилмалари ва маҳсус органлары шутсан келиб чыгади. Умумташтириш майтицигү мувоффик факт шүрәттүү түзилмадар на башқируга органдары шашын ҳукукта ага бүлдүки, булардын шешлаб чыгарып бүгениздар (транспорт хизмати, иходи транспорти воситаларига ТХК корхоналари ва унинг бүлүнчилери) нинг үйлары (корхоналар, концерндар, ишоопшоптар, корпорациялар) мүнайин үзүрде дәлекенди келиб чыкувчи тармоқ жарагёнларини итеп ижтимоий жарагёнга күшини вазифаларини ҳал этипта көдир бүлгемай қолмайды.

Иктисолёт мулитикалук шакидан, тармоқ ва худудларининг тарыхий даражасынан көтүп көзөр ҳужалик юргитиштеги бир күнчү төмөнкүлдүрүтүү риою көзининини мустасно этади. Бу - настажалар та жаракатларынан салаб бүлүп, бойтасынан ҳисобга салып жа улардин оқытушаға фойдаланиши, шешлаб чыгарувчилар утун мэлтүм рабботчыларынан имкончылардын, демакадир.

Иктисолёт иходинин түрмүш даражасини күтариши, жамияттинг ижтимоий ва бойдук хәёт фиктилтерин таражкий эртириши билан тиисифланады. Шундай экан. Ўзбекистон иходи синине жозирги даражасынги нисбетен личи юкори, экамиштимиздинг эса ижтимоий фиктилти ўти баланд. Шу түфайли жаңымиздинг шахсий мүнай, шу жумлашып, шахсий автомобиллер ортоб бирмөкди.

Корхона фиктилти дегендеги унинг башкарадиган иши, мэлтүм бир үчинашынан ишләши, автомобиль транспортындағы автомобилларға ТХК, корхона жимонистининг ижтимоий жаракаты, шахсодуга ариштаниң утуп жамоюн изоллариги төтсөр этиши, шешлаб чыкариши ёки хизметтүү күрсөтиш дистурининг башкарылышына жаракат күнин, ҳужаликни юргитиш, ҳужаликни башқарни, акциянан жисмоний күчтәрдан, корхона маблигелеридан фойдаланыши таби налифистар тушунузады. Үшбүй максадларига ариштаниң утун корхонани ташкил этилчи сұмбатир гургултарининг фиктилтери ғана мувоффик болып табылады.

Борхонанинг иктисодий из хизмат кўрсатиш фволинги даражаси фойдалашниш самарадорлиги кўркакичлири - маблагдии олинадиган даромад, хизмат кўрсатиш сифати, даромад ёки тутшумнинг ўсии суръати, меҳнат унумдорлиги, фойда, бозқарилигидан хизматлар ҳаракати ва шу жабидар билан баҳоланиди.

Борхонанинг фволияти юп қирради ва уни бошқарни салғыни унинг иктисодиётисидир. Ҳар кандай корхона тизим кўришини ифодалайди:

- бошқариш тизими, ишлаб чиқарни (хизмат кўрсатиш), таъминот, захира, жўнитубчи, қабул этувчи ва шунга ухшашлар.

Борхонанинг мақсади унумдорликни оширишида ва харжидарни пасайтиришида, хизмат кўрсатиш сифатини оширишида, истеъмол баҳоси ҳамда доирасини кенгайтиришида ва хизмат кўрсатишни реклами қилинча, хизмат ёки маҳсулот турини тошишда, ахтиёжни консиришда ифодаланади.

Борхонанинг иктисодий фволиятини яхшишаш учун хизмат кўрсатувчилар, алниҳса унинг менежерлари кўпиня қоидадарни, жараёнлар из тавсифларни билишлари керак. Улар натижасида меҳнат (хизмат кўрсатиш) нинг тартиби бирлашин, шакллари ривожланаси, хизмат кўрсатишнинг усурлари прошард шатижага ижобий таъсир этиб, самарадорлик ошсан. Корхонанинг самарадорлгини ошириш ва фойдани кўпайтириш кабиллар ёрдами бўлни хизмат кўрсатиш тажийидларин, умсурлари ли воситалори корхона менажменти можиҳти ва мазмунини ифодалайди.

Албетта, корхона фволинги мураккаб тизим ва ҳар хизмат кўршишидаги фволингдир: ташкилтиб-бошқариш, мухинидистик-менежерли, хисобга олиш-иктисодий, назорат-тағтиши, тадқиқот-лойихали- тадқиқот ва бўйка фволиятиниг узумий сиюлиридан туэйлган.

Борхона бўлишмалари ичди Ҳиро Бир-Бирита боғлиқ тизами бирни-бирига таъсир кўрсаташ, шу жараёнларга, ийни таъсир ғуруни ташкил омиллар ҳам бор. Борхонанинг ични фволиятиг хизмат кўрсатишни бозқарниши, ходимлар, ускуналар, воиситлар, исебоблар ва бинолар бисми таъминлишида намоён бўлди.

Ташкил омиллар (мисжаллар, йўлничлар, музикдорлар, вҳитигет кисмлар материаллар) дин бирортиши бўлмаси, корхона фволияти қийинчлиниди, бексли ходжаларни корхонада иш тўхтаб колида, корхона моблоғлари (шторапорт, ускутулар) ишнг техник таъсирида дарсаласи ташниди.

Борхонанинг хизмат кўрсатиш фмолингини тақомилаштириш хизмат жараёнларини ташкил этишини яхшиши, мөъерий таъсири таъминланти, оғизлуруни ёки оғиз бозқарни тизимни

яратып, эхтиет қызын да мөттериңдер былай төзмислиш, баскари-
ладынан ның сифаттани ойнана, корхона жаңылыштаринине жаңык-
саны ойнана да баскаристадын ишесарының сифатты да үшүннү ойн-
шыдан ходиметтөр министрлердин төзмислиш, уларни разбат-
лантириши, чора-тәдбиргерини ишкәб чынсызды наамең булады.

Корхонанинг хизмат күрсөттүшінде болшарашы тиркебити
тапшып, шақылантыриңызды тилеминин тиркебий үсүлдерин орасы-
дати ишбеттән да ғылым тағызарын аныктай, хизмет күрсөттүші
жарәйләрини миқбуллантырып ҳыда замонийн технологик
жырағындар ярттында ғылымдардың төңөдө.

Корхонанинг хизмет күрсөттүші фасолиятты самарағы таш-
кил этишиди күйнегиширга эътибор берини үтә мухым; иш таргы-
биги тапшаш; хизмет күрсегиши да башка шаптар бир марында
бекірліккін төзмислиш; энг құлай бүлшімназар туындыларын
ишилб چынши; корхонанинг барча бүлшімназары білдін тиң сан-
рағы бөникәрілдігін үсүлдерини ишилб چынши да ынталы жорғы-
тиши; корхони захираларини жақбул дарында болшарашы.

Корхонанинг маңызды мувоғыт фасолият күрсөттүшінин төз-
мислиш масадаларининг күтілігінен оғынайды хизмат күрсөттүші
насырымен үсүлдерини жүйелештеп орнайтында мумкин.

Бу жырағында, шүтшіндең, хужа жағдайлариниң шақыл да пайда-
нан жарайылариниң түгри тапшып да тилемиллиштириши, хизмет
күрсөттүші болшарашы, мұлтаның түрли шақылдарини ишил-
тиште да мәхнаттеги шының асөздә тапкыл этиши үсүлдерини эъти-
бор берини зарур. Бунда, түгри тапшынған болшарув аштарын
ходимдарында күп нырса боғытқа. Үларнаның маңаңда мувоғыт
иши юриттиши корхонанинг хизмет күрсөттүші фасолияттеги төз-
мислийді.

Юк да Ылдоңчиларин ташинші, автомобилдерге техник хиз-
мат күрсөттүшінин ташкыл этиши, корхонанинг мухым вазифасы.

Корхонанинг истиқболда мұваффакиятты фасолият күр-
сөттүшінин төзмислилица күйнегілдіктарға риол қылмын керак:

- транспорт да техника хизматын күрсөттүші жарайнини тех-
нологик жиһатдан кітеп күршил да автомашиндердеги иш жа-
раёттеги, юқори мәденикілік ходимларини жағыб этиши үтши;

- корхони ходимлары учун қудай мәхнат шароиттеги пра-
тиши, юкори професиялық белгілілік, бир кандай номоданың разбат-
лантириши шақылдарини жорғы қылыш;

- корхони фасолияттеги самарасөрлигінин дөнмий изорат
қылыш, үлкен барлау бүлшімназарының мувоғытлаштырыши;

- мұнгазам науқаныш да жиғи бекорларини үзілшітириши.

Шу быттаң бирға корхонанинг таражынан этиши бапқылдары-
ни аныктап, бунда күйнегілдіктеги иштегілдік эътибор берини деңгиз-

- діл мұхым магілдарын, үлдер побояти ти сыйниғын көт-
ма-кеттігін анықтай болып;
- корхонаның үстүвөр рилюждарының шапанасын тайёр-
лат - хұжалық масылдарды тиизлеу ва үлардың сәннің бұлдыры;
- хар хіл даврларға мүшкелділік мөмкінділдердің етмоқ
үчүн өзге-тадбірлер тиизлини тайёрлана;
- зарур бүлған неъматтардың да үлериш тағмасының мәнби-
ларини бағолаш;
- күйілши масада да тоғызылғанын бішкәрілешін үс-
тайды өттік негізгі үрнәктеш.

Корхона штатындағы фекият күрсатиши үчүн үстүвөр
бошқарышта алохиса жытібор беріш лозим. Бұның үчүн біз-
несинг биш мақсаданың ишлаб чыныш, омылшыр таъсир күрса-
тіб түрган шаройында Корхонаның тараккій этиши нағызауды-
ты башорада күліл билиш, шыншылдар параметрлеридан оғнаспи-
ти үчүн үстүвөр рилюждардың күштіш керак. Юқоридагы
өзге-тадбірлер күнделік фасоликтә деңгөр болшарын орқали
руебга чықарылышы таарт.

Кискчалар

Республикада транспорт гузитмаси иқтисодий районлар ва корхоналар, хилк, хўзалиги гармошлари Ўртасида, шунингдек, мамлакатларо иқтисодий ишқадардан тэзмийлайди. Транспорт тизими төмир йўл, автомобилъ йўлари, хаво йўлари, кутур ва сун транспорти, замонаний ускунлар бўлин жиҳозланган вожделлар, аэропорт, насос станицалари, юк омборлари ва бошқа инфраструктуруни бўдингалирини қамрайдиган мураккаб халқ хўжалиги маъмурини ташкил отади.

Транспорт маъмурини кўрсатишни ёрдамида тартибга солинади: ташъандиган юклариниң хизми, юк айланмаси, йўловчи айланмаси, юк ташинининг ўртича мисофиси, харикатдиги транспорт носитларидан фойдаланишиниң техник кўрсатичлари.

Корхонанинг хизмат кўрсатиш ва бошвариши таркибини ташланни шикллантириши узарининг тизим таркибий усуллари орасидаги ўзаро таъсирини шикланиши, хизмат кўрсатиш жирийларини оптималланни ҳамда замонаний технологик жараёнлар пратишти ўз ифодасини топлади.

Назорат на муҳокама учун саволлар

1. Республикада транспорт маъмурининг ривожланшини тушумаси қай даражади?

2. Транспорт маъмурини тартибга солинда қандай кўрсатичлардан фойдаланилади?

3. Транспорт корхоналарининг истикబоли қандай белгиланади?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Узбекистон XXI аср бўсағасида: хавф-сизликки таҳдид, барқирорлик ширгитари ва тираккиёт илфолатлари. - Т.: Узбекистон, 1998.

2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, оркни ва фаровон хўёт — ширвад максадимиз. - Т.: Узбекистон, 2000.

3. Каримов И.А. Йазмийтимиз мағлиураси халқни — хилк, миллатниң- миллитет қўшигини хизмат этенин. - Т.: Узбекистон, 1999.

4. Узбекистон иқтисодиёти. — Т.: Энциклопедия, 1997.

РЕСПУБЛИКАНИНГ АГРОСАНОАТ МАЖМУИСИ, УНИЕН ТАРАККИЕТИ ВА ЙОКСАЛИЧ ИҮЛЛАРИ

7.1. Агросаноат мажмуси (АСМ) — иктиносидиниг күп тармоқи тизими сифатида

Халқимиз турмуш фармоволгигини яхшилашып, умуми, мимдикат иктиносиди тизими мустаҳкамалыда қышлоқ хўжаликни шилаб чиқаришининг аҳамияти бекасиёс эканлиги барчанинга мальтум. Агросаноат мажмусининг тириққиёти нафасат олини олчикинг тизимиотини яхшилашып, балки муҳим ҳомаше сифатида маддакет индустрисининг тириққиёти учун хим исосий олини дир. Мальтумиси, ҳозирги найтди Узбекистон қиплокларидаги хизми-хизи хўжаликварда қарийб 4,5 мин. гектар майдонда деҳқончиллик билан шутуруланилди. Ани шунча кенгликлари зиротни ўстиришга касти ва кичик техника воситалари деҳқонга қўзғаттириб бўлади. Мустақилиқ йилиларида бозор мутносибатларига ўтишини ўзирга хос ҳусусиятларини хисобли олган ўздиҳа ташкил қилинган «Узқиплокхўжаликмеш-холдинг» ва «Узқиплокхўжаликмешларининг» компаниялари ина шу хаёттый тармоқни мукаммал ва самарали техника воситалари билан таъмин этишини исосий фиолитт сифатида белгизаб олинидан.

Республик Президенти Ислом Каримов айтганисек, қиплок хўжалигини иш симаридорларига юкори бўлган, замонаний техника исоситалари билан динанг исосиди тиъмишланг тизимиининг жорий этилиши олдинги ташданинг муҳим қадам бўлади. Тўрги, денинг тизимиини кўллаш иўлими ҳозирч үчиалик кенг эмас, лекин шу нарса аниски, қиплок меҳнаткашларини техника билан тиъминлашнинг бу усули катта истиборли эга.

Ривожланган хорижий мамлакатлар тажрибасидан мальумки, қиплок хўжалик симаридорлариги юксигтиришининг исосий олини серымехнат югуштарини техника гарднинг юклини дир. Жаҳон тажрибаси тармоқ ишлаб чиқаришининг баркарорлариги, юкори унумдорлариги ишлаб чиқариш кучларининг комплекс ривожленини, илмий-техника тариккитеи, модний-техника базасининг кучлилиги ва кадрлар учун шарт-шароит яратилганини билин бевосита мутносибиятни курсигтади.

Буни фермерлар мисолида ҳам кўриниши мумкин. Масалан, бир фермерга АҚШ да ўртича 150 гектар экин майдони тўри келади. Бу тўрсаткит Канадада 190, Буюк Британияди 70, Францияди 35, Ирландияди из. Люксембургда 33, Даніяда 32, Олмо-

нида 18, Голландияда 17. Италияда 8 гектарга төнгир. Ер, техника, физ. жетекшіліктердің ушумлығының талаптарынан бүлінші мұжиншілтікке үзар анықтағаның себебінде. Үмуман, тармоқшығы иктиходий күршіліктер техникадан оқынушының фойдаланышынан үшінші сифатынан күштік деңгешіліктерге тұла ассоғ бор.

Маңдымки, Узбекистон Республикасы Вазирлар Махкамасының 1996 йыл 31 наувардагы қарорига біннен күшлең хұжалығи машиналариның ишлаб чықарылған маңада «Ўзқашлоқхұжаликмаш-холдинг» компаниясы тиіскел эттыған еди. Бу түзімнің таркибіне 16 та корхона, 9ға күшімә корхона, 17 та минғажақтай техника маркази, 72 та түмнін шарттынан бүлінмелір, шу жумладан, машина-трактор парктери за савдо үйлары кирады.

Шундай тұқындаш көреккі, 2001 йыл иницијаларынан изаретталасақ, компанияның ішкесінде корхоналар пісін мұраққаб дарын бөндән көчирилгенінде айнан бұлады. Көтмә-көт рүй берған сүй тәсілдердің ныровард иницијаларға таңсып отташтап қолданады. Аксирнің жойында маңсұлот ишлаб чықарылған қажжанин авалғы Ылшардагының шарттынан көмітірмәстік, зерттеудегі мағомей Құқытіб күймесін үчүн кураш кетди.

Кейинги Ылшарда компания ривожланған дайындаудардың тармоқ техникасы ишлаб чықаралған фирмалари билан ҳамкорлық қылыштандырылған ҳам ижобий сәхара бермекіді. Масслан, 9 та күшімә корхона шыға түшірілді ва буғутын күнделік жаһон талибларына жаоб берадыған техника востаналары ишлаб чықарылқада. «ЎзКейстрактор», «ЎзКеиссервис», «АгроХим» корхоналары шулар жумысшылық кирады. Масслан, улар томонидан фракат үттән Ылшинде ғана мемлекеттік агресивнолық мағжумалы 2760 та трактор, 971 та тележка, 100 та пакшы төршіл машинаси, 118 та плуг, 994 та борона, 80 та пішан үрадыннан комбайн, 1066 та культиватор за 1 мln. сұмшық дахтіт кінесілар за бішінші техника востаналары за үларнинг муайян кінесілар етказылған болып көрілді. Шу жумладан, динамик весосыда 2 шыншынан трактор за 404 та тележки ишлаб чықарылған, деңгөндарғы жұмыстырылды. Республикада хөзирги шайда шұфузлы компаниялар за фирмалар нақильлары біліні ҳамкорлықта бир қанчада күшімә корхоналар түзіні бүйіча лойиха – иштаниш инсталляциялардың ғарнитурасы. Германияның «КЛАСС» за «КЮН» фирмалари билан «Тошкентлоқтам» хисседорлик жамбыннанда ем-хашын үрнеш комбайн, «Ўзқашлоқтам» хисседорлик жамбыннандағы ғылда экологиялық септикалық, «Агрегат заводы» корхонасында фрезердин культиваторы ишледі.

Кишилөк хұжалығт менинсөздигі үзілдесінде үзілсе чамбарлас тәзімділігі. Бұл шының - тақыроқт әз тәсірией - конструекторлық ишларини бажарып, конструкторлық ишлары үргасидегі үзаро болындырып көтма-кетлікни тәлемнедейді. Айни пайдалағы тәрмоқнинг шының тақыроқт әз инжиниринг институтлари ҳамда конструкторлық бөреллари мәнжуд. Компания мұнаймодар енимини тәлемнедейді де настурылар ишлаб чықып, республика шының - техника тиражнегіні Мұвоғиғшілдерине көнешін (собака фан да техника давыт күмітаси) билди ҳамкорлықда шыбын борди. Үтгандай ғимарат компания бүйінчи 25 мың, 255,9 мың, сұмник техникик пекшілдерін, 622,5 мың сұмник жаңы шынолар моллары ишлаб чықарылды. Эришилган ижобий сипаттылар қартоңда корхоналаринің дебитор да кредитор қарзарларының күмітегендегін тигеzi олыш мүмкін.

Компанияның чет ай сармоясина жаңы қылышдан, умумин, үништік инвестициялардың маңызды баззы корхоналардың ишлаб чыкаруны техникасии инсталляциялар. Мысынан, яғни жетекшілдегі Толкент трактор заводы, Агрегат заводы, Мотор заводы, Технолог хисседөрлик жемиштерінде хориж сармояснаң жаңы әзине, замонаний тұлабларға жаңы бөреділген техника поситашыры ишлаб чыкарушы күнделегендегі. Ҳәзирдегі компанияга құшында корхоналар үстел жемірмисине шақылантириши учун 28,2 млн. АҚШ доллары миссөридегі чет ай сармоясны олаб кирилди.

Хукуматтаманнинг мінхалтті ашёдан махсулот ишлаб чыкарушы бүйінча дастырыға күра, «Кейс» пакта териш комбайндары да тракторларнан үшінчелік кисметар тайёрлап жүргілді. Үтгандай ғимарат «ЎзБекбемаш»да пакта териш машиналаринин замонаний бүйін мажмұн шынан басынан қысылары тағмирланды. «Толкентшоқмаш»да корхонасында пакта териш машинасыннан үзілесінде, шине өтінін кисметарын ишлаб чыкарушы үзлаптирилди. Тармок техникаснын учун гидроцилиндрлар тайёрлайдығын чет ай дастрохи олаб олымкода.

7.2. Агросаноат мәжмусын ривояттаманнинг пәсси мұнаймодары

Агросаноат мәжмутаси (АСМ) - қишилөк хұжалык махсулоттарыннан етепшілдегі, сақтап, қайта иштеп тағыйданғанда етештілік берилген біліктің бүлгін жаңы хұжалығты тармоқлаштырып жеміттімістір. АСМ-та кирудүн тармоқлаштырылған барномада тармоқ шұхым науқсанын маминалатып озін-өзінде кишилөк хұжалықтаманнан шынан тәлемнедене мүштегінен баянгоц.

АСМ таркибидә учти соҳи ижралаб туради:

- қишлоқ хўжалиги ва унга илоқлор тармоқлар учун ишлаб чиқариш юситилари етказиб берадиган, шунингдек, қишлоқ хўжалигига ишлаб-чиқариш техника хизмети кўрсатадиган савоид тармоқлари (масадан, қишлоқ хўжалиги машинисоҳлиги);
- қишлоқ хўжалигининг ўзи;
- қишлоқ хўжалик маҳсулотларини кайта ишлиш ва исетьмоҳчиларги етказиб бериш (тайерлани, саклаш, қайта ишлиш, ташниш, сотиш) билан банд бўлган тармоқлар.

Бозор иқтисодига шароитида бу инфратузилмани ривожлантириши мумкин ахолиси эҳтиёжини қондириши билан бир каторда мамлакатининг ташки иқтисодий алоқаларини ривожлантируучи кучга айланни мумкин.

Мустақилик йилларида АСМда жуда кўп югуздарни эркитти билан бирга, олбатта, кўнчилликтарни ҳам йўл кўйилди, иктисолдий ислохотлар жараёнида яши муаммолар ҳам юзаги чиқди. Эндиғи вазифа – ушбу муаммоларни чужур таҳлил қилиб, уларнинг симани топишди иборат. Агарар секторнинг бундан кейинги ривожланнишида кўйидаги муаммоларга тъгубор бериш зарур:

- Ун йиллик тажриба шуни кўрсатадики, барча бўгинларда кадрлар лингича ишлашга, бозор муносабатларига тўлиқ мослаши олмаётирлар. Бу, айниқса, туманлар ва хўжаликлар миқёсида кўпроқ кўзга тишсанмоқда. Тўғри, ҳар йили кадрлар ўкуви ўтказилмоқда, аммо иксарият раҳбар кадрларни юритишни бозор муносабатлари асосида эмас, балки, эскича – митмурий-буйруқбозлик асосида олиб бормоқда;

- аграр соҳа учун муҳим масала бўлган экология масалалари ислохот жараёнида бирмунгча четда қолмоқда. Ваҳолини, бу муаммо ўнга эътиборни талаб қизади. Бугунги кунда тупроқ унумдорлигининг пасайиб бориши, оғир техника ва самараси наст технологиялар кўлланилётганини оқибатида тупроқ таркибининг бузилиши, шўрлигин дарајасининг ортиб бориши шундан далолат бермоқда. Шунингдек, яхшини акоютик тоза озиқ-оқиқт махсулотлари билан таъминланаш масаласи ҳам алоҳиди эътиборни талаб қизади;

- бальни иктисолчилар, қишлоқ хўжалигидаги ислохотларни кўшимча маблиғ сарфламасдан олиб бориш мумкин, деган фикрларни илгари сурмоқдалар. Уларнинг фикрига кўшилтиш юйин. Нетаки, ривожланган мимликтар тажрибасига қарасак, уларнинг кўччилигига фермерлар диромадининг 40-50 ва хаттоқи 60 фонзаларини ташкил қизади. Шуни хисобга олиб, аграр соҳани кўлаб-куватлани фонддини ташкил қилиш ва унинг маблиғи қишлоқ ахолисининг ижтимоий ҳасти, экология мувоззини-

тими сакчии, моддин-техника базасини мустаҳкамланинг қартилиши зарур.

- Қишлоқ хўжалигида иктисадий ислоҳотларини нида тукурлаштириши мөлчия-кредит механизмини таомиллаштиришини талоб киради. Чунки, хўжаликлирининг тўғридан-тўғри кредит олишлари нюхонга мураккаб, айнича, узоқ муддатли кредитлар ҳижмишининг камайиб кетишни натижасиди хўжаликлир моддин-техника базасини мустаҳкамланинг интишаб борши имконийларни чегаралиниб қолмоқда. Албатта, лизинг тизимишиниң тузилиши бу жумамони бироз сенгилаштиради, аммо барча туршаги асосий воситаларни қамраб олмаган;

- Қишлоқ хўжалиши моддин тъминоти, техники, минерал ўнит, ёдистри моялни материальлари билан тъминланшини бутуниги кун таъбири дарражасидя эмас, моддин-техники ресурсларини пархи қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ширханни шохжати бир неча баробар юкори ва тез олиб бормоқда. Қишлоқ хўжалиги учун иерархи синонам мосиҳирига парх белгисини хам тартибига солине лосим. Қишлоқ хўжалик корхоналарини серниш ҳизмати курсатни талоб дарражасиди эмас, шунингдек, ҳисомт ҳизниарининг бахоси нюхонга юкори;

- Ўзлари қабул қилиғи қишлоқ хўжалик маҳсулотлари учун тайёрлов ташкилотлари вайтиди хик тўлди маётганларни натижасидо хўжаликларининг мослининий ҳояти оғирланмоқда, бунинг устиди инфлиция опирлиги хам бутузлай қишлоқ хўжалигини корхоналари елкасига тушмоқда;

Кишлоқ хўжалигини қийин ахволдан олиб чиқини учун қишлоқ хўжалиги билан боғлиқ бўлгии барчи соҳалар уига ўз берганини курсатиши зарур. Шундигина улар қишлоқ хўжалигини арзон ва сифатди хомашё оладигар, ўз нафбатида, қишлоқ уларининг маҳсулотларни учун жүҳум бозор навиғасини бажаради.

Хозирги кунда мимлятиймизади иктисадийни оркиштириши жарёни кетмоқда, эндистикда бу жирайида аграр секторни бошқаришдан уни тиргибга солишта ўтиш, ширх-насони эркинлаштириши билан бирга уни давлат томонидан тартибга солиш таъсю этгалиди. Шундига сабаб, қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг востки ва юкорини ширхлари чегарасини давлат томонидан инзорат қилини тизимиши против зарур.

Иктисадий ислоҳотлар Ўзбекистонда, биринчи нафбатда, оғир секторда бошланади. Бунинг ўнга хос рамзий маъноси бор, чунки аҳолининг 80% дан жўнроғи, иш билан банд аҳолининг 44% и қишлоқ жойларда ишаб, меҳнат қўлмоқда, яйманинг 30% и, нафота тушумининг 55% и, товар маҳсулот алмашинувининг 70 % и, очик-овқат маҳсулотларининг 90% и пирар сектор жиҳозлиги тўғри келади.

1991 йилдиги 11 ливарида мимланганыги шахсий ёрдамчи хўжаликларини ишада ривожлантиришга сид кўшичига тадбирлар белгисиди. Президенттаги кўраатмаси асосида ишада 1 млн. 221 минг 477 омилга суборницидан нахта дадалиридан 137 минг 246 гектир суркўшичига томорка сифатидан бўлиб берилиди. Бундай амалий замкўрлик тайрат-шиккотини оғимлар харакатига ишонгут бўшилди.

Шахсий ёрдамчи ва томорка хўжаликлари улошимаси ташкил этишини лозим. Кейинчалик эса шу исосди деҳкон ва фермер хўжаликлари улошимаси юзага келади, яъни шахсий ёрдамчи хўжаликлар замнирида деҳкон ва фермер хўжаликлари шаклинилади. Уларни ихтиёзи соликка тортиши, ўз михсулотларини экспорт қилиши учун қулай шарт-шароит яратиб берини, хўжалик аъзосирини нафака ва пенсия билан тъъминлашти донгтаргиблар жорий этилади.

Иккисодиётимизнинг таинчига ийланаб бораётгани минглаб деҳкон ва фермер хўжаликлари фаолиги бу тармоқнигни истиқболи биз ўйлагандан кўра порсок аканидан давлат беради. Унинг тарихи эса, шахсий томорка хўжаликларига, 1989 йилдиги ёзида давлатимиз раҳбари узокни кўзлаб бошлигини кенг кўламти ишларга бориб тақалади.

Мулкчиликнинг барчи шаклтарига, шахсий ташаббусе ва хусусий тадбиркорликка ўши мураккаб даврди исоб солинган.

Бугунги кунда (2003й.) мимлантишимиз 240 мингдан ортик микрофирма, китоб ва ўрга корхоналар ташикли ўтилиб ва З мин.дан зиёд деҳкон-фермер хўжаликлари фаолият юритмоқда. Улар кишлар хўжалиги ялни михсулотининг 78 фойзларини етишибтириб бермоқда.

Кейинги пайтда мамлакатимида хусусий мулкни кишлар жойларда карор тойтириши, уни ривожлантириш ва ҳамон қилиш борасида жиёдий ишлар амалга оширилди. Шу Узбекистон Республика Президентининг «Кишлар хўжалигига исплоҳотларни тукурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида»ғи фармони ва Вазирлар Мажкамасининг «2003-2004 йилтарда корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийнигириш тўғрисида», «Хусусийнигирилган корхоналарнинг корпоратив бошшармасини таомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ғи кирорлари алоҳиди аҳамиятга эга. Зоро, яйни ушбу хўжиятлар замнирида юртбошимишинг «Кўп уқидти иктиётиши шаклини тасдиқлаштириши ва уни хусусий мулк стигми ўрин эгаллашни тъъминлаш зарур» деган поинси ётди.

Бу йоғ эса, чукур илмий ва хайтий агулоҳизалирдан келиб чиқкан бўлиб, миллий иктиётишигимизнинг агросаноат мажмусидя мулкий туслимидин Узагтиришни кўнда тутади.

7.3. Чет ал давлатлары тәжрибасы на униттеги республикада жорий килингітін іштілдірілген

Марказиі Оснёдагы аңғайтынан көркемдегі трактордан бирі «Томсктрактор заводы» дақылт акциандардан бирлешмешінде салынады. Бу ерде ишлар бир міншілді бормоқда. Хориж сармоясина жағо этиш ишлары искем Нұндауда дақылт оттирилгенит. Анында, бу «Кейс-Нью-Холдинг» фирмасының универсал-хайлов тракторларынға комплектовчы кисметтер ишшаб чыгарып бүйніча бўлса, кейингиси Хитой кредити исесінде мини тракторлар таймершилдер. Буидай шартты техникаларни деңгөн ва фермер хамда ширкәт хўжаликкарнан, шу билан бирги томорка ағылданга еткескін бөркіт мұлжалашынменди.

Рикамдар, ушарнинг магазини чакшынта, замырда иширмешін мекнат жарымнан ишашга ҳарыкат килинмоқда. Масадан, иштің иерархија дастлабки йылда корхона 2966 та трактор, 1033 та телевизор ишшаб чыгарады. Хүн, бу осоми ё күп? Аттар унта 2000 йылданға жетискенде тақырғандағы бўлсанк — күтт, кашлоқ хўжаликтиң тақтасынан тақырғандағы бўлсанк — оз. Албетте, хеч бир ҳарыкат белгі көтмаганинде, ишшаб чыгарып бўлишиңдиги бирор училиш ўз тақсиринде сепширай, лиги ынчимо тұндирмай көлмайды. Ган факт техника посиязарни бүлшіндең үчүн айрым тисъяри тақтасындағын амас, балкен ана шу техникиша мухтож бўлган хўжаликшарниң тұзов қобисирті паст бўлиб қолиши хам бунда сабаб бўшигти. Айттайтык, 1997 йылда тракторлар из захтиет кисметтер ишшаб чыгарып 97,6 %ни чыккан бўлси, 1999 йылда бу күрсөттөр 56,4 %ни тапкын этди. Эхтійжиннинг буидай паст даросқа да қондырылышини хосил салмориги хам тиисир күрсатиды.

«Узқашлоқхўжаликмаш-холдинг» компаниясында қарашлы бир қалғын корхоналарда экспорт имконияттарыдан естары фойдаланып жиитти. Суралғынан күрсанғыз, уларда махсуслот экспортты бўйича аниқ белгилешган дастуршын үзи йўқ. Яни бир таш соҳа: корхоналарда акцияларни сотиш қоникарсиз ажырда. Будан камчылар тортимиз иктисадий салоҳиттитиң ошириши нутқидаги иштілшларименга туғоз бўлади.

Хакикатдан бой табий ресурсларга эга бўлган Узбекистоннан из амнияде кашлоқ хўжалик маҳсулотлари мұл-күлтигини тұмшылдың орталы чекиси имконияттарын ишке солғыш мүмкін. Халықта гип аны шу имконияттарни күра билиши, улардан ижтимағиғ фойдаланыпши. Бын сүз жориттеттән компания раҳбарлары бу жағдайда түкүрроқ хис этишлары зарур. Президенттің жоригаёттеги иктисадий сибент талиблари, халқимиз күттегеттін умидлар аны шундай хис этиб ишләнген тақозо этады.

Бозор иқтисодиёти қишлоқ хўжалиги инфраструктури мисди-
ти барча бўғынларда хисоб-хитоб билан ишланни таъозо этиди.
Это сўз юритган ҳар иккада компания муҳим шакти яхшатидан
дем, хўжаликтарро мутносабаствар ичтани назаридан ҳам бозор-
ният ўниги хос талабтарини хисобга олган ҳолда тузилини.
Максад ичи ишкошиягларимизни ишга солиш хисобига импорт
ришин босувчи маҳсулотларни кўпайтиришт, экспорт салоҳия-
тини ошириш ва лизинг хизматини риҷижлантиришти каратил-
ди. Эндиликда нафакат техника, айни пайтда шу техника
килови қўслиди бўлган компаниялар ҳам дехконнинг кудратти
ғонотиги айланмоги лозим.

Ривожлангин жориж давлатдари ҳалк хўжалигидаги лизинг
хизматининг алоҳида ўран бор. Утган оғирниг 40-50-йиллари-
дан бошлаб Америкади илк бор жорий этилган бу хизмат турин-
дии шайтдо жаҳоннинг кўншаб мамлакатларида кенг кўлла-
шлмоқда. Республикамиз иқтисодиётидаги таркибий ўзгарти-
шар мазкур хизмат турини жорий этиш масъулостини таъозо этиди.
Хўп маблаг сарфламасдан ишлаб чиқарни воситалариши лизин-
гни, замонийи техникага эга бўлиш учунг ифзалликтаридан
ириди.

Вазирлар Махкамаси 1999 йил 30 октябрдаги қарорига
сўра, республикамиз қишлоқ хўжалигини замонийи техника
йўтиш таъминлаштиришни ва тармок машинасозлигини ривожлантириш
тун кўзлай шарт-шароит яратиш максадиди «Ўзқишлоқхўжалик-
хизматланинг» компаниясини ташкил қалди. Компания ўз
басликтини бошлаган йилиёқ, яъни 2000 йилта лизинг асосидан
зармокка 700 мин. сўм мидоридаги 471 дона техника стказиб
йерди. Тўғриси, ўни пайтда техникага бўлган талабиниң юкори-
ниг лизинг хизматини ошириш заруритини таъозо қиласарди.
Зуниг учун паст Ҳали, Йирик мидордаги кредит мабланглари-
ни жалб этип, машинасозлик заводлари бўлан компания фло-
глигини мувофиқинтириш, хисоб-хитоб механизимини таъ-
зиллантириш, хўжаликларга имтиёзлар берини зарур эди. Ва-
зирлар Махкамасининг 2000 йил 2 ноябрдаги қарори узбу-
куммаларни ҳал этишти каратилди.

Утган йиллар лизинг компанияси учун ишакланни, яъни
жекка турини даври бўлди. Ишни тўла юнги кўйини ва лизинг
хизматини ненг мидорса имтиёзти киритиш учун бир қанча
ласалаларни босқичма-босқич ҳал этишди.

Макъумки, компанияни республикамиз дарнинг бозорида фи-
линиг кўрсантиётгани энг катта ташкилотdir. Утган йилни компанияни
жойлардаги 13 та филиали орқали 2339 та трактор,
60 та «Кейс-2002» русумли почта терин машинаси ва 494 та

суралындағы көмекшіліктердің көмегінен азайтады. Барлық тәжірибелерде суралындағы көмекшіліктердің көмегінен азайтады.

Компанияның үтгап йыл ақуны буйнан молин бөлордаты расындағы у миңкитимнан иктисаднегінде алохидя үрнекте ата жаңылғыштың күрсөтди. Биринчидан, қашық хұжадашининг динамика берінің соғасы жөрій этиледі. Иккінчидан, жұлдыз шикли-тап қатын нағар тармоқдагы жембоадар давлатининг ғимхұрттың сезініди. Лизинг хизметі жөрій этиледі, одамдар иш білдірілгенде деңгеленді өзіншеб чықарып сипаралордаты оши. Яна бир жағынан томони шундаки, қашық хұндылығы миңнасауданың сорхоналарында да жоғанды.

Лизинг компаниясынан айни пайтда үз миңкоздардың берилған техника құйыматынан 15%-ни алдындан тұлашын тақыф аныб, ударгы жеткізу күтілдік шартты. Лекин техниканың тұлғы құйыматы тұланғанға қадар у компания мұлки қисобалынади. Шуға сәйкес лизингтә олардың техникаларынан самаралы фойдаланып да, оның түрін шылдатыннаның назорат қыншы нағарадағы миңкоздан, балки компаниюның ҳам бевоситтаға ғаодынға киреді.

Лизинг хизметі фермерлердің үчүн жеткілікке жетеді. Солар инги тарғибда техника оқтуучыларнанға учдал бир қисметтің фермерлердің ташкил қылмокда. Миңгүлумки, жигары фермер жирор-бір техника вөситі үчүн шырқыт хұжадаштың екі МТП та ауруожат қыларды. Бу унга ортікен тишиның көлтиреар, шының сұншымында харажат килинға түрін көлтире. Бутудың мәзкур сиздігі туғайдағы ғаодына-трактор паркими түзеттейттің фермерлердің құн. Техникадаршының лизинг асосында берілгенінің разбеттік күннен шынан жаңынан оның сифаты жаңынан оның өткіншіліктердің маңыздылығынан шынан оның көлди.

Биз білгінде хизметтің елеуінде бұлғанимнанда лизингтің техника оқтамаған, ҳаттоқи дастанбеки бағада пулшын тұлаган бүлінде, иш өткізумен қолларға дуч кедамиз. Бунинг себебінде зерттегі компанияның жойылардаты бұлымының үз өзінде миңкоздарнан техникин білдір тағамнанда олмайды. Ағасуски, іштесінде қоллар, калың бүлсін-ди, учрай түрибди.

Биз мәзкур мисалында шиндердің кириғиши мәселеуде лизинг компаниясында бўлди. У ердеги мұтакассислар мұаиммә жиғдій иконненши, мисалынанға бир томони Молия вазирындың жауарынан қашық хұжадаштың техникалар етказаб берішни да жаңа өмөттің күрделі-кунвалының ғамармасында бориб тақадишиң піктепди. Уйлаймында, ғамармасы мұтасадділары бу борада тәжірибелерге маддекор бўлиншілордай күрдилар.

Қисқаш художлар

Агросалыт мажмусиң күп тармоқты бирлек мажмуди бүлиб, үз таркибига қылымок хұжалығы маңсузсалдарини етаптируғачи вә кайта шыловчи тармоқтарни олады. Агросалыт мажмусининг таржекті нафакат озак - сөзат тәъмшотиши ихшестаңда, балки мұхим хошаше сипаттың мажмакат индустриясыны таржектейти учун үзү ассоции омыздыр.

АСМ мұрақкаб иштәб чыкаруш - иктисадий тәсілм бүлиб, таркибига құйылғышарни олады:

- қылымок хұжалығи вә уынгы плекәзор тармоқтар үтүн иштәб чыкаруш востгалари етказыб бередиген, шунанғаек, қылымок хұжалығында иштәб чыкаруш-техника хизмети курсатылған салынтар тармоқтары;

- қылымок хұжалығининг үзін;

- қылымок хұжалығи ыншудостары етказыб беріш бүлан балық бөлгөн тармоқдар.

Ресемжылдан хориж дәрілардың халық хұжалығында жетекші хизметининг алохиди Үрні бор. Үттән асрынг 40-50-шілдердеги бойшаб Америка да илк бор жорий отылған бу хизмет туралының шығынды жәлдөнненг күштәб миыннатларда жөнгө күләншылғады. Республика жыныс истиподейтідеги таржеби Ұсағарлар мазкур хизмет туралы жорий атапши тақсодо кіледи.

Назорат на мухомами учун саволлар

1. Агресивнот мажмуми дистанда шима тушунилади?
2. Агресивнот мажмуми тиркибиги нимадар киради?
3. Агресивнот мажмуда қышлок хўжалиги кандай ўрин эгалайди?
4. Қышлок хўжалиги ишлаб чиқариниң дастурининг можијати нимадан иборат?
5. Қышлок хўжалиги дастурининг кандай курсаткичлари мавжуд?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Узбекистон XXI дар бўсагасида: ханфисизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Т.: Узбекистон, 1998.
2. И.А.Каримов Озод на обод Ватан, эркин ва фароён хаёт – ширвард максадимиз. - Т.: Узбекистон, 2000.
3. И.А.Каримов. Жамиятимиз мағқурабси ҳалқири – халқ, миллатни-миллат қўшишга хизмат этсиз. - Т.: Узбекистон, 1999.
4. Ишмухимедова Э., Каланова Л.З., Раҳминова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор муносабитлари шароитида миллий иқтисолиётнинг ринижланishi = Т.: Уқитувчи, 1996.
5. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций.- М.: Специальная литература, 1997.

МИЛЛИЙ ИКТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНГИРИШДА ИНВЕСТИЦИЯ ФАОЛДИЯТИНИ ЖАДАЛДАШГИРИШ

8.1. Миллий иктисодиётта инвестиции жағб қилинүүттөн ахамиятты

Ўзбекистоннинг давлат мүснүкүлгиги миллий иктисодиёттинг ривожланишида жити сакиби отди. Тармоқтар таң тармоқлариро пропорцийларда ижобий ўагарышлар юз берди, шиги тармоқлар бундай ағылди, күшма корхоналар сони ўсиб бормоқда. Иктисодий ўсипшик катта инвестициялар юборилди. Ёкилги-энергетикىз мажмуми, машинасозлик, металургия, киме мажмуми, сингил саноат, синтезтдинг оник - ондат ва қайта нылзап тармоқларига сифарбар этилган йиринк мүкёсдагы инвестициялар импорт ўринин босуучи нылзаб чиқарашин барын қылдын на пите махсуслог түрлериин ўзлангырыш билди боелик бўлди. Кейинги йилларда транспорт мажмумига, коммуникацияларга, ижтимоий соҳага, шу жумладан, таълим соҳасиги инвестициялар тобора кўпайиб бормоқда. Бундай тузилиманий ўзгартышилар жадон хўжалигига жириб бориш, мамлакат иктисодиётининг баркарор ўсипшик эришини имконнингларини пратади.

Инвестицияларнинг устувор ўнадашларини аниқ белгидан, илмий деселанган инвестиции қарорларини қабул қилиш, инвестиция фАОЛДИЯТИНИ оқишлона тартибга солиш асосида ични ва ташқи молизий маҷбутларни, барча шарт-найробийларни хисобга олган ҳолда жағб қилиш миллий иктисодиёттинг келажагини белгилайди. Инвестициялар учун зарур мөнливий ресурсларни топиш иктисодий ўсип шартига айланганд. Бу эса, биринчи наебатда, иштөмөл ва жамгарма икбатига боелик.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов мамлакат иктисодиётита чет ёт инвестицияларини жағб қилинүүттинг фонд мухим ахамиятты ва зарурларни хлқиди талқидлаб, корижий инвестицияларни жағб қилиш масаласин «... доимий ёътиборимизни, ташимиз савъ-харакатимизни талиб қыгуучи масалалардан...» бири бўлишини ёзлатиб ўтди. Иктисодиётимизга хорижий инвестициялар киритилшини «... бизнинг доимий диккат марказимизда...» бўлишини, «... ўзимизнинг асосий залифамиз...» сифатида қиршимизни унутмаслигимиз зарур.

Ўзбекистонда инвестицияларни мозиялангыриши муммияларини таддик этишининг должарбогиги инвестицияларни мозиялангыриши ички министрийнинг нисбати чекланганларни; чет

дүйнегендеги көмүрминнің етпелік амасындағы да бевоситта хорижий инвестициялар кредитларі ролининг ісқорылғы; молисиациятиришиде давлат механизмдеринің сүст ривожланғанынғы; күшмә корхонашарашың етарлық даражада сампрали фасолият юрті оғмаётгіншіні; инвестиция жарасининнің мінтақаший потекенини; экспорт таркибыла иояғынанай бұлған маҳсулодарни күтіпайтириған лойихалар хисепсіннің пастыні; ичкі банк кредиттерине жалб қилишиннің етарлық амасыні; нағында лойихаларидан бой маҳаддий хомиши ресурсларидан кам фойдаланыш; лойихалорның амалға оширишина инвестицион ресурсларни бағолап зарурынан бағыткаласынанади. Халқаро молия инвестицияларининнің валюта-кредит линиялорыдан фойдаланышы, лизингнің ривожланғанынғы йүнаптирилған ишлар на болықшалар инвестицияларни молизаштириши амалдегінде жицдій үзгартыришлар кириғады. Инвестициилашының базор механизмдерини жорий қылды, молия бааори орқады инвестиция ресурсларини шоклантиришиңін көнтайтириш, иояғынанай молизаштириши усуздаридан фойдаланыш амалдегінің чукур, штрофлар таджик этиши на уларни умумлаштырыши зарураттандырылған тартибий күйді.

8.2. Инвестиция фасолияттандырылған шекалдарының тартибінен солиниши

Инвестицияларнің мазмун-моҳияттың бүйіча замонавий жағдай нұктасынан шығыннан шуның күрстадығы, итисодий фанларнің түрлі бүлімдәрі на амалдай фасолиятта үлір түрлідей талқын атапады. Инвестициялар мәксадлари, соғақтары, сағирбар атынан объектлары, қаралат йүнаптирилдік көлиб чиқиб, инвестициялар түшүнчесі үшін хос мәньнідә ишлатылады. Молия нұктасы назаридан, фасолт капитални йүктеудегі риски мәннен бірнеше пул шекаралары инвестициялар яғынан пакеттерини вұжудда көлтирады. Инвестицияларнің таснифи (класификациясы)ға мұвоғиқ на улар молизаштириши манбадаринің ишпенчелігіндең қараб рисклар мажмусын үзгәріп берады.

Инвестициялар капиталдан барын шекалдары (ссуда, акциандарынан, таобытқорлық)дан фарқта үзірек, бутун рисклар мажмұннан хисептеді на капитал кийматиннің йүкотине рискині минималдаштырышын назарда тутынады. Капиталдан фарқын үзірек, инвестициялар инжекцияларынан бірнеше рисклар билан сипаттауда түснінеді на бөлінгенде. Инвестицияларнің мәмлекеттерге күчінде жағдай на оның рисклар на оның көлемдегендегі онындағы

Алғыма. Инвестициялардың классификациясы

Хар бир мұнайни жолатда капиталиның ҳозирғы қийматини жаңдай шүкөткіш рискинің шеңберіндең инвестицияларинің миқсасында, янын уларшың ханзадалығы, даромадливілігі, капиталлашының және ликвидилігінің тұзымында орналаған ершелілдік.

Инвестициялардың жақында қарордар қабул қылған түриб, инвестор дейін жағаларыннан рискалыштын, манбалардан мұвакқат қийматини, мұжабадтың шығындығарға жүргізу, дейін жағалардың жағынан жағынан жүргізу көзінде болады. Бұның қырорға у рискинің мәнбұл дәріжесінде күтілдігендегі даромадшылардың тәжілділікке сәседі келеді.

Инвестициялардың мөхитінде бүйінша худосы чыгарылса, улар аник да қоюнік болған рисклар ін бүлекжайды даромадшылар билан болашақтыр. Инвестициялардың жақындағы дейін жағалар да үзар бүйінча қарор қабул қилинеді олар, ассоциациялық рисклириң да бүлекжайды даромадливілігінің қисбаса оғыбылышта қарастынан зарур. Инвестициялар қийматин нақадар са мара көлтирип жүнделіліктерін анықлады ассоциацияда үзар манбадариниң шығындығын тәнаб өлтір, инвестициялардың билан болынған аник да қоюнік рискларни үзгаштап билдиң болашақтыр. Капиталлардың даромадшылар жағынан имконнаның үзар желадиган манбадар да инициативадаған жүнделіліктер билан болынғысады.

Инвестициялардың мөмкүншіліктерінің манбадарынан манбадар онында, киптектелген қийматине сәндінен риски дара жағасы на бүлекжайды сән мирага әринешінен қисбаса оғында үзілдіктердің ассоциациялардың

шынын былдириди. Ана шу белгизарга күра, инвестициялар бойынша күйітмалардан фарқ қызмети мүмкін. Булар барышынниң ассоциация капиталитигі жаражаттын жарайёнын етады. Капиталитигі жаражаттың қызмети жаражениң жағдайда инвестициялар мөхиттінде ике этиптерди. Инвестициялар жорий қызмети сиктәш, келгуси жетекшіліктердің тәзмисінде маңсаидада капиталдантуғи қарастырылады. Худоса қызмети алғарынан бұлса, инвестициялар нақарда тутилған да тутилмаган, аммо охтимолын бор рискалар хамда күтілеңтігін салырғандарни бағдаршын ассоциация. Үз ға үзін мабдегілер қызығыттыннің капитализашуви да жетекшіліктердің тәзмисінде маңсаидада мөлдөмий да реал активтарға болынғаннан да болыт береди.

Бағын этилған тәърифде инвестицияларшының күйіндеги мүжім сифат тәсенділірдің ике этипиде: мөлилдеш манбаларыннан күлгін кириллицаның мүмкіншілігін да ишончлілігін келгусидеги қызмет өзаянда жорий иштеймодан воз көчин, инвестициялардың анық, ионник рискалар билан бөлгем да мөлдөмий сыйбаттардың бағорытлам; реал да мөлдөмий активтарға оға бүлиш нүди билен инвестицияларни капитал жаражаттандырылғандағы бағлаш; инвестициялар ликвидлілігін хисобға оған жағдай узорин мұайян муддаттарға сафарбар қылыш; диверсификациялар орқасын инвестиацияларни маңсаидариниң үйгүнлігіннен; инвестицияларшының капитализашуви да жетекшіліктерді.

8.3. Иктисолдётта хорижий инвестицияларни жағдай қилиш үйләзри

Халқаро инвестициялар мұносабатларыда инвестицияларшының хукуқті шароитларға қлашынниң ассоциация күшінмен рискалар тиғисири деңгелімді оспады. Мамлекет риски күйіндегилерни наzerда тутады: сәйсій ызыннан; иктисолдёттескендегі тенденциялар; хукуматтандыру бюджет спөсаты да үшінгі жамғарма да инвестицияларға тиғисири; наразылар да ызыннан курсеттің бағдарорлашырылғанда қарастылған шул кредит спөсаты; мамлекет риски көбүл қылыштың мүмкін бүлінен қолынды инвестициялардың даржында очыншык имкони. Булар хорижий инвестициялар рискалари доңғасынни көнгайтады.

Хорижий инвестицияларшының кескін фарқы үзарнинг мамлекетлараро күчиши, фиқрат үз маңсаидин күзәтіши, амал қылыш шароитларининг үзгәреши, янақ күләй шарттар билан қүйілілік, ишонч қозовиши хисобланады.

Хорижий инвестицияларин тәърифлашыл үзарнинг үзінші хос барлық хуусунлары дағы әттінін лозым деб хисобланады. Бүннан спөбаби, хорижий инвестициялар бир иктисолдёттес субъекттің әмбаптілітін болжағанда болғанда күйини бүлиб, бүнде үзінші хос

Сүйүмчө риңгизар, хукукий мәннелер, инвестициянын тәсілдерінің өзгірішін көсдір. Натында мемлекеттер және министрлер бүйінші капитал жүйесінде жөн берады. Хорижий инвестицияның сириб көзінің капитал импорт қылтұчы мемлекеттер солік, ижараласында болып тұтынушын тәлемшілдейді.

Боюор қытисодайтын тұшық жаор толгуулар, инвестициялар үчүн әзил кредиттері, солық имтиёзділік, бекхонды тұлғанынни қалыптастырып, шұғындық құбы мекнектің табиқ қызығынан секторлары, шұғындық бағыттарда бандық мұнымасынан қалғандағы иегілділіктерге сорекшік инвестициялардың жойлаштырылышын рибатлантирилген ғұмыс фойдаланыншы қыннады. Инвестицияларда устуорлық жаттығулар талаб қылналадын да өзинде инглизишіл артистылардың гармонизациясынан дегенде лояльділіктері жойлаштырылған зарур.

Хорижий инвестициялар және этиленинде амалданы белгілінген шарттарниң иерих мемлекет және мұайин инвесторлар ғұн қалыптастырулар билін мұвоффикациялардан зарур. Бұның үчіледиган масылаларға болжақ, разница құйынча имтиёзділік практика мен рибатлантирилген иұлға құйни тәдаб әтилады. Хорижий инвестициялардың қабул қылтұчы мемлекеттің экспорттың импордан үстүншілігін артишиңін дозим. Бу билан уларның кредит тәрзінде жаңыб әтиліпін және ғылыми инновациялардан ортық даражада истемелеттілікке олдырылған мәселе күалданы.

Омманий-хукукий және хусусий-хукукий мәсьерлерден фойдаланынша ассоциирован инвестиция фасилитеттер тартибларынан үзіліп жүргізу жаңыаралған қылтұчылардың үйрекшілігін анықтайды.

Халқаро инвестиция мұнисибеттері, мемлекеттің иекі мұнисибеттеріндең фарқын Уларда, алрын мемлекеттер, тоқылар, компаниялар, мостил және кредит мұниссасалары за мұайин инвесторлар мәнфейлдерінде ие зерттерді. Үйрекшілікте чет ал сирмендері оқындаң көнгайтын мұнисибеттің білін, инвестиция фасилитеттеріндең жаңыаралған тартибларда стиліннанға посей нақарласын оғынавай және хусусий манфейлдер, хорижий мемлекеттер, компаниялар, мұайин инвесторлар манфейлдеріннің салынбалы инебистілік белгілілік қысметтеннеді. Истисоңдай жаңыаралған боргашы сары, инвестиция фасилитеттеріндең давлат тартибларынан күтірілген хусусий тәдбиркорлық соқалары да иктиесіндең арқылынан өзгертілінше анықталған.

Хорижек капиталдан және қылтұчы мемлекетті, улар оқындаң рибатлантирилген, құлай шароуларын тәлемшілік мәседиден солик имтиёзділік, солық кредиттерін және бөшкә киғыншылардан түлік фойдаланыншы зарурлары ажамшылданып.

Инвестицияларни күчли рибатлантирилген омын сифатында

жадалланыптирилган имортацияциин түрми усулдардан фойдаланиши хисобланади: бир мөрөндө эскириш қийматини ажратып (straight line); ийдлар Ынгилдисигі қароб ажратып усулі (sum-of-years line); қиймат количкени иккі ежелгама тутитини усулі (double-declining balance); эксплуатация барлығы усулі (units of production). Мұндағы қылыштар да хар томондым хисобынан төбәндең үтказылған амортизацияның жадалланыптирилган усулдары инвестицияларга әуналтирилған мәбденин фойда солиғиға тортылышидан сакшаб қолады.

Ўзбекистон имплементирилген амортизацияның усулі дегесін капитал хисмет мұддатини көскәртиришін имкон берады, бараз, имзаның жаһатын жадалланыптирилген амортизацийны деярлықтасно қонсады, ишшаб чыкаришты қарыншылған инвестицияларни разбаттаңтириң тибдириктердің мөрәстіні төрайтирады.

Разбаттаңтируучи солиқ имтишадары инсон көлигіді, технологик ва техникалық балансын соҳасын ривожланыптирилгене қарастылған инвестициялар күннен көгайтириліштің кирагылышын зерур. Булардың барласы Ўзбекистондағы инвестация мұхитті моделдептирилгенни тәслиб отады, бу билан хорижий инвесторлар салын-харакатига тәъсір үткүшіп омидлар ҳақида тәдрижін тасаввур едіш, чет ал инвестицияларини тортыға соғып өсіргөзаршылық үйгүшештирилген имкондары туғылады.

8.4. Ўзбекистонда инвестициялар мәнбандарининг тәжили

Макроэкономдік барқарорлық за интисодий үсіш, күп үзілдік интисодиеттіннің шиклелінінің түзілмәсінің үзгіртірилілар, хисусий корхонналар хисесін ортіб барастанған шаронсталарда Ўзбекистонда НИМнің барқарорлығы күзгіледі, бу жақ капитал инвестициялар үсіншіңде мое замас.

10-жадвал

Ўзбекистон Республикасы бүйінші НИМ за инвестициялар күрсектіктері

Датасыр	Номинал НИМ (млн. тгш)	НИМ (шамалай нараңба)	Атасай капиталын инвестициялар (демал нараңба)
1993	5,1	107,7	05,0
1994	63,9	104,8	78,0
1995	302,9	107,1	104,0
1996	330,1	101,7	107,0
1997	676,8	105,2	117,0
1998	1416,2	104,3	115,0
1999	2128,7	104,4	102,0
2000	3194,3	104,0	101,0

Жаңадаңдан күршилдики, нейнисет Ыштарда инвесторлардың исөсий капиталыга инвестициялар киригни атча писілген. НИМ зорибинин жаражитлар бүйінчі тәжікік этин шуны күршилдики, істеъмол исөсән уй хұжаликлари хиссесининг күтарилишинін қызметтегінде оғандағы қызығылттық көтмөді, яғни капитал инвестициялары хиссесининг пасайиниң тенденциялари күзатылды.

11-жидде.

Ўзбекистон НИМ шартынан харажитлар бүйінчі тарқиби (жыныстаң ғисектең % зарда)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
НИМ	100	100	100	100	100	100
Пиролірдің мөртвайы	72,0	77,3	81,3	83,5	82,7	83,4
Ұй хұмалданған иелекшілік, дипломатиялық мөртвайы	50,6	35,2	60,8	40,0	62,1	63,7
Негиздіктің тапшыншылар пенсиялары	22,3	22,1	20,5	20,5	20,6	19,7
Демократиялар	24,2	21,0	18,9	14,8	17,2	15,9
Инвестициялар	33,0	36,9	32,8	30,4	27,1	25,0
Топорлардағы мөндердің захираны ұттарышшылары	-8,8	-13,8	-11,8	-15,8	-9,9	-9,1
Соғын мөндер	2,9	-0,3	-0,2	1,7	0,7	0,7

Жадыл Иңғылым жағдайларының мөлдөмдіктерінде түзилген.

Тәжікік этинастың дәверде исөсий истеъмолта инвестициялар хиссесининг пасайиниң іоз берди. 2000 йылда НИМде капитал жамғармалар салмоги (солиншырылған хиссеси) 25 %-ни ташты қылды. Агар 1999 йылда НИМде жамғармалар хиссеси 17,3 %-ни ташкыл қылған болса, 2000 йылға көлиб бу күрсеткіш 16,6 %-та түшди. Бундай ұттарышшылар НИМде ишлаб чыкарын сожа-пары хиссесининг күтарилишини, айни найтда соғын солникшардан шыншы билан көтті. Айни найтда НИМде салоңт, қышынок хұжалиғы ва курилишніннің хиссеси пасайды. Капитал инвестицияларинің НИМга нисбетті шуны күрсатылди. Ўзбекистонда кейинги Ылдарда ишлаб чыкарыш на тоңшылаб чыкорған соҳасында бөлшектенген инвестицияларнің нисбетті ишлаб чыкарын соҳасындағы исөсий капитал пасайини томон берди.

Инвестицияларнің тармоқ түзиліши таҳдити күрсатыла, сүнгі ғылыми дағылардан, инвестицииң сиёсатын исөсий альтибор коммуникация билан бөлшік секторларни ривожлантиришке қарыттылды. Иккінчициән, инвестицииң түзилішинде ишшылаб чыкорған соҳасын улуттакининг юкорылғылаған арнаптын, үчніңдән, жамғын инвестицияларда давлат үлгүннінг күтте бүлшілік

төмөнлөндө. Бу билди давлат нафакат бөш ишхөөчин, балки бөш инвесторлик наафасини хам үтгеди.

Таҳлилдар күрситишічі, ассоциациялардың тарифтерінде инвестициялардың үзіншіліктерінде да дақылданып жүргізілген көзінде көрсетілді. Булда шылаб чыңарын сохигінде сарғастар улуттыншынгасайниши, хусусий мұлжы донрасиданы инвестицияларда ионшылб өткізу сохасы билан борғын сарғастар ошшын күзеттесімокта. Бу хол, алғанда, фундиролар да ижтимауи тәннислоттар мұлтанда яқын ынмоян бўлмоқда. Натижада актив киңталған мабліг юбориши настаплича колмоқданы, бу инги технологиялар тәжірибелер қувватлар үсімшиң чекшамоқда. Дақыл сектори чет ал кредиттери да бонцоқлар ҳисобидан молнияни устуңлігінде қолиб жеди.

Инвестициялардың жарыёлдарынан арқылаштирилған бозор мемлекеттіктердің тұларож шыныннан тақыза қылада. Буңда поданылған сектори донрасидан инвестициялардың фикситтін жағдайларынан тараб әтіледи. Таҳлил күрситишічі, молнияларынан дақыл поситтесін жөнірчылжык инвестиция сарғастары салынасны ошшында олб қелмиди, бу жолин дақыл таң поданылған мұлжы миңгілдеги инвестициялар, тәрмож да технологиялардың түзілмешілдеги үзгарнушы динамикасынан хам тиесілдейді. Буларнинг барлығы молнияның поситчиликтерінен риэйл шынтиришінде күмекшілігүчі турли дақыл молнияның институттары тармоғы көнтайдырылышын тараб қылада. Ул хужалығы бүш маблігдерди да индивидуал жұмысармалырдың жаһынан да үзүн билан үздірдін узак муддатты инвестициялардың ресурсларини жосыл атыш мұнжити.

Инвестицияларни молнияларынан дақыл да бозор поситтасынан бир вактта амат қылтаниң иштесінен турлы субъекттериниң бұлмагын шырайтта құиди. Қарыншылардың арқылы да дақыл ташаббусын бүткен, бюджет маблагын отуучыларды боқымандасын юзага көттепади. Инвестицияларни молниялар манбаляринан тәржіби шунан күрсатылған, уларни тәжірибелі көрханалар да дақыл хусусий мәбділтери, чет ал инвестициялар узуншындағы үзгіршілдер күзеттесімокта.

Барадаған тиңшары дақыл мәбділтери хам ҳисобынан тараб үзгіршілдердің дақылтарынан түстүрдін күзеттесін. Шу бойсунда инвестициялардың молнияларынан түстүрдін күзеттесін. Шу бойсунда инвестициялардың жараганнан кейін күршілдік ассоциацияларынан, балынанған фирмалар, инвестициялардың бюджеттердің молнияларынан түстүрдін күйін субъекттери аныласын үткәзши бүткен. Бу үз-үзінші молниялардың иберат бозор тәжірибелесін мөн көнди. Ини бонцоқ бир мұнжимо — иштесінен таңылғанда дақыл молниялардың тармоқтараро тәксиметтін шындағы изореттің жағдай түрлері мәбділдердің көлни инвестициялар инебейтінде.

амарыл бўлишига эришишдир. Молияланган манбалирни тақомиллаштириши инвестициялар ва молияланда индивидуал ва корпоратив мулкадир ролини оширади, инвестиции ризқларини субъектлар ўргасиди диверсификациялаб, уни минималлаштириш, ресурстасари маънгулиятини, даромадларнинг жаддат капиталини туви саҳрасини ошириш масаласини ҳал этишин ёрдам беради. Банк кредити ролининг ошиши фикримизчи, молияланган институтлари учун корхоналар маънгулиятини кўчайтиради, чунки кредитнинг ахамияти ошиши билан банк кредит рисклари мажмуманинг даражаси ҳам шуди. Шунинг учун давлат корхоналарига ишбатан, давлатт бўлдекетидан инвестиция вожратини белгиланган ва паст йарийжадиги омниёти % стапилари ососиди давлат молия институтлари тизими томонидан бошқариладиган ярои кредитта айлантирилиб, уни инсон (тандер) асосида тақсимланаш бозор таъибига мос келади.

12-жадвал

Ўзбекистонда асосий капиталга сафарбар этидан инвестицияларнинг молияланаш манбалари (жамига шисбатан %ларда)

Баланс	Молияланган жами манбалари	Шу жувозини				
		Давлат бюджет маблаклари	Боржинчалар ва ахамияти хуусий маблаклари	Банк кредитлари	Бизуарлар тозаклари фенцизийни маблаклари	Чет да инвестициялари из предметлари
1992	100,0	59,3	40,7	-	-	-
1993	100,0	27,2	72,8	-	-	-
1994	100,0	15,1	84,1	-	-	0,8
1995	100,0	27,2	58,1	11,1	0,1	1,2
1996	100,0	27,3	48,8	19,6	-	11,3
1997	100,0	26,2	49,2	7,5	-	17,1
1998	100,0	26,2	45,8	7,8	0,6	18,9
1999	100,0	24,2	48,7	6,1	0,7	20,3
2000	100,0	30,3	37,0	5,4	0,3	20,2
2001	100,0	26,3	38,1	7,53	1,4	21,7

Индидал Собиқ Майрондисоҳёт на статистики извирлариги макълумотлари асосида тузалган.

Инвестицияларни молидалиш манбалирлари хусусият давлат бюджети маблаги солиштирма саломонининг юкорилиги, корсоналар маблаки ва хусусий маблагнинг солиштирма саломони таъсилги хисобланади. Уларнинг солиштирма саломоги кейинги тилларда деярли нуки марга кимайди ва чет да кредитлари количигирма саломони бир неча марта ошиди, аммо бевосита чет да инвестицияларнинг улущи тисайди.

Чет ал инвестицияларит ва кредиттарининг асосий кисми буғунки күннен дақылт музжыллыгы тиқымдағы корхоналар негізінде жолғандағы молизаштырылыштың дағылбасында. Чет ал инвестициялардың кредиттардың тарқибиде кредиттерде асосий үрдінде этилділік. Асосий капиталдан молизаштырылыш мәнбаларыда чет ал инвестиациялардың көрсеткіштіктерінде 20-шынан күн 70-ни таңғылт қылғын жоғында үз тұзымында күре. Үлкен борьмада, чет ал инвестиациялардың саянайған жоғында чет ал кредиттердің жиесен ортіб борнан тенденциясында күзатылады да узорларынан күнрок кисми хукумат қағылшылардың билан дағылбасында.

Инвестицияларны молизаштырылыш хориж мәнбаларыда хукумат қағылшылардың оғында кредиттарни пасайтириш жиобига чет ал инвестиациялардың улущынан ошириліш деп.

Тиқымдаштар шуны күресағандықтан, инвестиацияларны молизаштырылыш марказшылтырылған кредиттер хибобига тоғы бермекди. Хукумат қағылшылардың оғында кредиттердің улущынан ошириліш валютаға дегендегі кредиттарнанғы қайтырылымында рисковарияның жиобига олиниң тақозо жағында. Бу, үз тұвебатыда, инвестиациялардың көрорпорацияның қабыл қылышыда, инвестиациялардың деңгэхаларының экспертиза дастырылғанда да халқаро жағынан мабдиллардан фейсаланып да банктарнанғы мәнжұмыстарының жицдинде ратишада ошириліштің тәсіл қылады.

Нобанк кредит мүниссасаларынан ратожи риқоғынан орталық мөннендейтін воситачылардың көнгітіришінде инвестициялардың үтүн тұтқандастырылған мабдиллардан саянардан фойдаланып шығады.

Банктердің инвестициялардың фильтртік көнгітіришінде рисковарияның диверсификацияларынан үтеп бир нечесе банк есептегендегі кредит мүниссасалары томонидан синдиқацияларынан кредиттер берилешінде ғұлғы күйінші мақсатда мұвоғындар. Бу аси, штисоданғанда реал секторда халықаралық деңгэхаларының дайындауды молизаштырылыш услугасында пәссида тәммүзшінинде мүмкін.

Кредит уюшмалар да үз ақындарынан тәзде скланадын деңгэхалардың арзон есудағын берінше штисоданған күйін субъекттердің инвестиациялардың таңаббусында бұл очады. Бұның ортасынан үтеп % стапасалардың кредит уюшманинде операциялардың номиналдан таңынан шығындағы дарынада белгіліншең міндетті мұвоғындар. Булар орталық шығын ишлаб чыкаштын, майдандағы кредиттердің таңынан шығын зұмасын бұлағынан. Штисоданғанда кирик субъекттердің үтеп ассоции мәселе молизаштырылыш деңгэхаларынан тәзине жиобигиңіздің. Бу мәселе мен жағдайда оғында үтеп тираж-

рат банкадан ташқари молия институтлари тузилиши ло-
дим. Бу институтларнинг осуда капитали махсус фондлар, куйи
объектларининг ўз жамғармалари, шунингдек, корпоратив об-
лигацийлар чиқарин ва жойлантириш хисобидан шаклниги-
ришин мужжиз.

Давлат молия институтлари илоҳиди рискли, дикни усту-
вор тармоқларди ҳамда етариғчи кредитга кобил бўлмаган ва
қарз маблағларини талаб ёилуичи корхоналарнинг асосий ва
пайзини капиталини кенгайтириш учун имтиёзи, узоқ муддат-
ли кредитлар берини керак. Кичик ва ўрта бизнес ва хусусий
тадбиркорларнинг инвестиция лойиҳаларини молияларидаги
кредитнинг ахимиятини кучайтириш учун куйидагиларни амал-
га ошириш зарур: ракебатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқа-
ришин нӯзда тутуичи инвестиция лойиҳаларига устуворлик бе-
риш; давлатнинг тадбиркорликни кўллаб-куннатлончи маблағ-
ларини иттифоқ фондга бирлаштириш, хусусий корхоналарнинг ўз
жамғармаларини инвестицияларги тортиш учун қўшимча им-
тиёз берини; халқиро маркетинг марказини барпо қўшиш ва унинг
негизиди экспортёрларни, маҳсулот сотиладиган бозорлар бўйича
маркетинг-хборгот тизимини кўллаб қувватлончи министраний
марказлар тармогини бунёд этиш, лизинг, кафодат фондлари,
иҳтиёслашган банкларнинг ўзаро кредитларни жамияти, мили-
техника ва ускунлар лизингини, кичик маблағларин жамдан
учун кредит уюшма (кооператив)лари тармогини шаклланти-
риш кичик ва ўрта корхоналар лойиҳаларини кўллаб-қувват-
лаш учун Ўзбекистон тикланиш ва ривоҷлантiriши бинани
гузини; чет ал кредитлари ва инвестицияларини босқичма-бос-
қич жалб этиш дастурини ишлаб чиқини.

Кичик ва ўрта корхоналар инвестиция лойиҳаларини экс-
пертизадан ўткизаш чорида улири хомашё етказиб берувчи аниқ
бозорнинг тавижудиги, маҳсулот сотиладиган бозорлар марке-
тий тадқиқоти натижалари; ийдимма капиталини ўз мебланлари
хисобидан тезмийланш имкониятларини баҳолаш; меҳнат ре-
сурслари сарфиини баҳолаш кабилар талиб қилинади.

Қисқаша худосалар

Инвестицияларшың үстүнөр йүнделештеринин анық белгилүү, итмий асосшынан инвестиция қарорларини кабул қелиши, инвестиции фасилитации оқилюка тартибесі сәнш асосыда ичкі на таңда өткізу үшін майдандарни, барын пират-шаройтларни хисобғы олган холда жылбұр күннен мыңдай иектисодиёттінинг көзжайынни белгілдейді.

Молияний мөхиттеге күра, инвестициялар даражада олиш учун хұжатык фасилитиге сарф келдиган қамма турдагы активдердір. Иектисодий мөхиттеге күнж, инвестициялар капиталын арттыру, көнтейтириш, реконструкция келдиган жағдайларда шунга борлық ралышы айданша қашталғанға үзгәртіледі.

Ўзбекистонда чет зе сармоялдардың оқими көнтайдын мүнисебетті билди, инвестиция фасилитации дақлат томондан тарбияға солиштіннің ассоциацияның омманий да хусусий манфаттар, хорижий мәжлелетлер, компаниялар, жаһан инвесторлар мен братларлардың саларалы нисбеттіннің белгиліш хисоблашты.

Инвестицияларни үзакидан манбаударынан хусусніт дағылат бюджетті мебділдік солиштирум саломыннің юғориличі, корхоналар мабділін ва хусусий миблар солиштирума саломыннің шарттарында хисобланады. Үзарнинг солиштирума саломын көннегінде таңыларда дөлрли иккі марта қамайында да чет зе кредиторлардың солиштирум саломын бир неча марта ошди, замо бөвөситетте чет зе инвестицияларларыннан үзүші пасайтын.

Назорат ва муҳокама учун саводлар

1. Даъигтиниг инвестиция сиёсати мөхиятни тушунтириб беринис?
2. Инвестициялар иқтисодий үсүшига қандай тиъсир этди?
3. Даъват инвестиции сиёсатининг зарурлиги қандай холларда намоён бўлади?
4. Инвестициялар самародорлиги кайчай аниқланади?
5. Капитал кўйилмалар деганин низга тушунилди ва унинг таркиби қандай?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавф-сиалики таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод. Ватан, эркин ва фаронсон хайёт – широъард мақсадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Џамиятимиз мағқураси жаҳон – халқ, миллатни-миллат қўлинига хизмат этсин. - Т.: Ўзбекистон, 1999.
4. Ишмуҳамедова Э., Калинова Л.З., Раҳминова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор мутосабатлари шароитида мислий иқтисолиётининг ривожланиши - Т.: Уқитувчи 1996.
5. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. - М.: Специальная литература, 1997.

РЕСПУБЛИКАНИГ ҚУРИЛШИ МАЖМУИ

9.1. Қурилши, унинг халқ ҳўжалигиди туттиш ўрини ва ижамити

Қурилши республикадаги маддий ишлаб чиқарининг энг муҳим тармоқларидан бири. Республика иктисодидаги язни ичкни маҳсулот таркибиде солиштирга хиссасига кўра сансат ва қиплоқ ҳўжалигидан кейин 3-уринда турди. Язни ичкни маҳсулотининг 7,8%ни, халқ ҳўжалигида банд бўлгани ишчи ва хизматназарини 10,34%ни қурилши ишлари билан машгул.

Қурилши халқ ҳўжалигининг барча тармоқларига хизмат куралтиб, асосий фондыларнинг нағта тақрор ишлаб чиқариш учун шароитларни таъминлайди, халқ ҳўжалигининг мақбул тарқибини барпо этип, ишлаб чиқарувчи кучларни мақсадиги мувофиқ жойлаштириши, республиканинг инти табиий бойликларини ўзлаштириши, бўни меҳнат ресурсларини иктиномий ишлаб чиқаришги жадоб этишига ёрдам беради.

Республикада қурилши ишлари нудрат, субиудрагт ва кисман ҳўжалашк усулиларнида олиб борилди.

Узбекистон Республикасида қурилши мажмугига республикадаги қурилшига хизмат килинган барча мувоссаев, ташкилот, ишлаб чиқарини бошқармалари ва корхоналари, яъни дойиҳа-ҳлядигарларнинг тортуб, битно ва ишшоотларни фойдаланишта тошишрўгучи хизмат қилувчи босқичлар киради. Турси ҳўжалик соҳалари зложаларининг кучайишини тармоқларро қурилши саноати таъминлайди.

Ҳозирда, республикада қурилши саноати қиплоқ ҳўжалиги ва транспорт сингари муҳим ажамият ишб этмоқда. Қурилши саноати завод-фабрикалар, кон-карьерлар, канал-сув омборлари, йўл-туннеллар, мунисиса-корхоналар, уй-жойлар ва хоийалор қурилши ўз ичига олади.

Қурилши саноати қурилши ва доимий кадрлар билан иш куради. Унинг маҳсулотлари биткашлаган ва фойдаланишни тошишрўлган битно ва ишшоотлардир. Буларнинг хаммаси республиканинг жуғроғий муҳити, жойлашришнинг иҷтими, тузилиши, ерости сувлари, геологик ва сейсмик ҳолати ва башка оминалар хисобга олинади. Масалан, республиканинг сейсмик фюз рийонда жойланғанидан битно ва ишшоотларни 9 ва 10 балли сейсмикназларга бардош берадиган килиб қуриш тарабб этилади.

Қурилши саноатининг маҳсулотлари саноат, қиплоқ ҳў-

жазаты, транспортта жокасыларға ҳамда үй-жой хұмалыны, маданий-мәдений, мөнриф на сөзлини сикләп мұрассалаларға ри-вожаныншты қаммат күләди.

Курилыш салоаты тарихиеті табиғи на меңнат ресурстарыннан жүгроған хусусияттарынан чукур итмій таҳлил кидиншын ушердап оқытудағы фойдаланғаннан тәкәэләттән шығады.

Ўзбекистонда Курилыш инсталляциялары барлық атилған Курилыш ташкилоттары фасолиятты билдиң чамбарчыс болғандар.

9.2. Курилыш индустриясы

Ўзбекистон Республикасида Курилыш индустриясыннан истилдік дәржүет, акцизаордик, ширкат, хусусий, құшма ва бошқа пудрат Курилыш-монтажи ташкилоттары, шундайда, Үй мәдений-техника на шылаб шықарып базасын, мәткели шиги ва мұтахасисе кадрларға және бұлған корхоналар, транспорт на бошқа ёрдымған хұмалылар ташкил этады. Ўзбекистонда 245 монтаж-курасаш трести, 196 Курилыш салоаты корхонасы, 1882 құйы пудрат ташкилоти, 3 министриң киңік корхона, 64 лойиҳа вә итмій ҳамда Курилыш соқасына мослаштырылған итмій-тадқиқ-көт институты фасолият күрсектеди. Курилыш-монтаж инсталляцияларынан деңрлі барласын ижтисаудағының курилыш ташкилоттары амалға оширады.

Республикада Курилыш ташкилоттары ижтисаудағының корпорация, компания, бирлесім, трестлер на бошқармаларга үкшіланған. Курилыш мәдений-техника базасыннан мұхим таркибінде көсмениң Курилыш материалдары салоаты ташкил этады.

Курилыш индустриясыда Ынма-төмір-бетон конструкциялары на деталлардан күпроқ фойдаланылмайды. Бино на иншоғларының Ынрик қысмаларын, үй пойдесорлары, дөвор панеллари, зинацоялар на бошқаларни завод усулида тайёрлайтынан аяғы тармоқлар пайдо бўлди. Курилыш тобора бино на иншоғларин монтаж қилиш жараённеги айланыб бормайды. Биноларниң лигнилабардошлығы таъминланған. Қышлоқ жойларидан дойнекалаш-курилыш тамомиллари Ҳәғарди. Қышлоқ хұмалити маҳсулоттарини етиштириш бўйича салоат мажмумалири ўрининг киңік фирмалар куралимайды. Имаратларни тикшілди енгил конструкциялар күпроқ құлаптызды, хұмалитар жүргендерини куришда үй-жойлар бицини бир пайтда маданий-мәдений мұрассалалар, инзаб чыгарылған бинолары көмплеке фойдаланышига топшырилдади. Курилышда жами жираёнларни қынраб олған қышлоқ курилыш комбинаттары барлық иттеган.

Узбекистонда кундраги иктисодий салоҳиятни барпо этишдаги муваффақиятлар бенесиги қурилиш билан боғлиқ. 1924-95 йилларда 5,5 минг км² темир ўл, 1500 дан ортик йирик давлат саноат корхонаси, 40 га иккىн магистрал канал, 54 йирик сув ва сел омбори қурилди, 2 мин. га дан ортик суғорасидиган ерлар ўзлантирилди, 29 млн. га яловга сув чиқарили.

1995 йилда жами таизбалиардин ўзлантирилган капитал маближлар 82,2 млрд. сўмини, жумладан унинг 47,0 млрд. сўмини қурилиш-монтаж ишларига сарфланган маближлар ташкил этиди. Каштат меблаглар тарқибидаги давлат хиссаси 57%ги тушди. Уй-жой қурилиши кеш миёслидар олиб борилди ва молинданнинг жами таизбалиаридан фойдаланниди.

Республика мустакилликка эришганидан сўнг капитал қурилиш янги дастур асосида давом эттирилди. Республика иктисолчили учун мухим бўлган автомобиль, олтин қазиб олиш, нефть ва бошкўз саноат тармоқларида янги корхоналарни қуриш бошлианди. Барни вилоятларди саноат корхоналари, уй-жойлар, мааданий-минерал бинолар, бекор на саноат расталари, ҳаммом, чойхона, касалхона, маҳалла марказлари, масжидлар қурилди. Уйлаб меморий маъмурлар, тарихий ёдгорликлар, мадрасалар, масжидлар таъмирланди.

Капитал маближларининг 66,8%и ишлаб чиқариш, 33,2%и ишлаб чиқарини объектлари йўнанишида сарфланди. Қурилиш соҳасида ҳалқаро ҳамкорлик яхши самара бермоқда. Хорижий фирмалар билан ҳамкорликда Тошкент, Самарқанд, Буҳоро шаҳарларида ҳалқаро қассадиги меҳмонхоналар қурилиши ва таъмирини ишлари бошлиниди. Республика тарихида биринчи марта кунитат қурилиши соҳасига чет ал инвестициялари жалб этилди. Каштат меблаглар тарқибидаги хорижий инвестицилар хиссаси 16%ни ташини итди.

9.3. Қурилиш тизими

Бозор иктисолчилиги ўтиш даврида қурилиш ишлари савиридорлигини ишаде ошириш максудида айrim қурилиш шаҳирларини туттишиб, мулкчиликнинг турли шаклларига ўтказалигин иктисолчиликни давлат концернлари, компаниялар, давлат акциондорлик бирлишмадлари, уюнималар ташкил этиди. Уларнинг энг биринчлари: «Ўсаноатхўялликкурилиш» корпорацияси, «Ўзентимхускурилиш» уюнимаси, «Ўздеҳконпиликкурилиш», «Ўзжамоҳужадлуккурилиш» давлат ширкат бирлиглариди, «Тошкенттуй-жойинвесткурилиш» корпорацияси ва башкалардир. Сув хўжалиги ва мелиорации ишларни «Ўзсумку-

ридин-дилат концерни олиб боради. «Узтранскурилти», «Узатоўнұл» концерни. Энергетика ви электротехниканың күмбезілдік институтті біндеради.

«Узмонтажхужаликкурилти» дилат корпорацийның республиканың куралашы, үй-жөні және бөшкәр шектемелі мақсаттардагы объекттердің куралы билди шүтүлгенінде. Куралыш ташкиншілары, куралыш индустриясы корхоналари, транспорт, лойиха-конструкторлар және бөшкәр ташкилділардың истихәнінде ассоциацияда барыншылариди. 1992 йыл 25 науварда республика Давлат баштаруның органды құжаки берилгенін хұжалик тапкырдан Куралыш министрлігі негизінде ташкил қылған. Корпорацийның таркибында 8 үзінші, 147та акционерлік жетекші. 7 дилат корхонасы, 6 күнінші корхона, 3 ғимн-тәжіккөт және лойиха-конструкторлар институты және бөшкәлдер бор.

«Узмонтажхускурилти» үзіншесі республика халқынан хұжалығыннан барна тирмеклірдің монтажы және махсус куралыш инсталляцияларын скіб боради. Технологиялық жиһоздар, электр таташтырылған объекттер, автомотика, азота технологиялары, металл және шымшыр-бетон конструкциялары, несистика изоляциялық жиһоздар, лифт және күтәргічлар, синтет пеçларынан қамдастыруларды және монтаж қылғанда, куралы. 1992 йыл 27 октобрда Узбекистон монтажынан махсус куралыш инсталляциялары (1965) және бөшкәр ташкилділар негизінде ташкил этилған. Үзбекстанда таркибінде истинесалынтырылған трест, «Узэлектромонтаж», «Узсантехмонтаж», «Узнесикникмонтаж», «Узсанитентиляция», «Узшылтконструкция», «Фирронанефткиммонтаж» тресттердің, «Узбекнефтмонтаж» башкарамасы, Ташкент сеніл метал конструкциялары, Туйтепа метал конструкциялары, Ташкент санитария жиһоздары заводлары, «Узмонтажлойиха» институты және бөшкәлдер бор.

Кейиннің ғимндерде хорижий мамлекеттер фирмалары би-лини түркін корхоналар куралышында халқорлық Ылға күйнеди.

«Узделжончылккурилти» бириңіншесі қызметкөңіл жойтарында ишшаб чықырыш за поинтшаб чықырын мақседіндейтін куралыш инсталляцияларын скіб боради. Республика Қашшык куралыш министрлігі және «Узкимхужаликкурилти» бириңіншасыннан шырим ташкилділары негизінде ташкил этилған. Бириңіншесі қызметкөңіл жүйелі-техника базасыннан практик шағында мұстахкамалашы, жағынан биоматериал, мактабалар, штукатур, көзбетонадар, сизде мәржәндер, кітуб және маданият саройлары, бөрташар, мәдений хизмет куралыш комбинатлары және бөшкәлтар куралышында котта ютуқларин күлгә кирилди. Республика қызметкөңілдері оболыншылтрылған, бүл, электр шахобчылары, газшроидар куралы-

шт. қишлоқ мекниткишиларининг буюртмалари бўйича уй-жойтар куриб берини ишларини ҳам бажаради. Бирлашми таркиби-ти 23 баш пудратчи трест, 191 механизацияланган кўчма колонка, 27 завод, 14 автобаза, «Уздехкончиккуришнишлойиха» институти ва бошқа ташкылотларди 64 минг ходим ишлайди. Бирлашманинг ўз корхоналориди темир-бетон панеллари, кесозсигит, ўти чидачли ингт, бутлончи қисмлар, синтетика, техника курилмаларини ишлаб чиқариш йўлга кўйилгани.

«Ўзжиммихўжаликкурилиш» ширкат бирлашмаси қишлоқ гуманистрида, экология хўжалисларида уй-жой, жамоат ва маданий-мениший обьектлар, ишлаб чиқариш корхоналари курилиши бўйича баш пудратчи. 1991 йил май ойидага ташкил этилган Республика агросаноат маъмунини ривожлантиришини катта хисса ёшлиб келмоқда. Бирлашми таркибида 15 та вилоят умумий курилиш трести, маҳсус қурилиш ва қурилиш тазминоти билан шугурулнинадиган 3 бирлашми, лойиҳа институти, автобаза, трестлар таркибида 191 бошпанрич курилиш ташкылотлари, курилиш материаллари ва темир бетон конструкциялари ишлаб чирадиган 39 саноат корхонаси ишлайди. Бирлашмада 36 мингта охири ишчи ва муҳандис ходимлар банд.

Бирлашми тарихи 1964 йилдан бошланади. Уша йили ажоли ойидага ишлойтлардаги колхозалириро курилиш боншармалаши, кирик цехлар, еншт заводлари истиғозида «Ўзколхозкурилиш» бирлашмаси ташкил этилди. Унинг асосий шаифаси республика қишлоқ курилишнада итона техника сиёсатини ўтказиш, хўжалик, уй-жой, маданий-мениший, коммунал ва бошқа мисадардаги обьектларни куриш ва боншарлардан иборат эди.

«Тошкентгуй-жойинвесткурилиш» молия курилиш корпорацияси Тошкент шахрида уй-жой, маданий-мениший ва саноат курилишини олиб боради. 1994 йил декабрда Тошкент давлат акциондорлик курилиш корпорацияси (1963-1993 йillardа Гоникент шахар курилиши Баш боншарма) негизида ташкил этилган. Очик турдаги акциондорлик бирлашмаси, таркибида курилиш, лойиҳа ташкылотлари, бинокорлик материдлари корсоналари, кредит-молия мувассасалари, инвестициил-сугурти тушилмалари бор. Факт курилиш соҳасиде 12 трест, 4 уйсоллик сомбинати, маҳсус транспорт ишлаб чиқариш бирлашмаси, «Тошкенткурилиш», «Тошкентшиҳарлойиҳа» лойиҳа институтлари ва бошқа ташкылотлар ишлайди, корпорациянда 28 мингчи кўпроқ курувчи ва муҳандис-техник ходим банд.

Республика Президентининг 1996 йил 31 жиёндаги «Тошкент шахридаги уй-жой курилишини давлат томонидан кўлаб-куватланни кучайтириши тўғрисидо» Фармонига кўра яхон

дүннің турар жой шароиттарини яхшилап мәседларда Тошкент даилат-акциндөрлик уй-жой жіміндарынан банки (Гонкен-түйжойжамтарынан) таңжыл аттызы да банк уй-жой облигацияларини тиқарды.

9.4. Курилниш материаллари саноаты

Узбекистон Республикасы күн тармоқынан курилниш материаллары саноатына эга. Цемент, асбест-цемент, деворбоп материаллар, юашоқ ёғыч ва гидроизоляцияны материаллары, табий тоштардан қолданы материаллар, норуда курилниш материаллары, курилниш керамикасы, иссяқтік изолицілген материаллары, ожак, гипс, боялончи материаллар да улардан буюмлар, санитария-гигиена жиһозалыры, полимер хомашёдан курилниш материаллары да буюмлар, темир бетон конструкциялары да бөшкі ишлаб чыкаш тармоқларынан шыжуд. Тармоқ корхоналарында 100 дан ортик номдаги асесий маҳсулот түрлары тиірләнди.

Курилниш материаллары саноаты тармоқтары тоxсак меканизацияланған да халық хұқылғыннан курилниш материалларында бұлған талаби тұлағаннанради. Хорижий инвесторлар инвесторлардың күшіма корхоналар курилмоқда, ишлаб тұрган корхоналар замандаштық технология билін жиһозалынған, кеңгайтырылмоқда.

Узбекистонда табиий хомашёдан курилниш материаллары сифатыда фойдаланып тарихи узок үтмениң бориб тақылди. Айниңда, бинолар курилнишиң хом тишиг, гүвали, ёғоч, сипч, оңдай тупроқтың тикшерілген пахси аерлар да омидта асесий курилниш материалларын бүліб келді. Хұмандырда пиширилген гипс, сопот, чинни кошын, гинч, Ынніңдегі гранит, мармур тошлар сарай, мадраса, масжид, работтар курилнишиң кеңг күлганизған.

Цемент саноаты. Республикадағы курилниш индустриясынан бириңінде корхонасы 1913 йыл курилған боялған Хильково цемент заводынан. Республикада цементтің зағынаж ошиб боргандын кейин 1932 йылда Қувасой цемент заводы ишле түширилди.

Республика цемент саноаты тармоқтарда Ынлиға 6 млн. т даян күннөр цемент ишлаб чыкарадынан 5 Ынрик корхона ишлайды. Цементтің ҳамма асесий түрларини ишлаб чыкарушы үзілшірілди. Цемент корхоналарында шифер, абонцемент күвурлар, минерал шахта да үздін тайёрланаңдай буюмлар, цемент-кум черепицалары да болың маҳсулоттарынан шылаб чыкаруш бўлған кўйилган.

Тоштароцшык (тошта иштөн беріш). Табиий тошлар (мармур да гранит) да ишланып қолданы материаллары да бликтер Марказий Осире мезморчылығында күн ишләтилди.

Көпшамы түшлар захиралари, хилди-хисети то рянын бүйтеп Узбекистон МДХ жыланаттары орасында стакчи үрлиді. Республикада 30 дан ортик жармадар, гранит, трювертин, туф ва башка жиңисшар көндөри топылған. Республикада норуда ва көпшамы материалдар тармоғында тоңғы иштөв берішадиган 19 тә корхона фасадын күрсатмайды.

Денорбон материалдар салыны соҳасыда қурилиши иш-жетекшідиган олонбара дош за импорт гипстиннег асерий кисеми Шахтеж 2-гипт заводы, Янгиюл 8-гипт заводы ва башка за-важағтурда чыгарылды. 1990 күндер бөшидан шигтилиги тех-нологиял исосиды тайерлеш бүйнчы экспрессиял деңгиз иштегүүшүрдү.

Керамтика саласын тармоқларында Ашгрен керамика комби-наты ва Томскент қурилиш материалдары комбинатында барча турдагы сопот көшіншар, санитарш-қурилиш фолиси, гипс, ба-талисация күвүрлари, маденихан бүйнштери ва башка турдагы махсус түрлөр иштаб чыгарылды.

Шина-ойна саласын соҳасыда «Күвасойшша» иштеб чи-ккиш берлашысы ва Газалкент шина-ойна заводы иштайды. Бұ корховалирда Ыспига 212 мли. дони консерв шиша ициш-тери, 80 мли. дөнә бутылка, 2 мли.м² дераза ойнаси иштаб шығарылады.

Қысқача ҳулоелар

Фондларининг тақрор ишлаб чиқарилиши беъсетча таъминловчи моддий ишлаб чиқарни ҳармоқлари ва лойхадарни ташкилотлари биргаликда курилиш мажмунини ташкил этади.

Курилиш мажмут доийхазасдан бошлиб, тоғи тайёр объектларни ишга тушуринганда бўлган барчи босқичдаги шизларни амалга оширади.

Бозор иктиносидегига ўтиш дарёрига курилиш ишлари съмарадорлигини янада ошириш мақсадиси айрим курилиш изъяргиларин тутатилиб, муажчиликининг турли шаклларига ўтказилган иктинослашган давлат концернлари, компаниялар, давлат акциядорлик бирзапмалари, уюшмалар ташкил этилади.

Курилиш материаллари саноати тармоқлари юксак механизацияланган ва халқ хужалигининг курилиш материалларига бўлган тилибини тұлы қондиради.

Назорат из мухокама учун саволлар

1. Курилиш мажмуди қандай мөхитте эз?
2. Курилиш индустрияси негизида қандай маънно бор?
3. Капитал курилишнинг ҳозирги күнделги вазифалари шынлардан иборат?
4. Курилиш тизимиштаги таркибиға шымалар киради?

Асосий излабиетлар

1. Каримов И.А. Озод ва обод Витон, әрқии ва фаровон ҳайёт — пивовард мақсадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
2. Каримов И.А. Йомаматимиз мифкураси халқны — халқ, миллатни- милліт қызынты хизмат этсиз. - Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. Гродов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. - М.: Специальная литература, 1997.

РЕСПУБЛИКАДА БОШҚАРИШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРӢ

10.1. Ўзбекистондо демократик ўзгарыштарин индиа чукурлаштириши ва фуқаролик жамиятги асосларини шакчалаштиришини устувор йўналишлари

Президент И. Каримовининг иккичи тақирик, Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисига 9 сессиясидаги майрӯзасидаги (2002 йил, 29 август) кўргитилган вазифалар мимлиқатимизни, жамиятимизни демократлантириши ҳамда иштимои йўналишдаги харалаштаришими сифат ижодидан ниги босқични кўтариш ва бу орада ишмалга оширилган ижобий ишларни таътиф билинди ён дум оттириши, ушрни ҳалқимиз орау ишлган марказларни етказимиш инқадларини ўзида музкассам этини дастурништ негизини куйидиги устувор йўналишлар ташкил этди:

Биринчи устувор йўналиши. Энг яхши, энг муҳим устувор инцидентенгиз олий ишмалт-мустакълишини бўлдан бўён ҳам исаб-авайланни, ҳимоя қиссини ва мустаҳкамини бўлиб қўдамиеради.

Мустакъиллик биз учун, аввало, ўз тақиримизга ўзимиз галик юлини хукуки, көзинагимизни ўз исламимиз билан бирор тиш, юрганимиз бойликларидан фанот ҳалқимиз ва Ватанимиз инфилдозлари йўлини фойдаланиш, демакдир.

Бу узоқ - якин кўшиниларимизни битин дўстлик ва ҳимкорлик посоида ишни, дунё ҳимказини таътиф ўзимизга муносаб обруй ўрин ишланиш учун доим иштилиш ва куришини, демакдир.

Иккичи устувор йўналиши — мамлакатимизда харфсизлик ва баракарорликни, давлаттамомининг худудий ихлатигини, архадларимиз дохжизтигини, фуқароларимизнинг тинчтиги ва сойининг таъмилийини иборат. Чунки бу мезонлар хар оим ривожланиши ва тиражиётининг яосий шарти бўлиб келлини. Шунишг учун ҳам экстремистм ва аниддий актиданаристликнинг хир қилинай кўринишларига халкаро террортилик ва паробинингга карши изчил курашиш йўлида барча имкониятларини ва куч-кудриятимизни сифарбар килини бутунги кунди энг тужини ви доизарб вазифамиз бўлмори лозим.

Учунгри устувор йўналиши — боаор налоҳотларини янди чукурлаштириши, кутили бозор инфраструктурамизни жигтиши, баражирор ва ўзиро мунносаб, мустаҳкам шигисоддигини мухим шартни бўлти-эртни иштисодий таҳорийларини жорий оғишдан иборат.

• Тұрғынчи үстүнөр Ынвалид. Жамияттимин тәсіл ресми-документтерінен да спектр жиһадтідан ғанаған берасындағы тұрғыннан да шығ мұхым үстүнөр Ынвалид — имене хүкүмдерінен да орталықтарынан, сұз да матбугат органдарынан, шунаныңдең, ошкорыларынан, жамийтке Үткіншілдегі Испохотдарының отрядтарынан тәъминлайдын демократик тамойилдарынан судада еки жағада әмас, амалда жорық қилинеді.

• Бешінчи үстүнөр Ынвалид фукиролик жамияттимин шекал-шартынаның мұхым шарты бўлиб, бу жамият ҳәётіді нөхиз-лат да жамоат ташкылдаттарынанғы Үріш институттін көсекін күчайтириштада иборат. Ҳәёттимин зеркапшыларының Ынвалидтарынанғы яна бир мұхым йўли миражий на юқори давлат бош-крун идоралари вазифаларын дашыт жекеміншілдининг күйи тузилмаларига, фукароларыннан Ўзин-Ўзи бошқарушы органдарига босқырып-босқыч ўтқаза боршыны тәъминланаді.

• Олтынчи үстүнөр Ынвалид — суд-хукук сөхбеттін ислоҳ-қилиш бўйича бошланған иншарғи дипом этириштада иборат. Бу соҳадаги энг мұхым вазифа суд-хукук идораларыннан муста-қилыпти ви таъсирчин фасоляттимин судада әмас, амалда тәъминлаш бўлмоғи зарур. Судлар том маъноди мустақил бўлган хол-датина конунжирининг қатын шакроси, уларның ҳақиқий үстүнор-диги сүасиз тәъминланади. Бирерда суд мустақил бўлмас экан, шу ерда қотуғ талаблари ва адозат бўзилтиши мукирлар.

• Еттинчи үстүнөр вазифа — барча ислоҳотларимизнинг бош Ынвалидни ва самарадорларыннан пировард нитижасыннан белги-лаб берудиган имене омшил ва мезонидир.

Бу - демографик ва бопша миғний хұсусияттарни ҳисобта оған жоғын күчли ижтимоий сиёсат олиб боршың демандидір.

Барча яхши биладини, фукаролик жамияттимин иссохларынан барло этишининг энг мұхым тарқибий кисмет мөназаватта ви маль-рифат соҳасыда, шахснің мунтазам камол төттиришт берасыда узтуксиз иши олиб бориштада иборат. Бу, ҳәёттің ҳақиқият биз хамиси аныл қиладын тамойиллар, жамият ривожишинг исоси ва шартига айланып орнады. Ўзинде ихлит бир тиғитмени мұжас-сим этимоти лозим. Бу тиғит миражанды мәжнанинг, ахлоқ-одоб, мальрифат каби ўтмас қадрияттар турмоги керак.

10.2. Үстүнөр Ынвалиштар маамути

Ўзбекистон Президенти Н.А.Наримоншинин Олий Мажлис гүлжининчи сессиясында миъруақсауда, «Жамияттимин тараққиятты үстүнөр Ынвалиширинин учирчеси» бозор ислоҳотларынан янида шукұрланғырынан, күчли бозор инфраструктурасыннан яргыншы, баро-

жөр из үзаро жұтапностіб, мұстакжыл иқтисодиёттіңнің мұхым тұрты бүткін оржын иқтисодиёт тәмділшілерінің жорий тәсілдерін ибо-мет әмандығы белгіліб беріледі. Бу ғұнаданыннан мұваффақтылық шамалға ошириліши, биршінші нағылда, хуеусін секторшының қаржасыннан шағын ошириліши, кигізкін из үрга таңбайрықорлықни жа-был ритвоқылшығыраштың тәсілде. Мұстакжылнаның размет-жиди бири бүткін сұмбакшының барқарорсығының из хирил күвдел-шының жар тәмділшій мұстакжылнамасдан, әкознабдор инвестицияның аудитиниң из инвесторлар үчүн киғофаттардың яратылғанда, тәнші-зяңғылғы сармекшарының бүткін иқтисодиёттыңнан ишпешінги, оғзин-шындағы захиржылардың барқарор үсіншігі қизметтің қылда-нан етакчи тармоқтарға бириңші нағылда ғұнадырыладын, халық-про мөхитинің тапсылғандар билди қылжылдигимизниң шағын кү-тілдірмасдан, дүнө иқтисодий тиражының интеграцияланылмасдан, Каҳон Сандо тәншілкітің пәнде бүткін үчүн зарур шарт-пиро-тиларың яратылғанда туриб, бу үстүнөр ғұнаданыннан қләтті тат-ник этилшінин тәсакшур оттін амандада мұмкін эмес.

Әндегі, бутуғы күнде иқтисодий соҳада вазифаларының пәннен шұздың белгілінгандығының жар біримінде тұла-тұқыс срок әтменимен лозым.

Шу үриңде «Хүш, инициатор негі бу шокта белгілінген-ні? Үлкенниң мағмун-моҳынты шимдің иборат? Вазифалар шу-пәнде белгілінген экін, біз шамаларға зәйтібөр бермөгіміз болыну, қандай иніларни амалға оширомында көрік?» деган сапсай-түрдіннен табайысыр. Бүгінші хәттій саполдарға жақын бер-тәнні тиіттімізде, шак-шұтқосын, мұстакжылнік ғылыми-науқардың соҳада, алғын қолдардың інді бөвәр қылыштығын шылар анын-шырыншының холисопа тан әтменимен лозым. Бу үриңде мұстак-жылнік ғылыми-науқардың мәмлекеттікінде иқтисодий жаһаңғыларының үзин-шын же жиғітуруғынан да бир неча жерд. АҚШ дәлелліреңде шында-уған раздемнін көлтириб үтишмін, республиканың жыныш-шахсуларыннан шаша цисми қайсы секторларда шылоб чинарда-ттықтыңиң шындауғанда диаграммаларға мурожайт үтиштімін, иште міндердің жорижий инвестицияларының жылб қылыштанды-шында әмандықтардың күрілғаныннан түрнисіде бітағасын үстелдіб үтишмінде жокат бүлмиси көрік.

Пұндың бүткіншітің кәрәмдеган, үчінші үстүнөр ғұнады-шындағы шындағыннан шу мәзмұндың күйіндейтіншіті, албетте, солта эмес. Чүннен инициаторларың бу тарзда күйіндейтіншіті, шоғыр мендердеган, бізни иқтисодий соҳада әрнештеп қотукларимша-дан оғаныншырақ шындағынан шақырса, ишкінші томоцдын, жамон иқті-мий соҳада әмандықтардың қылышиниң лозым бүткін талайғыншы шылар үргіншілдін деңгелектерінде.

10.3. Устувор вазифаларни ималта ошириши күнделги

Бугунги кунда бу вазифалар бекорға кун тирибига күнбейтгани жүй. Чүнки ималетта пазар созацигиң бүлсек, халқаро молиивий ташкылолтар билан ҳамкорлығынынни иниде күчтіріп жаңынан да буның нағызасыда индең өнөөдөрөк күргөздіктарға ришишимиз үчүн жеткізгіштіктердің маңжуд екендигін, ундардан старши дарыкада ҳамди көркем вактла фойдалана олмаёттнимизге амни бўламиш. Буни тушумини үчүн күндаштарга үтибор берейткіш имиддиги тартиб-көндешлрги куралқаро молиивий ташкылолтар Ўзбекистонға тегинли молияниң хариктердаги қарорлар қабул қилиши үчүн, дастлаб тегини жаътумотларни тираб қилинади. Тан одайлик, аларим холарда, пратимас сибабларни рұкач қилиб, көркем миътузоттарни а зақтици тиқым қилишининг үзинеидан чиқа олмаймы. Таким әүгулган миътузотларимизни уларда көлтираштын рақамланымиз бөлди холаттарда бир-бирига алд келмоқда. Таклифимизни ёки фикрлеримизди етәрли дарыкада ишенирли қилис соедаб бера олмаймы. Үз зинмамизга олган мажбуриятлашынган ишебисай эси, аларим холаттарда халғельеселеш килиб зарни бажаринша ҳам миътум житолириға бўл күнжитмиш. Негапир, халқаро молиивий ташкылолтар билан бўластин мунисаттаримизди «Қаре ишни қўлдин чиқади», «Сиз ҳам кубмасин, нобоб ҳам», «Сиздан угини, бисдан бутини» каби Ўзбекони шенлар бекорға иштимоганини унтушиб күнжитмиз.

Юкоридаги холатларниң содир этиләёттандын, сиртдин аралганды, пратимас бир нарасага Ўхшасада, лекин аларим холарда ундардан биргинасии үтибордан четди қоюдирин жамалқаро молиивий ташкылолтар томонидан ажратилиши дозин ўтиш. Ўзбекистон иккиси деңгэштүү үчүн, Үрни келганды, сүзүн хандек зарур бўлған тоғ миндаб АҚШ дохирии ҳажмишаги мабелларниң ўз шактида ажратилишини түспүнүш қитмоқда ёки дарининг ажратилиши муддатларини ортга сурмекда. Буниш кибати нималарса скро келиши мумкинлигини ишрек этиш либетта, унча кашти дәл талаб этмайды.

Биз бу ерди «Ўзбекистонимиз халқаро молиивий ташкылолтар томонидан ажратилишини маблағириғи мухтояндир» деген фикрини билдиримоқтунын амасмиз. Акстинча, истикъоздукунине ишлаган Ўзбекистонимиз буңдан ташкылолларниң ёрдамисынан үз қаданини ростлаб олиш имкониятнега эга. Ватапимиздини инжуд иктиесдин салоҳидиши иш шундан да болып беради. Ленин, шундан бўлсанда, биз Ўзбекистон жаҳон ҳимжимијтини арикбай қосмет тақнилигини ҳам жадид тикори маслихатында көрек-

Жоғон хамжаннити мемлекеттеги дәсү миңгүм жаңыларға пришиштің үтүн халқаро молияни ташкылдарнинт күмбәзден фойдаланып көттимөкдө. Шу маңында, бир хәм мәмлекеттеги үтүн халқаро молияни ташкылдар томонидан мәбләгтер пәннатынан да мөнбаатдорниң. Буни хәм тиң озайлык.

Шу жойда масаланиң бошқа бир жиһиттің хәм ёддан чыгармаспигимиз керак. Чунки бир үтүн мәбләгтер изкрайлилдиң халқаро молияни ташкылдарнинг үзи хәм бидан көм минфаатдор эмес. Буннан болса шүтдеки, бозорнинг хәст сиңиздеридан мұваффакиятты үтгандың көзүндериге мұноғын, улар настайерінде түпленген мәбләгтер, бир дақыла бүлседи. ҳаракатсыз туриши мұмкін эмес. Хар бир халқаро молияни ташкылут үз иктиеридеги мәбләгтерин уәки бу мәмлекеттеги инқисиодиети тармоқтарында сипарасы жойланыптың ҳаракат қылмасын үзгә торасы йүк. Бозорнинг ёайлымынан көнүн шунан тақсозо килиди.

Шундай экан, мәмлекеттеги инқисиоди испохотларни мұваффакиятти амалға оширипша мухим омыл сифитиде қаралыптан халқаро молияни ташкылдар иктиеридеги ресурсларни үз вактида ұзаштырып олишга аришиш быт үтүн хәм киң. Ҳәм фаро амасы? Бу вазифаны мұваффакиятти болжарын үтүн ҳар бириңиз, зәнг камиңи, үз иш жойимизда Ватанимиздиннеге қарастырылғанда, уннан шимде қодир жаңыншының күрсегі, ҳисоб-кытобханалының кам-күстене бүтіншін төзміндейтін олшімиз, мәселе шығыннан оширипшина, бефарқын, үзібішірлік қолаттарында сира йүл күймаспигимиз дозим.

10.4. Бюджет инқисиоди испохотларның ҳәтта табиқ этилде ҳал күлтүрчи омыл

Мамлекет инқисиодиетининг ҳәт-мамогини белгілаб бередиган мухим масала бюджет. Шу маңында, Олий Мажлисінин томонидан көнүн дарақсиде қабул қилинедиган Дағызат бюджеттеги шокылданыш жарабаиды қашқа көнг қаттындығын охоли пінтироқтаса, унда үз хиссесини күшса, шунчы мәседді мұвоғышынан. Түгри, күнделік тармоқтар үз мұтасандыларига қура, масаласы зоркий дәмдер, лекин уларнанғы фиоленттеги инқисиодиеттегі қолында бюджет изкраймаларынан үз соходашынға салынғынан оғандағы үзілдірілгенде имөн бүләди.

Бюджеттеги шокылданыштың бириңги тәсілі ҳаражыттың касмасында омас, балки даромадтар бандын белгіліш мұхынспір. Халықаралық «Даромадтың қараб буромын» деген нақт бор. Буромын тікінші, сарғ-хараждың, әлемдік кирихтің қараб чыңын қилиши инқисиодиеттеги оғандағы концепцияның қаралыптықтың. Гип шынында, биол-

жет тақсимотида кўпроқ ажратма сўраш учун тафаккурни ишга толиш тилаб қилинмайди. Уз Ватани тароккисини, истиқболлиги кўзлайтидан одам, аввало, юрг хазинасини бойитувчи минбаъзини кўпийтириши ҳақида ўйлапни керак.

Даромад ва ҳарижат - булар ўзаро бир·бирини тақобоз этадиган тушунчалар бўлиб, уни тўлик хисобга олмаслик, нохуши экబотлар келтириб чиқиради. Шундай экан, бюджетнинг даромад қисмини бойитгини учун қандай минбалар мавжуд? Аввало, ималга оширилаётган испоҳотларимида солик тизимини тақомилаштириш, унинг фиксал (хазинани тўлдириш) қайти тақомилаштириш, ҳазинани тўлдириш. Бу фикрини соликни қанча кўп йисек, бюджетнинг даромад қисми шунчи кўтанди, деган манънода тушунниш ўта гўлийк бўлур эди. Президентимиз жуда кўп чиқишиарида соликларни муттасил тақомилаштириб бориш жорурлиги ҳақида таъкидлайдилар. Ағсууски, юргдошларимиз орасида соликни гардиандаги юк сифатиди тушунадиганлар хам йўқ эмас. Агар биз соликларини Ватан қудратини юксегтиришдаги аҳамиятини юракдан англассак, бу улкан ишга муносаб улуш қўшини учун интилган бўлур эди.

Юргбошимиз истиқлолнинг дастлабки йилларида нратган асари «Узбекистон: иқтисолдий испоҳотларни чукурлантириш йўлидъ» китобида «Соликлар хазинани тўлдириши сенситивнинг асосий унсурни бўлиб, давлат бюджетининг даромад қисми энг муҳим умумдашлат, халк хўжалиги вазифаларини ҳал этиши учун зарур бўлган майдорда шаклланишини тъъминланишини лоҳим», деб уқтирган эдилар. Ўйлаб кўрайлик, корхоналар ўргасидан молия интизоми бузилса, дебиторлик ва кредиторлик қаразлари чигалзаниб бораверса, қандай қилиб бюджетдаги мутаносибликка эришини мукин?! Бу савол ҳаммамизни ўйлантире, визиятдан чиқини учун чоралар топилса айни муддао бўлур эди.

Агар биз буюк давлат куриши учун асбойдил интилмоқчи бўлсак, баландпарвоз ва чиройли ибораларга маҳлиё бўлиш ўрнига испоҳотлар йўлидаги муаммоларимизни инглаб олиш муҳимдир. Албатта, мустақил ҳётимизни ўтган ўн бир йиллик даври Узбекистон бошлаган испоҳотлар, аввало, бозор иқтисолдистига ўтиш, демократик жамият куришдаги йўлимиз қанчалик тўри эканлиги ва бу йўлдан қаймаслигимиз зарурлигини кўрсатди. Эндиши ишларимиз шу йўлнинг давоми бўлиб, у испоҳотларни лиги поронага кўтарини керак.

Парламентнинг тўққизинчи сессияси 2003 йил давлат бюджетини қабул қилиш асносида икунлангаётган натижаларини кўриб чиқди. Мизкур масали бўйича сўзга чиккан потиклар-

шаштаги. 2003 йил давлат бюджети даромадлари 1 трлн. 842,2 млрд. сүм бўлиши кутылмоқди. Агар харажат 1 трлн. 927,2 млрд. сүм бўлиши кўзда туттинаётганини хисобга олсан, - бюджет тақчилшиги 85 млрд. сүм эканлигини англаш кийин эмис. Ушбу кўрсаткич яхши ички маҳсулот хокимига нисбатин 1,2 % ни ташкил этади.

Дастлабки хисоб-китобларга қараганда, даромадлар тиркизида бевоситб соликлар бўйичи бешинчланган режалар олириб бажаридиб, тушумлар 497,2 млрд. сүм ёки жами даромадларининг 27 % и микдорида бўлиши кутылмоқда. Бу кўрсаткич солик юқини камайтириш бўйичи олиб борилаштган тадбирларнинг ихтиятинига бераеттанилигидан далолатдир.

Бюджет ижросида ижтимоий соҳага илоҳида этибор беринш Узбекистон иқтисодий сиёсатининг бош йўлицир. Кўйидағи рақамларнинг мажзанин чакайлик: 2002 йилда ижтимоий соҳани молиятлаштириши харажатлари 732,6 млрд. сүм, ижтимоий хизмоят тадбирлари учун эса 142,4 млрд. сүм микдорида бўлиши кутулмоқда. Бу харажатлар жами бюджет сарфийини 45,4 филиалрини ташкил этади.

Албаттги, ижтимоий соҳа дегани жуда кепт камроини ўзинча олади. Бу жабжадо, лайтейлик, мавриф учун кўзди туттишган бандлардан багъизигарини тилга олсан, бюджет харажатлари қайчалик шухта шаклдингандигини тасавур этиш мумкин. Булар - умумтальим мағтабларини дарсликлар, ижтимоий хизмомаги муҳтож оиласлариги минсуб мактаб ўқувчиларини қишикийим-бош ва пойабзял, I-сinf ўқувчиларини ўқув курслари билан таъминлаши, мактаб ўқув мебеди ва компьютер техникаси солиб олиш кабилар учун тўлиқ бўлмаган рўйхатдир. Хуллес, бюджет иқтисодий илоҳотларини хаётги титбик этишда ҳал килугчи омилицир.

Хўш, бюджет баракасини таъминлаш учун қайсан йўнадишилар устувор аҳамият касб этади? Буни ҳар бир фуқаробилиб кўнео, инни муддато бўларди.

Мамлакат макониқтоодиётининг асосий кўрсаткичларини ижсолтиришиди валюти захирасини бойлтини мухим аҳамиятга эти оғизлиги барчага ён. Биз ер ости на усти бойликларини, мухим стратегик маҳсулотларни сутини орқали бу борада муйинни имкониятларига эга миз. Ленин дунё бозорида пахта ва оғтининг ширхи беҳдарор бўлиши туғайли кейинги йилларда иччи юз мин. долларни ололмагандигимиз ҳам ҳикоят-ку? Айтшаси, пахтадан осидигин даромадларни тинимсиз тебраниб турибди. Дунё бозоридаги нарх-навонининг бекарорлигидан ташкарри пахта ҳосили табиии шароитга боғлиқ эканлиги ҳаммата

макътум. Шулардан келиб чынб, президентимиз факат киплов хўжалигига сунниб қўлмаслигимиз айрунлигини, қишлоғди интини ўринишри яратиш мухумлигини таъқидлашмоқчалар.

Юртимиз иккисодай кудратини юқсаттиришининг муҳим омилиниридан яна биря — хорижий инвестицияларни жиlob этишидир. Бу жабхади ҳам излиниб, интилиб шилди тақозо этилади. Айрим кўшини мамлакатларда катта-катта корхоналарини чең алтиқ корчолонларига сотини ималиёти кўзлантийётгани сир эъяс. Лекин факат бугунги кун билан ишамаётган Узбекистон хориж сармоясини сарфланда кўпичка корхоналар сонини ва сифатини кўпайтириш йўлидан бориши. Сифат деганди, ишманни тушуниш мумкин? Гац шундаки, мамлакат рахбариятининг оқилоги иккисодай сиёсати туғайли юргизига ҳам сармоя, ҳам технология келтирилжиги. Айни пайтда кўпичка корхона фавтийти қайсан бир чет мамлакатдин бутловчи қисмларин одиб келиб, бу ерди ингинацни иборат бўлмаслиги керак. Шу манъида, мамлакатимизда амалга оширилётгани локализация сиёсати, ишни тайёр маҳсулот олишида ишлатиладигин хомашёни ӯзимизда шилаб чиқарини мухум ижимнинг касб этади.

Узбекистон четдин қелидиган сармояни кўтиштиримай туриб, тез орада тарақкий этган мамлакатлар каторига ўта олмайди. Бу конуентиятин мақтаб ўкувчиси ҳам яхши билиши керак. Нафакат билиш, кўйилган мақсадни амалга ошириши учун шиттишин керак. Чет аллик сармоядорларга қулай шарт-шароит яратиш бенихоя мухимишdir. Бунииг асосий шарти маънавийда тинчлик ва осойишига ишланинг барқарорлигидир. Яна бир омил — ўша давлатининг арганиги кунга ишончи қай даражада эквиливалтитидир. Айни пайтда сармояшор учун ҳуқуқий киғоят ҳам кулай икlimни таъмин этади. Биади бундай шароит бор, факат у хикда хорижий шабиҳармояларга кўпроқ яхкоруг беринимиз зарур.

Яна бир муиммо — Узбекистон айрим хорижий маҳсулот шилаб чиқарувчилар утун босорги шилаби компасити керак. Айтгалик, ҳозирги пайтда Хитойда шилаб чиқарилётгани сирти яттироқ, ичи қалтироқ мөхалларни ўши мамлакатининг ӯзида сотини тақиқланган. Шундай экан, бизнинг ҳалқимиз нега ўтмас митоҳни олиши керак? Мисаданинг яна бир иккимоний жиҳати борки, бу хакда Юртбошимиз бир неча йил мұқиддам огохлантирган эди. Агар биз четнинг яттироқ мөхалларига қаттиқ вазијати сарфланши йўлидан борсан, узор кўзиги Ӯзимизни ишни борлавлаб борамиз. Яъни, ўши мамлакатда одамлар иш биссин тильминланади, бишнинг пахти ва олтинимиз жисобига тўланган вадиуғалимизни ҳазм қилиб бораверади. Биз эга машҳаккаги мешнат өвзизиги ётиштирган хомашёни тайёр маҳсулотга шеббатан

бир неча барабар примига топширамиз. Бу ғанингэ зарар экан-
лигини англаб етейлик!

Афесе, бу борадиги давлат сиёсатини дахзада мифаат
күриб келтиң чайқоччиллар тушунниң қибин кечити. Ахир,
Ўзбекистонда орzon, сифатли пошабдаллар ишлаб чиқаришга
оришинимиз-ку? Нега ғанинадаги бой хамашёдан сифатли миҳ-
сулот тайёрланы ҳақида ҳамма бирдай жон күйдиримайди?

Иқтисодийтимининг устувор йўналишлари этиб, экспорт
салоҳиятини ошириши, импорт ўринини боендиғин миҳсулот турни
ни салмоғини кўпайтирош белгизалиги. Бу йўл бюджетини
даромад қисмети даромад киригтади. Шундай манбаларни кў-
пайтириши йўлида ташимсиз изланиш ўзини Ўзбекистон фар-
занди хисоблаган ҳар бир фуқаронинг бурчидир...

10.5. Республика до иқтисодиёт ва статистики организарининг ташкилий тузилишини тақомиллаштириши

«Иқтисодийтадаги бозор механизами ва услугаларини жорий
келишини давом эттириши, жамийт ҳётининг барча тозоуларини
аркинлаштириши талиблорини мувоғиқ иқтисодиёт ва ста-
тистика орсанлари ташкилий тузилишини тақомиллаштириши
максадида Узбекистон Республикаси Макроиктисодиёт ва ста-
тистика вазирлигидан қайта ташкил этиши тўғрисидағи 2002
йил 24 декабря Узбекистон Республикаси Президентининг
фармони аълон қилинди.

Унга кўра Узбекистон Республикаси Макроиктисодиёт ва
статистика вазирлиги тутатишб, унинг негизида Узбекистон
Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги ва Узбекистон Республикаси
Данлоп статистика кўмитаси ташкил этилди.

Мамлакатни ривожлантиришининг узок муддатли страте-
гияси ҳамда комплекс дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга
ошириш, куйидаги роят муҳим вазифаларни ҳал этишга қара-
тилган чукур ўйланган ва мутаносиб ижтимоий-иктисодий сиё-
сатни ўтказиш максадида Узбекистон Республикаси Иқтисоди-
ёт низартилиги заммасига кўйидагилар юкланди:

- макроиктисодий барқарорликни, иқтисодиётининг барқа-
рор, мутаносиб ва жадал суръат билан ривожланнишни таъ-
минлаш;

- кўн укладди ва символи фаолият кўрсатугачи иқтисоди-
ётни шакллантириш, хусусий мулчилликнинг стакчиллик рошини
тъминлаш, бозор инфратузилмасини ривожлантириш;

- бой табиий ва минерал ҳамине заҳираларидан, бунёд этил-
ганд ишлаб чиқарип ва фан-техникия салоҳиятидан самаралди

хамди оқидона фойдаланишига қарашылған никә мақсад Ынтишти тузи жаңманий сиёсатни амалға ошириш, экспорт салохинитин ривожлантириш ҳамда мәмискат иктисолиётинин жағон иктисолий тиザмни мінбесіде интеграциялашувин тәъминлаш;

- янги шың жойлашарының практики, мөхит ресурсларини оқылона банд қилиш мұммосиниң ҳыд этиш, ахолиниң никә Ынтиштирилгаш ижтимоий зуходафана қылышни күчайтириш, ахолининг турмуш дарасасы барқарор, жаңыл үсіншін, ижтимоий инфраструктуринин ривожлантиришин тәъминлаш;

- мемлакат министерлары иктисолиётинин комплекс ривожланишини, ишлаб чыгаруучи күчларни мемлакат худуди бүйінші мәкбул ҳамди сақаралы ривожлантиришин на жойлантиришин тәъминлаш.

Ўзбекистон Республикасы Иктисолиёт нацирлігінин асосий вазифалари этиб күйидегілер белгиланған:

- жиһиятни ривожлантиришин ҳамди демократик қайта үзартылыштарининг мақсад наустуров Ынтиштиридан көзіб чыққан қолда иктисолиётни янида орханлантириши на ислох қылышшын, иктисолиётни бошқарыща бозор услугалари на механизмлари жөрій этилештеппенг чуқур үйланған стратегиясии ишлаб чыкынни ташкел қылыш;

- ассоши макроиктисолий күрсектіктери, республика, министерлар ҳамди тармоқтарининг иктисолиёт на ижтимоий ривожланиши деңгажасини комплекс тилемли таҳлил қылған боршы, иктисолиёт на ижтимоий жарайылыштарининг ривожланиши тенденцияларини үрганиш, иктисолиётдеги мавжуд номуганосибліктери ониклап ҳамда уғарни барыраф этиш Ынтиштерини асослаң беріш;

- иктисолиётин ривожлантиришинин күп вариантын сценарийларини, министерлар ва секторлар бүйінші мемлакатни ижтимулий-иктисолиёт ривожлантиришинаг іске қызу мүдделети бағораттары ҳамда дастурларини ишлаб чықып;

- эңг мұхым қиімніт, мөддій на межнант балансларини ишлаб чыкынни ташкел этиш;

- ассоши микрониктисолий күрсектіктерни пул-кредит агрегаттары, давлат бюджети параметрлары, ташки сандо, түлов шармоқтараро баланслар билан үзіро беканинин тұымылай-диген тәсірчан механизмни шактлантириш;

- демографик бағораттар, ахолининг никә Ынтиштирилгаш ижтимоий зуходафасының күчайтириши, иреки жетекшілік бозорини тұлдырыш, жалқ ғаровонантын үстириш, ижтимоий инфраструктураларини ривожлантириши дастурларини ишлаб чықып;

- иктисолиётдеги тиражибін үзгарыларининг ўрта мудделети

башоратларини, замонавийларни тишиштеги технологияларни жиҳозларни кайта куролсантириш, ишлаб чиқаришни маҳаллийларни, ресурсларни тезжайдиган ишор технологияларни жорий этиш дастурларини ишлаб чиқкин;

- туилимий сиёсат маҳадлирига эришини, мингакларни компъютер ривожлантиришини таъминийдитан киска муддатли ва ўрга муддатли инвестиция дастурларини ишлаб чиқкини мувоғиқлаштириш;

- экспорт салюхингини ривожлантиришини раббатлантириш, ташки сандо ва тўлов балисларини майбуллаштириш бўйича тақлифлор ишлаб чиқши, тонар (ишлар, хизмат)лар экспорти башоратини тайёрланти, республиканинг жаҳон иқтисодий тизимига интегриялашун стратегиясини ишлаб чиқища катнашиш.

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий вазирлиги ўзиммасига юкланинг ишларни махсусатини иштимоий — иктисолдий ривожланишига оид башоратларни ҳамда дастурларини ишлаб чиқши ва уларнинг бажарилишини таъминланти. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамасининг Умуниқтисодий маъжгуусига кирунчи вазирлик ва идоралар фикрларини мувоғиқлаштириш йўли билан амалга оширади.

Ушбу фирмон асосида Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси заммасига қўйидаги асосий вазифалар юклитилди:

- статистика соҳасида ягона сиёсатни ишлаб чиқши ва амалга ошириш, замонавий халқаро тобаблар ва андосаларга мос келидиган статистикани ташкил этишининг самарали тизимини таъминлантиш;

- илмий асосланган, бозор иқтисодиётининг асосий тажориҷларига жавоб берадиган, миллий хисоблар тувишини таъминлайдиган ҳамди халқаро статистика андосаларирига мувоғиқ бўлгани ягона статистика услугини во кўрсаткичлар тизимини ишлаб чиқиб, татбиқ этиш;

- статистика ва хисобот кўрсаткичларини тезкорлиги, ишончилиги ва ҳолислигини таъминлантиш, статистика ихборотини олиш бемилоллиги, унинг очиқлилиги ва ошкорализигини кенгайтириш чора-тадбирларини амалга ошириш;

- статистика ихборотини йигиж, қайта ишлаш ва умумлаштириш тартибига ҳар қандай аралашувларга йўл кўймайдиган статистика ишларини ташкил қилиш тизимини яратиш;

- статистика органларини замонавийларни ҳамда уларни статистик ихборотларни тезкор узатиш ва кайта ишланини таъминлайдиган замонавий компъютер ҳамда ихборот-коммуникация тизимлари ва технологиялари билан кайта жиҳозланиш,

статистика бўйинча ягона изборот тизимини юнди ригижлантириш;

• корхоналар ва ташкилотларниш ягона даннага регистрини, иктисадий-статистик классификаторлар тизимини юриттиш.

Узбекистонда иктисадиёт ва статистика бўйичи фанлият кўрсатвётгани бўлиммазар негизидо қўйидагилар ташкил қилинди:

Қорақалпоғистон Республикасида – Иктисадиёт вазирлиги ва статистика бозқармаси;

- республика вилоятлари ва Ташкент шаҳрида – иктисадиёт бош бозқармалири ва статистика бозқармадори;

- республика шаҳар ва тумандарида – иктисадиёт бўлимлари ва статистика бўлимлари.

Қўйидагилар яосий вазифа қилиб бекитилган;

- иктисадиёт худудий органдари Узбекистон Республикаси Иктисадиёт вазирлигини хамда Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Конияси, вилоят, шаҳир, туман ҳокимликларига карашли;

- статистика худудий органдари Узбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасига карашлилар.

Иншаб чиқарилган ва сотилган маҳсулот (иншар, хизматлар) хажмларининг сунъий рационди камайтирилишига, корхоналар фаолиятига нохолис баҳо берилishiга, шул маблиеларининг бандан ташкири поқонуний айланishiiga олиб келадиган нотўғри статистик хисоботни тақдим этишда, статистика маътумотларини яширишда айбор бўлган мансабдор шивслар конутига муъоғиз қаттиқ жиобгарликка, ҳатто жиной жиобгарликка хам тортиладилар.

Қисқача хуносалар

Фуқаролик жамияти асосларини барто этишининг энг муҳим тарзийиң қисми майнишнинг да мөърифат соҳасиде, шахсни мунтизам қўйол тонтириши борасиде узлукни иш олиб боришдан изборат. Бу тизим маракаси майнишнинг, одоб-иҳлоқ, мөърифот каби ўтмас қадрингизар турмоги керак.

Хукуматининг вазифалари маккуд конутлар на давлат иктисадий сиёсатидан келиб чиқди. Унинг тужилемаси вазифаларни ҳал этиш нуқтии низардан ташкит этилади.

Ҳалқаро ҳолиний ташкилотлар билан ҳамкорлигини майди кучайтириши ва буншиг ётижасида инада юкорирок кўрсатычларга эришишимиш учун кўтагиги имкониятириныш маккуд ба узирдан етарли дарожжада фойдаланиш лозим.

Бюджетни шакллантиришида биринги галда ҳаризматлар қисмини омас, балки дархудадир бандани белгисин мухимдир.

Мамлекатни ривожлантиришининг узоқ муддатги стратегигиси хизмад кошиккас листурларини ишлаб чиқкин ва яміла ошириши, хотт мухим вазифаларни ҳал этишга қаротилган, чукур йўнанинг шунчалик мактаби иктисолий-иктисадий стёситини Ўзбекистон Республикаси Иктисолист вазирлиги тизмасига көсандир.

Назорат на мухомами учун саволлар

1. Бонкрув тизимининг вазифалари нималардан изборат?
2. Даъватиниг иктисадий асослари қандай аниқдиниди?
3. Жамиятимиз тараққиётининг устувор йўналишларини байн этинг?
4. Бюджет иктисадий ислоҳотларни хаётта татбиқ этишда қандай ўриниги эни?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасидаги ҳавф-сантика таҳдид. Баркарорлик ширтлари на тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод. Ватан, эркин ва фармони хаёт – широпард мақсадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Жамиятимиз мағкураси ҳалқин – ҳалқ, милалтин-миллатин юзининг хизмат атаси. - Т.: Ўзбекистон, 1999.
4. Ишмуҳамедов А.Э., Каланча Л.З., Раҳминова Т.Ю., Рокимова М.Р. Бозор муносабатлари широитиди мислий иктисолистининг ривожжаниниш – Т.: Ўқитувчи, 1996.
5. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. – М.: Спецнаучлиттература, 1997.

XI баб

ИКТИСОДИЕТНИ БОШҚАРИШДА МОЛНН – КРЕДИТ ІЗДЕЛДАРЫ

11.1. Даңыттар бюджети: ассоций күрсіктікілердән міндердің бахоланып мұаммолары

Даңыттар — півзертте даңыттар бюджеттер тақчыларында
жөн бүлек, даңыттардың киммәттеріндең өзінде дағын
жөн қаралары, даңыттар ички қаралары — даңыттардың киммәттерін
жөн оғасындары бүлменин функциялар, фирмалар, тапкиштәр ол-
шының қараларидир. Тапкиш қаралар — даңыттардың чет аз фу-
нкцииалары, фирмалары да тапкиштәр олшындағы қаралары. Ху-
сусий қаралар — поданып секторнаның хусусий киммәттеріндең қаралары
оңдидатынан қараларынан айырмашылықтары.

Даңыттар қаралары да хусусий қаралар — "Даромад-хары-
кат" айданасындағы тәркімий элементтердір. Даромаддар орт-
ынан сайни, уй хұжаликтери, фирмалар, даңыттар да бишкәлдер то-
юнидан тапкиштәрдің лозым бүлгем жамғырмалар да ортыб-
оради.

Классификацияның қызығы — жиынтық шахсарға
камбағыларын берген механизмыздар. Агар пістьмөдилар да
және сары берегінде лаққиге бүлмасжыр, хұсусий қаралар ор-
тоң борастың жамғырмалар қажынин абсорбирована көзине үчүн
тырыт тәзелікта үсмайтын да бу пазиға даңыттар қараларындағы орти-
на хисобига анылға ошириллади. Акс жолда изгисодиёт ресур-
сарнаның түник бандык шароитидан чынб қолади.

Бюджет тақчылары — даңыттар жиынтықтары да даромад-
ары үргасидаты фарысыздар. Бюджет тақчылары да қарзны мін-
дердің бахоланып күйидаты онындар тиъсіри оғында мұранасабда-
лади:

Одногда, даңыттар жиынтықтарынан қажынин бахоланып мін-
дердің бюджеттің даңыттар тақчыларынан қажынин имортацияның
үлесі бюджет тақчыларынан даңыттар қаралары обьекттер тирэдә
шынында олиб келеди.

Даңыттар жиынтықтарынан мұхым мөдделердің бири қар-
дар бүтінші %ларни түплаб, иста-секии ассоций қарзаны үчириш-
тап даңыттар жиынтықтарынан даңыттар қараларынан номинал фондларын
мас, балки реал фондларынан үл ичине олини шарт.

Бюджет тақчыларынан орғышт, даңыттар жиынтықтарынан
үлчіш түпнадығы инфляцион фондларынан күтініндең даңы-

биги үснинин көмкө ажыратылғанда. Білінчілік бюджеттің дефициттерінің номинал тиқымталығы да қаралған үсіб, реал дефициттің да қаралған үсіб болғанда дефициттің хам күзатушы мүнкин. Бу жыл визит давлаттің бюджеттің солик спөсөті самарадорлығының бағасында қийинчиліктер көттириб үшіндерди. Шунинг учун ҳам бюджет дефициттің бағасында инфляция ҳам хисобта олшінши дозым.

Давлаттың ресі	Давлат бюджеттің номинал тиқымталығы	Давлат бюджеттің дефициттері	Пәннелер турында
тиқымталығы	номинал тиқымталығы	дефициттері	турында

Олардың, давлат бюджетті дефициттерінің макроподында бағасында, үз ортгрималырынға оға бүтіншіт мұмжын бүлгін мажалдій бюджеттер хисобта оспаннайды. Күп холдардың мажалдій жекемиңдегі органдары федерал бюджет хисобында үзүншілдүстік солисынан пәннелердің мактасында атайшаб мажалдій бюджеттерге тегінші мәннелердің бүлшеб күрсітілділар. Бу жыл конущият фискал децентрализацияның күштілгап барын үткін давриданың иктиходистар учун хос. Настынада оға фискал бюджет тақылдышының бағасында ошириб күрсітілділар күзатылады.

Индустриялда үткін давриданың штисеолпетди бағасындағы (расмий) давлат бюджетті тиқымталығын тиңкари, уннан Марказий банк хамда давлат танкислоттары да тиқорат банкдарининші қазан фискал фмолииттік асөсіншын иширин дефициттер ҳам маңжуд. Қазан фискал операциялар қаторига күйнедігілер кирәди:

а) Тұнк ғандықтарынан деңгектің ташқыншыры томонидан молниялайтырылғанда да бінк ссудалыры ёки үзаро қараларни түштеп хисобнанда иш қажын бозор стапкаларынан тоқори рашишда тұлған;

б) Иктисолдій ислохоттердің бошланғанда Марказий банкдан пікірліб чықсан иетижорат банкдары жамғармалары, лъын хозирда шылымдайтын ссудалар (уй хұжаликлары, фирмалар да хоказаларға ажыратылған кредиттер). Бу кредиттер исосан Марказий банктың имтиёзли кредиттери хисобында тұлғанында, будда "әмой қараларынан" үткін давриданың иктисолдігін үткін ахамияттың көттеділігі;

в) Марказий Банк томонидан нальыс алғышуа курсинің барқарорлаштырылған ісінде жекең чиқымларни, давыттың ұсынған имтиёзли кредиттер (бүдой, гуруч, кофе да башқалар хариді үткін) бүйтін харалықтарынан молниялайтырылған;

Настынан бюджет тақылдышты қажынан бюджет тақылдышты да давлат кәрәннинде қажынниң көзінің ошириб күрсатады, күннен шағыншыл (масалан, сайловдан олдін) жылда да затыннан

хар бир йыл учун мұнозаплатигаған бюджеттің “жатық-күл” курси қолындардан көлиб чиққан ҳолді. Демек, бюджет тақчилігі ва давлат қарзининг мүсінік үлчамлары үзок мұддатта ишончды макроэкономодій күрсіктік бұла олмайды, устіга-устақ ЯММ билән бир қаторда қараларнинг ҳам үсінни хисобға олғысады..

Бюджет тақчилігінің түргунліккі ва давлат қарзин ошиғында олғыб келуінчи ассоциациялардың күйіндегілердір:

а) ҳарбий ёқіт бошқа институтив келишмөділіктер шароитінде дағылт хәражаттарнанға оныши. Бюджет тақчилігінш үзок мұддат давомида молиялаптириш, нул мәсасынанға ортиб кетиши ҳолиттін честраб үтгап ҳолда, инфляцион босим-ти юмшатпіш имкониши беради;

б) инвестициялардың дағылт пасайыллары на Үрнаптігандан стабилизаторлар;

в) инвестициялардың стимулаптірінің мәкәндері солиқдарнинг қыскартырылышы.

II.2. Давлат бюджеттің бирлемші тақчилігінің қарзининг үз-үзини яратып меканизми

Инвестиций үсінш омылтаридан бири $\frac{\text{КазА}}{\text{ЯММ}}$ инебатідір.

Бу инебат динамикасы күйіндегі омылтарға бөлінк:

— қарз бүйінча тұланадын % дар жетекшілікке белгілі болып, реал % ставкасы күтпелігі;

— реал ЯММ шартынан үсінш суръялтары;

— давлат бюджеттің бирлемші тақчилігінің умумий дефициті ва қаралар бүйінча тұланадын % лар Ынгіндісі Үртасағы фарқдан иборат.

Давлат бюджеттің бирлемші тақчилігінің қарз бүйінча молиялапта қарз ҳам, у бүйінча хизмет жүргештіктердің коэффициенттерінде ортиди, жыны инвестициялар “қарз сплюнгі” ҳам ортиб борады.

Бирлемші ортакчалықтің ортшы қарз үз-үзини яратыптынанға олдин оныши мүмкін.

$$ВД \text{ умумий} = (G+N+F) \cdot T$$

$$\text{Бирлемші ВД} = (G+F) \cdot T$$

$$N = D + R,$$
 Бу ерте:

G - давлат қаралары;

F - трансферлер;

T - бюджеттің көлиб түшүнчі солиқтар;

N - қарз бүйінча түлошлар;

Д - карз калтаси;

R₁ - реал % ставкаси. Даалат қаржининг йа-йанин практикадан кутилдигини ифодалашы мумкини;

Бирлашган ВД $\hat{T} \Rightarrow$ даалат таъмкори $\hat{T} \Rightarrow$ даалат курти $\hat{T} \Rightarrow N \hat{T} \Rightarrow$ жуманий $\hat{T} \Rightarrow$
 $\Rightarrow$ Янги дохлат эквайори $\hat{T} \Rightarrow$ котр $\hat{T} \Rightarrow N \hat{T}$

Агар реал % ставкаси ЯММининг ўсми суръатидан көнеки
бўлиси, даалат қаржининг ортиб борини боянкариб бўлмайдиган
бўлиб юлдиши, чунки реал ЯММининг хар бир ўсми кара бўйича
Кеприни тўланш учури сарфланаб, кирга оғирештини ифодаловчи $\frac{Котр}{ЯММ}$
исбатининг ортиб кетишинг сабаб бўлиши $\frac{Котр}{ЯММ}$ нисбати динами-
клини башорат килиш учури кутилдиги боекликлик ишитилади:

$$\Delta\lambda = \lambda \left(R_s = \frac{\Delta Y}{Y} \right) - \sigma$$

$\lambda \frac{Котр}{ЯММ}$ - нисбатидаги ўзсаримлар,

$\lambda \frac{Котр}{ЯММ}$ - нисбатининг натижаси

R₁ - реал % ставкаси

$\frac{\Delta Y}{Y}$ - реал ЯММин ўсми суръати

ЯММинги бирлашти бюджет ортиқчалигининг улуси.

$\frac{Котр}{ЯММ}$ нисбатини камайтириш учун кўйидаги иккита шаро-
ит энгизуд бўлиши лозим:

- реал % ставкаси, реал ЯММиниг ўсми суръатидан ки-
чин бўлиши шарт.

- ЯММинги бирлашти бюджет ортиқчалигининг ўсми до-
имий бўлиши керак. Даалат бюджети бирлашми таътилигининг
миникудиги «карз салмоғи» ортишининг омилларини ишобланади.

Солинкин майдорини ортириши - даалат томонинда карз
бўйича тўлинадиган ўзар ва карзларни коплани учун зарур бўл-
ти заромадларни олиш усулидир.

Карз бўйича хизмат кўрсетни графитига рион килиш учун
даннат солинкин кўршишинида N дан кам бўлмаган суммани
нигинаш мозим. Бу эса $\frac{N}{ЯММ}$ нисбати заромадга солинадиган
долик ставкасининг куби чегараси эквивалентигини билдиради.

$$\frac{N}{ЯММ} \leq \frac{T}{Y} \quad \text{Бу сурʼат: } Y - \text{жамии заромада}$$

дашлат үорки бүйнчы хизмет күрсөтгүштәт таштары бошса харажаттар хам мөнлөвликтүрүшүнүү көркөтүүдүн чөтүү

$\frac{G}{U} + \frac{N}{U} + \frac{F}{U}$ холати бюджет соҳасыда бөнүм ортиб боршыны и себтәйди.

Солиңдарниң ортишши үсүб борштаги қара буйичы хизмет күрсөтүү шарты бўлиб келиши мөхнатга, инцидик киритүүгэ, инвестицияларига бўлган даромаддан пасайышты олиб келади.

Шунинг учун йирик давлат қарзарининг маъжудларини ишбатан иктисадий үсүнү имконияттарини чегаралайди.

Бу чегараланишларини чөлаб ўтиш учун, давлат қираларни қайта мөнлөвликтүрүшү мумкин, яъни яни давлат заманарини босиб чиқариб, улардан келган даромаддан «еки қарзарин» копланы мөхедида фойдаланиши мумкин.

Давлат доимо солиңдарни ошириши, давлат қарзини қайта мөнлөвлиш ёки бюджет тақчилитинин монетаризациясы ўртасында таңлаш имконияттага эгалигини хисобга олиб, давлатта салмоқчи қарзарининг мавжуд бўлишита қаримасдан унинг икнорозга юз тутни хавфи деярли йўқ.

Давлат бюджет дефицитини узоқ мурдат давомиди мөнляшти % ставкасини оширади, бу эса ўз наебатида, инвестицион харажатлар пасайышты олиб келади. Хусусий секторда ё истеммол, ё инвестицион тонарлар ишлаб чиқарышни мумкин. Агар давлаттаги харажатларининг үсүпти хусусий сектордан инвестицион тонарлар ишлаб чиқарышни сикбўл чиқарса, бутунни ишлодининг яшеши даражасига таъсир қўтмайди. Лекин келижак авлодга кичик жамдаги асосий ишлаб чиқарувчи фонdlар мерос бўлиб қолди ва ўз наебатида бу даромадлар даражасининг пасайишига олиб косади. Бу хил таъсир давлат харажатларини асосан истеммол харажатлари (ижтимоий трансферлар, ўқуучилар учун субсидиялар ва хокизо) ни кўтириш хисобиги оширистанда рўй беради. Давлат инвестициялари (сарояллари) хусусий сармояллар каби иктисадидининг ишлаб чиқарыш потенциалити мустахкамлайди. Агар давлат харажатлари, инвестицион харажатлар (масалан, сармоялларининг ишлаб чиқарыш потенциалити мустахкамлайди. Агар давлат харажатлари, инвестицион харажатлар (масалан, сармоялларининг ишлаб чиқарыш потенциалити мустахкамлайди. Уларниң тутилтили, таркиби эса давлат капитали улушининг фойрасиги ўзгаради. Лекин шу билан бируга истеммол учун мўлжалларини хусусий инвестициялар сикбўл чиқарилшини мумкин, бу эзи ихолининг якорий истеммоли чегарадининги олиб келади.

Дөлжнинең кардорлық дарражасы ортиб борган тиранда иштемолчылар хүлкі бир-бүркіттің зіл, кафоластланылған, потурғу тұлғасы, бу зесі даңынан жарзити лігьзанный за риңвардың нүктесін иззардан әңшашуучилар үртасыда бүлиб үтадигин бағе, мұнайрындарда дағынды. Ағынаннан пүктан иззарға жұра, соликтар шасайыны даңынан жәмдесінде оркіннен мөлижнештириледи, иштемол жаржыларыннан стимулланыптырб, мидділ жәмғармаларининг жамайттанағысын көлади. Иштемолшінег үсінші ақыннанға жәми талаб да жәми даромадын қисқа муддаттыңда ошириб көбөрады, дескін кейінчелік жәмғармандың жамайттырб, иктисадий үсіншін чеклайды.

Риңвардың пүктан иззарға жұра аса, солициернінг пәсейнши, даңынан жаралары оркіннен жағобига мөхисшеттирилб, иштемол жаржатлары үсіншінде йүл күймінди на жамғармандар үзеппен чеклемдейді, балки аник муддат, яшін ҳоңырдан көлжеккә кідар бүлтап муддаттыңда соликтар «өнімлігін» кітеп тақсамлады.

Көлтирилген концепциялардан ҳеч бирини тұлғанында ради тағыб бүлмайды, чүнки үларнінг ҳар ишкен хам бюджет солик спесатининг инк моделлари шикливининде міндеттім міндеттім үзілесірлердин үткейнішади. Инвестициян талаб хүлкі хам тұрғыта бүлінші жүнжін. Сикәб чиқарып эффекті берілған тильтебашынег әгри чизигінде хусусий инвестицияларшын, бюджет дефицитини қара жағобига мөлижнешден іозаға көладигин тоқори даражасында % ставкалары себебінін жамайттанағын күзді тутады.

Бырок, ағар иктисадиет бөннідан пасайыш холатыда бўлса, даңынан жаржатларыннан үсінші мультурлукатор сипарасы төсіри остида яна хам күткейніш мумкин.

Бу зесі хусусий бизнесдеги фойдалу күткейніштің инициалылар үшінде инвестицион талаб әгри чизигінің үнгі салжиттін, инвестицион тильтебашынег үсінші сикәб чиқарып самарасын кісман ёки бутылай ғүк күткейніш мумкин.

Міндеттім вазиятда айнаш біттә механизмы — бюджет дефициттің қара жағобига мөлижнешін хам хусусий инвестицияларыннан сикәб чиқарып самарасын көлтириб чиқарып, хам ушы ғүк күткейніш мумкин. Шуның үтүн даңынан жардорман дарражасы тоқори бўлған шароитда бюджет - солик спесатининг самарадорлышын баҳжиттің изарәтін түкүр макроподындиң тәжілін тильтеба этади.

11.3. Иктисадиеттің молия - кредит дистрибуциялық соликтар тилемменинг түттін үрни на ахамити

Республиканың иктисадиеттің үзинде Үзбекистандар бошлиғынан бері болзорб, күткейнін бахделирға себеб бўлаётган мисли-

лардан бири – соликлар мәслихәттердір. Хүнни тиң маңында шұтқан?

Соликлар мұрашқаб да күн киррәни категориясының. Давлат улар ғердемиңдік ижтимаулық жағдайлардың қондырылышы да үз харыжалыларының қоллашында мәжбүрлік рөштешдегі қыймынине бир кисмениң олиб күлди.

Солик тизими – мұайян шароитта давлат фойдаласытын үйдірілділігін солижар мажмұтынан, уларның Ынғиб олшіп ғүлдәрінде үсулдарининг ташкыл этилишиндегі. Солик тизимінде солик турлары, солик имтиёздіри, соликлар міндері, солик үндірілділігін даромадтарнан анықлаш кирады.

Солик тизимининг вазифасы құйыдагилардың:

а) солик тұловчылар билан давлат үртасыда даромадтарнан тақсималаш за қайта тақсималаш;

б) ижтисодий ва ижтимаулық соҳадатын фәолиеттің разбастырылыштың ёки четкелб үтиш;

в) ижолининг мұайян табақаларига ижтимаулық имтиёздар беріш;

Соликлар из үларнинг міндері мұхым ажамшылтқа себ еттеді. 10коридаги фикріларни давом эттириб, шуны айттын мүмкіннен, соликтар, ақынлар, мәдениетшілер марказдашынан қарастырулардың асосий үнсүрдір. Соликлар охир оқибатта ижтимаулық ижтисодий тизимининг самаралы ишлешинің тәъминлаши керек. Бұның учун үлар күлдік бүлшілік позын, Соликларнинг күлділігі құйыдагиларға ақыншылт берішиниң тәжіозо эттеді.

Махсузот қыйметтіден міндеттүм бир кисмениң солик шиккізді олиб құйылишин ишкеб чыгарувчи даромадтарнан камайтырады, шу билан бирға уни ғүкілгін даромадтарнан қояштың маңаңдағы фасстрок, фасстроктегі күрсатышта разбастырылады. Иштесінде Мак Куллох шундай деген ади: «соликларнинг ортиши хүсусий одағы, униң оиласынанған үсінші ва харыжатыринин күнайтынша қандай тәзілдік болса, мильтінің әмбаптің күчті тапсыр күрсатады. Соликларнинг доимий үсіб бориши, тәсбірлердің, інжекциялардың, ривожларның ва ижтисод қышишта шароиттар яртады. Ағар солижар енгіл бүлганды ади, үлар бүлдей самаралы бүлмінде ади».

Боніқа томондан, даромадтарнан жуда әмбаптің көтінші мекнат фасстроктегін сүсайдырылады. А. Трусенниң фикрінде, шикеб чыгарувчи фасстроктегі соликларнанған ижобий тәзілдік құйыдагы холлорда бұлмаслиги ёки салбайтін тәзілдік қылышы мүмкін:

а) ишкеб иш күни үшүн бұлсада, униң индіктердің үзайтылыштың руханий-физиологик сабабларта күрә, мекнат интенсивлігінде пасийшілдік олиб келсе;

б) ағар шикеб чыгарувчи солижар нәтижесінде мәхрум бүлшілік мәддій несемнеларнан күнайтырылған дәм сиптиниң қосорту қүйесі;

в) дегар түловчи барыбайр мекнат нитижалари соликлар орканды олиб күйилди, деб мекнат фасолитиниң оширишниң фойдаласыу деб топса (бу жолда соликлар ишлаб чыкарушининг қискариши да мекнат эммиграциясын олиб келади).

Шундай қылыш, гап шундай солик миңдориниң үрнатышында жетекшілік, у мекнат фасолитиниң пасайишти замас, балки уннан жонланишига ёрдам берсеки ва мана шу асосда соликлардың келедиги түшумлирининг ошишига олиб келсек. Худди мана шу киррасы орканды соликлар тиами түрдемиде иктиносидің шағындырылған солик объекттерінде солик солиш манбаи хусусида бир оз сұзюритишига түгри келади. Солик объекттері даромад да мол мулкдан иборат бўлади. Масалан, ялни даромад, иш ҳаки, ер солик объекттаридир. Солик объекттері циккиги бўлинади: турли манбадан келган пул даромадлари, даромад көлтириши мумкин бўлган мол-мулк. Солик объекттини кўнайтириш билан соликларнинг умумий ҳажмиги таъсир қилиш мумкин.

Солик солиш манбаи солик солиш объектидан мажбурий тўловлар, мөддий ва унга тенгланаштирилган хиражатлар олиб ташлангандан кейинги қисмицир. Республикамиз бошқарилашган бозор иктиносидетига үтиш йўлидан бораётган ҳозирги даврда бошқаришиниң иктиносидій усулларидан фойдалашни мөксадга мувоффикдир. Иктиносидій бошқаринининг асосий усулларидан бири соликлар тиамицир. Шунинг учун ҳам соликларга китта ахамият берилмоқда.

Солик низариясини тавсифлашдан оддин уларининг асосий ширразлари на хусусиятларини аниқлаб олини зарур. Улар куйидегилар:

1. Соликлар давлат томонидан кўйишадиган ижтимоий әжхислаштирилган кондишишке хизмат қилиади.

2. Соликлар миңдорини давлат бир томончалик белгинашади. Соликлар ҳар доим мажбурий характерга эга.

3. Солик олини қонушиб асюда амалга оширилди. Солик миңдори, вакти енгилликлари оддиндан қонушиб кўрсетилади.

Солик тиамишиштган самарадорлыгига мэлтум бир мажбуриятларга амал қилиди. Соликлар низарияшиниң асоси А.С.Митининг жыйидиги тўрт койлоси хисобланади:

1. Узаро тенглик. Ҳар бир давлат фуқаролари ҳукумат ёрдымидан олаётгани даромадларига қараб, ҳукуматни кўзлаш-куватланиша мөддий жиҳатдан иштирок этади;

2. Аналитик. Фуқиро тўзайдиган солик инник хисобланган бўлади. Солик тўлаши вакти, йўли ва қиймати солик тўловчиги аниқ бўлиши керак;

3. Кулайлик. Ҳар қандай солик шундай вакт ва йўл билан олиниши керак, у солик тўловчига энг қулий бўлиши керак;

4. Иқтисадлилк. Ҳар қандай солик шундай олиниши кечаки, у халидан давлат ғазисига тушадиган сочиндан кўп ўлишига йўл кўймаслик керак;

Инглиз иқтисадчиси Стинглиҳ ҳар қандай иқтисадий тизимнинг беш хусусинини кўрсатади:

1. Иқтисадий самарадорлик. Солик тизими ресурслари тизиг самарали тақсимъянини ўзгартирмаслиги керак;

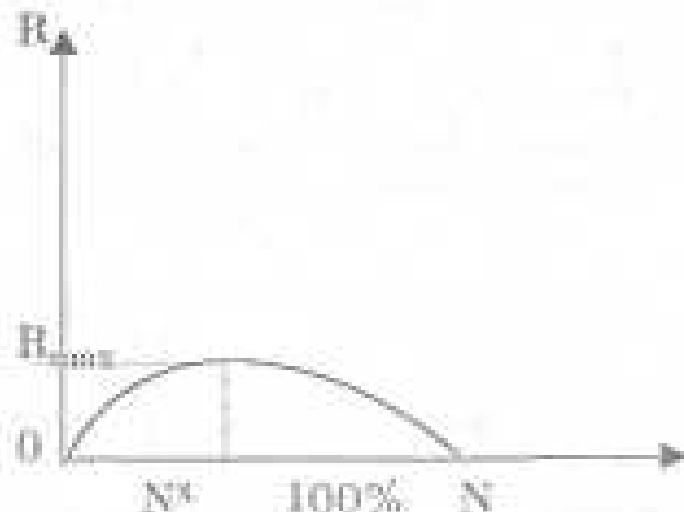
2. Малмурий соддалик. Солик тизими иқтисадий шароит ўзгаришига тент тез ва автоматик равишда мослашувчан бўлади;

3. Сиёсий жавобгарлик. Солик тизими шундай тузилишини серакки, сиёсий жараёнда фуқаролар ижтимоий хоҳишларини инс үттириши керак;

4. Адолатлилик. Солик тизими турли солик тўлончиларга тисбатан адолатли бўлиши керак.

Соликлар назариясининг энг муҳим масалаларидан бири солик миқдори масаласидир. Соликлар миқдорининг иқтисадий раолинята таъсири қандайлигини Лефффер эгри чизигида яқшол кўриш мумкин. Эгри чизик ўргача солик миқдори билан бюджетга тушумлар ўргасидаги ўзаро алокадорликни кўрсатади.

Лефффер эгри чизиги.

Бу ерда: ОН-бюджетта соликлар орқали тушадиган тушумлар;

ОН-солик миқдори;

N^* -куни солик миқдори, унда бюджетта тушадиган тушумлар энг юкори бўлади;

R^* -бюджетта тушадиган тушумларнинг энг юкори миқдори.

Артур Лефффер гепотеасига кўра, солик миқдори ошибется, соликлардин тушадиган тушумлар камайди. Бунда соликлардан даромадини ишириши холлари кучайди.

Лиффер фикрича, тадбиркорлар ва ахоли даромадининг 30% дан ортигини солик шакида олиб кўйин мумкин эмас. 40-50%ни олиб кўйилса, жамғармалар камайди, бу оса иқтисодийнинг хусусий секторида вестицияларниң камайшиниг олиб келади. Йўни соликлар макроиктиносидёт миқсадини кўҳзаб, ишлаб чиқаришинг ривожлининги тўсқинлик қилимслиги керак. Бунда соликнинг оғирлиги капиталга эмас, даромадга тулини керак. Шунинг учун ҳам солик назариялари масалалари бинди-бек култ билан ўрганилшини, кесаккода Ўзбекистон бюджетининг даромад кисмини тъминлай олувчи, муҳобиб солик турларини кўллаш масалалари олдинга кўйини ва ечишини лозим.

Соликлар назарийини ўрганишдан асосий мақсад қайси солик қандай тъисир қилиши, унинг мидори қандай бўлиши керак ва ҳоказо саволларга илмий асосланган жавоб топишни маълум мумкинлигидадир. Соликлар ишлаб чиқаришининг, тадбиркорлик фволиятининг ривожлининг имкон яратади.

Республика из улкан иқтисодий ўзгаришлар даврида турганини учун мана шу ўзгаришларининг моҳиҳтини тушупниб етиш керак. Соликларни кўриб чиқишидан олдин уларнинг назифалари ва мазмунини билиш лозимдир. Соликларнинг асосий назифалиридан бири унинг йўнитириувчлик вазифасидир. У маълум ҳаражатларни мөлвилаштириш учун давлат ва маҳаллий ресурсларни шакллантиради. Навбатдаги вазифаси тақсимланшидир. Унинг моҳиҳти даромадларни кўллаб-куватлаш, нафака ва стипендиялар, товои пуллари тўлаш учун ишлаб чиқариш соҳалари, аҳоли гурӯҳлари, минтақалар ўртасида даромадларни кайта тақсимлашдан иборат.

Инга бир мухим вазифаси — истеммол ва жамғарини ўртасида мутаносибликни ушлаб турди. Асосий мақсади, моҳиҳти аҳоли истеммолини узир даромадининг бир кисмини олиб уни ишлаб чиқариши ривожлантиришга Ўнитириш орқали чеклашдир.

Кейинги вазифаси — работлагтиручинлик, яъни ишлаб чиқариш ҳажмиини опирини ва уни лигилаш, илмий янгиликлар практикага имконини практицир.

Навбатдаги вазифаси, чеклаш, инни маълум бир маҳсулот турлирини ишлаб чиқариши, аҳолининг хаддан ташкири ўстини чеклашдан иборат.

Сўнгти вазифаси — изорат ва ҳисоб-китоб қисмидир, инни корхона ва аҳоли гурӯҳлари даромадлари ишлаб чиқариш ҳажми ва таркибини, молиявий маблаглар ҳаражатини ҳисоб-китоб килиш.

Бу вазифаларининг бажарилими республикаизда имал килаётган солик турларига бевосита боғлиқдир. Республика-

миз солик турлари билан ташшыдан олдин, умуман соликтарнинг қайси белги ва хусусиятларига қараб, қандай турларга туркузганини кўриб чиқамиз:

1. Соликка тортиш обьекти бўйича: бевосита, билсигта.
2. Соликларни қаерга тушиши кўра: давлат ва маҳаллий.
3. Фойдаланиш тартибига кўри: умумий ва михсус.

Эди бевосита Узбекистонда кўлланадиган амалдаги солик турлари билан иқиндан ташшамиз.

“Корхоналар, бирлашмалар ва ташкилотлардан олинадиган солик тўғрисидаги” Узбекистон Республикаси қонунига асосан корхоналардан олинадиган дастлабки солик даромад солиридир. Бундай соликка кўйидагилар тортилади:

– юридик шахе бўлган муликчиликнинг барча шаклидаги корхоналар, бирлашмалар ва ташкилотлар, юридик шахе бўлмаган, лекин мустақил балинсига ва банк мувассасида ҳисобкитоб сметига эга корхоналар, бирлашмалар (корхоналар) нинг, ташкилотларининг филиаллари, ваколатхоналари ва бошка мустақил бўлишмалари;

– ҳўяжалик ҳисобида турмайдиган, лекин фаолиятидан даромад олинадиган ташкилотлар, бюджетдаги илмий текшириш ташкилотлари бундан мустасидир;

– Узбекистон Республикаси худудида ташкил этилган чет зет инвестицияси интироқидаги ташкилотлар, корхоналар уларнинг филиаллари.

Даромад солини олиниётгин вақтди солик обьекти корхонанинг ҳисобот давридаги ялпи даромади ҳисобланади.

Солик солини маъсадларида корхонанинг ҳисоблаб чиқитган ялпи даромади маҳсулотларни, ўзга майдий бойликларни реализация қилиндан тушум йиғиндицидан ҳамда реализация қилиш билди борлик бўлган операцийлар натижасидан иборат бўлди.

Харид молларит билан сандо қилувчи корхоналар учун солик солини маъсадларида сотишдан олинадиган даромадлар дейилганда реализация қилинган товарларнинг сотиб олинган ва сотилган қиймити ўргасидаги фарқ тушунилади.

Государства хуросалар

Бюджет тақчиллиги — давлат харжатлари ва даромадлари ўртасидаги фарқири.

Соликлар мураккаб ва кўни қиррали категориядир. Давлат улур ёрдамида ижтимоий эҳтиёастарни қондириши ва ўз харжатларини қўпчиш учун мажбурий равишда қийматиниг бир қисмини олиб кўяди.

Иктиносидиётни бошқарища молия-кредит дастаклари сифатида мамлакат бюджетини назорат қилиш, бюджетининг тушум қисмини ташкил этувчи соликларни ўрганиш зарур.

Назорат ва мухокама учун саволлар

1. Молия тизимида бўлаётган ўзгаришлар нималардан иборат?

2. Давлат бюджетининг микдорий баҳолаш мезнинлари қандай?

3. Давлат бюджети тақчиллиги ва қарзининг ўз-ӯзини яраттиг меканизми нимадан иборат?

4. Иктиносидиётниң молия-кредит дастаги сифатида солик гизими қандай аҳамият касб этади?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсидликка таҳдид, барқорорлик шартлари ва тиражит кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1998.

2. Каримов И.А. Иккичи чақирик Ўзбекистон республикаси Олий Мажлиси 9-сессиясидаги маърузаси. Жаҳқ сўзи, 30 інгуст 2002.

3. Ишмуҳамедов А.Э., Каланова Л.З., Раҳмимова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор муносабатлари шаронтида миллӣ иктиносидиётининг ривожланиши – Т.: Ўқитувчи, 1996.

4. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. – М.: Специальная литература, 1997.

РЕСПУБЛИКАДА БОЗОР ИКТИСОДИЁТИНИНГ АСОСИЙ ИЎНАЛИШЛАРИ

12.1. Бозор иктисодиётини тартибга солини зарурлиги ва йўллари

Хозирги кунда бирорта ҳам мамлакатда соғ бозор мавжуд эмас. Баргя мамлакатларда иктисодиёт озми-кўпми тартибга солинади. Агар иктисодиёт давлат томонидан тартибга солинмас экан, ишлаб чиқариш соҳасида, албатта, инқироа ҳолатлари вужудга келиди. Хозирги кунда ривожланган бозор хўжаликлирида давлатнинг у ёки бу даражада иктисодиётга аралашуви мажкуд. Лекин барча ривожланган мамлакатларда ҳам давлатнинг иктисодиётга аралашуви бир хил эмас. Масалан, Швеция, Финляндия каби мамлакатларда давлатнинг иктисодиётга иралашуви кенг миқёсда бўлиб, бу асосан ижтимоий соҳага тегизти яниг ижтимоий демократизм сиёсатидир. Англия, Италияда ўса давлат иктисодиётта ҳам аралашади.

Бозор иктисодиётининг асоси товар ишлаб чиқарувчиларнинг қай дарожада аркнилтиги билан белгиланиди. Агар товар ишлаб чиқарувчилар мутлақо эркин бўлишса, бозор муносабатлари ривожланган бўлади ва шу билан бирга шифрозга олиб келиши мумкин. Масалан, АҚШда киплок хўжалигининг ривожланишини давлат уч хил усулда: қонути йўли билан, маъмурӣ йўл билан, иктисодий йўл билан аралашади. Шуни таъкидлам керакки, агар иктисодиётни самараали иктисодиётта айлантиրмоқчи бўлсан, бозор шароитида ҳам уни тартибга солини албатта язим бўлади.

Илкор мамлакатлар тажрибасида кўлданган ва бугунги кунда ҳам қўлланилгаётган бозор иктисодиётини тартибга солининг турии хил йўллари мажкуд. Шунин ҳам айтиш керакки, ўз мамлакатларда кўлланиладиган усуслар бизнинг шароитга ўғри жемистиги мумкин. Мажкур мамлакатларда иктисодиётин тартибга солини ишлари шеглиз иктисодчиси Ж.Кейне томонидан яратилган махсус тикларга қарши сиёсатдан бошлини эди. Бу сиёсатнинг негизи миллий пул даромидларини яратиш учун мўлжалланган моделдир. Бу моделнинг камчилиги шундаки, у реал иктисодиёт конунларига риоя қилмайди. Цензат даромадини ва характеристини тўғрилаш, шунингдек солик ставасини ўзгартириш бу сиёсатнинг тоҳиятини ташкил этади. Золик ставасини ўзгартириб ахтиёрларни кенгайтириш ва замайтиришга эришини мумкин.

АҚШнинг итогди оспими М. Фридманнинг назарияси бўйича давлат томонидан иқтисодий тартибга солини учун пул масасининг ўсиш суръатларини доимо бир маоремда сакланаш дозим. Щунингдек, ҳозирги кунди бозор иқтисодиётини ривожланган мажмакатлар соликлар, кредит, валюта сиёсати, баҳоларни изоворат қилиш, инвестицион конуичилик, режалаштириш, дастурлаштириш ва бошқа маъмурӣ таъсирлар орқали тартибга содъоқдалар.

Соликлар орқали тартибга солини шунга асосланган: бирорта маҳсулот кўпроқ ишлаб чиқарилиши дозим бўлса, шу маҳсулот ишлаб чиқарувчиларга камроқ солик солинади, агар шу маҳсулотни камроқ ишлаб чиқарини дозим бўлса, кўпроқ солик солинади.

Кредит орқали эса ишлаб чиқарувчиларга кредит бериш миқдорини камайтириш ёки кўпайтириш, фоналарини ўзгарттириш натижасида тисъсир кўргатилади.

Бозор иқтисодиётини тартибга солинида баҳодар лайиқса, катта ўрин тутади. Даъват томонидан олиб борилётган нарх сиёсатига караб мақбул равинида иқтисодиётни бошқариш мумкин.

Будан ташкари ҳозирги кундゥ илғор мажмакатларди иқтисодиётни бошқаришда дастурлаштириш усулидан кейнг фойдаланилмоқда. Бу ерда шуни айтиб ўтиш керакни, иқтисодиётни бошқаришда мулк шаклларининг хилма-хиллиги ниҳоятда катта роль уйнайди. Масалан, АҚШда яратилгаётган миътий маҳсулотнинг 40 % и, камигал қуришининг 25 % и давлат секторига тўғри келади ва бозорини ўзгаришига караб бу иисбат ўзгартириб турилади. Щунинг учун ҳам бозор иқтисодиётига ўтиш широктида бизнинг олдимиизда турган муҳим вазифалардан бирни мулкнинг ҷанчи қисмни хусусийлаштиришни оқилони дражажиди аниқлашдай иборат.

Ҳозирги кунда барча ривожланган мажмакатларда бозорни тартибга солувчи воситга сифатидо режалаштириш ва дастурлаштиришдан кейнг фойдаланилмоқда. Биз ҳам бозор иқтисодиётини тартибга солинида режалаштиришдан мүқобиц равинида фойдаланишимиз дозим. Чунки бизда шу вақтчача ҳам режалаштириш мажкуд эди. Энди иқтисодиётни тартибга солинида режалаштиришнинг можиятини бутулавӣ ўзгартириш кузде тутильмоқда, яъни ширектив (кескин, қатъи) режалар ўринин инцидатив (тавсиявӣ) режалар эгаллаши мумкин. Бунинг миъноси шуки, эндиликда марказларнинг қатъи режалаштириш ўринига тавсивий режалар ишлаб чиқылади. Бу режалар ишлаб чиқарини, истеъмолни ривожлантиришнинг энг мақбул ИҶ. Сарини ўзида мужассамлантиради. Биринчи нафотда, шундай режалар бир йил мутодиг-

га тузилиши күнде тутылмоқда. Корхоналар хоҳласа шу реже асосдан ишпини дағын өткізділір, агар хоҳламаса, үздері билганиң иш жеткізуади. Бу, албетте, хусусий сектордаги корхоналар үчүн шундай бўлади. Дақыят корхоналари эса (дашын тоғонидан) мираждан тузишган режалар бўйича иш жеткізуади. Кейин чилик эса 10-15 йилга мўлжалтандын тикшінний режалар ишлаб чиқкин кўнда тутылмоқда.

Шундай қылтиб, биз худоса қалинишмиз мумкинки, бозор иктиносидіётін үтеп эканмиз, бозорни тартибига солши ўзларининг энг мақбулларини ташлаб олиб, ишлаб чиқаришни, бозорни тартибга солишида улардан фойдаланышмас лозим.

12.2. Бозор муносабатларининг республика иктиносидий мустақаллигига таъсири

Бошқариладиган бозор иктиносидіёті юкори самарали мекнат унумдордиги ютукларига таянади. Ривожланган мамлакатлар тақрибаси шуни кўрсатадики, бозор механизмында юкори самарали иктиносидиёт хам йўқдир.

Бозорга ўтиши даврида куйидагизарга иштеги зътибор бериш керак; молния холатини ихшилаш, сўмининг қадрсизланишини камайтириш, истемол бозорнин балансшитирини.

Бозор иктиносидіётін үтишнинг бошланғич даврида салбий оқибатлардан қочиб бўлмайди. Ишлаб чиқаришнинг бирмунча пасайини асосан «А» гурӯх миссулолари ва саноат курнишида кўзга кўринади. Ишсаллар сони бир оз органди. Ахолининг моддий ахволи баҳолар ошиши натижасида ёмонланади.

Факт Узбекистоннинг ўзиди бозор муносабатларига ўтиш билан ишсаллар сони, хисоб-китобларги қараганда, 2-2,5 баробар кўтийинши мумкин. Бу салбий оқибатларининг олдиши олиш учун эса ижтимоий муҳофаза механизми зарур. Ижтимоий муҳофаза доирасига асосан ишсаллар, механизми процесъ кипилар, кўп болали оиласлар киради. Даъват бу тоифа кипиларни ижтимоий муҳофаза қилишини иккى йўл орқали язалив опиринши мумкин:

Ким таъминланган кипиларнинг механизми бисмин узар ўз молиний ахволларини бирмунча ихтильашлари учун широттараттиши;

Нечор кипилар на оиласларни марказлизган холда маблуг билан таъминлаш.

Ағир барнигич бўл рагбеттантарини асосланса, ижтимоий иктиносиди компенсация қилинганда асосланган. Бу ўринда яосини масада ишсалларни йўқотиш муммоидир. Узбекистон ахоли-

дип иш бөлгөн татминлашынг октотиа жүлдөрдүн тоғиин үчүн ишало фанл таркебий сиёсит үткөзүш позым. Бундан үчүн барын түкөннүлдөрдүн ишги сөзүн из инги иш жойлардии ташкил этишиңин чөт давлатлардың сирекшелерини жаңб көпшіл көрек.

12.3. Бозор иқтисодиёттеги үтиш дастури на унинде асасий йүнәлилдиги

Бозорға муносабат ҳар хил. Балжандар уни ҳар қандай түшкүлдөрдөн куриладын омыл, замонадай, гуллаб-ищөнчүйк көмийт күрим үчүн бирдан-бир түкөннүйт, дөб балмокдашар. Жапкалар үтиш боскичидиги түрмүш широиттининг ёмонлантушынан хандесираб, бозорға шубхы биссан карамокдашар. Учинчи жыгадагилар бу тоғии мутлако қабул отырыптылар.

Мана шундай бир пайтда жукумат фанкулодда мурлукабын қылышынан позылтыптын пайқаб турибди. Бұнындан зең күй-сияғиларин тикелээ әтмекда:

Биршіндан, бозорға үтишини ҳам, шуннанык, мимликтеде иқтисодий нағияттың барқарорлаштырышини ҳам татминлаштын чөрө-тісбірларин айни бир вақтда ималғы ошырыш зарур. Авало, бюджеттеги камомадини камайтириш, нул муюндастырылған сөргөмдүштегириш, сүмнинг обру-жылбекиниң да харың қобиттеги мұстахкамашын, истемесін бозориниң мұл-күл төзмениндең ызифаларини влохиди иккятиб олшін талаңды.

Иккинчидан, волея да қодисаларға аник көрсін, мухоммаңында иқтисодий түрмүшни бир күн түхтатыб бүлмасындағын унұтмаслик позым. Поезд да самолёттердеги қытноңда, мегалл күйнінде, кимә корхоналарда, чорначислик соҳасында да үшвайхоналарнине ишиңде үзүліштір бүлмисенги зарур. Бұнынға сәдінни олшін үчүн бозор муносабатлариниң рилюзанттыш билди бирға, қандай қилиб бүлмасын, хужаңызға тоқылдырылған сақараб колиш хамда бу әлеуметтердеги үзіліштегі нұл күй-сияғын позым.

Үчиңчидан, сиёсит барқарорлыққа, қынушын да хүкүк тартибетиниң хурмат қилишіне, ижерлік негизомига қатык риояттыншының орнамен қерек. Конунғы имал қилмай қўйтнин миминект мұхтарлар равандыда ұзаро куралшувчан гурханарнинг олшүп майдони бүлінб қолиди, унда поражүр үнсүршірнинг таъсири үзүліші, бузакчылар жарәслері бойшаруи тишимиги тоборы құпроқ түсінілтік қылди.

Иқтисодий ислохотларыннан мөхиттеги түкүррек илорек жети, узарнинг жөнний заруранынан аник да равашан анеліб етим алем. Республикадеги ҳар бир раҳбар, ходим, шетор фикретовты

кішін иелохөтләр төңсі бізде жишиң көрді. Үзбекистон Республикасы иқтисодий дастурларының яесій үйнеліштері күйінде анықталған иборат:

- бозор мұносаабатларында үтиш иқтисодий дастурларын ассоций мәдениетін таңғылған отаң. Бу тәмойилта мұвоғынк бозор иқтисодияның босқынчы-босқын үтиш көрді. Аквапарк, үзінші оқынушылардың мінъеттік-бүйрүкбөлік бөшкәрун тәмойилдирилді. Үтеді мінъеттік-бүйрүкбөлік бөшкәрун тәмойилдирилді. Үтеді мінъеттік-бүйрүкбөлік бөшкәрун тәмойилдирилді.

- бозор мұносаабатларында үтиш иқтисодий дастурларын ассоций салохидтін нимбей қылышы, бекітімдердін бартараптышты, йүзделіб жеткін этик туғусынан қайта тиқлашып имекен беради. Фақат бозоргина мағзулот шылаб чиқаруучының хукмінің бартараптыбы, республикандың толық көткілдіктеріндең салардан фойдаланып тағыннан анықтайды.

Бу борада бутунғы күнде республикамыз иқтисодияның отаңда турған әнг мухым мәсілелерін күйінде анықтайды.

- дының тасарруғының чыңарынан да хусусийліктерінің үйлесінен білінген түрдегінен көптегендегі, яғын шылаб чиқарып физикалық ғылыми-техникалық жағдайлардың күрсатылған хусусий, инновациялық, жаңоғынан болып көрінілдіктерінің күлтебе-куваттарынан арызашынан, күн тармоғындағы иқтисодияның шактаптандырылғаны;

- инрх-наводарлардың босқынчы-босқын арқылаштырылған, монополинге қаршы күткің сиесат үтказылған, дының корхоналарының физикалық тәжіореттіліктерінің қысметтің ракебінде мұхиттің вұжудың көлтирилік;

- бевоситті хұжылдық плекталарини жәр томонламынан анықтандырылған, тауарлар, сармоя, иш күндең бөшкәрларни шактаптандырылған брасидегі өзге-тәдбірлерден аманаты оширилді, бозор инфраструктурасынан вұжудың көлтирилік, бозор шароиттада иштеп саладын кадрлар тиेरләніп.

Иқтисодий дастурларының стратегик вазифасы — иқтисодияның таркийттық күткіншілдір, янын иқтисодияның биреклеме — хомашёғы үйнелілігінің күткіншілдір. Стратегик жиһаддан үсінші орншылар үчүн шылаб чиңарын таркийттық ұғартирылған зарур. Ҳақиқаттан хам бир неча үйнелілік мәдениеттің республика иқтисодияның мінбаудан бөшкәрілдігін итоғындағы хұжылдық мінжумуштің таркийттық қысметтің. Марказ қабуд әңгімелінде үйнелілік көрінір. Үзбекистоннанғы мінбаударлардың ішінде де. Құлесе, өзін шынгерілген дынидагидек, республика хомашёғынан стратегик бекар әди. Үтейр мінхузулот солғынған күндей бозорғынан шынған болғандық. Республика үл-

кап табаний бойтиқтаридан фойдаланылган холда дірімадыр үшінгі худудишиң оның көзін көтерді.

Шұннинг үчүн ресейліккің іштесеңдігін таркибін жихатдан Ұзақтырыш буйнайа ишшіб чықылаёттың төрді-тәдбиrlар, оғало, күйіндең қазағасынан қал қылышта қарастырын зорым.

- Ешлек хұжалик хозяйсости ва минерал ресурстарын чу-курроқ қайта ишлеши, үзарған тайёр махсузот дарыннастың етказаш, ешлек хұжалик ресурсларини қайта ишлеши алохы-да қамынг беріш керек. Ниги қайта ишлеи құвваттарини пра-тиш, кеңіг мінёсінде мемб-сабақыт махсузотларини қайта ишлеши, трикотаж, түкінжачылық, тиқувчилук саноғтиши, сернек-нат тармоқтарын риенжелитириш, тайёр буомдарининг хели-рини құтайтириш, үзарған ташиб көттіріншиң қамайтириш қа-жисиортни ошырғыш;

- шахта тозалаш ва қайта ишлеши саноғтидан иборат бұл-ған халық хұжалиги монжүл таркибийнеги испік боли Ың. Шұ-ннинг үчүн посейн ғалыфа илм-ғаның асослаған, техник жихат-дан мұраккаб тайёр махсузот үзүншіні құтайтириші үшінгі ракұбат көбілдіктіні тәжірибелеш, актін сипсохынан негизде көкспек техникага зерттеуден корхоналарини вұксуда көттіріш;

- шілор технологияларға, замонавий шылоб ұйқарылыш тар-кибига үтишши тәзімненши. Минерал ресурсларын комплекс комплекс қайта ишлеши үзаро бөзек тармоқтар тәзімнен шактандырыш.

Кискача хулосаллар

Бевосита хўжалик влоқаларини жар томонидан ривожлантириш, товарлар, сирмен, ишчи кучи ва бошқа бозорларни шакллантитириш борасидаги чора-тадбирларни амалга ошириш бозор инфратузилмасини нужудга келтиришга қартилган.

Равожланган мимликтар тажрибаси шунин кўрсатидик, бозор механизмииз юкори симарали иқтисодиёт ҳам йўқ.

Иқтисодий дастурнинг стратегик назифаси — иқтисодиётимизнинг тарқибини кайта куршидир, яъня иқтисодиётининг бир ёқлами — хомашёга йўналтирилганинг қатъини бартонаф этиш ички спесатиниг энг муҳим устувор йўналтиридир.

Назорат на мухокама учун саволлар

1. Республикадаги бозор инфратузилмасининг асосий йўналтилари нималардан иборат?
2. Бозор иқтисодиётини тартибга солишда қандай йўллардан фойдаланилади?
3. Бошқарилдиган бозор иқтисодиётининг самарадорлигини қандай аниқлаш мумкин?
4. Бозор иқтисодиётига ўтишда қандай дастурлардан фойдаланилади?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Узбекистон XXI нер бўсағасиди: хавф-сизликка таҳдид, барқирорлик шартлари ва таракқиёт нафолатлари. - Т.: Узбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, зеркин ва фирновон хаёт — пиронард максадимиз. - Т.: Узбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Жамиятимиз мағқураси ҳалқни — хилк, мидлатни- миллат қилишги хизмат этсин. - Т.: Узбекистон, 1999.
4. Ишмуҳамедов А.Э., Каданова Н.З., Раҳимиюнн Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор мутосабатлари широитида миллий иқтисодиётиниг ривожланиши — Т.: Уқитувчи, 1996.
5. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. — М.: Спецнаучлитература, 1997.

ИҚТІСОДИЕТНИҢ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБА СОЛІНІШІ

13.1. Давлатнің іқтисодий вазифалари на үшінг бозор іқтисодиеті ривожланишинға арайшувы зарурлігі

Давлатнің іқтисодий вазифалари күп на турлы хиддир. Шунинг учун таҳтилтімизге ассоc сипатида давлатнің күйіда иқтисодий фәолиятларині қараб чықамыз.

Берінчидан, давлатнің алғым іқтисодий вазифалари болған тиізими ривожланишині енгілшілдіріш ва құллаб-қуваттап ынқасдига зга. Бундай вазифалар сирасында күйідегі иккі реалиттің киригнішіміз мүмкін:

- бозор тиізими самарағы фәолият күрсатушыны таъминдейдиган хукуқий база ва ижтимої мұхитин таъминдан;
- рақобатни қимоян килиш.

Иккінчи гурұх вазифалариниң болжарында давлат бозор тиізими фәолияттің күчтілтігінде ва турлайды. Бу ерде давлатнің күйіндегі учта вазифасы асосий ажамиятта зга.

- жаромад ва бойликларни қайта тақсимлаш;
- мілдік махсуслот таркибіні ұзартырыш мәндердің ресурслар тақсимотиши тартибға солиш;
- иқтисодиеттің барқарорлаштырыш, және иқтисодий конъюнктуралыңыннан әзілтувчилігі натижасыда пайдо бўладиган иш-иззик ва инфляция дара жағалариниң изорат килини хамда иқтисодий үсішни рагбатлаштыриши;
- давлат бозор иқтисодиеттің самарағы фәолият күрсатушының ассоc бўладиган алғым хизметлірни ва хукуқий базаны жъміндаш вазифаларини үз анымсызға олади. Хукуқий базаны жъмінлаш ассоc хусусий қорхоналарғы ҳак-хукуклар беринш, хусусий жудікчылардың оқынушыларынан шартномалар болжарындағы изорат килиш, шуннандаек, бошқаларда намоен бўлади.

Бозор иқтисодиеттің рақобат асосын тартибға солуучи механизм бўлиб жисебілшілди. Бу ишлаб чыгаруучилар ша ресурсларни еткілаб беруучиларни үзінгә бўйсундирадиган ягона үйдир. Бозор тиізимиги бўнисунадиган ишлаб чыгаруучилар - рақобат натижасында фойда олышни реекалиштираш. Кимки бу онунни бузса, зарир кўради ва оқибатди батимом тутатилиши тумкиш. Рақобат шароиттада иштесмалар - бу жұжайлар. Бозор -

Монополиянинг ўсими бу вазиятни тезда үзгартыради. Монополия рақобат билан алмашып жетсе, сотувчилар бозорга таъсир қилиши мүмкін еки ўз манфатлиридан келиб чиқкан ҳосда нархларин ошириш орқали мимлакатта зарор олиб келади.

Бозор тизими ривожланиши билан мамлекат ахолиси олдиған даромадлар ва қиладиган харажаттар ўргасыда номутаносибліклар пайдо болади. Бу каби мұаммодарни ҳал қилинда давлат асосий ахамиятта эта. Інни, давлат жамиятдеги даромадлар номутаносиблігини камайтириш вазифасини бажиради. Бу вазифалар бир нечте смесий тадбирлар ва дастурларда үз етимини тоғын. Биринчидан, трансферт тұлошлари орқали ердамга мухтож, бекімдеме, ногирен ва ишсиздерни нафакалар билин таъминлайды. Иккинчидан, давлат бозорға аралашуви орқали даромадлар тақсимланышын үзгартыради. Фермерларға изофольватланадиган бағо ва минимал иш жеке түгрисидеги қонунчылық давлатнинг ахоли айрым гурұхлары даромадларини тәнгаштириш мақсатыда бағони тартиғы солиб туришга мисол бўлға салади. Бундан ташқари ахолидан олинадиган даромад соликарининг %лар бўйича табандаланиши ҳам ахолининг камтаъминланган қисмини кўллаб-кувватлап мақсадида олиб борилаётган дастурлардан биридир.

Иккисодчиларга бозор фасолити бузилишининг иккиси ҳолати мальум. Биринчидан, керак бўлмаган товар ва хизматларни ишлаб чиқаришда қандай ресурслар бўлиншидеп қатынисар, иккисодчий жиҳатдан фойдалыларини аниқ ажратиб кўрсата олмайди. Биринчи ҳолатда ресурсларни түсванини ёки кўшимча симарага, иккинчидан эса, давлат ёки иккимой манфаатга борлик.

Олдикини миаузларда кўрдикки, рақобатни бозор тизимининг кулайликлардан бири ресурсларни симарали тақсимлашсан иборат. Бонжача айтганда, ҳар бир турдаги товар ва хизматни ишлаб чиқаришда ресурслар түгри ёки мақбул тақсимлашади.

Рақобатни бозордаги ресурсларниң симарали тақсимлашуда яширинча равишда камчиликлар ҳам мэвжуд. Чунончи, ҳар хил турдаги товар ва хизматларни ишлаб чиқариш ёки иштэмол қилинда кўшимча симары ёки товланиш бўлмайди, деб ҳисобланади. Товланиш товар ва хизматларни ишлаб чиқарни ёки иштэмол қилини билан борлик бўлган имкониятни ҳаризматлар учинчи томонга, шыны бейнесита сотувчи ёки сотиб олувлар бўлмаган томонга ўтади. Товланиш, шунингдек, кўшимчи симара деб ҳам юритилади. Чунки, у бозор олди - сотисида қатнашётган индивид ёки гурӯхлар хисобига түгри келадиган инсоннинг ва харажатларини билдиради.

Тониршарни ишлаб чыкариш ёки истеммол килинча учи-
ти бир томондан күтүлмегин харажаттар пайдо бўзини товла-
шини харажатлариши инглигиди. Бу харажатларнинг кўпини
қисми аграр-муҳитнинг шфосланшини билан беклик. Даълат
харажатлар товзанини натижасида ресурслар номутинишиб та-
симилинишининг олдини олиш учун қонулар юбул килиди, ва
узига хос соликлар жорий этади.

Ўзбекистоннинг бозор иктиносидёти ривожланишига арала-
шувидан асосий маъсади, иктиносидётга янги демократик усуслар
билин раҳбарлик қўлини, барча хорижий мамлакатлар билан са-
мариали иктиносидий интеграцияни ўтиш, ИТТ' ютуқшаридаи сама-
рали қўлжон икесидай ресурслардан узумли фойдаланишини йўлга
кўйиш ва ахолининг турмуш дарражасини юксалтиришидир.

13.2. Даълат томонидан юритицадиги макроиктиносидий сиёсатиниң кўринишлари

Бозор иктиносидёти широтида даълат мимлакат иктино-
сиётига бевосита арадашади. Даълатнинг мимлакат иктиносидё-
тига арадашуви макроиктиносидий сиёсат орқали яхадга оши-
рилади. Бу сиёсати асосин куйидагилари киритамиз:

- бюджет;
- пул-кредит;
- дотация: субвенция; субсидия;
- халқ хўжалиги баланси;
- солик механизми;
- чегараланган баҳонар ва бошқалар.

Даълат бюджет харажатларини (даълат харажатларни ва
трансерт тўловлари) кўпайтириш ёки қисқартириш орқали
мимлакат иктиносидётига арадашади. Даълат томонидан тар-
тиба солининг бевосита усуслари ёки бюджет сиёсати тобир
ва хизматларнинг давлат хариши. ЯММ ни тақсимлаш ва қайти
тақсимлаш, ижтимоий дастурларни иштаб чиқини ва ималти
ошириши, давлат бюджетининг даромадлар ва харажатлар қис-
мидаги мутаносиблигини тигъминлаши, ишлаб чиқаручиларга мө-
лийиёт ёрдам ишқлини кўрсатиш, нархлар устидан назорат
ўринтиш, экспорт ва импорт килинадиган тонирларга кюоти-
лар ўринтиш ва шунингдек, мимлакат ахолинин химоя килини
маъсадидан отиб борилётгани чори-тадбирлар мажмусидан иж-
рат. Авариамбор у мимлакатда пул массасини тартибга солини
кўратишган ва учинч асосий валифаси нархлар ва реал майдан
ишлаб чиқарин хўжмининг ўсишига мое келидиган пул эм-
иссияси ҳисобланни. Пул-кредит сиёсати деганди тўлиқ бап-

длик шароитида жами маҳсулотларни ишлаб чиқаришига инфляцияни таъсирини камайтириш ёки бартираф этиши мақсадида муюмаладиги нутук міндерини үзгартирини тушунылади. Үнинг ердамыда ҳар кандай давлат мамлакатда иктиносий барқарорлыкни таъминлаш низифасини ҳётти татбик этади.

Хозирда ҳамма мамлакаттарда нутук міндерини тартибта солиша оғын бозорда операцияларни, жыны давлат қимматли қоғозларини таклиф қилини усулидан көнг фойдаланылмоқда. Үшбу операцияларни Марказий банк асосап нұфузи катты банкпәр гурхы бұлап биргаликта амалта оширади. Бозорда Марказий банк хазина қимматли қоғозларини сотиш ёки харид қилиш йүли билан нутук таклифига таъсир этади, жыны нутук бозорида талаб ва таклиф мувозанатини таъминлайды.

Нутук бозорида муюмалада нутук міндері ортиқалигыни мавжуд деб фарас көттөміз. Табиийки, Марказий банк ортиқча нутук массасини камайтириш ёки йүк қилишга ҳаракат қылады. Бұннинг үчүн, оғын бозорда үзининг қимматли қоғозларини ахоли на банктарға таклиф этади, улар эса уни харид қыза бошлайдылар. Дақлат қимматли қоғозларининг (сотиш ёки харид қилиш йүли билан) таклифи ошиб борғын сари, үннен баһосы пасынады, үз наебатида унга бүлған харид (жыны қимматли қоғозларини сотиб олғанларға % шаклида ҳақ тұланауды) ошады, бу эса унга бүлған талабни оширады.

Банктар ва ахоли қимматли қоғозларни күшрек харид қыза бошлайдылар, шировард натижада банктаршың захиралары қискарады, үз наебатида, бу ҳол нутук таклифи банк мұльтурлансатыраға тенг нисбеттә қисқаришиғы олиб келады. Бұйын захира-си на нутук таклифининг ортишына олиб келады.

Ўзбекистонда нутук-кредит сиёсатининг күйидаги йұнайтилары мавжуд:

- давлат томонидан нутук массасини олдиндан билүү, уни дөйнүү изорит қилиш;
- Марказий банк томонидан тијорат банкларининг операцияларини нутук бұлап таъминлаш нутук муюмаласы соҳасынан изорат қылишга имкон беради;
- кредит ва бюджет тизимлари үргасында үзаро муносабаттар воитасини тақомидаштириш, кредит берүү, бюджет камомады шароитици уни нутук чиқарыши хисобига эмас, балки даилиттіннен қимматли қоғозларини сотиш хисобига қоялыш зарур.

Бу сиёсаттін асосий воитасы, Марказий банк томонидан амалта оширизадиган хисоб ставкасини тартибға солып, тијорат банкларининг мажбурый равицда Марказий банкда сактайдырылған захира мезерини үзгартып, қимматли қоғозлар

Жүйчи очик бозордаги операцияларни нұттау күйини за бошқа салғындардан иборат.

Давлат томонихан хұжаликшарғы күрсегіледигін мөншіліктердің дотация, субвенция ва субсидия пәндерінде олар борлады.

Дотация - бюджет ва бюджетдан ташқари фондыларни қайтарыб олмаслик шарти белгін хұжаликшарларнің заразларының көптеш, шуннанға дейін, мажаллік бюджетлар мұтаносыблығын тъзүп алаш учун ижратилған түл мабелеларидір.

Субвенция - қатын мәжсаудар учун беріледигі дотация тури бұлып, фойдаланыш шарти бузылғанда уннан қайтарыб олші мүмкін.

Субсидиялар - түл ёки натура күринишидегі ёрдым тури бұлып, бюджет ва бюджетдан ташқари фондылардан күрсатылаш. Субсидиялар бевоситта ва бидносита бұлшы мүмкін. Түгрік субсидиялар - капитал күйітімдер, илмій тәжірибелер, кадрларни көйтә таңерлеуші ажратылған маблағтар, зергі субсидиялар солисқ имтиёздіктер, имтиёзли шарттарды кредиттер береш, насыттырылған болжағына болжағы да хокизолардир.

Бұндай ташқари даңыт ахсанин даңыт триасферлердің күринишиде ҳимоя қылады.

Баланс - иккіншінде иборат бұлған иқтисодий ҳисобкітібдір. Биригін бұлшыма, ресурсларни ташқистағы менбағдары, иженичесінде үлардан фойдаланыш жүллары күрсатылады. Иккіншінде бир - бирига тенгліги ресурслар ва үлар иштесімдік муганосыблығынан билдирады. Баланслер - мөддий бағандар, мекнат бағандары, молшавий бағандыра, шуннанға дейін ҳисобот ва резка бағандарынан бұлшынады.

Балансар ёрдамнан халқ хұжалиғи тармоқтары, түрлі хұжалик жоритгүчі субектларнің иқтисодий ғаолынанда қамда мөддий ва молшавий бұлшылар қаралаты үртасидеги болык-шын таъминшынады. Бағандарнанғандағы икесінен бири Халқ хұжалиғи бағандың ҳисобланады. Бу бағандың жадваллар тилемін бұлып, унда мөддий иқтисодии рилюкстендерін күрсіткіштері, иштесімдік маңсұноттағы мөддий даромадтарнан қажжымынан үсіннан суръатлары, жамғарынан қаралатын мөддий фондылар, иштесімдік востандарнан да мөддий буюмларнан иштесімдік чыгарынан, қаржынан түл мөддий бағандар тилемінде қаралады.

Бағдар иштесімдік шароиттің күн қырралы солиқтар тилемидан фойдаланылады. Ахоли даңыт бюджеттеге жағдай олтап даромадтарнан қаралады да олар солиқи, корхоналар дея олтап фондыларнан қаралады да олар солиқ түлліді. Шу кибінде жүзде

куй миңжуд сөзик турлардан скролин ва жеткіл ассоциациянан орқали даңлат соңғы тизимиң сиёсатини, соңғы ставказары миңдорларини ва иштігілерін турларини түнделді. Ва шу билан бутун макроистисодий нацияның таъсир күрсатады. Яның, социалдеринің ұзартырылған орқали инвестициялар да жамғармалар рибатлантириләди.

Даңлат бозор тизимининг фиолитті күрсатында бағо механизмынан, хусусан, чегаралынган бағолардан көнг фойдаланылады. Құмладан, чегаралынган бағолар нюансинде химия қылыш максадыда айрым турдиги озін - оқшат міхсулоттарига белгіленген. Чегараланған бағо униғ жақын кийматлардан бир неча баробарга кам бүлшіп мүмкін. Даңлат чегаралынган бағони бозор бағосидан юқори ва кам белгилапши мүмкін.

Қайд әтилған нархлар даңлат томонидан тартибиғе солишининг бевосити усуллари тизимінде алохіда үрин тутады. Бозор тизимінде нархлар талаб ва тақыфни тартибка солуучи ассоциацияның қысметтесада, бирок дүйештігің оңра мемлекетларда даңлат нархларини шақлантирип жараеніга бевосити ва биліксіті таъсир күрсатады.

13.3. Даңлатнинг иқтисодиёттә арадашуви

Шундай хизмат турлары хам миңжудын, уларға қандай шир миңдорды нырх белгіліш мүмкін. Масадан, күча ви иномагис-гралдар, милиция әнгінеге қарши кураш, кутубхонала ва музей, профилактика, тиббий (медицина) хизматлари да бошқалар.

Демек, бозор тизимидаги бағо пәжімойін мәнфевелеринің күзаңбаш шылаб чиқарылған товар да хизметтерге бүлкен ресурсларни ажыратмас әкан. У холда уларнинг шылаб чиқарылған механизмы қандай олиб борилады?

Уибұ товар да хизметтернің шылаб чиқарылған зарур үзінділік ресурслар тиқсимоти ассоциацияның орқали гурух әки жаңоқ қарорларда кабул қылышын. Жаңада аникрок антикапиталист бүлесін, у демократик даңлаттарда сиёсий усул, яның овоzerini орқали анықлады. Нәжімойін мәнфевелар истемелі қызмети даңлат сиёсати билдирады. Сиёсий мишбартарда кабул қылышын бу гурух қарорлары үй хұжаданылары да жарханаларының беште функцияларынан да даңлат жиынбағдарига күшими бүлеб хизмат килаады.

Нәжімойін мәнфевелеринің шылаб чиқарылған учун шахсан тиңнендеуіл истемелілік қандай ресурслардың тиңтілігі? Тұлғы бандык шаронитиди фиолитті күрсатғастын иқтисодиётта даңлат оқиғада нәжімойін мәнфевелдердегі товар да хиз-

матарлык иштәб чынарын үчүн инициативалык иштәмәлдеги ти-
парларнинг көзлөб чыкаришдан ресурслардың изжратыш мүнәммо-
си туралы. Хүсүсий тармокдан товарлардың изжратыб олиш үчүн
ударныш хүсүсий тәлиби кискартирилады. Булға асосан үй ху-
жаликтари ва корхоналардың солиқларын олиш орјанды ариши-
лады. Үй хужаликтари ва корхоналар кам да романда олиш шарт-
жасында инвестицион жана иштәмәл харажаттарини камайтири-
лады. Кискача алғанда, солиқтар хүсүсий иштәмәлдеги товар
та хизметтерге бүлгөн талаб кискартирады, бу үзү павбатында,
ресурсдарга хүсүсий тәлеби кискаршиғы олбо келады.

Даалат бу солиқларни тақсимлашып ижтимоий маңғастан-
дагы товар та хизметтердин иштәб чыкарушыны зытиборга олады
ва шу союзға мөлдүм бир кисмений түшнүктөрдө.

Қисқача худосашар

Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиёти ривожланишига аралашуидан асосий мақсади, иқтисодиётга ниги демократик усуллар билан раҳбарлик қилини, барча хорижий мамлакатлар билан самаралли иқтисодий интеграция ўтиш, ИТТ ютуқларини самвралди кўлдаш асосида ресурслардан унумни фойдаланишини йўлга кўйиш ва аҳолининг турмуш даражасини юксаттиришидир.

Давлатнинг мамлакат иқтисодиётига аралашуви макроиқтисодий сиёсат орқали амалга оширилади.

Давлат бозор иқтисодиётининг самарали фисолият кўрениши учун асос бўладиган айrim хизматларни ва ҳукукий базани таъминланаш вазифаларини ўз зинмасига олади.

Низорат ва муҳоками утун саволлар

1. Давлатни иқтисодиётга аралашинидан мақсад нима?
2. Давлат томонидан амалга ошириладиган макроиқтисодий сиёсат кандай куринишда бўлади?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фарновон хўёт — пировард мақсадимиз. - Т.: Узбекистон, 2000.
2. Каримов И.А. Йўнинатимиз мафқураси ҳалқни — жадид, миллатни- миллӣт қилишга хизмат этсин. - Т.: Узбекистон, 1999.
3. Ишмухамедов А.Э., Каликова Л.З., Рахимова Т.Ю., Рахимова М.Р. Бозор муносабатлари шароитида миллӣ иқтисодиётининг ривожланиши — Т.: Уқитуни, 1996.
4. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. — М.: Специальная литература, 1997.

ДАВЛАТ СИЕСАТИДА ИЖТИМОЙ МАЖМУИ

14.1. Аҳолининг ижтимоий муҳофазасини таъминлантиш

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов «Ўзбекистон XXI асрга иштиљомди» асаридаги турганичи устувор ўналиш сифатидаги халиқ турмуш даражасининг изчил ва баркорр Ҳисоби аҳолини инади кучли ижтимоий муҳофиза қилиши акида түхтилиб, «Аҳолининг ижтимоий муҳофазасини таъминлантиш ислоҳотларнинг барча босқичида асосий йўналиш бўлиб измат қиласди. Бу ислоҳотларни замонга ишлаб олинган беш амойиддан бирори. Биз бундан кейин хам шу тамоилини таънгани ҳодди иш олиб боришимиш керак», деб баади.

Демократик ва бозор ислоҳотлари хамда янгилашни йўнда қилаётган барча ишларимиз ҳалқимиз мағфулларини ўзлаб, уларнинг фармонларини оширишта қаряғилини лозимигини Президентимиз қайта-қайта таъкидлайдилар:

Мамлакатимизди вујудига келайётган макроиктисодий вакиятта хамда иктиходниётнинг амалда юксалашига асосланниб, из энгизвало, ҳосир яқин беш йил ичидаги иш ҳақининиң энг ким инкорини 3,5 баробар оширишини ўз олдимизга вазифа қилиб ўйнишга ҳажимиз. Иш ҳақи энг кам инкорининг бундай оширишни шигардий юксалашини бошқа омиллари билан кўшиб, шу даврида аҳоли жон бенинга тўғри келадиган ўртача йаридни 1,8-2,0 баробар ошириши имкон беради.

Иккинчидан, аҳоли даромадларини ошириши билан бир жорда уларнинг харид кувватини хам ошириши зарур. Бунинг чун пулнинг қадрсизланишинига қарши қаратилган қатъни чора-арни кўриш ва яқин беш йил ичидаги пулнинг қадрсизланинг пражасини 6-8 % камайтишини эришини зарур. Асосан мамлакатимизда ишлаб чиқарилаш юксалтириши ҳисобига ишни исъмол бозорини кундузлик зарур товарлар билан мунгизам ва шончли тарзида тўлдиришини чора-тадбирлирини амалга ошириши нюкор. Шу мақсадда санот ишлаб чиқарини умумий ҳажымизда исъмол товарларининг улушкини яқин беш йил ичидага 50 %ни тикшаш зарур.

Учинчидан, аҳолини ижтимоий муҳофазалашининг амалда и механизмини таъкидий баҳозаш ва мустаҳкамлантиш, унинг аниқ оидадаги кипилларга қартилишини жумъитирини лажим.

Давлат томонидан аҳолини ижтимоий қўлтаб-кувватлантишими ва инкорини кўнайтириши билан бир тақтда ҳақикатди.

Ердамга мухтожж бўлганинишлар ва оиласларни ижтимоий ёрдам олиниларини таъминлаш лозим.

Тўшнагин ижобий тажрибанин хисобга олиб фуқароларнинг Узини-Узи бонгариши органилари орқали ахолини ижтимоий кўслаб-кунватини муҳофиза қилиши тажрибасини ишда кенин жорий этиши зарур. Шундагиниң биз ахолини ижтимоий муҳофиза қилишини аниқлик ва адамлар, бир мухими, шу мақсадлар учун ажратиштган китти маблағдан самаралти фойдаланишини таъминланган оламиз.

Ахолини ижтимоий муҳофиза қилини тизимида йўлилар, нафакахўрлар ва ногиронларни талаблари ва эҳтиёжларига влоҳида эътибор бериш лозим.

Соғлиқни саклаш ва ижтимоий таъминот органлари яқин беш йил ичидаги йўлилар, нафакахўрлар ва ногиронларни уй-жой, манзий шаронгларини ихшилиш, умрни дори-дармонлар ва маҳсус мудодажа билан таъминлаш, кўриялар ва ногиронлар уйларининг моддий техника базасини мустаҳкамлаш бўйича комплекс чора-тадбирларини ишлаб чиқишилари зарур.

Ногиронларин тўлакояти фаол ҳаётти қайтарishi учун уларниң жисмоний имкониятларини хисобга олиб, уқитиш, қайта ўқитиш-ва ишга жойлантиришини ташкил этиши лозим.

Шунингдек, ногирон болаларни тиббий, ижтимоий жиҳатдан реабилитация қилиш бўйича болалар ногиронларининг оддини олишни, уларга тиббий, ижтимоий жиҳатдан мадад бериш ва меҳнат қобилиятини тикланиши, квеб ўргатишни сунгра ишга жойлантиришининг кўзда тутадиган маҳсусе Даклат дастурини ишлаб чиқиши ва қабул қилиши зарур.

Бу ишларининг ҳаммасига ташкилотларни, давлатта қарашни ўлмаган жамғармаларни, тадбиркорлар ва ҳомийларининг мабтаини кенин жалб этиши лозим.

Туртинчидан (аслида бу вазифани биринчи қилиб кўйини сал мумкин, меҳнат бозорини шакллантириш), ишги иш жойлантиши барпо этиши ва ахолининг иш билан оқиёни бандшитини таъминланаш бўйича фаол сиёсат ўтказиш керак. Бу борада шенайиликнинг оддини олиш, меҳнатта яроқли ҳар бир фуқаро ёз меҳнатидан даромад топиб, эҳтиёжларини кондириши, туртуш даражасини, ойласи ва болалари фаравонлигини ошириши тутуриш зарур шарт-нироит жратиш мухим ахамиятти эга.

Вазирлар Махкамаси баручи даражадаги хокимликлар билан биргаликда 2000-2005 йилларда, аввалин, кинлок жойларда, ислохотлар давомидаги кинлок хўжалигидан бўшаб қолаётгани фтиҳча ишчи кучларини жалб этишини хисобга олган ходи толликий минбалор билан мустаҳкамлинги ишги иш жойларини барпо этиши Дастурини ишлаб чиқтиши лозим.

Шу білдін бир заңға жойдарда ишесін сифатыда рұхактың ортеган кишиларни худудларни ободонлантириш, нұлдырғолини ва үзілрни соғлаш, шылаб чықарышын ижтимоий инфраструктуралық объекттеринің қунынша деңр жақ тұлғанадиган сандықтың ишларыға кеңін жағб этиш лозім.

Бешинчидан, ижтимоий инфраструктуралық, шалдо, қишлоқ жойдарда ғана да риоежлігінің, ахолини табиий газ ва ичимдик сув білін таъминлаш қосасыдан қабул қылышты Дағылт дастыруйнан болжарын көрек. Иккін беш-еттің Ыншы мемлекеттің барна ахоли пунктлары сифатынан ичимдик сув білдін таъминланғанын зарур. 2005 Ыншы қыдым қишлоқ ахолисини ичимдик сүни білдін таъминлаш 85 %га, табиий газ білдін таъминлаш 82 %га етказилиши көрек. Бұннан үчүн 1999-2005 Ыншырда қишлоқ жойларда 30 минг кілометрга иккін газ тармоқтарини, 18 минг кілометр сув құнуры тармоқтарини ишін түштүриш даркор.

Халқ фарапондигини барқарор, оширишін, ахолини ижтимоий мухофизмалық устувор іұналиш қылеб белгілеш орқали иелохөттер факат иесен жаңғындарини күзтаб, үлкінг фарапондиги учун амалға оширилады, деган иесей қоңырамызни маңа бир бор тастанған бўламиш.

Барча иелохөтларнинг — иктиносидій, демократик, сиёсий иелохөтлардан аспа мақсади ишсоннинг муносаб тұрмуш ва фалолият шароиттарини вұжуддаш келтиришідан изборет.

Ахолининг энг хәмомисиз па мұхтож табоқшарини үз шақтида құлаб-куватлаш исі, үз нағбатда, иелохөтларни мұваффакияттамаған үтказаш гарови, болшандың үзілінен на тиқланиш жарайени орқага қайтишта йүл бермайдын ижтимоий тәжінчидир.

Бозор мұносабаттарынға қийинчилеклеріз ва ижтимоий зидділдеріз, сидиккіна үтиб бұлмасдигини бошқы мамандыктарнинг тажрибасы күрсатыб турибди. Шу сәбабті бозор механизмынің жорий әтишідан аввал одамдарни ижтимоий мухофаза қилин бүйірчы күчли эктикач чөрә-тизбирлари олдиндан күриб күйінши объекттерінің зарурларынан.

Бозор мұносабаттарынға үтишнінг илк дәвриде біз бутын ахолини олдиндан ижтимоий мухофизн қылыш йүлдеш бордик. Шу қояндаға аымал қылеб, хукумиттамаған жағдайда назорат қылышы ва ижтимоий соғаның мұстахжакларын қаруру чөрә-тизбирларын күриб күйді. Бу чөрә-тизбирлар одамдарнинг тұрмуш дәріжасы жәскін тәсжілшіннің олшінде мұхим роль үйнеді, республикада оқойшылық па бағыдарорларының сақшының олесін бұлды.

Иктиносидій иелохөттеринің биригін босқында шылаб чықылған ви үтказылған ижтимоий сиёсат күзленгендегі мәседдес тұлға-тұжие рүёбга чықарды, деб ишонч білдін айткыш мүмкін.

Биз бозор мунисабатларига жинланган сайнин ижтимоий сибсатининг устувор йўналтилари, аҳолини ижтимоий кўлаб-куватлами ва муҳофаза қилиши чоралари ҳамда воситалари ўзгариб бориши керак, деган мухим сабок чиқарниб оддик. Исло хотлар бошлигич босқичининг ҳар бир аниқ даврига мослаб ижтимоий муҳофазалашга онц чора-тадбирларининг тегишли тизими хам яратишиди. Бошқача айтганда, ижтимоий кўлаб-куватлаш чора-талбирашини ўзгариб бораётган иқтисодий шароитларга мослантиришпининг ўзига хос воситаси яратиб кўйинди.

Ижтимоий муҳофаза аниқ мақсадли ва аҳолининг аниқ табакаларини камраб оладиган бўлши керак. Ижтимоий муҳофаза тизимишнинг энг мухим хусусияти аҳолининг турли қатламларини катъий табакалаштирилган тарафда ёндашувдан иборат бўлмори лозим.

Бу иш ҳакикатдан хам давлатининг моддий ёрдамига муҳтож бўлгани жамият аъзоларига йўналтирилган бўлини, аниқ мақсадни кўзлаб амалга оширилиши керак.

14.2. Соғлиқни саклаш соҳасининг аҳамияти ва ўрини

Ижтимоий-иктисодий ривожланиши якунлари ишлаб чиқариш кучларининг кувватига ва ишлаб чиқариш мунисабатлари хусусиятига, техника билан жиҳослани ва иштоҷчиларининг қасб-кор тайёргарлигигагина омас, балки кўп жиҳатдан демография жарабаҳарининг ҳолатига, аҳоли соғлиғига ва соғлиқни саклаш даражасига хам борлиқдир.

Кейинги ўи йилларда аҳоли соғлиғини муҳофaza қилишга республика ҳукумати томонидан алоҳида эътибор бериладиган Узбекистонда соғлиқни саклаш тизимиши ислоҳ қилиш алоҳида долзарблик қасб этади.

Узбекистон Республикаси Президенти ташаббуси билан тасдиқланган «1998-2005 йилларда соғлиқни саклаш тизимиши ислоҳ қилиш концепцияси» до Узбекистон Республикасининг ижтимоий сибсатида соғлиқни саклаш тизимиши тақомиллиштириш устуворлиши ва аҳоли соғлиғини яхшилиш учун шартшароитлар яратиш ўзининг умумий иғодасини төрди. Аҳоли соғлиғи потенциали миллий бойликнинг мухим таркибий қисми ва маданийли жамиятнинг фундаментал хусусиятидан бори хисобланади. Аҳоли соғлиғини муҳофaza қилиш жизматини жаргонланма ривожлантириш жамият тараққиётининг мухим шарти ва ижтимоий ривожланиши даражасининг интеграллашган курсаткичидир.

Ислохотларининг асосий мақсади мамлакатди жаҳон тиз-

рибасини ҳисобга олган ҳолда согликини саклашнинг охтиёжла-ри учун давлат сирф-хизматлариши йўл кўйилиши мумкин бўлган даражада энг кўп қисқартирган ҳолда республиканинг бутун аҳолисини тиббий ҳизматлар билан ишни камраб олишини тъминловчи самаралироқ тизим яратишдир. Бу согликини саклаш сингари ўзига хос ва алоҳида соҳана марказларидан давлат бошкаруви усуллари ва кўллаб-куватларни бозорга хос йўналтириш механизмлари билан маъбул қўшиб олиб бориш йўлларини излаш зарурлигини кўрсатади.

Согликини саклашни ривожлантириши масалаларини ҳал қилишга бундай ёдишининг долзарбилиги Узбекистонда икти-содиётнинг институционал ва таркибий қайта тузилиши ва бозор муносабатларининг жадал ривожланиши жараёнида ушбу соҳага энг ривожлинган мамлакатларда синовдан ўтган тамой-иллар ва усулларнинг жорий этилиши билан ҳам белгиланади.

Хорижий тажрибани таҳлил этиши жорий муаммоларни ҳал қилишга йўл топиш ва согликини саклашни ривожлантиришида бўлажак тенденцияларни башорат қўлиши усулларини ишлаб чиқини имконини беради.

Узбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши, ижти-моий-иктисодий ўзгаришларни тартибга солишнинг қатъий янти моделига ўтиш жараёнида хорижий мамлакатлар тажрибаси-ниг республика шароитларида қўлласи бўладиган айrim ютуқ-лирини оқилона жорий этиши алоҳида аҳамиятга эга.

Узбекистонда бугунги кунда согликини саклаш иктиносидети соҳасидаги назарий, амалий, молиявий-иктисодий, таъкидий-бо-шкарув жихатларини таҳлил кытувчи комплекс ишланималар етарли эмас, шунингдек, хорижий мамлакатларда согликини саклашни тартибга солувчи бозор механизми амалиётнинг қиёстий таҳлили йўқ. Ушбу ҳолатга концептуал қараб чиқини согликини саклашга бозор муносабатларининг салбий тальсирини энг ҳам дираҗага келтириб, замонавий шароитларда самарали бозор ислоҳотларини амалга ошириш юзасидан тиксиялар ишлаб чиқини имконинитини беради.

14.3. Согликини саклаш соҳасини бошқарни

Жаҳон амалиётни жемийт цивилизациясининг фундамен-тли хусусиятиларидан бири бўлган аҳоли соглини ижтимоий ҳа-ётининг қўшиб омиллари таъсири остида шаклланиши ва ўзга-ришидан датолат беради. Аҳоли соглигининг ҳолати на тадри-жий ўенини ҳам хусусий, ҳам умурлантирувчи бир қангча кўрсат-нишларда ажс эттиришган. Агар хусусий кўрейткичлар аҳоли со-

ЕЛИГИНИНГ АЙРИМ ЖИХАТЛАРИ ҲАҚИДА ТАСАВВУР БЕРСА, УНИ ИЖЛІТ ҚАМРАБ ОЛЫШ ҮТКЕН ФАСОТ УМУЫЛАНГИРУЧИ КҮРСАТКИЧЛАРНИҢ ТИЗИМЛІ ТАҲЛИЛІ ЛОЗИН. ЗАРУР ТУРДАШТИРИШ-ПОГУЛЯЦИЯЛЫРНИҢ СИФАТ ҲОЛАТИ КҮРСАТКИЧЛАРИ КҮП ҮЛЧАМЛЫ, ИЕРАРХИК ТИЗИМНІ БИЛДІН БЕЛГІЛАНДИГАН АХОЛІ СОЕЛІКІНГА ЕҢДАШИНШІ ИМКОНИНИ БЕРДІ, ЧУНЫКИ СОЕЛІК КҮРСАТКИЧЛАРИ БИР ХІЛ ИЖТИМОЙ-ИҚТІСОДИЙ ШАРОИТЛАРДАГЫ МИНГАЦАЛАРДА БАРҚАРОР ВА ҚОНУНИЙ ТАҚРОРЛАНАДЫ. ҲОЗИРГИ ВАКТДА СОЕЛІККІНІГЕ ЗАМОНАВИЙ ТУШУҰЧАСЫ ТҰЛІК ЖІКСІМОЙ, РУХІЙ ВА ИЖТИМОЙ ЕТУКЛИК ҲОЛАТИНИ ҮЗ ИЧІГІ ОЛДИ. БУ УШБУ ТУШУҰЧАГА ИЖЛІТ ЕҢДАШИНШІ АКС ЭТТИРАДИ.

УЗБЕКИСТОН СОЕЛІККІНІ САКЛАШ ТИЗИМІ ҮЧУН ИСЛОХОТЛАРГАЧА БҮЛГАН ІКІНІН ҮН ЙИЛДИКЛАРДА ҮЗАРО БОҒДИК ТАРМОҚ ИЧКИ АЛОКАЛАРНІГА ҲАМДЕА ИҚТІСОДИЙ УСУЛДАРГА АМАС, БАЛКИ МАМЫРІЙ БОШАРУВ УСУЛДАРЫГА АСКЕЛАНГАН, ВЕРГИКАЛ ИЕРАРХИЯГА АГА БҮЛГАН ВА ҲАДДАН ТАШКАРЫ МАРКАЗЛАШТИРЫЛГАН БОШАРУВ ТИЗИМІ ҲОС ЭДИ. СОЕЛІККІНІ САКЛАШШИНІГЕ ШАКДЫЛАНГАН МОНОТИЗИМІДА ҲАЛҚ ХҰЖАЛИГІНІНГ БОШҚА ТАРМОҚДАРЫДА БҮЛГАППА СИНГАРИ ТИББІЙ ХИЗМАТЛАРНИҢ ИЖРОЧІЛӘРИ (ИШЛӘБ ЧИКАРУВЧИЛАРЫ) ҮРГАСЫДА СОЕЛОМ РАҚОБАТ ЙҮК ЭДИ.

ИҚТІСОДИЁТ ВА ИЖТИМОЙ СОХАДАСЫ ТУБ ИСЛОХОТЛАР СОЕЛІККІНІ САКЛАШ ТИЗИМІНІН ЖИДДІЙ РАВИЩАДА ҚАЙТЫ ҮЗГАРТАРИШ БҮЛДІРІНІ БЕЛГІЛӘБ БЕРДИ. БАЗОР ИҚТІСОДИСТИГА ҮТИШ ШАРОИТЛАРДА СОЕЛІККІНІ САКЛАШШАРЫН РИВОЖЛАНДЫРЫШИНІНГ АМАЛДА ОШИРИЛДАСТАН КОНЦЕПЦИЯСЫ ЗАМІНДАСЫ ТИББІЁТКИ ИЖТИМОЙ-ИҚТІСОДИЙ КАТЕГОРИЯ СИФАТИДА ИДРОК ЭТИШГА ЙҰНАЛТИРАДИ. БАЗОР МУНОСАБАТЛАРНИҢ ҲОЛИСОНДА ҲУСУСИИТИ АХОЛІ ТОМОНИДАН ҮЗ СОЕЛІРІНІНГ ИҚТІСОДИЙ ШАРДЫЛАНГАНЛЫГИНИН АНГЛАТИДИ, СОЕЛІККІНІ САКЛАШШИНГЕ ТИББІРЛАШУНИДА, ПУЛДЫ ТИББІЙ ХИЗМАТЛАР ҲАЖМЫНІНГ КЕҢГАЙШІСІ, МАРКЕТИНГ ОПЕРАЦИЯЛАРИ РИВОЖЛАНДЫШЫДА НА ТАДБИРКОРЛІККІНІГЕ ТУРДИ ШАКЛЛАРИ ЖОРДІН ЭТИЛДІШІДА ИФОДАЛАНДЫ. МУЛКИЛІККІНІГЕ ТУРДИ ШАКЛЛАРИДАГЫ ТИББІЁТ СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛДЫ ФАСОТ РИВОЖЛАНДЫ, МУСТАКАЛ ҲУСУСИЙ ВРАЧНИК АМАЛИЁТИНІНГ КЕҢГ РИВОЖЛАНДЫШІНІҢ ТЕНДЕНЦИЯСЫ БАРҚАРОЛДЫДЫ.

ЛІГІ ИҚТІСОДИЙ ШАРОИТЛАРДА СОЕЛІККІНІ САКЛАШ ТИЗИМІДА КІК БЕРАСТАГАН ИҚТІСОДИЙ ЖАРАӨНЛАР ҮЗГАРИШІНИ ҮМУЫЛАНГИРЫБ, УШБУ ҮЗГАРИШЛАРЫНІН АСОСІЙ ЙҰНАЛЫШЛАРЫНІН АЖРАТИБ КҮРСАТИШ МУМКИН.

БІРНІЧИ НАВБАТДА, ТИЖОРЫТ МУНОСАБАТЛАРЫГА АСОСДАСЫНБ ФАОЛДЫТ БОШЛАГАН ТИББІЁТТА НЫСБАТАН ОДАСЫЛАР ОНГИ ВА МУНОСАБАТЛАРЫДАГЫ ҮЗГАРИШНИ ҚАЙДА ЭТИШ ЗАРУР. ПУЛДЫ ТИББІЙ ХИЗМАТ КҮРСАТИШ РИВОЖЛАНДЫШЫ МУНОСАБАТИ БИЛДІН ИНЕСІН ТИББІЙ ХИЗМАТЛАРНЫҢ ЭХТІМОЛ ТУТИЛГАН ИСТЕМЕЛІЧСІ СИФАТИДА ТИЛДАШ ИМКОНИЛІТІ ВА ХУКУҚЫГА АГА БҮЛАДЫ, КҮРСАТИЛАСТАН ХИЗМАТЛАР ҮЧУН

хлк тұлағеттіңдегіннің айдағы. Некитчи томондан, тиббий хизметтер бозори қанчалик хілма-хил бўлмасин, у ўзи харид қилаётгани тиббий хизматтарнинг сифатини билиши зарур.

Республикадаги реал вазият таҳлилига кури, тиббий хизматтар ҳозирги ҳолатининг ижобий ва салбий жиҳатлари куйидигилар:

- бозор шароитлариди ҳар қандай хизмат ёки товэр - мазкур ҳолитда тиббий хизмат - пулли;
- кўрсатилган тиббий хизмат учун ҳак тўлаш билвосята ёки беносита мижознинг - ушбу хизматлар нировард истемолчисининг заммасига тушади;
- мижоз ўзи хизматларидан фойдаланишини хоҳловчи мусассаси ва мутахассисни ташлантириш ҳукуқига эгадир;
- тиббий хизматларнинг ўзига ҳослиги кўрсатилган тиббий хизматлар сифатини тўлиқ даражада баҳодаш имконини бермайди.

14.4. Соғлиқни саклаш ривожланишининг халқаро амалиёти

Соғлиқни саклаш ривожланишининг халқаро амалиётини таҳлил этиш тиббиёт тузилмасини ўз вақтида қараб чиқини ва уни тиртибга солини масалаларини ҳаста этиши зарурлигини кўрсатади.

Масалан, инглиз тилида сўзланидиган бешта йирик мамлакат (Австралия, Буюк Британия, Канада, Япон Зелланция ва АҚШ) соғлиқни саклаш тизими кейинги ўн йиллик мобайнида давлат хизматчилари ва врачиарнинг фаолигидан иборатлик түфайли жиҳдий ўзгаришларга учради. Ушбу мамлакатлар кўлчилтигининг расмий шаҳслари Консенсусга зришини ва ўзгаришларни қўллаб-куннатланаш мақсадида континентни шаклантириш учун исплоҳотларни моделленигириш ва стратегии билан шуғулланадилар. Соғлиқни саклашга ҳар житлар камайтиришишта уртиши унинг сифат жиҳатдан яхшиланишига эътибор ортиши билан муофиклантирилшини кераклиги тўғрисидаги нұктай навар кучаймоқда.

Халқаро амалиёт таҳлили давомида умумий мавзудар кутарип чиқылди. Улар исосида ижтимоий соҳали ривожлантиришнинг бир қанча йўнадишилари белгиланди. Соғлиқни саклаш хизматларини интеграциялаш усуздари, бу хизматларнинг маизжуд өзқитлари ва уларнинг мижозлари, молиявий рагбатлардан фойдаланиши ва уларни чеклаш, мониторинг учун ахборотни яхшилаш имконияти ва соғлиқни саклаш тизими самарафорлагини ошириш, тиббий сурурга билан қамраб олиш тенденцияси шудар сирасига кирди.

Ижтимоий соҳани ривожлантиришнинг ҳалқаро амалдёти соғлиқни саклашни хизматларини интеграциялашга асослашган лигиши кўрсатади. Саноати ривожланган ҳар қандай давлатда соғлиқни саклашни киммат туради. Ўтган асрнинг 80-йилларида ва 90-йиллар бошида соғлиқни саклашга сарфланадиган умумий харажитларининг ўтишини тұхтатиш түрлесідеги мисалы катта ташвиш көлтириб чыкарыл. Күнчилек мамлакаттарда соғлиқни саклаш соҳасидеги сиёсат бюджетдеги қийинчиликтар на солиқ «юки» ўтишини назорат қылышын хошиши билди бөллиқ эти. Америкалик ёлловчилар ва сиёсий қарорлар қабул қилувчи шахслар соғлиқни саклашга харажатлар камайғанлигини маъқуллаб күтиб олдилар, бирок ҳалқаро маълумотлар ушбу харажатлар АҚШда бошка мамлакатлардагы нисбатан тезрок камайиб борганигини ҳеч бир таразда тасдиқламайди. Ўтган асрнинг 90-йилларида АҚШда соғлиқни саклашда жон бошита харажатлар саноат жижатидан ривожланган мамлекатларнинг ўртача даражасида ва Канада ёки Булоқ Британияндеги қараганда тезрок ўси. Канадада давлат бюджеттеги нисбатин қаттик чоратадирилар қўлланилиши нитижасида соғлиқни саклашга харажитлар япон ичкиси маҳсулотга % нисбатидә доимий даражада сакланиб қолди.

Хорижий тажриба ўтиш даврида соғлиқни саклашни ривожлантиришда давлат асосий жамловчи бошқарувчи куч эканлигини кўрсатади. Масалан, 1998 йилда Узбекистонда ялпи ички маҳсулотдан соғлиқни саклашга умумий харажатлар 3,6%ни (ривожланған мамлакаттарда 6,2 %, ривожланаётган мамлекатларда 2,3 %) ташкил этди.

Ривожланган мамлекатлар тизимларининг энг сўнгти кўрсаткичларини таққослаш шундай кўрсатдик, бунда бир неча йил мобайнида соғлиқни саклаш түрлесидеги баҳеварда устуник қилувчи уч параметр түпланди. Унда қиймат, хизматлардан фойдаланиши ва натижалар. Айрим солиштиришлар учун маълумотлар базасига киритилган 29 мамлекат маълумотларидан, айримлари учун эса факат «катта еттилиқ» мамлекатлари (Канада, Франция, Германия, Италия, Япония, Булоқ Британия ва АҚШ) маълумотларидан фойдаланилди.

14.5. Соғлиқни саклаш тизимининг истиғболи

Ижтимоий соҳа тармоқларига, биринчи ишбатди, соғлиқни саклашга тизимда тадбиркорлик фаолияти самаридорлигини юқори даражада чекловчи хамда бозор мунисебатлари ривожлантишига түскенилик қилувчи бир қанча ғаним хос хусусиятлар

жос эканлигини күрсатди. Бундай ихвол тибий хизматларда шабдан чыгарып ва иетельмол қилишининг үзига хослиги уйбу соҳада талаб ва тақиғ үзаро муносабатининг алоҳида хусусиятига эга эканлиги билан болжикдир, бошқача айтганда, соғлики саклаш ижтимоий йўналтирилган соҳа тармоғи сифатига юзор механизми амал қилининни бузуб кўрсатувчи бир қанча сусусиятларига ага. Улар орнида тибий хизматларининг кўпчилик турлари «ижтимоий товар» хосасига эга эканлиги, мажозаарининг бу соҳада тегишли мальумотларига эга эканлиги, тибий ёрдамнинг асосий турларини олишдаги тенглик тамойилини алоҳида ажратиш кўрсатиш зарур.

Аҳолининг узоқ умр куриши соғликининг асосий бўрситкичларидан бири хисобланади. Республикада 1999 йилда аҳолининг узоқ умр куриши 1990 йилдаги 69 ёш ўрнига ўртача 70,3 ёшга, шу жумладан, шахарларда 71,6 ёшга, кишлоказларда 69,5 ёшга этди, аёллар эркакларги нисбатин 4,8-4,9 йил, шу жумладан, шахарларда 4,9-5 йил, кишлоказларда 4,7 йил кўп умр кўради.

Шунингдек, касалликка чалининш кўрситкичлари ҳам аҳоли тартифи ҳолатининг мухим мезони хисобланади. Утиш даври мураккабликлари муносабати билан давлат томонидан соғликини тақдизига ажратидаётган бюджет маблаглари (реал инфодада) юксекин кискарди. Дори-дармонлар нархлари ўсиб бориши, соғликини саклаш муассасалари биноларини саклаш, асбоб-ускунавчар, инжомалар ва инвентар согиб олиш, беморларни овқатлантиришини ташкил этишиб борасида бюджетдан массағ билан таъминланаш имкониятларининг орицида қолини касалликларнинг оддини олиш ва беморларни даволаш муассасалари имкониятларининг сезилилари дарозжада чекланишига олиб келди.

Хусусий соғликини саклаш ҳолисона сабаблар туфайли бу даврда давлат соғликини саклаш тизими имкониятлари кискаришининг ўринини боса олмади.

Еарбий Европи мамлакатлари на Утиш даври мамлакатлари тажрибаси:

- демографик ўзгаришилар;
- соғликини саклашга сарфланадиган харажатларининг кўзинши;
- аҳоли роҳтиёжининг хукуматининг тибий хизматлар билан таъминланаш имкониятидан юкорилинги;
- даволаш ва технология инги шакларининг доимий равнинда пайде бўлини каби тиражи жиҳатлар билан характерланшини кўрсатиди.

Еарбий Европи мамлакатлари, шунингдек, Утиш даври мамлакатлари учун соғликини саклаш ахлоқий масала хисобланади

хамда барча ижтимоий сиңғаларни адолатли таъминлаш ва соғлиқни сақлаш хизматларидан барчанинг фойдаланиши деиний равишда ислоҳотларни амалга ошириши давомиди ҳал эътиди. Соғлиқни сақлаш хизматлари интеграциясига касбхонада даъвоздини камрок ҳак тўлишадиган амбулатория давоҳашни билан алмаштириши ва касалланнишининг олдини олиш, шунингдек, мажозалар даромади даражаси ва шифохонада даволазиниши талаб этиучи касалликлар оғирланишининг олдини олиш учун доиралар буоришини ўз ичига олувчи стратегия сифатида қаралади.

Иккисодиёт нуткии назаридан соғлиқни сақлаш истиқболини учта ажратиб кўрсантиш мумкин. Булар: ижтимоий ёки давлат, пулли ва тиббий сугурга йўллари.

Бизning фикримизи, энг муҳими, бозор муносабатларига ўтишда соғлиқни сақлаш тизимини нафакат кенгайтириш, унинг моддий-техники базаси тақрор ишлаб чиқарилшини ҳам мамлакатда юз берастин иккисодий ўзғаришлар, давлат мазкур тизимни мөнгизаштириш ҳажмини қисқартириши широкигида тиббий сутурагани фаол кириғислишининг музобишигини тушунмоқлиkdir.

Соғлиқни сақлашни бозор муносабатлари асосида йўналтириши ҳалқаро тажрибасини кўплаш ушбу соҳанинг қатъий жиҳатдан характерли бир қанча инги белгиларида ўз аксини топади. Улардни асосийлари қўйидагилар:

- хўжадик юритувчи субъект белгиларига эга бўлган тиббийт муассасасининг инги иккисодий мақоми;
- тиббий хизматлар пулни оқинлиги суръатларининг кучайини;
- муассасанинг хўжадик фаолигига жараёнида пайдо бўлувчи иккисодий муносабатлар тизимида тиббийт ходимлари ўрини ва ролининг ўзғариши.

Ижтимоий тақрор ишлаб чиқарип тизимида соғлиқни сақлашнинг роли ва ўрини ушбу соҳада бошқарув усулларини ривожлантириш заруритини келтириб чиқариди. Биринчи нафатда, бу тирмикни бошқарни жараёнига комилек ёндаштини таҳоддутиди, чунки соғлиқни сақлашнинг мимлантида юз берастин ижтимоий-иккисодий муносабатлар ўзғаршии, ижтимоий-сиёсий наянят, экология муаммолари, саноат ишлаб чиқарилишида техникилар ханफистигига роён этиш ва жамият турмушининг бошқа жиҳатлари билан мустаҳкам алоқадорлиги куятилади.

Ўзбекистонда биринчидан дарожаси ахлемиятга эга бўлган күйидаги вазифалар хъы этигини тикдирди соғлиқни сақлаш тизими бозор ривожланшини тамоилиларига мосланшини мумкин:

Соғлиқни сақлаш соҳаси субъектлари фаолигигининг барча жиҳатларига устун дарожаси иккисодий муносабатларини

білсінші ба тегіншігің иқтисодиётдан тиішкери, мәдмурый үсулдарнан кескін қынсарайши.

Бозоршың шақлашының тиббий хизметтер күрсатуучыларның нұжындық мүснекілігінде оған бүліншінде тақсоз этады. Иқтисодий қонуулар мәнтири тиббий хизметтер күрсатуучыларнанғы соғынан сақлашыны бошқарыши органдан азқарлышини талаб этады, бүнингеиз шартномавий мұносабаттар тұғрисида сұз хамюритиб бұлтмайды.

Шу белан бирга, бошқаруванның мәдмурай үсулдардан түзілкөз кечінші тұғрисида сұз бөрмәсттандығыннан тиізкендаймыз. Чүнки, тарыюә ға ҳудудий бошқаруватынға оқилюна бирға құшиб олиб болыпшыны, соғынан сақлашында ягона давлат сиёсаты үткәзгілішини, күрсатылайтын тиббий ёрдам сиғығын пазорат қылышыны бошқаруванның мәдмурий үсулдарына таъминдаш мүмкін емес. Бұннан үстінде, иқтисодий самарадорлардан қатыннаң амасын оширилішини керак бұлтан даюолин турары, шуннан деген, тиббіёт техникасын жөрій этиштің ишбеттің мұайин тәжілдер минкүд. Бұларнанға барчасы даволацы мұассасалары фасолитига мәдмурий үсулдар белан таъсир күрсатып фойдалыға хизмет қылады.

Соғынан сақлашының мәбділ белан таъминлашының қатыншылықтардан бошқа схемасында үтиш тиббіёт мұассасаларының смыс, белгелі тиббий ёрдам күрсатының мәбліг белан таъминлаш, хизметтердің харид қылышта спр-хиражатларни мәбліг белан таъминлаштың қайта йұнайтирылғын молиявий ҳисоб-китоблар тағайынди, шуннан деген, соғынан сақлашының мәбліг белан таъминлашында давлаттың рөсін үзгәрішінде олиб келеді.

Соғынан сақлашының мәбліг белан таъминловчи республика ға міндеттілік бюджеттер белан бир категорда мәжбүріл ғана иктиеріндегі тиббий сұтурғы меблағтары, тиббий хизметтерге мінездеме төмөнненде хак тұланияның ҳисобиги манба зарнанғын күништіңін, тиббірекорлық соғынан сақлаш секторинің шақлашының, шу жумладан, чегаралары иқтисодий вазият барқарорлашының давомида сұзғын көнтәйіб боралғанда давлат даволаш мұассасалары доирасыда шақланаады.

Ракобат мұхити практикашын, ушбу йұнайтида бириңінде ғылыми күрнештік түрган қадам ақолига тиббий ёрдам күрсатында давлат буюргасынни ракобаттың жойланытириш тимойилтінің жорықтың ішінде ғылыми күрнештік мүмкіншіліктердің, бюджеттер, тиббий сұтурға жаймағарлары, ахоли ахтиәжелариниң қоғырларының дарындағы С хиражаттар. диаметри бүйінча тиббий хизмет күрсатында мүмкін бұлған хизметтернің қынештік салынудорларынни мәншектелештеш заурұ.

Соғлиқни саклашни ривожлантириш масалаларини ҳал этишга ёндашишининг долзарблити Узбекистонда иқтисодиётнинг институционал ва таркибий қайта тузилиши ва бозор муносабатларининг жадал ривожланиши жараёнида ушбу соҳага энг ривожланган мамлакатларда синонди үтган тамойиллар ва усусларнинг жорий этилиши билан белгиланади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитларида соғлиқни саклашни ривожлантиришининг амалга оширилаётган концепцияси жамиятни тиббётни ижтимоий-иктисодий категория сифатида идрок этишга йўналигиради.

Ижтимоий соҳани ривожлантиришининг ҳалқаро ималнёти соғлиқни саклашни хизматларини интеграциялишига асосланганларини жўрсатади.

Назорат на муҳокама учун саволлар

1. Соғлиқни саклаш шктиносидиёти нималирини қамраб олади?
2. Соғлиқни саклашни бошқариш ва тартибга солиш қандай усуслар орқали амалга оширилади?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсаеасида: хавф-сизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тарикқиёт кафолатлари. — Т.: Узбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаронон хаёт — пировард маъсадимиз. - Т.: Узбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Йўнамигимиз мағкураси ҳалқни — ҳалқ, миллатни- миллат қилингча хизмат этсин. - Т.: Узбекистон, 1999.

МЕХНАТ БОЗОРИНИ ТАРГИБА СОЛИШ ВА АХОЛИ БАНДЛЫГИ МУАММОЛАРИ

15.1. Мехнат бозорини шақылшырышын иш жойлашынын барын атасы

1999 йилги міншілдеме мен мұнай мөншілдемесінде 1999 йилде ахолисининг 62% та іжиниң қышлоқтарда жайыды. Ахолининг мехнат күйинің қобилятигі зға бүлгән қисметі мехнат ресурсларын салып көздейді. Ударға 15 та кирған үсемшілдер, 16-55 ёштегі бүлгән аеттәр, 16-60 ёштегі бүлгән әркәкләр жаңада пенсияның 65% дегенде жайылы қобиляттың фуқаролар кирады. Шу масалы «Мехнат кодексі» (1.04.96 йил) «Ахолиниң иш бидан таъминдану түрлісіздегі» (1.05.98 йил) қонуында білдірілген.

1999 йылдан 1 ғарышта мамлекеттік мөншілдеме мен мұнай мөншілдемесінде 23 954,8 минг нағардан иборат, шундай 50,1% нын мехнат ресурсларыннан тапкыл атады. Мехнат ресурсларыннан (11998,9 минг) икесердің қисметі қышлоқтарда ишлемелі. Улар жуда китти ахимніят касб атады. Чунки иктисоддіёт низариятта киймнінде мехнат иратини алоқында тақылданған. Шундай экан, қышлоқ хұжалығында барча маҳсулоттар жоңли ви буюмдашынан мехнаттіннан мағсадаудыр. Бу жараёнда жоңли мехнат, яғни фуқароларнанғы онғыл, маңызды мұвоғық рашында сарғыланадынан күнвата, ишлаб чыкариш воссталарыдан (улар өзөмділікшілдеме мен мұнай мөншілдеме) фойдаланған холда маҳсулоттар ишлаб чыкарылады. Демек, хар қандай жараёнда мехнаттің қатнашиб, маҳсулот ишлаб чыкарылған. Ишлаб чыкарылған маҳсулот міндеттер, сифаты мехнаттага бевосиста болып келеді. Сарғыланғанда хар қандай мехнат унумлы, самарали бүлиши лоялым. Мәнгілдеме бир вактда ишлаб чыкарылған маҳсулот, базарынан иш міндеттер, қиймати еки мәнгілдеме міндеттердән мағсадауды ишлаб чыкариш, иш базарынан учун сарғыланған мехнат унумдорларынан әкіншілікке жеткілік береді.

Мехнат унумдорларынан әкіншілік көркемдіктер, тармоқтар иктисоддіёт діраяласын әкіншілік суръеттәр білдірілгенде була-ди. Шундай үчүн бу масалалық, яғни мехнат унумдорларынан әкіншілікке жеткілік береді. Мехнат ресурсларынан фойдаланыншы масалалари-

ни ҳал этиндә утинг бир қанчы хусусияттарига иштеги-
бор бериш маңызды мүнәсийдір. Мехнат ресурстаридан
фойдаланыши, үннен үнүмдерлігі об-жаво шароиттарға бево-
ситта болған. Неплаб тиқарияттың дәврийлігі (математикалы-
гы), үндаги шароиттардың механизациялыштык даражасы иш-
бадан гасстисти ҳам мұхим масаладыр. Қашлоқ хұжалыгыда
фуқароларның меңнат қылыш қобиғити тор дөпрада икти-
росланынған. Бұттармозда меңнат қынайтшаршылардың жерей-
кисминде хотин-қызыл тапкыл этиди.

15.2. Қашлоқ хұжалыгыда меңнат бозори

Қашлоқ хұжалыгыда фуқароларның меңнат қылыш
қобиғити тақлиғи ҳамда ударик шыға оған (сөтиб олған),
тәнни шығынан тұмандылар үргасаңдаги ижтимоий-икти-
содий мұносабаттар тиғимини амалғы оширадыған мәндел
(худуд) меңнат бозориды. Меңнат бозорида Ұларининг
иң жақсы қылыш қобиғитини тақлиғ әгуучи фуқаролар бир
томондан үларни истемел әтуүчи ини шыға олувчи корхона-
шыр инжиниер томонда учрыншыб мәңнат ижмешүү (мәңнатты
мүні-сөтті) жарайнини амалғы оширадылар. Мәңнат бозори
— иктисолдій мұносабаттарни амалға ошируучи бозорлар ти-
ғимининг мұхим тарихиңіз қысметі.

Бозор иктисолдіёти шароиттарда меңнат бозорининг на-
зарий ассоциации шотландиялық иктисолдчи Адам Смит, інглиз
иктисолдчи Давид Рикардо, Нобель мүнәсібеттің лауреаты
америкалик иктисолдчи Пауль А. Самуэльсон на бінші олим-
пий томонидан етірлі дарежада иесселінген.

Қашлоқ хұжалыгыда меңнат бозори ассоции тұмандар
шекесіде тиңкіл әтилгаш «Мәңнат биржалары» шекілде
расположит күрестемеңдә. Үлар Ұларининг фәннияттарини «Бир-
қылар түрлісіздігі», «Корхоналар» түрлісіздеги за бінші
жоңуплар, мезерій хұжжаттар иесінде юритілділар. Мәңнат
бозориди корхоналар қытташтың нағызасына ғана ишлаб чи-
зарияларының шығы құчтап бұлған талабини қоңыраубы, икти-
солдіёттің ривояттаныршылар қарығат әсілдар, ижтимоийт, ақтүй-
кеңніт қылыш қобиғияттің солтостан фуқаролар зертте, шы-
быншыларини сотиш қысметтеге иш жағы бағасы сифатыда
неділтәз иш жағында оғы бүлиб, истемел төвірларига бұлған
алабырларнан майдауым даразаада концепциялар. Бу жарәс ар-
ыннан разработ ассоциацияның ошириліккін доим. Цеңак, мәң-
нат қылыш қобиғияттың эквивалент сифатыда беріледілгенн
ші жағы мәңнаттің бағасы қысметтеге жағдайды. Мәңнат бозориди

жылға оширилдиган мұносабаттар иктисодий қонуулар тұ-
забадан көлиб чиқиши лозим. Энг ишало, талаб ва тикані
қонууларининг талаборы имконнің дөйрасыда қондирими-
ши лозим. Мехнат бозорида тұлға ва тикані қонулары та-
забарынға баяндаудың тәъминласпаш учун қуйидаги хо-
лат шаңдастырылған лозим:

1. Мехнат бозорида жар қандай бозордайдек, кипи-
тінг меңнат қобиляттын олди-сотди жарайни әркін рақо-
бат аёсінде амалға ошириліши (меншік килип қобилятты-
ні сотишни қохлагаптар учун сотин (бериш)ға, уни сотиб
олуучи корхоннанға де олшігі широит прателіши) керак.

2. Масадан, меңнат қобиляттыннің олди-сотди жарайни
амалға ошириліши натижасыда меңнат қобиляттын бірув-
чизар (сотувчилар) уига ағылш килиш хукуқдарини сотиш-
клавынша иш қажи (бахосини) олшіләре, меңнат қобиляттын
олуучиларга де ҳақ тұлыш әзазити меңнаттағы ағылш килиш
хукуқини сотиб олшім имконияти яратылған зарур. Сотиб
олуучи ишчиншінгі меңнат қобиляттыға ағалық қилиш, үндеп
үшумлі фойдаланып хукуктың зерттеуден лозим.

Демек, меңнат бозорида фукроларнинг үзи әмас, балки
меңнат қобилятты олди-сотди қилинади. Бу жуда мұхим ма-
сала, уни деңмо нағырда тутиш лозим. Мехнат бозорида (бира-
жа, бирор хизметтер) қытапшучилар бу болорнинг қуйидаги
полифалари баяндаудың тәъминласпашы зарур:

- меңнат қилиш қобиляттын сотуучи фукаролар билан
уни истеммол жүгүчи (сотиб олуучи)лар үртасыдағы үтрашув-
шар тәшкил этилішін;

- сотуучи (беруяты)лар ва олуучилар үртасыда әркін
рақобат ғүлтің құйылышын;

- мұвозанытты иш қажи стапкаштарнинг үрнітілішінин,
бейнелептілішінин;

- пәндердің иш қажи тәъминлаш масадаларини сымаралы
хөрөнгөннен;

- ишесіздарнинг ижтимоий мухофазастын ишалға оши-
рилішін.

Юкоридаги масадалар талаб дарақсцің қал әтиліши
натижасыда фукароларнинг меңнат қилиш қобиляттын амал-
таға ошириліп билан бөлгік ижтимоий-иктисодий мұносабат-
лар баяндауды. Мехнат мұносабаттарының амалға оширилі-
ші меңнат қилиш қобиляттын сотуучилар билан үдерін иш-
теммол атывчилар және китнешадылар. Бу мұносабаттар түрли
жиддегі меңнат шартномаларини түзүп билдиң икүндинин
мүнктін. Мехнат бозоршылар талабын фукароларнинг мең-

нат қылыш қобилиятини сотбо олиш имкониги, ҳохнии, тиклифни эсл мөннат қылыш қобилиятини берути (сотубти) ларнинг ҳохнии ташкил этиди. Улар учрашган нуқта ўртадаги муносавийтни ҳамда мөннат баҳосини, яъни иш ҳақи миқдорини белгизайди.

15.3. Мөннат ресурсларидан фойдаланиши на мөннат унумдорлиги даражасини ифодаловчи кўрсаткичлар

Мөннат ресурслари кишилек хўжалиги ишлаб чиқаришининг энг муҳим омилларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун улардни йил давомиди тўлиқ, симаралик фойдаланиши доим. Улардан юндай фойдаланилаётганинни бир қанча кўрсаткичлар ёрдамида аниқланиб мумкин. Бунда энг аввали, мөннат ресурсларидан фойдаланиш коэффициентини фойдаланилади. У ҳақиқатда ишлаб чиқаришда ишлаган мөннат ресурсларининг миқдори (кишлар)ни мөннат ресурсларининг маъжуд бўлган миқдорига тақсимланади. Унда кўйидаги формуладан фойдаланиши мумкин:

$$MP = \frac{MP_n}{MP_m} :$$

Бунда: MP_n - ҳақиқатда ишлаган мөннат ресурслари (киши);

MP_m - маъжуд бўлган мөннат ресурслари.

Мөннатга қобилиятли бир кишининг 1 йилда, 1 ойда ўртича ишлаб чиқаришда қатнашган вақтини аниқланиш учун ишлаб чиқаришга жами сарфлиган иш вақтини (киши кунлари, сонгларида) сарфланган (ишлаган) жами мөннат ресурсларининг умумий миқдорига тақсимланади. Уни куйидаги тенглик ёрдамида аниқланиб мумкин:

$$MP_{nv} = \frac{\sum C_{nv}}{\sum MP_n} :$$

Бунда: MP_{nv} - ўртича ишлаб чиқаришда қатнашган вақт (к/к/с);

$\sum C_{nv} \div$ жами сарфлиган иш вақти (к/к/с).

Мөннат ресурсларининг иш вақти фоидидан фойдаланиши коэффициенти. У ҳар хил түрундан ишчи, хизматчи-ларнинг 1 йил, 1 ой давомиди ҳақиқатда ишлаган вақтини уларнинг ишланиши доим бўлган (мөъёрий) вақтга нисбати

биди аникланади. Ишләни лозим булган вакт 1 йилдаги (байды) календиръ күнләр мөндордан байрам, дәм олини, мәжнүт таңтиши күнләри айрылышы нитижасыда аникланади. Бу күрсәткіш ушбу формула бердемизде топылады:

$$Нак = \frac{Ив}{Ии};$$

Бунда: Ив - 1 күнненнег ишлагын вакти (к/к/с);

Ии - ишләни лозим бүлгүн (норматив) вакт (к/к/с).

Мехнатнинг мавсумийлик коэффициенти. Ү бир ой дәпомидә эиг күп ишлагын күн оиг кам ишлагын ой билди таңғасланышы нитижасыда аникланини мүмкин. Масадан, маҳтүщелдикка сентябрь, октябрь ойларда үртача 30-31 күн, шипары, февраль ойларда эса 10-15 күн ишләш мүмкин: $(30,31):(10,15) = 2,3$. Бунда мехнатнинг мавсумийлиги шу ойлар (йил) ичінде 2,3 га тәнг деган фикрга зерттеши мүмкин. Мехнат ресурсларидан фойдаланыш самаридорлығынан мехнат унумдорлығы инфодалайды. У мәлдүм бир вактта (1 йилда, 1 ойда, 1 кунда) ишләб чыкарылған жети маҳсулот кийматини, мөндорини шуны етиштириши учун сарфланған вакт мөндорига тиқсизләнеш нитижасыда аникланини мүмкин. Бунда ушбу формулаардан фойдаланилади:

$$M_0 = \frac{ЯМ_0(ЯМ_и)}{С_в};$$

Бунда: Му - мәжнүт унумдорлығы даражасы (сүм, г, к...);

$ЯМ = (ЯМ_и)$ -ядын маҳсулот кийматы (сүмда), мөндор (т, к);

Св - сарфланған вакт (киши-кунида, соатда).

Юкоридаги формуланинг иккى жыл мәжнүт унумдорлығының күрсәтади. У мәжнүтни төжаптап көнүни амал этиётгалигииң и себептәйді. Уннег ёрдымда 1ц (сүм) маҳсулот ишлаб чыкарыш уткуи қанча вакт сарфланғаны аникланади. Бу күрсәткічлар күнлөк хұжалигиде етиштириләйттән алғынан маҳсулоттар бүйінчи жыл илохіда-плохіда аникланини мүмкин. Юкоридаги күрсәткічлар күнлөк хұжалигиде мәжнүт ресурсларидан фойдаланыш жәнді мәжнүт унумдорлығы даражасы қандай иш болудың оқанligини аниклаш за уларни түлік тиқтап қылыш имконнанын беради. Шунга асослашынан холда кедәжеккә мәжнүт ресурсларидан фойдаланыш даражасын оширумын өзге табиғирилерин белгилеп мүмкин.

15.4. Қишлоқ хұжалигіда мемлекеттік ресурслардан фойдалану, мемлекеттік унумдорлары

Хар қандай соқалар, тармоқтар мәржүд мемлекеттік ресурслардан был давомида түтре за сағирынан фойдаланыши таъминлашыры зарур. Бунинг учун улар мәржүд иш жөйтерінің батефүсіл (штат жадвали, технологиялық карталар ассоциация) инновациялары дөзім. Шундан сүнг үзілірдің таркибидеги мемлекеттік ресурслариниң (уларнан таркиблары буйнича) инновациялары зарур. Юқоридеги мәғлұмуттар тақсодалық тармоқтарниң, корхоналарнинг мемлекеттік ресурслари билан таъминланғанлық даражасы инновациялар. Бунинг учун юқоридеги формуласардан фойдаланылады. Бұнда мемлекеттік ресурслары билан ортиқча таъминланғанлық мақсұм бўлса, у ҳолда ортиқча мемлекеттік ресурслариниң қандай қылыш иш билан таъминланып табдирлары белгілінше зарур. Мемлекеттік ресурслары етаппайдың аниқталған ҳолларда эс, бу маселаның қандай йўллар билан ҳал қылыш чоралары кўрилади.

1999 йылнинг бошында республикамызда мемлекеттік ресурслариниң умумий мәндері 1998,9 минг нафарни ташкил этті. Улардан 8640,1 минг нафар иктиносидің фасол мемлекеттік ресурслари хисобланыди. 15 ёшга түлған үсмирлар үкімде, ҳарбий хизметтә бўлған мемлекеттік ресурслари үртадаги фарқин ташкил этади. Ишлаб чыкарыш жараёнида қатнашган мемлекеттік ресурслари аса, 8800 минг нафар. Демак, республикамиз халқ құжалигыда мемлекеттік ресурслардан фойдаланыши көрфициенті 0,995 ёки 99,5% ни ташкил этлган ($(8800:8640,1) * 100\%$).

Мәлдемелерден күриниб турибиди, иктиносидің фасол ақсолитининг 40,1 минг нафарни ёки 0,5% ишсизлардир. Мемлекеттік ресурслардан фойдаланыши даражасы ишлоптлар буйнича хилми-хиз.

Ишсизлар сағында мемлекеттік биржасында рўйхатта олинған мемлекеттік ресурслари кириллайды. Ишсиз сипаттади рўйхатты олинғаннан сүнг уларға давындық инфақасы түләнеди. Нафака мәндеріндең көм ким сыйкыдан күп бўлади. Қишлоқ хұжалигіда ишлаб чыкарыш жараёни давриеллиштади, мансумийлігидан келиб чыккан ҳолда мемлекеттік мансумийлик даражасы (коэффициенти) инновациялар. Бұнда энг жүп инновациялар ойдағы иш күнлары мәндеріндең көм ким шиддиган ойдағы иш күнлары мәндерига бўлиниди. Бұнай күрсаткыштарнинг бир неча йылнинг аниқлаб, соодир бўлған үзілірларни таҳлил этиши зарур. Шу билан бирги тармоқта, корхоналарда кир бир инновациялардың деңгөсінде

жакында иштеги тектини ҳамда иш вакти фондидар дар жасини инкесттейді. Бұның күрсеткічтарын инкест рикамдар өрдемнен инкеб, уларға тәсір атқару омыздарға алохидан тұхтилиш толаб шылады. Бұның үчун инкеб чыкарыш күлемнинде үзгәреши, үннің иктиесшалығынан, барға жарығстарынан мекеме-зашылтасағатқы дарежасы, мекеметтің работлантырылған тәжірибелілікінде зарур. Мекеме ресурсларидан фойдаланыши сама-радорлығын ишботланаудың үчүн сарғыланған жонын мекеме үнүм-дорлығы анық мильдумоттар жоссана инкесттейбі, тақпид қылған-ни зарур. Улар инкеб чыкарылған маңсупоттар буйын тармоқ-дар ҳамда корхоналар миқбетте инкесттейн мүмкін. Улар-нин миқдери бир йылтан дарежасыда инкесттейн, шу йыл-нанда бир-бірларына инсайттар ходдары тақырып шылады. Мис-сан корхоналары, тармоқлары бир йыл ичинде фарқынан инк-еліц мүмкін. Мекеме үнүмдорлығы қиёсий бағдарлардан фойда-ланған жауда бир неча Ылдар дивоміді бұлған үзгіршін инкест-теде ви узар тақырып шылады. Мекеме үнүмдорлығы пінтурыл әл-кеймат күрсеткіншілерден инкесттейді.

15.5. Мекеме ресурсларидан фойдаланышиның жүйелілігі, үзарынан үнүмдорлығының озынрый әүлдеме

Республикамың қонылқұк жұмылғанды мекеме ресурсларидан самарадан фойдаланыши маселасын алохидан пытабор берил-майды. Бұның яхолини иш білдің тұмыннан тұрғысшынан көпүн жаңді бір қынч қарор шағармоптар жылон қылғанған на улар жоссана күріштеган чора-тизбірлер иккөлә деңгелдей.

Мекеме ресурсларидан фойдаланыши, мекеме үнүмдорлығы пәрмекшінин инкесттейбі, уларға тәсір атқару омыздар тизими-ни белгіліб олыш зарур. Қонылқұк жұмылғыла узартып соған күйіндегі омыздар тәсір атшиң мүмкін: дистивал об-хив цареңті, шуашыңдек бозор жоссодат. Үнніңда қонылқұк жұмыл-ғының иңисөзшінің иңисөздей қолында анылға оштріліёттей атрыр-иңисөздей испохотлар тизими. Шу білдең бирғалында инкеб чықарылғаннан иңисөзшінин дараңасы, барға жары-ғынанған мекеме-зашылтасағатқы, электрлаштырылғанда да-ражасы, мекеме ресурсларинин жөлдәкеси, тибдириктердің на бөшкөншір. Уларны анық мильдумоттар өрдемнен төлжыл қылғып жоссанды леким. Бұның пханы патижайларын салбай қоюштар би-лдиң таққосынан шурур. Сәнгра бу жарығдан инкесттей маселегеринің жыл аттың тарабынан, резиденттердің белгіліш тәсіб үткелдерінде.

Кишилек хұжалығыда мемлекет ресурстардан тұлға пән сыймадан фойдалануның үчүн ишлаб чыкаштың ижтисақшылығының индексін анықтаудың көрсеткіштерінде, оның оңайлықтарынан тұжырыма бериледі. Мемлекет мемлекеттік штаклардың жағдайына және олардың мемлекеттік маңыздылығына сәйкес келересінде мемлекеттік штаклардың деңгээлдерінен деңгээлдердің мемлекеттік маңыздылығынан және олардың мемлекеттік маңыздылығынан тұжырыма бериледі. Мемлекеттік штаклардың мемлекеттік маңыздылығынан тұжырыма бериледі.

Мемлекет ресурстардан фойдалануның яхшилігін мемлекеттік маңыздылығынан тұжырыма бериледі. Мемлекеттік штаклардың мемлекеттік маңыздылығынан тұжырыма бериледі.

Масълум бир вақтда ишлаб чиқарилган маҳсулот, бажал-жилган иш миқдор ёки масълум миқдордаги маҳсулот ишлаб чиқариш учун сирфланган меҳнат меҳнат унумдорлигидир.

Кишлөк хўжалигида фуқароларнинг меҳнат қилиш қоби-нили тақлифи ҳамда уларни инга олиш, яъни иш билан таъ-миндовчилар ўртасидиги ижтимоий-иктисодий муносабатлар гизимини амалга оширадиган манаил меҳнат бозоридир.

Меҳнат ресурслари кишлөк хўжалиги ишлаб чиқариши-нинг энг муҳим омилларидан бири ҳисобланади.

Назорат ва муҳокама учун сурʼоллар

1. Меҳнат ресурслари нима? У қандай тартибга эга?
2. Меҳнат унумдорлиги қандай аниқланади ва унга қан-дай омиллар таъсир этади?
3. Кишлөк хўжалигидаги меҳнат бозори қандай хусусият-парга эга?
4. Меҳнат унумдорлигини қандай яхшизаш мумкин?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фиоронд ҳаёт — пировард мақсадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
2. Каримов И.А. Жамиятимиз мағкураси ҳалқни — ҳалқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин. - Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. Ишмуҳамедов А.Э., Калинова Л.З., Раҳимнова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор муносабатлари шароитида миллӣ иқти-содиётининг ривожланиши — Т.: Ўқитувчи, 1996.

МИЛЛИЙ ИКТИСОДИЕТНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МАКРОИКТИСОДИЙ ДАСТУРЛАРИНИ ТУЗИШ

16.1. Даъватнинг антиинфляция сиёсати маҳмуми

Антиинфляция сиёсати фаол ва мосланиувчанлик сиёсатларига бўлишади. Фаол сиёсат инфляциини юзага келтирадиган сабабларни баргараФ ўчишига, мосланиувчанлик сиёсити инфляция шароитига мослашини инфляционинг саббий оқибатларини сенгилаштиришига йўналтирилади.

Инфляция ва ишсаизлик хукумат олдида турган исосий муаммолари хисобланади. Бу муаммоларининг ечилиши ўзаро зинч боғлиқдир. Инфляция жараёнларини бошқарни воситалари давлат кўлидадир. Шунинг учун ҳам давлат пул таълифига ва мос равишда пул миссасининг каттаниги масъудидир. Муоммадати пулларниң қисқариши инфляциянинг тўхтанини шароиттаги яратади. Инфляциянга қарши самарали курашни учун унинг сабабларини билниш керак. Бу эса пул-кредит ва фискал сиёсатининг ўзгаришини талаб қиласади.

Хукумат инфляционинг баргараФ этилишига сабаб бўлидиган тўгри монитор воситалар йигинидисига эга. Улар куйнилардир:

- пул эмиссиясининг назорати;
- ёдайвлат бюджетининг эмиссион малийлаштиришига пул кўйимстик;
- пул миссасининг жорий назорати, очик бозорда операціяларини амалга оширишни;
- пул суррогатлар муоммалисининг кесиншуви.

Юкорида сиалгин дастлабки тўрт омил самараси фактическа инфляцини куттириш ёки олдин олини мақсадиди таълимишини мумкин. Гиперинфляция шароитида эса, бирдан-бир чора пул ислохоти хисобланади.

Конфискацион пул ислоҳотлари кўпинча мимлакатларди тезизилди, шу жумладан Европаниннинг яроми давлатларида ва юник СССРда II Йаҳон урушидан кейин. Бу ислоҳотларниң

Йаҳон урушидан кейин Германида ўтилизилашини мисол эркакстда кариб чиқамиз. 1922 йили келиб Германида инфляция энг баланд чўжкинши чиқди: нархларининг 40 баробар инши, пул эмиссияси билди копланадиган бюджет тиқчилиги 40% харажатиги ташкил қилин, маржининг алмашини курен баробар шайдиди.

1923 йили иқтисодиёттің жаңорон бүлиш жарасын жаңа күнчайда. Шу ийлөлдөрдө оңда конфискацияс түрлүүг нуткында болшевиктерди. Ета янын чықарылган марка 1 трин. эсси маркага алмаштырылған еди, алмашып миңдори чегарланған жолда бўлди. Хукумат эса катъий нуткы кредит сиёсатига на бюджет тақчилити харажатларни камайтириши ва соликларни ошириши орқали қисқартириши ўтди. Натижада иқтисодиёт баркарорлаштириши 1927 йылга келиб ишлаб чиңорини 1923 йилдагига нисбаттан 2 баробар ойчи.

Юқорида келтирлигап мисолга асосланиб шунин таъкидлашыныз керакки, инфляцияның қарши кураш суръаты нафият инфляцияни ике эттеги сабабларга, балки уни келтириб чыгаруучи ва ушлаб турғанчи сабабларни йүқотишта қаратылған булсайна самарали бўлди. Инфляция механизмдериниң асосланиб, инфляцияның қайси түрүнде қарши кураш олиб борилёттанига караб антиинфляцион чоралар сиғарырга ажратилиди.

Инфляция талабига қарши олиб бориладиган чоралар күйиджигизлардир:

- давлат харажатларининг камайтирилиши;
- соликларниң оширилиши;
- давлат бюджети тақчилитиң қисқартирилиши;
- қаттиқ нуткы кредит сиёсатига ўтиш;
- валюта курсини муалатиб кўйини орқали уни баркарорлаштириши.

Инфляция талабига қарши қўйилған чоралар иппи талабига бевосита таъсир этади. Уларга биринчи навбатда, давлат харажатларининг камайтирилиши ва соликларниң оширилиши, давлат бюджети тақчилити даражасининг пасайтирилиши, қаттиқ нуткы кредит сиёсатига ўтиш киради.

Баланд дарражага эга бўлган иқтисодиёт шароитида бу ўстариншар жуди оғир кечиди, яъни, иппи талаб ишсаҳин даражасининг пасайтиши ва ўсими билан қисқаради. Иқтисодиёттің баркарорлашупи, самарилли ришохланниши учун яхни шарону пратади.

Голаб тарафидан инфляция тарихдаги барчи баланд инфляцияның сабабчисидир. Шу билан биртага тарих бизга, антиинфляция сиёсатининг тез «шокли» чораларни берганин каби, инфляцияның лист-секунд сүннини хам кўрсатади. Қайси сиёсат яхшироқ эквилитини вайтии қийин буининг хаммаси конкрет шароит ва имкониятлар билан аниқладади. Тез сиёсаттің яхши томонлари шундаки, шарда у, албаттага, жамийттиниң хукуматга бўлган ишончи шароитида олиб борилётган бўлса, фикат инфляциянинг ғанима оилас, билки инфляция кўтири-

лишларининг бирданини тез тушишига, бу аса барқарор инфляциясиз ривожланишига шаронг яратиб беради. Камчиликларги эса, ишлаб чиқариш ва ишсаалик даражасининг бирданини тушиб кетишни, шунингдек, иқтисодий ҳолатнинг ёмонланишини натижасида ижтиёйи силжишиниң ўсиши киради.

16.2. Антинфляция сиёсатини амалга ошириш йўлари

Секин сиёсатиниг яхши томони, биринчи шаబатда, ижтиёйи барқарорликни сақлаб қолишиди: ишсааликнинг секин ўсиши қайта малака эталони дастурлари мувоффақият билан бажарилишига ўйғотади, тузилмави қайта қуришига ва ишлаб чиқариш йўналишларини қайта ишлаб чиқишига умид ўйғотади. Камчиликлари аси биринчидан иқтисодий спёсатиниг ноҳақлини, иккинчидан бундай сиёсат етарли даражада инфляцион кўзарилашларни сақлайди.

Таъсирчан чоралардан яна бири — валюта курсини музлатиб кўйиш орқали барқарорлаштириш. Ушбу чора ўз ичига кўп залбий томонларни осиди. Бирок, унинг айниқса кўп тарафлама гащи сандога боғлиқ бўлган штисодиёт учун ижобий жиҳатлари ҳам борки, уларга ахамият бермасдан ўтиб кетиш мумкин мас.

Ушбу чора изфакат талаб инфляциясига, балки иқтисодиёт жуда катта даражада импортга боғлиқ бўлган холда харажатлар инфляциясига қарши кураш воисигаси ҳамдир. Шунингдек, жойизки, харажатлар инфляциясига қарши кураш юртлари турли хисодиёр. Улар сирасига қўйидагилар киради:

- харажатлар инфляциясига қарши йўналтирилган чоралар;
- фактор даромад ва нархларниң ўсишини ушлантириш;
- иқтисодиётда монополизмга қарши кураш ва бозор интигуларининг ривожланиши;
- ташкилот иқтисодиёти чегараларида ишлаб чиқариппинг барқарорлашуни.

Фактор даромадлар ва нархларниң ўсишига қарши сиёсат, яъни даромадлар ва нархларни ушлаб турувчи сиёсат, турли осигуллар, чунончи, нархлар ва иш ҳақини музлатиб кўйиш орзали амалга оширишини мумкин. Нархлар ва даромадларнинг шлангиб туриши жуда қиска вақт ичизда натижка беради. Бирок, иқтисодиёт барқарорлашувининг бозор механизми ушлаб тувлагани учун, бундай дефляциянинг нархи баланд бўлади, инфляцион кутилишлар ва диспропорциелар музлатиб кўйилади. Йисман чегараланинг учлик, яъни «давлат-тадбиркорлар-касаба ишмалари» ўринатилишини ёки нархлар ва даромадларнинг

Сиңіш үчүн үнде күнімчы сөзік күннен масаласын олшізу үшін күріб чықады. Нархзар инфляцияның енгизілеңдік монополияның кариши кураш өн бозор настыгу тарихиндең риңжанының ассоциациясындағы түгеди.

Низомт, тактиф иктисадындың иштеб чиқарылған бирқарарлығының Пұндалтырылған чөрәни төсқиданымыз керек. Бұу берилген концепцияның мақсаты, күткеметтің үзік муддатты анықтағандағы жаңы табиий иштеб чиқашының тұсындағы даражасынан даражасынан жаңы табиий иштеб чиқашының үсіннеге олған көзіндеңдер. У холда киска муддатты AS ағри чиңнен табиий және тоқорига сипкіншілдік үнде салжайды.

Тактиф иктисадындың сиёсатының ассоциациялық тарихидегілерине киригин мүмкін:

- солиқтарине кимайтириліп, солиқтаршыңға бізге достықтың кимайтирилінешіндең табибиркорлық фәсілешүүн үчүн күнімчы рабыт берады;
- инфраструктуралық сектордан риқобаттың шақталышы;
- иккимөйіл сиёсаттың үзгәртіріншің ішін билди ахоли жеңіл шарттың кимайтирилінешіндең күнімчы рабыт берады;
- қатын-чегара ишінде бұлған табиий иштеб пикарынан даражасы күтпілестік күнімчы үсіннендең түл оғыссын.

Мосланушынан сиёсат:

• индексация;

• нархлар на иш жылдарининдең үсін суръатлары жағдай табибиркорлыр өн касаба уюпмекары билди көлишүүлөр.

Индексация, инициаторының түл жағдайында үзгәріши, үрнәтилген заромадлардың олтуғындарга таржылышындағы үчүн, әтап инфляциядан мін күн йүзіндеңдер үчүн инфляцияның нағылариниң үзгелештігіндең жағдай охамнанға эти. Бұндай тапқары, ишарда индексация инфляция суръатлары билди бөргөнк бүлсек, у холда у инфляцион күтпілештердің насыхади босым тұсындағы мүмкін.

Индексацияның слабайтын жағдайларында үннег тегишті нархлар корректировкасынан шылданнанда тұсындағы айтишнама мүмкін. Агар инфляция тақтиф тұзашындағы үзгәрішиң билан соңғы бүлған бүлсек, у холда индексация инфляцион спиральдің сибабчысы бүліншіл мүмкін. Мосланушынан төрәлірге әспітіб үстінде «әрекемадлар-шархлар» сиёсатының күнін мүмкін.

Иш жағи на нархлар үзгәрішиндең суръатлары үргесінде бітір алған нисбет маңжуд екан, у холда Фиддинс ағри чиңнен үзіншіндең күре инфляция өн ишесіндең үргасидегі бөліншілдің ассоциация, шипкоры инфляцияның үсін суръатында инспиляцияның наст даражасын күзатылады өн актінча иштеб чиқа-

риш көрсөрүнүүн көлем ишкелтилүүт бىлди нархлар ошишы күзгүлдөди. Бу ходиса стагфляция деб атала, хам инфляция, хам ишкелтилүүттүүнүүт бىлан ифодаланади.

Давлаттнинг меңнит бозоригы таъсир этиш чөрөлөри Франлийс модели билди чекланиб қосмасдан, ўз қамроониг яна солик, пул кредит спөситининг көнг таъсир этиш чөрөлөрүнүүт хамда меңнат мунисабатларини тартыбыя огуучи конуний на мөлөрдий жүжжитләрни хам олди.

Инфляция нархлар дәражасининг ошишидир. Инфляциянын баҳолир индекси орканды күрүпкимист мүмкүн:

$$P = \frac{P_i}{P_0} \cdot 100\%$$

Инфляциянын үсүш суръатини анықлаш учун күйидеги формуладан фойдаланылыш:

$$\text{Инфляциянын үсүш суръати} = \frac{P_i - P_{i-1}}{P_{i-1}}$$

Инфляциянын күйидеги түрлери маңжуд:

- нормал инфляция (3-5%);
- ўргача инфляция (20-25%);
- гиперинфляция (30-200%).

Гиперинфляция, бунда нархлар 6 ой давомида обиги 50% дан орунб боради, сүнг шул көрөнгө ийланади ви ўз вазифасини байкара олмайди.

Стагниация - нархлар билди бир қиторда ишкелтилүүт дәражасининг ошиб көтүшидир.

Стагфляция - стагниациядан фырқын равнодошлаб чи-кариш хажманинг кескин пасайыб көтүшидир.

16.3. Макростратегиялар таңдаштыш хорижий тизгілібасы

Хозирғы заманды соғынтысодий тизимдя исесланган даңттыш тоғыб булмайтын. Хар бир тизим хұзатын жорыттынинг миңдай модельдеги же . Шулардан енг маңхұрапарини саңаб үтәзең.

Америкача модель - тацбиркорлык фадлугини таңдышылды, фасыл ахолини бойынша исесиги түзилген. Кем тағымындағы сандарни қисман тиъмнилеш ви уларғы Әрдем берилеш нұзар гутады. Меншат унумдорлыгынынг юкори бүлшіншін ви шығын ишнәффициентте иршиттеге исесланады.

Япония модель - ахолининг липши даражасы (шу жумылдан, иш жолы даражасы)нынг меңнит үтүмдерлігиди орканды

көрлип болып тарасифтады. Шу асесда дүнө бозорның ширх пасайшынги эришилди. Бу модель мэдлүү Үз-Үзүүнин аныктага, мыннат манбааттарини таажий манбааттаридин устуң күйинги асесланады.

Шведча модель — күчли ижтимоий сиёситги диселанды. Үнгэ-күри, давлат күмбэд асосий фойдаларнинг 4 % гинаси бўлади, давлат харажатлари оеа ИИМиниг 70 фондаирини таштил этади. Харажигтиригининг примидан кўпроект ижтимоий ахтижкларга шилдитади. Швецияда социаллар макдори жуда юкори, шундай хисобиная иҳоти турмуш даражаси энг юкори давлат хисобланади. Бундан модель «функционал ижтисодчи» деган ном олган. Ахолининг юкори турмуш даражасини таъминилди (бандишик, таълим, ижтимоий сугурти) давлат лиммасиди.

Режалик иктисолд 1990 йилларда Үз имкониятларини бу-котди.

Узбекистонда давлат мустақилдигиги эришишти, бозор ижтисодистига үзим таъмийлари шилдаб чиқиди, туб ислоҳотлар яшалди оширили бошланди, аразийи иктисолдёт нужуди келди.

Президентимиз томонидан арадани төзимининг мэдлүй модели ишлаб чиқылди. Ижтимоий ҳимояшнин, бозор иктисолидигиги послантил ҳукуктий демократик давлат қуришини киришилди. Ююориди кўрсатилган модельлар асосида макростратегиялар таңлаш мумкин.

Республикамиз ижтимоий-ижтисодий ривожинида 5 таъмомлаги асесланади:

1. Ижтисодни сиёсатдан устушигини таъминлаш.
2. Конкурент устуворларни таъмнилаш.
3. Даират — асосий ислоҳотчи.
4. Бозор иктисолидига босқичма-босқич үтиш.
5. Күчли ижтимоий мухоммад.

16.4. Макростратегик дастурлар

Макростратегик дастурлар ширх чаржининг асосий бўналишиларидир.

Республикамиздің кўлиб макростратегик дастурлар, мустақил, демократик ҳукуктий дашлат қуриш борасида потенциалниң юнусидан, уни таъминлаш учун 5 таъмоми ишлаб чиқылган. Бу таъмомлар асосида бир ижтисоднётини барқирорлантитиришга орттининг керак.

Макростратегик дастурларга кўйилгизор киради:
— дайлатини ижтимоий сиёсати бўйича дастурлар;

- ахырдан түзүлдүрүлгөн стратегия рөлөөнүү;
- мөнөттөгөн таңород шабаптарды, күннүү күннүү болтуштуулук дастурлари;

- ижтимаалык салык тарбияларының төмөнкүлүгүнүү дастурлары;
- ильмий-техника тарбиянети дастурлари;
- экология бүйнчы дастур из х.к.

Кискача хуносалар

Антиинфляция сиёсати фаол ва мослашувчанлик сиёсатларига бўлинади. Инфляция жараёниларнинг бошқариши восьталари давлат кўлида. Шунинг учун ҳам давлат пул таълифи ва мос равишда пул массасининг каттадигига масъуддир.

Макростратегийлар танланашда ҳар бир тизим ҳужжатик юритининг миллий моделидан келиб чиқади.

Назорат ва муҳокима утун саводлар

1. Иқтисодий тизимларин қандай тавсифлаш мумкин?
2. Макростратегиялар нима?
3. Макростратегик дастурлар қандай ахамият касб этади?
4. Макростратегик дастурларни ишлаб чиқиш қандай кечади?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсагасида: хавфчиликка таҳди, барқарорлик шартлари ва тариккёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1998.

2. Каримов И.А. Оҳод ва обод Ватан, эркин ва фаровон хаёт – пиронвард мақсадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000.

3. Каримов И.А. Жамиятимиз мағикураси халқни – халқ, миллатни- миллат килишига хизмат этсиз. - Т.: Ўзбекистон, 1999.

4. Ишмуҳамедов А.Э., Калинова Л.З., Раҳминова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор муносабатлари шароитида миллий иқтисодиётининг ривожланиши. - Т.: Уқитувчи, 1996.

5. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. - М.: Специальная литература, 1997.

СТРАТЕГИК РЕЖАЛАШТИРИШ ВА ҲУДУДИЙ ИҚТИСОДИЁТНИНГ МУҚАММОЛАРИ

17.1. Ҳудудий стратегиини роли

Ҳудудий – инновацион стратегия микро ва микроинновацион стратегиялар оралигидаги стратегия ҳисобланади. Унинг роли шундан иборатки, ҳар қандай ишлаб чиқариш ва инновацион жараён ўзининг ҳудудий жойлашувига эга. Даъват даражасидаги макростратегия марказланишган ресурсларни аниқ, ҳудуддаги корхона ва ташкилотларга жойлаштириш йўли билан амалга оширилади. Бу корхона ва ташкилотлар махаллий шёлар, ишлаб чиқариш ва меҳнат ресурслари, ишлаб чиқаради, итмий инфраструктурадан фойдаланади. Агар кўрсатилган элементлардан биронтаси етарли даражада ривожланган бўлмаса, унда мазкур ҳудудда макронинавацийон стратегияни амалга ошириш кўдими чигаралиниб қозади.

Макродаражадаги ҳудудий муаммоларни ҳисобга олинишинг зарурӣ кирраларидан барои бу - ҳар қандай даъватда алоҳида ҳудудларни ривожлантиришига аҳамият беринадир. Акс холасда, алоҳида ҳудудларни ижтимоий-иқтиходий чигаралаш ҳудудий муаммолар кескинлашувига олиб келди (масалан, собиқ СССР, Россия Федерацияси, Югославия, Хиндустон, Канада ва бошқалар). Агар мезо ва микродаражаларни инновацион ривожланшини маъносида кўриб чиқса, унда ҳудудий ривожланшишинг бу холатдаги дарежаси ҳалқароичи аҳамиятга касб этади. Чунончи, ҳар бир ҳудуд ўзи шахсий манфатларига эга бўлади. Шундай қилиб, ҳудудий стратегияни шакллантириш ва амалга ошириш заруретини мутвоғифлаштирувчи кубидаги тўртта асосий омасни ажратиш мумкин:

- микронинавацийон стратегияларининг ҳудудий жиҳатлири;
- ҳудудни ривожлантиришининг давлат сиёсати;
- ҳудудлар ривожланшишинг шахсий ижтимоий - иқтисолий ва итмий - техник мақсадлари;
- корхонадарниң микронинавацийон стратегиялари.

Итмий - техник шакмумилир ҳудудий ривожланшини даражаси ва ўз влайфасига кўра:

- итмий-техник парклар технополисларни куриш ва мониторинг, жойлаштириш режаларини ишлаб чиқади;
- итмий-техник флоҳилтишинг ҳудудий башкарув организига раҳбарлик қилиди.

Округ ва вилоят техник күмітілшіри ғламнің-техник ва ғламнің-ишилб чықарыш фасолиятін амалта ошириш бізде бекесіта болып, бұлған инказифаларға этилерлар. Худудий ғламнің-техник фасолият бошқаруы органдары республика органында мәдениет жаһатдан мұнгажам тарада бүйсунадылар.

Ударният назифалар доирасында күйіндегілер киради:

- әхтиәжларни анықлаш, уларни көзінде ғламнің-техник ривожланыштың тәлемніліші;

- ғламнің-техник ва ишилб чықарыш объектарыннан ғарноталардың алоқаларын анықтаудың текшіріші;

- ингі ғламнің-техник ва ишилб чықарыш объектарыннан жойланғыштың да уларниң имконияттарын анықлашып;

- фасолият тури бүйінча анық можмұттарнан шактандырышы;

- ташкилот да корхоналарда худудий буюортмаларни жойлаштырышы;

- ғламнің-техник тағыркордикни күштілік-куваттасы фондини ташкил атап учун мемлекеттік захиралар қыдириші;

- худудда ишилб чықарыш техник инкубаторларни ташкыл атап;

- фасолият күрсатастаған корхоналардагы бүш ишилб чықарыш күваттарыннан излашы;

- зарурый ахборотларни түрләштеп да республика доирасыда тарқатышы.

Яңғынан кириғиниң можмұи назифалары да түзилініштегі фарқытар күнінде худуднің ғламнің-техник ривожланыш даражасына болып, худудларни бу белгіларға нұра, ширтілі равишде Зат гурхуга бүлинш мұсылманиң юқори, урта да күчсіз ривожланған.

Юқори даражадағы худудларнің ғламнің-техник стратегиясы, авыло, ғламнің имконияттардан фойдаланышига йұналтирылған. Болаша жүнделіш эса, ғламнің-техник қарорларын шығынтырышы да экологияк назияттың яхшиліштән иборат. Чүнки яхши ривожланған худудларда экологияк назият талабын жеғівоб бермайды. Урта даражада ривожланған худудлар авало ұзақ мерзімдерде ғламнің-техник соҳаларни да саноаттың күтариш, ривожлантырылғандағы миниғаттер. Бұл худудлар зиг мұвоғыт стратегиялар бирикмасын тоннелерін көрек, янын юқори даражада ривожланған худудларда самараасын хисобланадылған, лекин бокторда барқарор талабға ага бұлған ишилб чықарышнан оралық сипариси үзіншіліктерінде лозим.

Күчсіз ривожланған худудлар стратегиясының мінкүд табиий ресурслардан, ижтимаулық хусусияттардан фойдаланышиң қартизасы. Ассоций назифа - шундай иессінде маңыздыл кадрлар да мемлекеттік ресурслар бишин тиімніліш. Агар худудда мемлекеттік ресур-

слари көркөлди дарражадан орғық бўлса, бунда кўшимча иш жойларини ташкил этиш ва кўп ишти талаб этиладиган корхонни зарни барпо қелиш вазифаси вужудга келади. Охирги вазифа юксак дарражада ривожлангани худудлардаги корхона филиаларини ривожлантириш хамда лицензия ва патентлардан фойдаланиш хисобига ҳал қилинishi мумкин.

17.2. Худудий стратегиянинг таркиби ва тузулиши

Худудларининг мавқен дарражаси уларни кўллаб-куватлашга боғлиқ бўлади. Бу кўллаб - қувватлаш худудларда илмий техник ташкилотларни ташкил этиш учун қарор қабул қилиш шунингдек, турли худудларапо ва худудлар ичида шу худуднин илмий-техник ривожланишига оид кўрсаткичлар тизимини солиштириш орқали юз беради.

Бу тизимга куйидагилар киради:

- худуд илмий-техник соҳасининг меҳнат потенциали;
- худуднинг илмий-техник ва ишлаб чиқариш — техники жижхозланиши;
- худудни билим талаб қилинадиган маҳсулот ишлаб чиқаришта йўналтиришганлик дарражаси, ишлаб чиқариш - техники максадларга мўлжалланган маҳсулотлар сифати, унинг экспорти имкониятлари;
- худуд илмий-техник потенциалининг тузилиши.

Худуднинг илмий-техник соҳаси потенциали кўрсаткичлари куйидагиларни аниқтайди:

- Худудни такрор ишлаб чиқарни имкониятлари;
- илмий-педагогик кадрларни ривожлантириш дарражаси (профессор, ўқитувчилар таркиби);
- Худуд аҳолисининг умумий маълумот дарражаси;
- Худудда илмий меҳнат потенциали концентрацияси дарражаси.

Худудга меҳнатни такрор ишлаб чиқарни имкониятлари коэффициенти куйидагича аниқланиши мумкин:

$$К_{\text{тв}} = \frac{Ч_{\text{т}}}{Ч_{\text{и}}} \quad (1)$$

Бу ерда: $Ч_{\text{т}}$ — ишлаб чиқаришда банд бўлган талабалар сони; $Ч_{\text{и}}$ — ишлаб чиқариш соҳасида банд бўлган талабалар сони.

Коэффициент каттаглиги малакали илмий кадрлар захираси мавзудлигини кўрсатади. Агар $К_{\text{тв}}$ кўрсаткичи юкори бўлса, худудий марказни олий ўкув юртларининг ўзида ташкил этиш мисадига мувофиқидир.

Илмий-педагогик кадрларнинг ривожланиши коэффици-

егти профессор-Ўқитувчилар сонини худуддаги банд бўлган ахоли сонига бўлиш орқали топилади:

$$\text{Крипс} = \text{Чис} \cdot \text{Ч}_1 \quad (2)$$

Бу ерда: Чис - профессор Ўқитувчилар сони,
 Ч_1 - банд бўлган ахоли сони.

Крипс катталиги худуд илмий-техник даражаси потенциалининг асосий индикатори хисобланади.

Илмий-текшириш меҳнат потенцияли даражаси куйидагича топилади:

$$\text{Крипс} = \text{Чни} \cdot \text{Ч}_2 \quad (3)$$

Бу ерда: Чни - ИТИ ва Кб да банд бўлганлар сони;
 Ч_2 - банд бўлганларнинг умумий сони.

Бу коэффициент тармоқ ва академик илмий изламиш ва конструкторлик ташкилотлари базасида марказларни ташкил этиш имконининг ахолининг бахо зашга ёрдам беради. Ахолининг умумий маълумотлилик даражаси куйидагича аниқланади:

$$\text{Коу} = \text{Чво} \cdot \text{Ч}_3 \quad (4)$$

Бу ерда: Чво - олий маълумотлилар сони.
 Ч_3 - банд ахолининг умумий сони.

Мазкур коэффициент худуднинг умумий интеллектуал мухитини тавсифлаиди.

Кадрларни илмий-техник концентрация даражаси куйидагича аниқланади:

$$\text{Ккик} = \text{Чзи} \cdot \text{Пр} \quad (5)$$

Бу ерда: Чзи - илмий соҳада банд бўлганлар, шунингдек, илмий-педагогик кадрлар сони.

Пр - худуд майдони.

Ккик коэффициенти худуд майдонининг илмий-техник меҳнат ресурслари билан тъминланганинг кўрсатади.

17.3. Худудни ижтимоий - иқтисодий ривожлантиришда мукобил стратегияни излани

Худудни ишлаб чиқарининг техник ва илмий - техник ресурслар билан экихозланганинг кўреатсичлари гурухи куйидагиларни аниқлайди:

Ишлаб чиқарин - техник экихозланганинг даражаси:

$$\text{Кито} = \text{Фсом} \cdot \text{Рт} \quad (6)$$

Бу ерда: Фсо - корхонанинг асосий фондлари қиймати. Булар ишлаб чиқариш-техник жиҳозланиш учун мураккаб маҳсулотлар ишлаб чиқарилиши;

Фп - худуддаги ишлаб чиқариш объектларидаги асосий фондларнинг умумий қиймати.

Мазкур коэффициент корхонанинг ишлаб чиқариш аппарати худудга янтиклар киритишини ишлаптиришида фойдаланиш имкониятини тағсифлайди:

Илмий-техник жиҳоззанганлик даражаси:

$$\text{Кито} = \Phi_{\text{ИТ}} / \Phi \quad (7)$$

Бу ерда: $\Phi_{\text{ИТ}}$ ва КБ лардаги асосий фондлар қиймати, шунингдек алоҳида олий ўқув юргаридагилар ҳам;

Φ - худуддаги ишлаб чиқариш ва ишлаб чиқариш объектларининг асосий фондлари қиймати.

Кито ёрдамида худуднинг илмий-техник базасини баҳолаш мумкин.

Тажриба-синов кувватлари билан таъминланганлик дарожаси:-

$$\text{Кою} = \Phi_{\text{ОЗ}} / \Phi_{\text{И}} \quad (8)$$

Бу ерда: $\Phi_{\text{ОЗ}}$ — тажриба-синов корхоналарининг асосий фондлари қиймати;

$\Phi_{\text{И}}$ — ИТИ, КБ, олий ўқув юргарининг асосий фондлари қиймати.

Мураккаб ишлаб чиқариш-техник маҳсулотларни ($\Phi_{\text{ВИ}}$) ишлаб чиқаришида ҳамда ИТИ ва КБ да меҳнатнинг фонд билан куролланганлиги . Булар асосий фондлар қийматининг сизаб ўтилган соҳалирдаги ишчилар сонига нисбати билан топилади. Фонд билан куролланганлик коэффициенти асосий фондларни худуддаги банд аҳоли сонига нисбати орқали аниқланади:

$$\Phi_{\text{ВП}} = \Phi_{\text{И}} / \Phi_{\text{И}}$$

$$\Phi_{\text{ВН}} = \Phi_{\text{И}} / \Phi_{\text{И}} \quad (9)$$

$$\Phi_{\text{ВР}} = \Phi_{\text{И}} + \Phi_{\text{И}} / \Phi_{\text{И}}$$

Бу коэффициентлар марказири ишини меҳнат тараб қилинадиган фаслият турларига йўналтириши имкониятларини баҳозлагти ёрдам беради.

Худуднинг ишлаб чиқариш-техник ва илмий-техник фонд билан таъминлангантири:

$$\text{Кфот} = \Phi_{\text{И}} + \Phi_{\text{ИТ}} / \Phi_{\text{И}} \quad (10)$$

Худуднинг билдирилган таъзабиллих за сифатли маҳсулотлари кўрсаткичлари. Мазкур гурӯҳ кўрсаткичлари кўйидагиларни имиклапчи имконинин беради:

- худудни смарали ишлаб чиқариш, техник йўналиши:

$$\text{Китто} = \text{РентЧЗ} \quad (11)$$

Бу ерда: Рент - ишлаб чиқариш, техник мақсадларга мўлжалланган мураккаб маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми кўрсаткичи.

Худуднинг илмий-техник унумдорлиги:

$$\text{Китп} = \text{РитпЧЗ} \quad (12)$$

Бу ерда: Ритп - илмий-техник маҳсулотлар ҳажми кўрсаткичи.

Худуднинг илмий-техник йўналиши (бунда илмий-техник маҳсулот ҳажми ишлаб чиқариш, техник мақсадларга мўлжалланган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмига бўлинади).

$$\text{Китом} = \text{Ритп} / \text{Ритп} + \text{Рент} \quad (13)$$

Бу коэффициентни хисобга олиш саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришда худуднинг ихтиослашуви тўғрисиди қарор қабул қилиш имконини беради.

Худудни экспорт ишлаб чиқариш, техник йўналиши (экспорт килинаётган ишлаб чиқариш - техник мақсадларга мўлжалланганин маҳсулотларнинг шу маҳсулотлар умумий ҳажмидаги улуси)

$$\text{Каксо} = \text{Рэк} / \text{Рент} \quad (14)$$

Худуднинг илмий-техник интенсиви тузилиши кўрсаткичлари:

- пропорционалик коэффициенти.

$$\text{Кетр} = \text{Рнуз} : \text{Рак} : \text{Ротр} : \text{Рзар} \quad (15)$$

Бу ерда: Рнуз - олий ўкув юртларида илмий-техник ишлаб чиқарини ҳижми;

Рак - академияларда илмий-техник ишлаб чиқарини ҳажми;

Ротр - тармоқларда илмий-техник ишлаб чиқарини ҳажми;

Рзар - заводларда илмий-техник ишлаб чиқарини ҳажми.

Булар худуднинг илмий секторига тегишли. Бу коэффициент худуднинг уёни бу илмий-техник соҳа секторига йўналишини ишлаб чиқини имконини беради.

- илмий - техник соҳа ташкилотларини демалаш.

$$Крас = M_1/M_1+M_0 \quad (16)$$

Бу ерда: M_1 , M_0 - илмий-техник объектларга эга ва эг бүлмаган шаҳарлар сони. Крас ни кўллаш тармоқдан фойдала ниш имконини беради.

Худуд илмий-техник ривожланиши даражаси индикатор ларининг таҳлили.

Юкоридә санаб ўтилган кўрсаткичларни таҳлил қилип турли усуллар билан амалга оширилиши мумкин. Улардан асосийлари кўйидагилар хисобланади:

- мазкур худуд кўрсаткичлар даражасини яхши ва ўргу худудлардаги кўрсаткичлар билан солиштириш;
- мазкур худуднинг бир неча кўрсаткичларини бир-бира билан солиштириш;
- мазкур худуд ривожланишининг интеграл индикаторини хисоблаш.

Хусусий индикаторнинг аҳамиятини хисоблаш кўйидаги формула асосида амалга оширилади:

$$Ил=К1\Ке(л) \quad (17)$$

Бу ерда: K_1 - худуднинг илмий-техник ривожланиши кўрсаткичи;

$Ке(л)$ - ўрта (яхши) худуднинг илмий-техник ривожланиши кўрсаткичи;

Индикаторлар аҳамиятини кўйидаги вариантлар орқали аниқлаш мумкин:

$Ил<1$ - мазкур худуд ривожланиши даражасининг ўрта худуддан паст бўлиши;

$Ил=1$ - мазкур худуднинг ривожланиши даражаси ўрта худуд даражасига мос келади;

$Ил>1$ - мазкур худуднинг ривожланиши даражаси ўрта худуднинг ривожланиши даражасидан ортади.

Аниқ индикаторлар аҳамиятилгини таҳлил қилиш ва уларни ўзаро солиштириш орқали худудий илмий-техник сийёсат йўналиши тўғрисида аниқ холоса чиқариш мумкин.

Киссағы худосалар

Хужуматнинг вазифалари межуд қонуидари ва давлатнинг иктисадиёт сөйситидан келиб чиқади. Унинг тузилмаси вазифаларни ҳал этиш нүктаси иззардан ташкил қилинади.

Худудларда илмий-техник ташкилотларни ташкил этиши учун қарор қабул қилиш, турли ҳудудлараро ва ҳудудлар ичида ҳудуднинг илмий-техник ривожланишини ҳусусий күрсакчичлари тизимиши солиштириш лозим бўлади.

Назорат ва муҳокама учун саволлар

1. Худудий стратегия низга?
2. Худудий стратегия қандай тарқибга ва тузилишта эга?
3. Худудий ривожланишди муқобили стратегия қандай изланади?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ханғизликка таҳдид, баркарорлик шартлари ва таракқиёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаронон хаёт – широард мақсадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Жамиятимиз мағкураси ҳалқни – ҳалқ, миллатни- миллит қилишга ҳизмат этсин. - Т.: Ўзбекистон, 1999.
- 4.Ишмуҳамедов А.Э., Каланова Л.З., Раҳимова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор муносабатлари шароитида миллий иқтисодиётнинг ривожланишини. – Т.: Уқитувчи, 1996.
5. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. - М.: Специальная литература, 1997.

ЖАХОН ИКТІСОДІЕТІГІЛІНГІН ИНТЕГРАЦИОН ІҮНАДІШ

18.1. Таңқи иктисодий флоттың шарт-шароғындырылышы

Ўзбекистоннинг иккіншінші жаһатдаш йұнағтирилген бозор иктисодіеті моделінде Таңқи иктисодий фактически риәожілінтириш ізде мүстәжқомлыш, республиканың жаһон хұжылық алоқалырыға барлық шарының белгіліші, шуиншідек, иккіншінші жаһатдаш йұнағтирилген бозор иктисодіетінин риәожіліншиңи көрсетумен интеграциясы йұнағтирилген жаһон хұжылық алоқалырыға мустахкамланып ассоциацияның үрінін анықтайды.

Очиқ турдағы иктисодіеттің шалаланыши шароғында риәожілінган таңқи иктисодий алоқалар тизимида бұлған ҳар бир дәсілтінің халқаро мекінат тақсимотиды үзінің, дүнән хұжылық тизимида үзін «жавоншы» еті бүлшін мұхизецир.

Хәтті китеп худуды, күп мән-ди ахолига, халық-халық ресурстарға оға бұлған мағлұматтың буғунғы күнде бопша мамандықтар билігі деңгейінде көптегендегі иктисодий алоқаларенің тасаввур қылымынан бұлмайды.

Ўзбекистон Республикасы ҳам бұндан мұстағасно зәне 1991 йыл 18-августда давлат үзін суверенитеттің оғындағы бұлған пайғдан бөштіб. Үзін таңылған таңқи иктисодий сәсематини мустақыл халқаро хукукий субъекттің сипатыда оның бормоянда. Бу сәсематтің ассоциация мәседи — Ўзбекистоннинг хакиқиіттің очық иктисодіеттің нағайындағы иктисолытты тизими, үйнінг интеграциясінің изил рүебга никарнишады.

Республиканинг халқаро қызығындағы әлеуметтік мекіннің тақсимотиды шығындар оға бүліб, бирикінші нақельтіде, минерал жомаше ресурстарынға, иктисодий шылаб чыгарылған да ахоли потенциалына, геополитик әңдешеліктердің жаһатидан тақималығынан Еуроазия китысын зәне, хөзірги күнде тиесізліктердің Буюқ Исламда ҳам жүзін стратегик үрінде анықтайды.

Ўзбекистоннинг халқаро мекіннің тақсимотиды шығындар оғындағы әлеуметтік шу позициялардан күріб чыкып зарур. Ўзбекистон оғанда шылаб чыгарылған умумиіт ҳақын бүйінде дүниенде саякелінің таңынан ахоли жон бөшін тақсимашынан бүйінча белгілі болып үріннен анықтайды; республикада 30 та оғанда қалып-

мидари топшылган бўлиб, ҳозирча улардан фикат ўнтиси ишга туширилган. Узбекистон оғтинининг сифати жаҳон олий стандартлариги тўлиқ жиёб беради.

Мурунтовдаги (Навоий вилояти) оғтини бор қазималарни (олинайтган майдори ва сифати жижигидан) жаҳоннинг энг кички оғтини конзари Ёлончайк (АҚШ), Витватерранд (ЮАР), Колар (Хиндиистон) билан бир қаторга кўйин мумкин. Юқори проблеми қимматбахо металл бу ерда чорак пердан бери қазиб олимоқда. Уни қазиб ошиш врозд очик йўз билан бора янти. Шундай қилиб, давлат суверенитети широтидаги республика ўз оғтини ўзи хўжайини, жаҳон оғтин бозорида тенг хукужин ҳамкор бўлиши мумкин. Лекин охирги тайтда жаҳон бозорининг оғтин билан ўта түшнитирлиши тенденциилари руббига чиқини муносабати бишш қимматбахо металлнинг сифатига талб анчамунча юқорироқ бўлади.

Масалан, 1991 йилда Жаҳон банкининг кўрсаткичларига кўра, бу фарж 220-320 тоннага етди. Бундай шаронтларда олтини бўлған нарх-навоин барқарор рашниди ушлаб туриши мумкил бўлиб колди. Чунки сабиқ иттифок парчаланиб, унинг ўринида янги мустақил давлатлар ташкил толини Европа музлиқитларини ва Японини жуда беизотга қўлиб қўяди. Бинобарин, узар дунёда диг катта оғтин импортери ва истемолачсан эдинадир. Шунинг учун жаҳон бозорида Узбекистон оғтинини соғнида, гоҳт омилкорлик зарур.

Узбекистонда 370та кон ишлаб турибди. Улардан хар йили 200 млн. тона турли минерал ҳамешёлар қазиб олиниади, йилинса 80 минг тона мис ишлаб чиқаргайтган Узбекистон улкан заҳираларга бой, бу ҳудудда инва кўтлиб кўрошин, рух, вольфрам, литий ва башка мухим ва ноъоб метадирнинг катта-катта концентри мавжуд.

Республика ривожланган курдитли ёқиличи-энергетика базасига эга. Табиий газ топшымлари таҳминан 2 трлн куб. кўмир 2 млрд. тониадан ортиқ, нефтъ 350 млн. тоннани ташкил қиласади. Охирги икки йилда очилган янги нефть ва газ концентри нафакат ички оҳтиёясларни қондиришини, балки энергии беруучиларнинг экспортги жаҳизи ҳам талб юритини шул беради.

Узбекистон нефть концернати кори оғтинин қийти тайёрларни тўғрисидан «Эспрекитен» француздарининг бидуни билди түзилсан.

Узбекистон Марказий Осиё ва МДҲди нахти етиштирувчи исосий республика, бу борада жаҳонда тўртичини ўринададир. Бу ерда жаҳон ли МДҲ давлатлари бўшин исосий ҳамкорлик

йүнүлүшләридан - Республикалык пактани чукуррөк көйтө шиптаб, тишки бозорғы икүнүштөн кимматбахо мәхсүлөт сифатиди чыкариш мүмкүндүлгөн.

Республикада ҳар йили 1,7 млн. тонна шихта төзүсүндейт. Бүнү ажаконда чыкарилыштандын шихти белгилүүлүктүрүш мүмкүн: МДХДа умумий 2,75 млн. тонна, Хитойда 4,2 млн. тонна, АКШДа 3,4 млн. тонна шахта шихти чыкарилди. Ишлаб чыктырылганда кура, Үзбекистон жаҳон шахта бозорида төнг ҳүкүкти ҳамкор бүлүшүнүү мүмкүн, дескин башинин шихтамында сифаты чөт алникүттөдүнчүлүк болуп шеш. Ушинг сифатини яхниләш учун пича-мүкчү ишлэр олиб борнот ва фурсаттар коркот. Ҳудди шундай назарет қоракүл териллери за иштөө ҳомашеси етештирмөк жараёшынан.

Мева да сабзавоттар етештирүүнүү себептөк иттифок даврида Үзбекистон Республикасы асосий тальминдоочи бўлиб. Иттифокда ҳар йили иши мева-сабзавоттагы 60 филиаларини еткизиб берарди. Бутунги кунца ҳам мамлекеттисемдә Пилига 5 млн. тоннагача мева да сабзавот етештирүплади, кўпчари нобёб тимга шига. Үзбекистон бу тармоқ бўйичи ҳамкорликкын тайёр. Республиканынг бу тармоқка бўлган асосий эътибори маҳсулотларини қайта ишләти, сакчаш, жұнатып; қўлонлаш корхоналарини барпо этишуга қаратылган.

Үзбекистон ғанды да хорижда туризм спорты ривожлантирилиши учун ҳам кўпгина имкониятларги иш. Ушинг худудида дунё минебендә ташыган тарихий ва архитектура марказлари - Самарқанд, Бухоро, Хива жойлышган, 4000 дан ортик архитектура - маҳобатли обидистер бор, уларнинг кўпчари ЮНЕСКО химоясендидир.

Үзбекистонининг потенциалы имкониятлари кафолатли бўлиб, бир томондан бекор иктиносидини исплохотлаштириш, бошқа томондан жа, себептөк үринде шикланган яиги иктиносий макон интеграцияси, төнг ҳүкүкди ва ҳамкорлик билди жаңаро меҳнат тағсимотиди ва жаҳон хўжалик аложалирида баббаробир шигирж ғана ҳасобланыпди.

Ўзбекистон дәлдат суверенитетига за мустақилликка 1991 йылнинг августида эркинб, мустақил равнинда жаңаро бозорга чиңчили йўли жуши идеал бўлмаси ҳам (1-юнайт), дескин ривожленниш учун кўшишиб захираларга оға оди. Республика тишки иктиносидий плекалари интенсификациясининг көзлөвчилик шартнро ишларни қўйдагигардир:

- ср бойликлари, минерал жомаре ва ўсманликлар ресурслари, шунингдек, ажойиб түзирж-икдим шарситлари, кимлок хўжалигини риворклиштириш ҳамда унинг маҳсулотларини қайто

тайёрлайтынан саңаат шылаб чықарыш мажмуні базасын иратып учун ҳаддан зиёд ишкөннелеринінг министрлігі;

- міншінін жалғызын мажмұн инифраструктурасының жағынан көзінін, республиканың жағын хұжавын алоқаларында көнт міншінде жаңб ота оладиган Шарқ Шығын потенциалынан жаңуялдығы;

- экспорт потенциалынан жоғори даражада экспортын;

- тегінелі кооперация ва қамкорлықтың сирмойлар ердемде раңбарта бардошли маңсұлаттарын жоғори даражада тайёрлай соладиган шылаб чықарышни қысқа вакт індида яратып потенциалынан мәнжудығы;

- нисбеттің оғанда (жакон мікесінде бағытталғанды) арғындағы құчитын эга бүлини мүмкіндігі;

- хорижий капитал сирмөсін ва Ұзаро мінбағдарлық ассоциацияның үрнатынын учун республикада барқарор сійсін мұхиттінің яратылғыштығы.

18.2. Узбекистонда ташки ижтисодий сәбеситтің ривожланыны

Узбекистоннан дүнін мімлекеттери билан халқаро сауда-ицтисодий мутосабаулары тарихи үрге асрлардан бойлайды. Ен алғаш Шарқ үргасидеги сауда, китап базор үчүн кураш на мемлекеттік ресурслари жамғын вакт Узбекистоннан жоғори худудың даражасында бұлшыб келген, чутки уннан географик мінхаттың сауда-ицтисодий потенциалын күпшіл мімлекеттерни қызықтырған.

Мустақиллікдай алғынды үл белгінде Узбекистан жоссан прометеңника хомашесін (пихта, ник, көрикүл), машинасозынан және бобеозалик тармоқларынан көмектесу үшін көмектесу міншілдік, оғын, үран шылаб чықарышта Мұлжалданған. Үрнеш давриде күнгінә заводтаринан Узбекистонда эмбуксурасы туғайда республикада коничелік, сімадалғозалық, тракторсөзілік, электротехника, кімә, тұжимочылық, оғир саңаат тармоқларынан шылаб бұлды. Бирок техника, технологиялар на тариф стандарттарынан Узбекистондан ташырыла (жоссан Россияда) ишшіл қызыризілді, республиканың салынғы соҳасыннан ривожланыши мүәммән даражада ташки күрімділікке борғынан жоры.

1991 йыл 1 сентябрьдан болшеби Узбекистон мустақил дәлдікті бұлды. Уннан үккесінде жаңылыштық тарихи-әдебиеттің бирикчи босқичи (1991-1995-й.) ижтисоддің бояшаралығынан Ұзбекистонда инфраструктуралық көрсеткіштің интенсивінің ранишы жакон қамыннан көзінде шылаб шығарылған ривожланыстарынан боянған.

Хүттесең, штеде ижтисодий сәбеситтің үтказынан жаңылыштық

тириш; таржынан стратегияларин белгилеш; ичики за ташкы бозорларда умумдуктук минфантариин түзүлүштүрүш; инвестициялар, физтехникалар, савдо. Маданий ва спорт сохаларыда хакиморлык үрнөтүш, туризмдин ривожлантириши за бошиңа ишкеңдерине самарали ёрдым берил башкарадыган Ташкы иктисолий алоқалар Вазирлиги (МВЭС) барно этиди. 1992 йыл 26 марта қабул көлтүнгөн хукумут карорига күра вазирлик даыятт органы бўлиб, у Узбекистон Республикасининг ташкы иктисолий алоқаларини башкаруни, иззорат қилиш, тартибга солиш ва мувофиқлаштириши ишлериши олиб боради.

Вазирлик Узбекистон Республикасими ушунг ташкадарисиди намойинш этади; барчи ташкы иктисолий масадалар бўйича даыят минфаатларини ҳамда Узбекистон Республикасими шартнамалари битимларидан келиб чикадиган мажбуриятларини мамлакатномасын ҳимоя қилиди. Ташкы иктисолий алоқалар вазирлиги ўз фвоизияда халқаро ҳукуқий нормаларга, Узбекистон Республикасими башкы даъватлар билан тузган битимларига, конусларига ва норматив иктинарга амал қизади.

Ўз тараккиёттаги І-босклишинг икуний даврили (1995 йилдинг охири) Узбекистон даыят башкарувиде, иктисолийтада, ташкы савдо ишкеңларидан ҳамда ишлаб чиқарни доирасида барисорорлиги билан кўзига ташланди. 1995 йылда МДХ даъватлари орасида сандода изобий салдо олган иккиси даъватнинг бири бўлди.

Олтин казиб олиш, энергетика, курилиш, тўкимачилик саноати ва нефть ишлаб чиқарни соҳаларида дастлабки саноат инвестицияларининг лойиҳалари туттишлади; хиссадорлик асосида, шу жумладан, хорижий кампаниянинг қитнашуви билан ишлар ҳамда саноат корхоналарини даыят тасарруфидан чиқарни ва хусусийланиши учун конуний ва амалий шаронтулар пратидиди.

ЕХ иктисолий комиссиясими кўрсатмаларига кўра, мислий маҳсулотининг саломонт 1991 йилдагига нисбетан 1995 йилдан Узбекистонда 82,21 %ни, Россияда 49%ни, Козогистонда 43%ни, Беларусда 41%ни ташкил туди. Узбекистоннинг бу кўрсаткичларини марказий ва Еарбий Европига жеке жойшкан Шарқий Европи мимликтлари кўрсаткеслари билан солинтириб ўтамиш.

Иктисолий ривожлантишининг иккичи босклини (1995-1998й) иегизлеридан бирит - бодор иктисолийтадининг амалда мимликтининг ўз саноатига исосланиб, разқобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқарниши, макроиктисолий инвестициялар инфраструктуразмасини таъминлайдиган бир катор институтлар барто этишдир.

Бу боскичда ташки бозорин төмөнделүш, бир томонеден, ички бозор учун (импорт үрнігі) ва ташки бозор учун (экспортта) жақобаттардан молларни шылаб чыкарып бўлса, иккичи томондин, Узбекистон иктиесдиётинин асосий тармоқлариги кўнлаб хорижий тәжхигий сармоқларнинг кириши билан чизбарача боғлиқдир:

- пневматикалыктити ва автомобилсоалити;
- кон квазимадири ва киме саноати;
- қишлоқ хўялдиги хўжайесини ўйта ишлани ва юдошни;
- курилни материалларни шылаб чыкариши;
- тўкичачилик саноати;
- телекомуникация ва штоги;
- транспорт ва унинг хизмати.

Шунинг учун асосий эътибор Узбекистонининг аниятини пешир йўли портларити комплекси риннида кайта кўриши; энергетики, транспорт, атона ва машинасолик соҳаларида йирни зиёдт комплексларини барто этгина қартилди.

1996 йилда дивлат бюджетининг тақчилиги Ташки Миссий Маҳсулот (ВИП)дан келиб чиқаб, 3,5% дарожада бақасиди ҳамда МВФ экспорт тармоқидан изорат килинадиган дарожада кескин оғимади Узбекистон 3 млрд. АҚШ доллари бўшини баходинадиган юбори потенциалли минерал ҳамаги ресурсларига, саноат ва қишлоқ хўялдик шылаб чыкариши, дехмат ресурслари ҳамда барчи шылаб чыкариши соҳаларидаги аниқлии кадрлар ва хизмат кўрсатиш доиралари макёсида сандаро сайдо-согиқин унумлти риннида инада риоюжлантириш имкониятларига эга.

Узбекистон Республикасининг экспорт-импорт түзилиши шунин кўрсатдиги, 1998 йыл якуний шатижадарга кўра, ташки мебдо айланмаси 6 млрд. АҚШ долларини ташкил этди. Ташки мебдо 216 млн. АҚШ доллари макдорида кўшимчи сальдо ҷъмғинанди. МДХ дивлатларининг товар айланмаси 24 %га ушиб кетдиги, бу хоти параллел рақибда эркак конвертация аниқлайдиган валюта поситетидиги сайдо ҳажмининг оғлинига сиб келди.

1998 йил икунлариги кўра, Узбекистон Республикасининг асосий ҳамкори Швейцария бўлди. Шунингдек, ташки сайдо олиб юрилган биринчи беш мамлакат қаторида: Ўзбекистон, Корея, Германия, Буюк Британия, Туркия бўлдики, бу боради пешт сайдохияти аринилди.

Узбекистонининг асосий товар айланмаси Европа штатиди Хъижказматинин сайдои риоюжлиши мимлакатларига 30,6 %, Ўзбекистонга 10,2 %, Туркияга 6,2 %, Биринчиги Араб

Амирликтарига 2,2 %, Хитойга 1,8 %, АҚШга 1,2 %. МДХ мамлекаттарига товар айланышыда Россия 49,1 %, Көзогистонга 18 %, Тоҷикистонга 8,9 %, Украинаға 4,0 %, Қирғизстанга 3,9 % түгри келди.

13-жадвага

**Ўзбекистоннинг 1998 йилдаги ташки савдо баланси
(АҚШ млн. доллари ҳисобида)**

	Лейлак	МДХ	МДҲдан болса
Нимирт	3481,93	1690,10	1791,53
Ташарир жөнъорти	2194,17	1517,65	1677,12
Плюс толли	1799,08	983,55	1415,53
Энергия ташуучилар	433,42	423,50	433,5
Бонка токарлар	1030,83	710,00	240,83
Экспорт хизматлари	287,46	173,05	114,41
Шея ташини	227,99	164,80	103,90
Софҳатлар (туризм)	10,89	0,00	10,89
Динита министри	48,59	8,37	40,22
Нимирт	3713,33	1793,80	1919,54
Темохар импорти	3217,95	1448,70	1800,39
Озод-импорт	687,72	181,30	506,92
Энергия ташуучилар	00,29	32,59	7,7
Министри укучлар ва транспорт имплементари	1278,65	437,7	782,05
Бонка токарлар	1491,33	978,01	512,42
Нимирт хизматлари	495,84	383,10	11,24
Резултат:			
Экспорт	3484,03	1692,10	1791,53
Импорт	3713,33	1793,80	1919,54
Ташин гасло майланоти	7100,98	3485,90	3711,06
	- 229,70	- 101,70	- 128,90

1998 йилда экспорт товарлари ва хизматлари 3,1 млрд. АҚШ долларини ташкил этди. Шу билан бирга, иқин хорижий мамлекатларга экспорт камийди. Узок хорижий мамлекатларга стказиб берилдиган маҳсулотнинг кўтанишига экспорт товарларини сотилиш бозоришининг географик кенгийлиши хамди табиий кўламишининг ўсиши, шунингдек, хомишё маҳсулотларига, биринчи нафбатда, пахта толаси ва мисга жаҳон котгъонктура баҳоларининг ижтиланиши сабаб бўлди.

Ўзбекистоннинг 1996-1998 йиллардаги иссосий маҳсулотлари тўрининг экспорт тузилишига оид миътумотлар 14-жадвада берилган.

Эркин конвертациялангандиган валютанинг экспорт салжми иқин хорижий мамлекатлар билан 27,2 марта, дунёдиги юниқ мамлекатлар билан эди 2 баробар ўсли. 1999 йилда экспорт

Экспорт тузилиши бахоланган наархга күра хамине тенарлари, равало, вахти толиси қисмин дарражада салмоғын үрин тутиди 57,8%. Энергоеңказылар улушкин 14%, кора ва рингли мечттарға 5,4% түрги көлди. 2000 йылды үмумин импорт хажми 2,9 млрд. АҚШ долларини ташкил этди. МДХ ва Болгарияның мамлекеттериден көлтирилгенде импорт товарлары онын 8,8%-га қискарды ва 1,3 млрд. АҚШ долларини ташкил этди, натижада маңкур мамлекеттерининг үмумий импортдаги улушкин көмәйді, 44,7%-дан иборат бўлди. Яқин хорижий мамлекатлардан көлтирилдиган импорт өси анча кўпиниб. 1994 йилдан гана нисбатан таъқосланганда 2,1 марта ўди.

14-жадига

1999-2000 йиларда Ўзбекистон Республикаси экспортининг тузилиши (АҚШ мин. долларни жисобида, хизматларсиз)

Аспекттің мөхсуслеген түрлерининг импорт тузилиши	1999	2000
Майор	694.062	1677.2
Паста ғаласи	550.281	1415.3
Минерал ғаздар	0.263	5
Ракет эквиваленти ва ушреки тайрерсигин буносир	68.108	110.1
Минерал ғиттер	14.095	35.5
Паста ғаласида	10.984	27.5
Коря минерал - ва ушреки тайрерсигин зихсузлар	5.497	10.4
Майор	0.02	8.8
Паста инженерлери	2.307	5.2
Бензин ж.ғ.	-	5.5
Чарчи химиясы	0.567	1
Нефть, ва нефть зихсузлар	4.307	0.3
Электроэнергия	7.556	11.6
Паста лекти	1.642	11.3
Физиология ва тәжілдеги майор-жетек	-	0.6
Теңе паста	1.633	1.6
Бонни зидесчелар	14.635	29.5

Узок хорижий мамлекатлардан импорт товарларини көлтириш 1,6 млрд. АҚШ долларини ташкил этди. Натижада узок хорижий мамлекатларининг салмоғы баҳоланган наархга күра, импорт хажми 1999 йилдаги 45,7%-дан 55,3%-ги кўпайди. Ўзбекистон учун импортдаги салмоғын үринни Жанубий Корея – (27%), Германия – (22,9%), Венгрия – (9,2%), Швейцария – (7,5%), Туркия – (5,7%), Испания – (4,4%) ишлабди. Бу мамлекатларининг импортдаги улушки 80%-го түрги көлди.

2000 йылда импорт тузилиши тубдек Ўзбекистон ғоз берди, буни жадвалдан кўриш мумкин.

Узбекистон Республикаси импортининг 1998-2000 йиллардаги тузилиши (АКШ долари хисобида, хизматларсиз)

		1998		2000	
		Боҳоси	%	Боҳоси	%
Найтиш		1187,34	100	1809,20	100
Буззой	млн. тоин	241,41	20,33	129,93	7,10
Гүнт ва суннадузотлари	млн. тоин	71590,50	6,04	46334,40	2,58
Сут ва тут маҳсулотлари	млн. тоин	13,91	1,17	12,55	0,69
Сарбай	млн. тоин	4952,70	0,42	3082,70	0,59
Ҳеномон ёти (маҳтиф ётири таомлари)	млн. тоин	0,16	0,01	302,30	28,66
Шинайр	млн. тоин	64955,30	5,47	3653,50	0,19
Фироренттоз маҳсулотлари, шу тутчаличи, зори-доринчлар	млн. тоин	3,87		05,09	0,30
Түйромачилик, тривозия индустриялари	млн. тоин	27,57	2,32	39,11	2,10
Оқотик, широхидни ва табанди мебеблар ва анишларлар	млн. тоин	3,18	0,27	52,21	2,80
Тези шинчалаштирилар	млн. тоин	12,30	1,04	78,51	4,30
Миншиллар, мебеб-ускунчлар ва механизаторлар	млн. тоин	158,98	13,59	498,22	27,50
Боғиш ташриф	млн. тоин	252,78	21,51	221,32	23,64

Хоҳ яқин ва хоҳ узок ҳориж мимлакатларидан импорт килиндиған товарлар ичинда машиналар ва асбоб-ускунчлар салмоғи ортиб бормоқда. Улар ялни импорт товарларининг 37,5% ини ташкил этади.

Ватанимизда ёқиши-энергетика мажмунининг жадал суръятлар билан ривожланганлиги туфайли чөт мимлакатлардан келтириладиган нефть ва нефть маҳсулотлари умумий импорт салмоғига нисбатан анча қисқарди.

Импорт тузилишининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, Узбекистонга бозорда тезда сотишб кетадиган истеъмол товарларни кўпшаб келтириши давом этмоқда. Ташкил иктиносидий фаолият вазирликининг эксперклари турли даражадаги импорт товарлари ва улардан саварали фойдаланиши жарёянини таҳлил қылмоқда. Импорт бойхона солиқларининг дифференцил стапасини жорий этиш мүмжалашмоқда.

Ташкил иктиносидий фаолиятда транспорт алоқалари мухим оҳамиятти эга. Узбекистонининг йирик ҳалқаро темир йўл, дениз ва автомобиль портларидан йирок жойланганлиги импорт ва экспорт товарларини етказишида транспорт хизмати боҳосини жиддий таъсирини ўтказмоқда.

Юк ташини шиллариданинг 90%и темир йўл транспорти орқали амалга оширилди. Узбекистон ичкирасида темир йўл ало-

саати тизими етариши дарижада ривожланимаган ва зич жойшынган (50 км дан 100 кв. км гача) ҳамда Козогистон, Туркменистан, Тажикистан ва Киргизистонга чиқиш мумжин. 180 ташкиядан 11 таси итирих гибаратли контейнерларни қайта циланди учун тирудур воситалар билин жиҳозланган. Хар куни Узбекистонда 8000 вагон қайта ишланади.

Товарларининг инчагина қисми автомобиль транспорти ордани ташкилади. Тезкор йўллар масофаси 42 минг км ни, маҳаллӣ йўллар масофаси 90 минг км ни ташкил этади.

«Узбекистон ҳаво йўллари» худуди ёима-ён бўлган ҳалқаро давлатия компонийини хизматидаги транзитчиликтириши ғонди китти ихминнинг эга. МДҲ мамлакатлари ва 15 та узоқ хориж юртлашиб ўтга самолётлар тўғридан-тўғри парвоз килемонда. Тошкент, Самарқанд, Термиз ва Фарғона шаҳарлари ҳалқаро аэропортлар макомиги эга.

18.3. Ташкид иқтисодий фаолиятини инвестицияни, конуний ва ҳуқуқий базаси

Узбекистон Республикасида ҳозирги даврда иқтисодий фаолиятининг барти соҳазорига алоқадор конуналар ва мөъерий ҳуқуқий ишларни ҳар томонимма асосланган тизим вужудга келтирилди. Таники иқтисодий алоқаларни савдо мунисабатларидаги ҳуқуқий база ҳалқаро ҳуқуқлар ҳамда мөъерлар дарожасида асослаб берилди. Чунончи, Республика Президентининг "Иқтисодий ислоҳотларни япада чукурлештириш, хусусий музикни ҳимоя қилишини таъминлани ва таъбиркорликни ривожлантириш тўғрисида" ги фармонига кўра, кенг истеммол молшарини ишлаб чиқарувчи кўшими корхоналар хорижий валюта тошириш ва уни Марказий банкка мажбурий сотиш бўйича беш йил муддат давомида солик тўлашдан озод қилинди.

Узбекистон Президентининг 1996 йил май ойида қабул килинган «Чет ал инвестишилари асосида ташкил этилган корхоналар фаолиятини рафбаслантириш хусусидаги қўнимча чорагадбирилар» тўғрисидаги фармонида амалиёт учун энг зарур бўлсан кўнглини қондалар кўрсатилди.

Бунга кўра, экспорт маҳсулотининг хажми 30%дан ошган корхоналар белгиланган нормалардин иккى байрабир кам миқдордаги ставкалар бўйича солик тўлаш ҳуқуқига эга. Шу билан бирги республикади хорижий сармояларни ижоб этиши учун имтиёзларни кенг тизими вужудга келтирилган, хорижий сармоялорлар учун имтиёзин солик икорий этилгин.

«Иқтисодий ислоҳотларни янада чукурлештириш, хусусий музик

манфатлариниң химия килинни таъминлаш ва тадбиркорликни ривожлантириши чоря-тадбирлари түгрисида "ги фармоиги би-нони ҳалқ истеъмоли молдари ишлаб чиқаришга ихтиесанинг қўшими корхоналирии рўйхатта олинган шайтдан бошлаб беш йил муддатта хорижий валиғидаги тушумдан солик тўланидан ва Узбекистон Республикаси Марказий банкни валютни мажбурий сотиндан соод килини кўзда тутилган.

"Экспортга маҳсулот ишлаб чиқиравчи корхоналарни разбитлантиришига оид қўшимчи чоря-тадбирлар түгрисида "ги фармоига кура, корхоналар ишлаб чиқарган маҳсулот таркибида экспортги ишлаб чиқариш бўлса, имтиёзларга ёнга.

Амалдаги имтиёзлар на разбатлантириши омиллари тизими куйидагилардир:

- ишлаб чиқариш жаммида товарлар (ишлар, хизматлар) экспорти кимиidi 30%ни ташкил этадиган корхоналарга, мулкчилик шаклларидан қатъинизар, фойда сомигини амалдаги ставкалардан икки баробар камрок тўлаш хукукини бериш;

- республика давлат инвестиция дастурини киритилган лойиҳалар бўйича соликлар тўлашдан беш йыл муддатта соод этиш;

- ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотни ружситномасиз бемалол четга одиб кетиш;

- Узбекистон худудида қўшими корхоналарининг нағибат хорижий сармоя билан ишлайдиган корхоналарининг Устак фондига хисса қўшини учун мол-мулкни четдан бозж солигисиз солиб кириш;

- инвестиция лойиҳаларини амалга ошириши учун ср учисткаларидан фойдаланиши ва уларни тасарруф этиши хукукини таълов асосиди солиб олиш.

Хорижий сармоялар түгрисидаги қонунга мувофиқ чет элтиқ шериклар учун уларнинг мол-мулкини давлат ихтиёрига олиш ва мусодира қилиндан соод этиши учун кафолатлар белгilib кўйилган. Уларнинг ўз фаволиги натижасида олган фойдаси ва бошқа шулларни чет алга ўтилизишти, олинган фойдани республика худудида сармоя тарзида қайта ишлартиш, республика банкларида хисоб рақамига ва учеда чекланишган майдорди ҳар қандай валюта мабдигига эга бўлиш ишфодланади.

Хорижий сармоядорларга писбатан инвестициялар ималга оширилган шайтда амалда бўлгани қонун меъёрлари (нормалари) 10 йил мобайниди қўлжаниши кўзда тутилган қонун хужжатлари ўзгартрилмаслигига ишфотот манкуд.

Шундай қилиб, вужудги колтирилган хукукий нормалар (меъёрлар) хорижий шерикларнинг кенг инвестиция фволигиги учун кутий имконийлар пратиб, узирининг хукукшри ва сарфлаган сармоясини химоя қиёзи.

Ўзбекистон сармандарин ўзаро химоя килиш түррисида ерманин, Гуркин, Миер, Индонезия, Малайзия, Пакистон, Финландия, Корея, АҚШ, Франция билдиң битимлар имагълади, бөйкөн бир қанча мамлекаттар билан ҳам шундай битимлар тузилип овом этирилмоқди.

Канада, Хитой, Халқ Республикасы, Туркия, Голландия, Германия, Швейцария башкылари на фирмалари билди 3,3 млрд. ЎГП долларига ижтимуаткорда ҳукуматлараро 32 та йирим-редиг битими түзилди. Ҳозир бу битимлар имад қылмоқда, ўзбекистон 30 дан ортик сандо ва иктисолий битимлар тузган. Нардас 20 тиси узок хориж мамлекатлари билан тузилған, мұмкін, жұстакылышка әрішилтілешін сүнг республикага 5 млрд. ЎГП доллары кириб келди.

18.4. Ўзбекистон Республикасы ташқи иктисолий фәодияти ривожлапшишинг асосий йүнисимлари

Ташқи иктисолий алоқалар вазирлуги республикамизининг ташқи иктисолий фәодият Миллий банки ва Ўзбекистоннинг ошка ташқи иктисолий институтларының басын биргаликде ташқи сандо сиёсатини шылаб чықады ва миллий инвестиция лойхаларини мувофиқлаштиришни имадий ҳыл этади. Юқоридеги қылымғаның, иктисолий тараққиеттинг иккитеңи бекітілген асасий дикжат-эътибор шылаб чықарышини ривожлапширишга заралысмоқда. Шу сабабынан ҳам юқори сифатты товарларни яратып, йұнадырылған ва рақобаттың барынан өткізу мезеңдік-хукуқиіттік кайданында (ақсталарда) күәді тутилған афзалшылар хамда имтиёзлардан фойдаланышиғы имкон беради.

Ўзбекистон ҳукумати томондан иктисолиёттинг ҳар ҳыл оқалары бүйінчы ва мамлекеттің түрли ҳудудларынан атқарылған инвестициялардың тилемін шылаб чықылған. Хусузнан, Ташқи иктисолий алоқалар вазирлуги на Гашык иктисолий рионын Миллий банки (МБ) иктиёрица мұкаммал аналитик аттығы бүлгаси 177 лойхада жиежуд. Улардан ийримларынан даирданың жорий қылымоқда. Мисалынан, яғонна замонавий науқаратын тилемнің ортасында иккитеңи флауда имады оның рионында: ректорлар, самолётшар, автомобилдер шылаб чықарып үткен ішшілесекшілек базасынан қарасты ҳам азияқтың жириштілған.

Үздеро фойда көтіледілтан сөздө на прагматик тамошыларға рионы қылған жаңда, Ўзбекистон шериклари билан ҳамкорлықтың мүмкін дарында көтілдірілген барынанда да улар тиқлифделген замонавий, юқори сифаттың технология үзделілтирилеб, заманымыздың күшими жархонашарнинг жекеңдік маңыздылығы шылаб

чигарилмоқда. Бундай ёндашни ўзаро фойдали ҳамкорлик на сандонинг адекват таломийлари исосланади. Йаҳон бозори билан буиди ҳамкорликни жадал ривожлантириши шаржитлири Узбекистон Республикасининг баркарор то начилик сесати билан ишфолатланади: ислоҳот йўлдирида уларининг имади ошини қатор ижобий натижалар бермоқда.

Биринчидан, жами ташки савдо айланмаси 2001 йилда бир мунҷи ошиб, 6001,7 мин. АҚШ долларини ташкил отди. Шу таумаддин, иқнин хориж (МДХ) мамлакатлари билан савдо 2609,0 мин. АҚШ долларини узек хориж мамлакатлари билан савдо 3392,7 мин. АҚШ долларини ташкил килди. Йәми ташки савдо айланмасида хорижий мамлакатлар билан савдо-сотижонинг салмоғи анчи кўпайди.

Республиканинг оркин валотада экспорт операциялари хажими ортди: 1998 йилги 54,2%дан 2001 йили 91,9%га оиди. Биргер операциялари 1996 йилги 48,8%дан 2001 йилда 8,1 %га камайди.

Иккинчидан, ташки бозорги кўнгина ҳўяжалик субъектларининг чигини Узбекистон Республикасининг Вазирлар Махкамасининг республикали ТИАБ ни қайта тушиб ҳакида қароридан кейин ортди. Республика иштирокидан зементларининг жархон ҳўяжалик муносибатлари тизимиги мөлданишига одиб келди, бу бозор иқтисодиётининг шакланишига ёрдам беради.

Учинчидан, ташки иштирокий фабрикага мустақилиши шароитиди олиб бориши кўпгинни янги бошқарув ва ташкини хўяжалик тушилышларини яратишти имкон беради. Ҳукукий ва иордиччи базасири иштирок чиқалмоқда, улар республиканинг ташки иқтисодий фабрикага бошқаруни мухим роль ўйнидиди, ташки иқтисодий комплекс инфраструктуранининг кенг тарроғи шакланимоқда ҳамда ташки савдо, интиқони, ҳалқаро иқтисодтиликди қасбий маҳоритти эга бўлган кадрлар тайёрланмоқди.

Бирор, ташки штоқалар жаёриётиди салмоқди ютуқларга аринишитиш билан бирга, бозор иқтисодиётига ўтиш мунисабати билан иқтисодий ислоҳотларини оширган давомиди учраётни мухим ва дозор буаммолар ҳали ечимини топганин ўйк. Бунга бир неча сифодлар бор:

Биринчидан, ташки тузиливлардаги экспорт ишлаб чиқарнида туб Ўзгариштар рўй бермагунча, хомаше маҳсулотлари, шевло, шахта салмоғли Ўзарда турраверади, шунингдек, бой туристик имкониятлардан яззо ётарли даражада фойдаланыпётганин ўйк.

Иккинчидан, колок (жаҳон стандартларига нисбатан оғанди) технологияларни на ишлаб чиқарни воғтилираридан фой-

шаланды шаст дарсанда даюм үткөнде, ийнкесе, республикалык хошум махсусаттарини қойта тиерлілігін сақтаратында шабактың чыгарыш яхши бүлга күйвілдеген. Райобалттардың махсусаттар шабактың чыгарылмаған экспорт биля тараз-шөтшін чекшіб күйніца ассоциацияның бүлмөкін.

Учинчидан, тарзғы шектисодий фасилеттер тағамдалыстырылға оған қаbул қылғанған қарорлар мәннүүрдің тарзғылар мүнәсіді ғылымрасынан тоғыншылды жаңы шектисодий вәжделейтін өнеркандай жаңы шарттың көтүлгілілік етишмегінде.

Тұрғынчыдан, пәннелерлер, идоралар, концерндар, хисептердің жаңыларлары, барча хүсуси корхонналар хәмде маттуғайшылдардың шектисодий фасилеттердеги вазифаларини мұжиммұл базарынан шығарып, бунда кисман шектисодий ракетланстриши қоралардан салварати фойдаланып өзмөслик ҳәм сабаб бүлмөкін. Жағон бозоры конундары за табибларини яхши билмаслик, тегелілі өнер-табибларини үзектирил амалға ошириласлик, мұнисеб кадрлар таберлап шында масъудиятсизлик холаттары нысандың бүлмөкін.

Қисқача хулосалар

Ижтимоий жиҳатдан йўнаттирилган бозор иктисодиётининг ривожланшини ва республика интеграцияси йўналишларининг жаҳон хўжалик алоқаларида мустехомланшини ёсойи үринни эгаллайди.

Ўз тақиқиётини биринчи босқичининг якутий даврида (1995 йилнинг охири) Узбекистон давлат бошқарушидан, иктисолётди, Ташки сведо алоқаларида ҳамда ишлаб чиқарни доирасида бирқароршиги билан кўзга тишланди.

Узбекистон Республикасида ҳожирги даврда иктисолий фасолиятнинг барча соҳаларига алоқадор қонуқлар ва норматив-хўқуқий актларига ҳар томондами ёсостланган тизим нужуди келтирилди.

Назорат ва муҳокама утун символлар

1. Ташки иктисолёт баланси нима?
2. Нима сабабдан «узб ҳориж» айланмаси «лекин ҳориж» айланмасига нисбатан тез ривожланади?
3. Ташки иктисолий алоқалар вазирлиги шималар билан шурӯланилади?
- 4..Ихтироли лойиҳалар деганда шималар тушунилади?
5. Тармоқларни ислоҳ қилинча жтуқтарга қандай эришилади?
6. Республикашнинг ташки иктисолий фасолиятни ривожтиришининг ҳайси йўналиши мўжаддадмокда?

Асосий дағынётлар

1. Каримов И.А. Узбекистон XXI аср бўсивеси: хизбатлико таҳсил, барқарорлик ширгари ва тараккёт ижодотлари. - Т.: Узбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, оркин ва фаровон - ширвад макецимич. - Т.: Узбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Йомидитими мисфураси халқи - халқ, мислини - мислини килинти хизмат этин. - Т.: Узбекистон, 1999.
4. Ишмуҳамедов А.Э., Каданова Л.З., Рахимова Т.Ю., Рахимова М.Р. Бозор муносабатлари широтига мислий иктисадиётнинг ривожланishi. - Т.: Уқитувчи 1996.
5. Градов А.Н. Национальная экономика. Курс лекций. - М.: Специальная литература, 1997.
6. Кругман П.Р., Обстфельд М. Халқаро иктисадиёт. Назария ва сиёсат, МДУ. - М.: 1997.
7. Расулев А., Бердишев А., Акисов А. Узбекистонни ташки фаролиги ва жаҳон хўжалигини бораштириш. - Т.: Узбекистон, 1996.

ИКТІСОДИЙ РІВОЖЛАННІШДА ПУЛДИК ХІЗМАТЛАР

19.1. Пулдик хізметлар соҳасининг иктисолдій рівожланнішдегі ролі ва уни тарғиба сөзиниң усуллари

Агар мігънаның иктисолдітінде хізметлар соҳасы ишлаб тикариш элементтерінің характеристига күмәк беріб келген бүлса, иктисолдітшінг үсінші ва журикаблашуви шының-техника тарқиетті жадалдашуви билан бу соҳа жуда зарур, хаттоғы истиқбадда иктисолдіттінг асосий омыншылықтың иштеп атқарылғанда ишлеб тикаришнің автоматлаштырыштағы жағдайларда иктисолдіттінг бирнеше инициатива мен көмекшілікке жариялана алады. Ишлеб тикаришнің автоматлаштырыштағы жағдайларда иктисолдіттінг бирнеше инициатива мен көмекшілікке жариялана алады.

Узбекистон иктисолдіттін бозор мұнисабаттарынға үтка-зин мігълум іштеп атқарылғандардың билан борады на байланыс яғы мұнисабаттардың тұздырағы. Үткін дәвриде республика иктисолдіттің мұназдамалар күйіндегілер былар бөлтілінеді:

- мінъимурій-бүйрүктөзтік тиесімдік бозор иктисолдіттің үстінен;

- ишшасодіт пісібтің бір томонданы — хомашә ишлеб тикаришта иктиеселиштіктер шыролидан ресурслардан оғындалған фойдаланнушы, шуннандақ, үлгерін максимал фойдалы экспорт қылыш;

- мінъим иктисолдіттің тарқибаты қайта күрнеш, юқори технологияны, тармоқдарын рівожландастырыш;

- асосий техникалық жаисомий да мігънаның ескіргін көркемдерин қайта жиһозытшы;

- кадрдардың буғунғы тұлабалардан көлиб чиқып тайёрлап да қайта күрнеш;

- капиталы да иштің технологиялардың етапмасштаби туғайлы хорижий инвестициялардың жаһаб қылыш;

- иктисолдіттінг ижтимои тұзымынин үзгартырыш, мұлжарлар да таңбайрындар сипағының шылданытурын;

- иктисолдіттінг ижтимои әуылшырттаның тармоқтардың жаюя қылыш. Ижтимои бекіроренекітің камайтырыш үчүн ахолшынг ижтимои тильтілілігін тибакталғаннан мұхофеза қылыш;

- бозор да ижтимои инфраструктураның рівожландастырыш.

Шуши тәсжидлардың зарурлары, директті иктисолдіттің ишшасының дәлдігінің иктисолдій жағройштарға тағыраң киминиң нәтижасын давынг иктисолдіттің болшырыш да болжа жа-

хизматтар курситишни жигти Шиколоткан институттарига топширилди. Шу тудағынан шу наурыз интинацияның умурға тұлағын көсекиң сезилады.

Юғорыданың сәнаб үтилген мұаммосынан Үткін дарынға жөн бүгінші хизметтің соҳасы зақуралғы нұктасы нақарылған куріб чызыны.

Интинацияның міншілік-бүйрүкжының тизимиңдең бозор интинацияның үтказашы, истрохоттердің мұраққабаптың науқай стратегияк (риважинши стратегияларини белгілін, уларнан омалғы оширилік нұлдарини ишлең чықтып, реал қарасыттариниң әмбет рескаларының шылаб чықты), хұкуктый, сиёсий басмалар нұратыннандағы тәсілдерге әттіледі. Бу мұаммос хизметтің соҳасынан қамтулық таңдаудың көмекшіліктеріндең.

Бұнда да әзіл фасилити биринчи дара жылдың ақамнегіндең әзіл бұлсада, жойыларда истрохоттердің үтказашында хұкуктый, банк-консалтинг жағынан хизметшарлардың ақамнегін көсекиң сезилады.

Ресурслардың оптимал фойдаланнаның мұаммолари пеш-сөзине давлаттың таъсир доңрасынан чықады. Бу табиғаттың. Чүнкі ресурслардан самаралы фойдаланнаның мұаммосы инициаб чыңаруғчиларнинг, яғни улардан фойдаланнудындарнан мұаммосынан. Ахборот, алда хизметтің соҳасынан әзіл әхтияжын тишиң санды соҳасы сезады. Шунь айттың жоныбы, 1991 жылға қадар республика танылған интинацияның әмбеттеріндең мұаммосынан үзгартылғанда.

Бу холатда хорижий фирмалар тишиң бозорға интинацияның, қатта таңқибаса әзіл бұлғыннан үчүн қамқори позицияда турадылар. Бу соҳада мәдениет фирмалары на мұтахасисларнан үстүн бўлиши стратегияк вазифа хисобланады. Миллий интинацият тузилмисини үзгартылған фан сиғыми қоқори бўлган тармоқларни ривожлантириш, инвестицияның жуммосы биссан чимбартиқ бордюрги. Бу вазифада ҳал этишди дағлат тузилмалари за хорижий фирмалар ҳамда миллий интинацият субъектлернинг ҳамкорлуги нисбатан самаралы хисобланады. Уларнан самаралы ҳамкорлук қылышы фокусине ривожланған хизметтің сектори шароиттада мумкин бўлди. Бу жиҳаддан Узбекистон жуда олдинга чиңди. Мулкчылық жағын тағбири корликни шактапштириш бозор интинацияның үтишшеги қонуний жарёнидир. Лекин бу жарейен эркин, табиий жиҳаддан жуда секин рүй беради ёки сунгаттада жиһантирилгандың ижтимоий засыннелар кучайышты, жиһадтада жуда бой за жуда кимбагыларни тибандылғанда олбо келиши мумкин. Бу жиһаднин оптимальлантириш үчүн ижтимоий сөнгаттада ривожлантириш керак. Бу соҳада маҳсүлій бойндарун организатор, настоят за түмнен хокимнегициниң рөсін көсекиң сезилады. Бу хол, пәннек, хизмет мұрситтің соҳасында иңкөл күзғы тишиңнады.

Давлаттинг ролини энтироф этган холда шунин қайд қылған керакки, нориклат хизматлар сектори ривожлантирилмас экан, жамияттинг бирократлашуви даражаси кучийб боранеради. Бу түзимларни шуклантаришида давлаттинг имтиёз берини сөйсити ижтимоий ислоҳотларнинг ишончин базасини пужудга келтиради. Бу хизматлар характеристиги кўра, ҳак тўлинимайтиш хизматлардир.

Хизматлар соҳасининг Узбекистон иқтисодидаги ахамияти иқтисодий ислоҳотлар ва миллий иқтисодидаги ижтимоий йўналтирилганлиги бастан ҳам белгиланади.

Ҳар қандай иқтисодидаги хизматлар соҳасининг ихдимиети бу соҳа тартибга солинишни зарур қилиб кўяди.

Бошқа бозорларга хизматлар билан кириб бораш товарлар билан кириб боришдан кўра қийинроқдир.

Энг лиги турдаги хизматлар бу соҳалари бўлган бирк иши, телкоммуникациялар, ахборот ва бошқалар устидан назорат ўрнатилиши миллий суверенитетта хавф түедиришин мумкин. Чунки бу хизматлар орқали замонавий шабака чиқарни бошқарилади.

Шу сабабли минимумдаги хизматлар соҳасини тартибга солини таъбидарни шабака чиқидади.

19.2. Узбекистон Республикасида пульк хизматларни ривожлантиришни кўрсаткичлари таҳлили

Мустақиллик фазлареси хизматлар соҳаси, якумидан, охолига пульк хизматлар кўрсатни бошқа тармоқтардагина нисбатни биркярор ривожланади. Қийитади сижити ижори бўлмагани ва унча муриданб бўлмаган технологияларни талаб этиучи хизмат соҳаси тармоқларининг нисбатан юкорирок суръатлар бўшин ривожланниши негизасида бу соҳа ичиши таркибий ўзгаришлар рўй берди. Бу сифат ўзгаришлари йўналишига, шунингдек, давлаттинг босор ислоҳотларини жадаётлиниришига караштыган кўп томонлама иқтисодий сирсати ҳам тиъсир кўрсатади. Даъват тисарруфидан чиқарни ва хусусийлиштириш бўйича конгуратор ва бошқа нормативи хужжатларини қабул қўлниши, бу жараёнларнинг конгуратор ўтказишими, кичик ва ўрта бизнесни ривожлинтириши, хорижоти инвесторларни иқтисодистга экалб юлиди на хизматлар соҳалири сидо ва умумий овқатларини, муроҷий хизматни (молни ва кредитди) минимумга хамди хорижоти физикларининг фабрикитини кучайтиришининг иқтисодий механизмишни яратни бўйичи кагза шашар қўлтини. Хусусийлиштиришнинг бирорни босқача муроҷий хизмат кўрсатни, сабво объектларининг хусусийлиштиришини, кўпчина транспорт иорхонадарини иқцилдорларни жамонларидан пайлантиришини кўзюргут кўр-

сатынг соҳаси барча тармоқларда хусусий капиталининг көнт иштірек этишини, бу соҳаси бозор мұнисабетлерини көңі жорий қылышы да ракобат мұхитини нратини талмудлаши.

Ракобат хусусий ва давлат корхоналари, мемлекеттің жаһандағы фирмалар уртасыда ривожланып.

Маълумки, хизметтер бозорининг ривожланиши талаб дағындағы механизмләри билан чөмбәрчес болған. Хизметтерге талабининг мөддий асосы бүліб иштәб тиңарып соҳаси хисобынан дид. Бу, үз наубаттың, күштій инвестиция мұхитини талаб етады. Салынат да күшлөк хұжаттығының иктисадий үсіні хизметтерге талаб үспенини көлтириб чындарасы. Иктисадий қонууларга күра, бозорда мисалым бир вактта тақлиф этилган хизмет еки товар уларға талаб туғилишига оліб келди. Бундан көліб чиқыб айтты мұмкінкі, республикада хизметтер соҳаси улар тақлиғига боянған репутация ривожлансамын бормоқда. Мысалын, ишкі бозоримизда мөнші телефон алғаси хизметтеги талаб бу хизметтің тақлиф этувчи хорижий фирмалар тайда бүзүшін билан ісзатта келди. Кейинги Ылжарда тақлиф көлінаёттан хизметтер деңгеси да имконияттың көнгейшін билан хизметтерге талаб кескін үседі. Республикалық хизметтер соҳаси ривожини үргеншін учун майлұм күрсаткыштар тиесимицін фойдаланылды. Бу күрсаткыштардың тақдил қылышы хизметтер соҳаси ривожини харастерапи имконини берады.

Узбекистонда хизметтер күрсаттің инебаттан тор соҳаны да иштеге олады. Расмий статистикада сандо, умумий оқеяттанның да курилишінде алохуда тармоқтар сифатыда каралады.

Соддалиқта ариштап учун күшлөк хұжатты, үрмөн хұжатты, балиқчылық да салоатдан бөшкі тармоқларни хизметтерге кирилттей.

16-жаддағында күриниң түрибүки хизмет күрсаттің соҳасынан ЯИМ деги үтүши үсіб борған. Чунингит, 1993 йылда 40,6% бўлган бўлса, 1999 йылда 43,1% ти ташкил этгани.

16-жаддағы

Ялғы ишкі маҳсулот таркибиңнің үзгәріші (ЯИМга инебатан%)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Делим	100	100	100	100	100	100	100
2. Ийншөлділіктің түрінен	90,0	91,9	86,8	83,9	87,0	85,0	85
А) төзілір	59	51,7	45,2	40,2	43,9	41,7	41,9
Б) жеке төзілір	40,0	49,3	41,6	43,4	43,7	43,9	43,1
—соганың түсініктең шарттың түсініктең шарт	3	2,1	2,7	2,5	2,6	2,25	2,3
Третийнен көштіл алған	5,1	5,8	7,7	9,7	11,5	6,8	6,48

Аммо бу иқтисодиёт ривожланишининг самардорлигини азлатмайди, чунки моддий ишлаб чиқарини тармоқлари хиссаси инсайниш натижасида келинганды хизматларга талаб пасайишга олиб келиши мүмкин. Тармоқлар бўйича яхоли даромадларининг ўсиши хизмат кўрсатилиши билан банд корхоналар рентабелдигини белгилайди.

1990-1996 йиллар давомидаги поминал иш ҳажи саноатда 4,6 марта, қурилишда 3,53 мартаага, соғлики сақлашда 3,94 мартаага ошиди. Айниусса меҳнат ресурсларининг 40% и банд бўлган қишлоқ хўжалигидаги яхоли даромадларининг ошиши хизматлар, хусусан пуллик хизматларга талаб ортиши учун муҳим омилдир. Куйидаги жадвал маълумотлардан кўрининб турибдини, пуллик хизматлар ҳажми 1995 йилга кадар пасайиб борган.

17-жадвал

Ўзбекистонда пуллик хизматлар динамикаси

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1.Иборий пархозлар	3,4	13	34	70,3	114,6	189,4	303,4
2.Амални пархоз ишботни таҳдидланган пархозлар % ўзгариши	-18,9	-23,8	9,0	21,3	9,5	12,6	18,6

1996 йилдан эътиборан пуллик хизматлар ҳажми ўсиб 2000 йилда 18,6%-ни, 97 йилда 21,3%-ни ташкил этган. Бу пуллик хизматлар секторидаги рагобат жараёнлари кучайганлиги, хизматлар тақлифи ошганини, хусусий сектор ривожланганини, яхоли даромадлари кўчайганлиги умумий иқтисодий вазият яхшиланиб борини натижасицир.

18-жадвал

Пуллик хизматлар ҳажмидаги секторлар улутлиги, %

Диапазон	Жарнаби	Номинал			
		Хуҷумий фундаментални пархозлар	Хорижий фундаментални пархозлар	Хизматкорларни мавжудлагири	Бонсалар
1996	67,1	32,9	16,3	0,1	10,7
1997	57,2	42,8	23,0	1,4	10
1998	48,4	31,0	29,7	3,2	17,2
1999	45,5	54,7	34,4	4,1	12,4
2000	43,7	56,3	30,1	5,4	10,8

**Пуллик хизматлар тариги
(умумий жамытта нисбатан, %)**

	1999	1999
1. Грузови транспорт	55	34,6
2. Ж-жий транзиттари	4,0	4,1
3. Маштаб хизматтар	14,8	15,4
4. Көмкүрү (сөйликтөн сөздөмнө, дәлдөм, мәденият)	45,0	45,9

Ахолига пуллик хизматлар күрсатилиши умумий жамыда йүзөвчи ташину хизматлари етакчи ўринде турады (34,6%). Шунингдек, миңший хизматлар хиссаси ҳам көкори бўлган (15,4%). Кейинги йилларда соғлиқни саклаш, дам олиш на маданият хизматлари хиссаси ўсиб бораётган. Агар 2000 йилда республикамиз бўйича жон бошига ўртача 12340,2 сўмлик миңший хизмат күрсатилган бўлса Сирдарёда бу күрсаткич 4477,4 сўмини ташкил этти, холис. Факат бу күрсаткич 7 вилоятдагина умум республика даражасининг 50%идан, Бухоро вилоятини эси 90%идан көкори. Бу борадаги сумма Тонкент шахри хисобига катта.

Бунга турисем хизмати күрсатувчи фирмалар, коммунал хизмат корхоналари меҳмонхоналар, аэропортлар, йўлончи транспорти корхоналари йирик шаҳарларда жойланганлари, кишлек хўжалик жойларида хизмат күрсатилиши корхонлари яхши ривожланмагани ҳам сабаб.

Ахоли жон бошига күрсатилган пуллик хизматлар жамкни

	1999 й.	2000 й.	2000 й.га ишбороти % шагбоди	Республикада умуми тартиби ишбороти %
Таджикистон РСР	5787,0	12340,2	112,3	100
Рӯзномоянгистон РСР	3496,5	5152,1	147,1	41,75
Вилоятлар				
Душанбе	6996,9	10715,8	59,3	56,83
Боғдор	7431,1	11117,4	112,1	92,5
Джиззия	2036,5	3677,1	180,8	40
Гӯришиштари	3115,7	5780,5	184,9	46,18
Навоий	6632,8	8770,7	131,3	71
Наманган	3656,0	6131,0	167,1	49,39
Самарқанд	5140,5	7715,7	151,7	62,92
Сурхондари	3841,0	5987,8	156,3	47,87
Сиёзди	3658,2	4477,4	127,1	36,12
Тоҷикистон	1070,2	8076,2	746,2	72,73
Фарғоне	4777,4	7485,3	55,7	60,67
Хорезм	6560,1	8746,4	344,5	78,85
Тонкент РСР	25720,0	42043,1	168,6	340,7

Жадвалдан күриниб турбидын, 1994-1996 йилларда хизматтар экспорты ҳажми ўсиб борган, 96-99 йилларда эс я пасай-иб кетгандын. Бу хизматтар экспорттага көртөрдейдеги түшүнүү, туристик хизматтар кирады. Жами экспорт хизматтар экспорттадан тезрок кискаргани учун улуси ўсиб, 1995 йилда 9,5%ни ташкил этгандын.

21-жадвал

Хизматтар экспорттагы импорттинг жами экспорт

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
1. Жами хизматтар экспорты (мийр. АКШ доллари)	141	287,7	379,4	365,1	310	30,8
2. Жами экспорттагы ичкелүү, %	5,24	6,27	8,26	8,25	8,79	0,5
3. Жами хизматтар экспорттагы	6,7	14,48	19,4	337,2	164,1	265,6
4. Импорттагы ичкелүү, %	4,73	5,03	0,2	7,45	5	8,7

Хизматтар импорттагы ичкелүү турдаги хизматтар күрсатувчи хорижий фирмалар (интернет, мобил, телефонлар ва х.к.) мамлакат базорига кириши туфайли кескин ошилдын 2000 йилда жами импорттинг 8,7% ини ташкил этгандын. Жадвал маждумоттаридан хизматтар сандоси бүйиче мамлекаттимиз изжөйи нацикага эга эканын күринады. Агар туризм ва башка хизмат түрләри кескин ривожлантирилса, мамлакат наалотта захираларини ишада күңгүйткіштүү учун замин иратылган, күншүмчәниң жойлары очылган бўлар эди.

Таҳлилгы якун исаб, пульник хизматтарини ривожлантириши борасыда юқорида кайд этилганиңек қатор мұннисмолар берилгитини таъкидлемоқтимиз.

19.3. Пульник хизматтар соҳасини ислоҳ килиш ва ишада ривожлантириш үчүншүлдүшлөр

Пульник хизматтар соҳасини ислоҳ килиш ва ишада ривожлантириш мамлекаттимизда үтказылаётган ислоҳоттарининг ва счылаётган стратегик пазифаларининг изяралмас күспидир. Ижтимоий үйнүлтирилген базор иктисадийтүншүү шағыллантириш жараёнда пульник хизматтарини ривожлантириши таъсир этүвчи омиддардын эътиборга олиш зарур. Бу омидлар республикамыннан үзиге хос хүчүсүнүттүн келиб чыкады. Бу масалаларни пульник хизматтарининг алым соҳалири бүйиче күриб чыкмаз.

Туризмини ривожлантириштан республикамын күйидагы минифантларни курады:

1. Янги ши жойсари ви корхоналар очидаи (1996 йилда туризм соҳасида 30 минг киши ишдаги). Айрим ҳисобларга куря, туризм республикада иқтисодий фаол аҳолининг 5 foизишини ши билди таъминланни мумкин.

2. Кўнгича даромад ва тунгумтарга оғзи бўлади. 1998 йилда республика туризм соҳаси 271,2 минг хорижий туристларни хизмат кўрсатиб, 325,4 млн. сўнг тунгумга оғзи бўлди.

3. Мажаллий тозарлар учун янги бозорлар пайдо бўлади.

4. Мажаллий инфраструктура, коммунал обьектлар ва хизматлар модернизация қилинади.

5. Янги касблар ва технологиялар ўрганилади.

6. Жамият атроф мухит ва миданий мерос муаммолариши ва уларни ҳимоя қилиш заруритини чукурроқ ҳис этади.

7. Ердан фойдаланишига янги ёндашув ишланаиди.

Ушбу маинфазлар эътиборга салиб, туризм соҳаси ислоҳ қилинади. Бу ислоҳотлар 4 босқичдан ўтади.

1-босқич - 1992 йил. Республика Президенти фармонига кўра, «Ўзбектуризм» миллий комплекси тузилади.

2-босқич - 1993-1995 йиллар. Туризм соҳаси инфраструктурамаси ривожлантирилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил З ишодаги «Ўзбекистон Республикасида ҳалқаро туризмнинг ҳизований инфраструктурамасини яратиш чора-тайдирлари тўғрисида»ги қарори бунда мухим роль ўйнайди. Янги туристик маршрутлар очилди.

3-босқич. 1995-1997 йилларда бу хизмат соҳасидан фаол хусусийлаштирилган жараёшлири борди. 1996 йилда «Ўзбектуризм»нинг 90% туристиқ обьектлари ислоҳат секторига берилди.

1998 йилдин Узбек туризми иқтисодий ислоҳотларининг тўртичига босқичига кирди. Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 8 августдаги қарорига кўра, «Ўзбектуризм» тутатилиб Ўзбекистон хусусий туристик фирмалари ишсоцияцияси тузилди. 1999 йилда Республика Президентининг «Республикада туризмни 2005 йилга кадар ривожлантириши Давлат дастури тўғрисида»ги фармони қабул қилинди.

Бу дастурга кўра, иқтисодиёт тармоғи стифатидан миллий туризм оғцида турган лөсий нацифа Ўзбекистон туристик комплексини янада ривожлантириш ва унинг ҳалқаро туризм ташнигига интеграциялантиришади. Буниш учун соҳадати ислоҳотлар стратегияси ва тактикаси ўзтаради, туристлар оғами 15% га очидаи. Туризм инфраструктурамасини янада ривожлантириш, янги турдаги туристиқ хизматларни ўзлантириш, янги авиалинингарашинг очишини бу соҳа ривожини таъминланни мухим широктиради бирорни.

Иккинчи бир мухим түзли хизматлар соҳаси коммунал хизматлардир. Уй-жойлар хусусийлаштирилганда сўнг бу соҳадаги энг мухим қидам коммунал хизмат кўрсатиш корхоналари уй-жойдан фойдаланиш корхоналари ширкатларининг ташкил қилинishi бўлди.

Узбекистон Республикаси Президентининг 2001 йил 17 апрелдаги «Коммунал хизмат кўрсатиш соҳасида иктисадий ислоҳотларни чуқурлаштиришинг лиги боекчи тўғрисида»ги ПФ-2832 - соили фармони коммунал хизматлар ривожида инги боекчичи очиб берди. Эди уй-жой тиъмири масалалари билан уй-жой мулкдорлар ширкатлари тегинши пурдат Шартномалари бўйича шартнома асосида шугулланади.

Узбекистон Республикаси Вазирлар Мажкамаси бу фармон асосида «Аҳолига коммунал хизмат кўрсатишни такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида» қарор қабул қилди. Ушбу қарорга кўра, уй-жой мулкдорлари ширкатлари тувиш жадвалига риои этиш учун 1991 йилнчя курилган икӯп қаватли бинолар маҳаллий бюджет ва бюджетдан ташкири меблиглар хисобига муқаммал таъмирдан чикариладиган бўлди. Бу ширкатлар тузилётганда на рўйхитдан Ўтаётганда тегинши йигимларни тўлинидан озод этилдилар. Улар банкда у хисоб варақатларига даромаднинг қўшимча маъбалирита эга.

Бу тадбирлар коммунал хизматларнинг сифагини ошириши, талиархини пасайтиришга қаратилган.

Сорниқни саклаш соҳасида пуллик хизматларни ривожлантириш инги боекчиги кирангти. Пуллик тиббий хизмат доирасининг суғуртасини ривожлантиришни заруратта айланмоқда.

Тиббий суғуртани ривожлантириш эса пенсия жамғармасига ажратма ва ушданмалар ставкаларни кўриб чиқтишини талаб этади. Айни шайтда бенул, даилат бюджети томонидан молијалаштириладиган, кафолатланган тиббий хизматлар саклануб қолади.

Кискача хулосолар

Хизметлар соҳаси ишлаб чиқариш оммегизарининг жаранатиги кўнгак берниб келган бўлса, иқтисодистининг ўсиши ва мураккаблашуви илмий-техника таражиёти жадаллануви билан бу соҳа жуда зарур, ҳатточи, истикболда иқтисодистининг асогий омилиги айланади.

Кашитал сижими юкори бўлмагин ва унча мураккаб бўлмаган технологияларни таълоб этувчи хизмат соҳаси тармоқларининг нисбатан юкорирок суръатларда ривожланишини натижасида пуллик хизматлар соҳасида таркиби ўзгаришлар рўйберди.

Пуллик хизматлар соҳасини ислоҳ қилиш ва ниада ривожлантариши мамлекатимизда ўтказилётган ислоҳотларининг ва ечилаётни стратегик вазифаларининг ажратмас юемидир.

Назорат ва мухоками учун саволлар

1. Пуллик хизматларининг иқтисодий ривожланишдаги ўрни қандай?
2. Пуллик хизматларни ривожлантариши курсаткичлари нималардан иборат?
3. Республикада хизматларни ислоҳ қилиш борасида қандай ишлар амалга оширилмоқда?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсливсида: харф-сийахи таҳдид, барқарорлик шартлари ва таржиёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Витган, эркин ва фарозон хаёт — широард мақсадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Йўлмайтимиз мифкураси халқни — халқ, миллатни- миллат килинга хизмат этсин. - Т.: Ўзбекистон, 1999.
4. Низмухамедов А.Э., Калинова Л.З., Раҳимови Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор муносабатлари шароитида миллий иқтисодистининг ривожланиши. - Т.: Ўқитучи, 1996.
5. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. - СНБ.: Специальная литература, 1997.

МИЛЛИЙ ИКТИСОДИЁТ БАРҚАРОРАОРЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА БИЗНЕСНИНИГ ЎРНИ

20.1. Иктисодий барқарорликда бизненниг ўрни

Кичик ва ўрта бизнеснинг қонунчиллик ва меъёрий-хукуқий негизиги мустаҳказанди, рўйхатта олиниган кичик, ўрга корхона, микрофирмалар сони 240 мингтага етди ва улар хўжалик юритувчи субъектларга нисбатан 91,5 %ни ташкил этди.

Иктисодиётнинг кичик ва хусусий секторида маҳсулот шизаб чиқариши, ишлар бажарилшини ва ҳизмат кўрсатишни 2001 йилди нокори суръатлар билан ўеди. Кичик ва ўрта тадбиркорликнинг хўжалик юритунчи субъектлари (дехқон хўжаликлари сези) томонидан жини прими маҳсулотнинг 24,4 %и шизаб чиқариши. Кичик ва ўрга бинес, хусусий тадбиркорликнинг жамшиштирилган режалиари давлат дастурини имчидан бажариви натижасида мазсур секторнинг ялни ички маҳсулотдаги ўзутни 2000 йилдагига нисбатан 2,8 %га ортди. Аҳолини иш билан таъминланда кичик ва ўрта бизнес тухум омил бўлмоқда. 2001 йилди иктисодиётнинг бу секторида 4842,5 минг киши банд бўлган. Бу иктисодиётда барча банд бўлган аҳолининг 53 фоизларини ташкил этди.

Иктисодиётнинг барча тармоқларида муслим давлат тасарруғидан чиқариши ва хусусийлаштириши бўйича чора-тадбирлар изчили Ўтказилди. Ўтган йилда республикамизда жини 1449 та корхона хусусийлаштирилиб, улар негизида 775 та хусусий корхона, 240 та очик турдаги ҳиссадорлик жаминати ва турли ташкилий-хукуқий шаклдаги 674 та нодашиб корхона тузилиди. Хусусийлаштириши натижасида давлат бюджетига тутигани пул маблаглари жамни 23,2 млрд. сўмни ташкил этди.

Мислий иктисодиётдаги таркибий ўзгариштар натижасида 2002 йил 1 январь ҳолатиги подавлат секторда мамлакат барча корхона ва ташкилотларининг 87,1 %и фиолият кўрентди. Ўтган йилда подавлат секторда илни ички маҳсулот ҳизмининг 74,1 %и, синоат маҳсулотларини 70,8 %и шизаб чиқарилди, қишлоқ хўжалик маҳсулотини 90 %и стиштирилди, куришни ишларининг 83,9 %и бажариви. Чинаш товар алганимасини 97,1 %и, аҳолига пуллик ҳизмат кўрсантишини 59,4 %и нодашиб секторда ташкиланди. Йўлни иктисодиёт соҳасиди банд бўлганларининг 76 %и подавлат секторги тўғри келди ва макроиктиносиди барқарорликка эренилди.

Иктисолий хуусий сектор мүнтихкампания, бир қатор (киңілек жұжалық, саудо, хизмет күрсатушы соҳалар) тармоқтарда эс, ишлаб чықарылған мағсулот, бажарылған ишшілер, күрсатылған хизметларинші анық хисми хуусий сектор улутшиздір. 2002 йылда 62,5 минг корхона (дөхкон ва фермер жұжалықтарына) үз фәолияттін хуусий мұжжылдық донрасыда ималдашырды. Хуусий корхоналаринші ирмидан күпі хизмет күрсегін соҳасыда, хар алтынчысін сақтауда фиолиттег күрсектемокда.

Натижада 2001 йылда (2000 йылдагы нисбаттан 8,1 %га күп) 1329,1 мыңд. сұмлик иштегімдік мөлдірі (10,9 %ға күп) ишлаб чықарылды.

Бітчик ва ўрга бизнес, хуусий секторда инги турдаги ишлаб чықарып ва тармоқтар жадал сұръатлар билан риендейтір. 2001 йылда республика саноат корхоналари томонидан 467 гурдаты инги мағсулот ишлаб чықарып үзаштырылды.

Республикамында иктисолейттің ерекшелігінде шағын күршіліктердің дәндириңі міндетті минерал ғы хомаше ресурсларини шуктур кайта ишләшті асосшынан қолда инги мағсулодар ишлаб чықарып көшіп үзаштырылғанды. 2001 йылда мамлекеттік мәдениеттегі шахтада шахтада кайта ишловчи, инг заманауи үскүнінә технологиялар билінген жиһазшылар «Қабул-Фарғона», «Чиноз тұрғымачы» каби инги күшіма корхоналар иштә туширилди.

Бу үринде шунан кейд этиш позимки, шар 1991 йылдың республикамында нахта толасини қайта ишлеш 12 %ни ташкил эттін бўлса, инцидента бу күрсаткич 24 %га етди. Нахта толашын ишлаб чықарып көшіп кайта ишлеш ғалабади ин, нахта из шойни газжамаларини экспорт қылыш қажымлари аяла ошиди.

Табиийки, хорижий инвестицияларни жаоб атмайды, ишлаб чықарып киргизилген капитал мабелілар жағымши оширмай туриб, буңдан үзгаришларга эршилб булмайды. Жумшадан, 2001 йылдың ана шу саромояттар улутши 62 %дан жөнди ташкил етти. 2002 йылда эс республика иктисолейттің инвестицияларынан жағмы алғы ички мағсудуга нисбатан 24,5 %ни ташкил қылди. Капитал мабелілар таркибидан хорижий инвестициялар хисесін күттейб, у жами инвестицияларинші 30 %иге ёки 1 мыңд. АҚШ долларына түрт келмөссе.

20.2. Махаллай ресурсларин қайта ишленеше кайник ва ўрга бизнес

2001-йылданнан мұхым хуусинші — міндетті ресурсларин қайта ишлеш асқады кайни; ва ўрга табибиркорлик сұръетларының да тәсілшіліктердің. Кайник ва ўрга бизнестінші, фермер жұжалықтарынші

Инг конурилтик ҳамда ҳуқуқий-менорий асосишири анча мустаҳкам-ланиди ва тикомилланиши. Кичик на ўрга бизнес субъектларини рўй-хатти олишининг соддасиниширилган тартибтари жорий этиди.

Махалний минерал ва хоминё ресурсларини чукур ишланиш борисида иштиёчи ва микрокредитлар берниш ҳамда бошлиничи капиталини шактлантириш учун маблағ изхратиши йўли билан республикада кичик на ўрга бизнес субъектларини модижкий кўллаб-кушватлари миқёслари кенгайтирилди. Масалин, 2001 йилда кичик на ўрга бизнес субъектларига берилган кредитлар ҳажми 2,4 марташи ошиди. Буларининг 70 %га яқини ўрга ва узоқ муддатли кредитлардир. Гадирикор на фермерларги берилши микрокредитлар ҳажми эса 27млрд сўмни зиёд бўлди.

Кичик на ўрга бизнес вакилларининг моддий-хоминё ресурсларидан фойдаланиши имкониятлари кенгайтирилди, улар томонидан иштиоб чиқарилган маҳсулотларни товар - хоминё биржаларида сотиш ҳажми ошиб бормоқда. Натижада кичик на ўрга бизнесининг ялни ички маҳсулотдаги ҳиссаси оширилди. Чунонччи, 2002 йилниш бошида 24,5 %ни ташкил этди. Шуни алоҳидо таъкидни керакки, бутун мамлакат иктисолиётидаги банд бўлган аҳолининг 53 %идан кўпроен кичик на ўрга тадбиркорлик соҳасида меҳнат кильмоқда.

Республикадиги яна бир бебаҳо бойлик - сувдир. Буни сўнгти икки-уч йил давомиде мамлакат бошига тушган, қишлоқ хўжалигига, бутун иктисолиётга жуда катта зарар келтиртиш курғоқчилик даврида якъол жис зетиди.

Шунинг учун ҳам қишлоқ хўжалигиди ислохотларни азалига ошириши ширкатларга айлантирилган 18 минг,55,1 минг фермер хўжалиги ва унрга биринтирилган 1054,7 минг гектар ерни (бир хўжаликки ўрга хисобдан 19 гектар ер тўғри келади) сугоришга яроқли сувдан тежаб-тергаб, самиралли фойдаланишига, сугориш ва иригациянинг замонавий тизимларини жорий қилишга, сувдан фойдаланиш интизомини кучайтиришга эрпишётганиларни рафоатлангиринишига қартилаган ва итмий тадбирларни ҳаётга татбиқ қилиши муҳим аҳамиятта эгадир.

Республика Президенти И. Каримовининг «Ҳар томчи сув олтинга тенг бўлиб турган бир пайдга кўтказаб вилоятларда сувдан фойдаланишиш коэффициенти туниб кетсан. Йўнудан Ўхоро Навоий, Сурхондорё, Намангандаги бирор вилоятларда содир бўлавётгани буцдан салбий ҳолатларини сабабларини чукур, синчиклаб ўрганиш на тегинли чорадар кўриниш лозим!»

* Йўнудан олтиншактириш, ресурслардан тежаб-тергаб билан фойдаланиш - бора йўлни. Жалт обзи, 2002 йил 43 финали.

Алоҳиди эътиборни тараб қўладиганни масални вилоятлар, Тошкент шаҳрида ва бошқа аҳоли пунктларида итимлиқ сувини тежкаш мосаласидир. Йўқин йиллар ичидәёқ бу масала энг кескин мұаммодардан бирига айланышы, итимлиқ суви эса ант нөбәт ва қызметни табиий ресурс бўлиб қолини мумкин. Ҳозирининг ўзидаёқ бутун-бутун минтақаларда, хусусан, Қорақалпоғистон Республикасида, Ҳоразм, Бухоро вилоятларида, Қашқадарё, Навоїй, Ҳоразм вилоятларининг айрим туманинда сув тъъминоти билди боғлиқ мұаммоларга дуч келмоқдади.

Бу масала ўрганилигида аҳоли томонидан сув сарфланишининг амалдиги миқдори белгиланган мөъбрасардан 2-3 биробар ортиқ эканин аён бўлди. Масалан, Тошкент шаҳридиги корхоналарда, автомобиль юниш шохобчаларида итимлиқ сувидан техник маңсаддирда фойдаланиши қаби оқитларга ҳанузлачи чек кўйилгани йўқ. Бундан ташкари республиканинг айрим шаҳарлари ва туман мөрқизларидан сурорин шохобчалари йўқдиги, мавжуд ариклиринг эсл кўмиб ташлингани туфайли ёз мавсумида аҳоли водопровод сувицин сурорин маңсаддирни учун фойдаланимокда.

Итимлиқ суви сарфланишини ҳисобга олувчи мөсламалари, ўлчагичларни ўринатиш ишлари қоникарсиз аҳнолда. Тошкент шаҳрининг ўзида аҳвол яйнига ёмон. «Тошвилоятсувоқана» трестига қарашли искеъмчиларнинг атиги 3 % идагина ани шундай ўлчагичлар мавжуд.

Энергетика ресурсларидан, бирорчи газда табиий газдан фойдаланишининг аҳволи ихни эмас. Масалан, республика бўйича ўтказилган тэхниришлар натижасида жами 12 мингдан ортиқ иссиқхоналар қонунги хилом ралинча газ билан тъминланаштигни анивчилиди. Бундай иссиқхоналар сони Самарқанд вилоятида 4250 та, Тошкентда 1500 та, Андижон вилоятида эса 1450 та эканлиги миътум бўлди. Тахликлар шундан ишлодат берадики, айрим аҳоли қатламларининг табиий газдан фойдаланиши даражаси мөъридагига ишбетсан 1,5-2 баробар ортиқ.

Моддий ресурслардан хўжасиаларча, масъудинтисълик билан фойдаланиши маҳсулот ишлаб чиқаришги кетадиган материял ва энергия сарфининг ошишига, бу эса, ўз нафбатида, ани шу маҳсулот ташархи қимматланувига олиб келди. Товарининг нархи ошиб кетади ва оқибатда у рақобатга бардош бера олмайди. Шу тарике, маҳсулотларимизни жаҳон базорига олиб чиқиш йўлидаги саъй-ҳиракатлар йўқса чиқди.

Бундай ҳолатларининг олдини олиш, бу борада тартиб ўринтиш ва миҳаллий ресурслардан оқибатни фойдаланиши Узбекистонининг эйхон бозорига таъроғ интегратияланувиги имкон

берди, бу имконияттадан бирі табиғи газдардан оқыланағой-
даланыпайдыр. Ҳақиқатан республикамызда табиғи газ захиралары
көңг тарқалған. Мұтахассисларнинг айтышырыта, мәннен шу
газның тарқибидан 148 турдан зиёд полигистилит ишлаб чыка-
риши имкониятты бор. Бу имконият Шұрган газ киме мағнүи-
сіда рүбеба чықырғында. Чунки республиканиң чүл балықтарда
бүнёд этилгин ушбу масканиң күрінаб тұрған манзараның үзі-
кишіні мағлайшеттеди. Бу ерте 450 гектарға иккін ер им-шылт
масканиң — үрмөнгө айналғырылған. Қарийб 1 жыл түркінде

Күриб турибында, иеткізгіл тұғайлы Ұзбекистон мінхал-
дий минерал ва хемиес ресурсының түжур күйін ишлеш оркы-
зғынан мәррәштернің заңтада, мамлекеттілір қыттылар би-
лан мустақим алоқа үрнептік.

20.3. Кичик ва үртә бизнесни ривожлаштириш истікбасы

Бозор иқтисодиеті шароиттада талаб на тағлиф күтік на
үртә бизнес корхоналарини сақаралы фәолият оліб борнанға
үндайдіктан механизм сипаттада нақоён бўлди. Агарда корхона-
лар ишлаб чиқарёттган маҳсулотлар бозор талабларига тўлиқ
жавоб берса, демак, корхонаниң ушбу маҳсулотларини сотиш-
дан оладиган даромидлари ўсиб боради ва корхона кўшинча
кенгайыш имконияттарига эга бўлди. Иккичи томондан, то-
варларининг пархи ишлаб чиқарувчиларга бозорда бўладиган
ўзгаришлар тўгрисидаги хабар бўлиб хизмат қўлади. Товар-
ларнинг бозордаги нархлари ошиши билан ишлаб чиқарувчи-
ларда рагбат пайдо бўлади ва улар бозорга кўтилб маҳсулот-
лар чиқара бошлайдылар.

Шударни хисобга оліб, кичик ва үртә бизнес корхоналари
фаолияти кўрсаткичларини эконометрик моделлалаштиришининг
услубий асослари тадқиқ килинади ва улар ривожланишининг
моделлари ишлаб чиқилиди. Бутинаг учун иқтисодий жирафи-
ларни моделлалаштириш усуллари ва унда кўлданнападиган ёнди-
шувлар, моделларни таҳлил қилиш ва уларни кичик ва үртә
бизнес корхоналари фаолиятини тезимлі үрганиш ва ривожла-
шишидаги аҳамияти очиб берилади.

Кичик ва үртә бизнес корхоналаридан ишлаб чиқарыш,
мехнат ва моддий ресурслар микдорларини ҳамда фойда ва
харажатлар хизманин модельлалаштириш усуллари ва уларға мөс-
ишлаб чиқарыш вазифалары тувилини лозим.

Кичик ва үртә бизнес корхоналари ишлаб чиқарушини тұлға

Күйніш вактида тұрғы хыл ресурслар, технологиялар, шыңи күчи жа-
боника ресурсларин жағб этидиш. Үшбұ корхоналар мәксады-
рига қараб узок ва қисқа муддатлы оралықтарда фойдаланат күрс-
тадылар. Қисқа муддатлы оралықта корхона ишлаб чықарып күв-
ватини үзгіртіре алады, лекин ундан фойдаланышни интен-
сивлаштырыши мүмкін. Узок муддатлы оралықта ишлаб чықа-
рыйш күвваты ҳам үзгірады. Албатта, узок ва қисқа муддатлы ора-
лықтар, хар хыл махсузоттар учун тұрткы бўлиши мүмкін. Шу
дәврларда корхоналарнинг асосий мәқсади фойдаланыштың энг катта
хажмига эришишдан изборатдир. Умумий ходя фойда ялпи да-
ромидан умумий хиражатларни айришти орқали топылади:

$$\pi = TR - TC, \quad (1)$$

Бу ерда: π - фойда; TR-умумий даромад; TC - умумий
харажат.

Шундан көлиб чикиб, кичик ва ўрта бизнес корхоналари-
нинг фойда, хиражаттар ва оптимал ишлаб чықарып микдори-
ни моделлантырыши усули тәжіриф этилиши лозим.

Ишлаб чықарып керакли маҳсулоттарни тайёрлаш утун
шыңи күчидан, ускуна ва технологиядан, табиий ресурслардан
хамда материаллардан мөъттум микдордаги комбинацияда фой-
даланыш жараенидир. Уларни йирижанган уч гурухга бўлиши
қабул қилинган: меҳнат, капитал ва материаллар.

Бундай омиллар биргаликда олиб қараладиган бўлса, унда
ишлаб чықарып вазифаси орқали ифодаланади ва ишлаб чықа-
рыйш вазифаси боаор иктисодиётті шароитиди кичик ва ўрта биз-
нес корхоналарининг чегараланган ресурслардан қай даражада
фойдаланаёттандигини таҳлил қилингана имкон беради. Агар
омиллар мајмуси капитал сарфи, меҳнат ва материаллардан
изборат бўлса, ишлаб чықарып вазифаси күйидаги күришинде
бўлиши мүмкін:

$$Q=f(K,L,M), \quad (2)$$

Бу ерда: Q - берилган технологияда энг күп ишлаб чықа-
рillardиган маҳсулот микдори; K- капитал; L- меҳнат; M-мате-
риаллар.

Агар ишлаб чықарып вазифаси иккита K(капитал) ва
L(меҳнат) омилларига бөлгік бўлса, ишлаб чықарып вазифаси
күйидагича ёзилади:

$$Q=f(K,L), \quad (3)$$

Үшбұ вазифада маҳсулот ишлаб чықарып хажми иккита
ишлаб чықарып омилнига бөлгік - капитал ва меҳнатта. Маса-

лан, ишлаб чыкариш визифаси ёрдамида ион ишлаб чыкариш комбинацияда мөхит ресурсларидан ва капиталдан фойдаланған ҳолда кайта ион маҳсулоти ишлаб чыкаришинин ёки қышлоқ хұжалик корхонасининг берилгани мөхит ресурсларидан ва техникадан фойдалынган ҳолда мәлтум вакт оралығыда қандай маҳсулот ишлаб чыкаришини ифодалаш мүмкін. Маҳсулот ишлаб чыкариш күпроқ күл мөхнатига ассосанған бўлса, у ҳолда ишлаб чыкариш визифасини факат сарфланған мөхнатта боғлиқ равишда ёзин мүмкін: $Q=f(L)$. Агар маҳсулот ишлаб чыкаришида күпроқ капитал сиримига эга бўлса, ишлаб чыкариш визифасини $Q=f(K)$ кўринишидан ёзин мүмкін.

Таъкидлаш жонажи, (2) ва (3) тенглемалар ишлаб чыкаришининг мәлтум технологиясида кўлнилиши мүмкін. Агар технология ўзгарса, яъни яхи технология кўлланаса, маҳсулот ишлаб чыкариш хамеми ресурслар хажми ўзгармагандан ҳам ўсипши мүмкін.

Юқоридагиларни хисобга олган ҳолда кичик корхоналарда ишлаб чыкариш мөхнат из капитал сарфига, мөхнат сарфи ўзгармас бўлиб, у фактат капитал сарфига боғлиқ бўлган ҳамда технологияшлар тақомилашувишининг ишлаб чыкариш хажмирига тыйсирини моделлаштириш усуллари асосланган ин улар ион маҳсулотлари, мебель ва башка турдати ишлаб чыкаришларининг оптималь хажмларини аниқлани орқали синаб кўрилиши керак.

Республикамизда олиб борилётган иқтисодий ислоҳотлар натижасида миллӣ иқтисодининг барча тармоқларди кўплади кичик ва ўрга бизнес корхонлари вужудга келмоқда. Ушбу корхонлар ахоли даромадирини ошириши билан уларниң биндинин таъминлашда, ички пештёмал бозорини зарур товарлар ва хизматлар билан тўлдиришида, иқтисодий ўсипши таъминлашда муким рол уйнамоқдилар. Шулавни хисобга олиб, кичик ва ўрга бизнесининг устувор йўналишлари бўлған корхоналар сонини ошириши, иқтисодий ракобатни таъминлаш, бу соҳатга инвестиция ресурсларини экаб қўлини, турли хил маҳсулотлар ишлаб чыкариш, республикамиз яхни ички маҳсулоти таркибида уларниң утушини ошириши каби кўректичларни башорат қўлиниң эконометрик моделлари ишлаб чиқилган.

Ушбу моделлар асосида республикада кичик ва ўрга бизнесининг ривожланиши истиғболлари башорати натижалари куйидаги 22-жадвалда көлтирилган.

Башорат натижаларининг таҳдиди шунун курсатадики, 2005 йилда кичик ва ўрга бизнес корхонлари сони 2001 йилдаги хакиқий ўсипши солиштирилгани қарийб 30 %га кўтадиши,

махсулот интилб чикариш хажми оса 69,4%га, шиловчилар сони бунда 26,4 %га ошиши кутилади. Бундай жараёнларга жалб жетилдиган инвестициялар хажми 36,9 млрд. сўмга ошиши дошим бўлади.

22-жадвали

Ўзбекистон Республикасида 2002-2005 йилларда кичик ва ўрга бизнес ривожланишининг исосий кўрсаткичлари башпорати

Йиллар	Кичик таъминотчи инвесторлар иш.сўм	У ₁ -изборончилар сони, мингни	У ₂ -и.п. мөхкумат инцидори, ж.мк. гўн	У ₃ -исосий фондлор юйнити, иш.сўм	У ₄ -инвесторлар сони минг ишини
1992	4563	20105	19183	67125	110,43
1993	9124	46577	28397	82944	163,12
1994	7544	72314	40119	102175	220,17
1995	12186	101241	52351	94160	422,80
1996	20617	127434	68805	140541	245,24
1997	32315	130172	89683	1531200	240,00
1998	58541	142714	101422	188017	354,78
1999	74558	165645	147728	223153	392,31
2000	91845	159719	280284	307155	411,65
2001	107521	301902	344068	350425	475,23
2002	188121	209054	377010	335890	496,59
2003	120177	227234	409052	308432	531,34
2004	152234	244515	441094	396974	568,09
2005	144290	261706	67125	427516	900,84

Кичик ва ўрга бизнесни ривожлантириш истикболларини омалга оширишдаги чора-тадбирлар мамлакат минёсида бажарилиши лозим. Бунинг учун биринчи нафбатда кичик ва ўрга бизнес билан шугулиланувчи тадбиркорларга тижорат банклари, чет энсаармоязлари, михус фондлар, товар ишлиб чиқарувчилар ва тадбиркорлар ишлатаси томонидан кредит ресурслари беришни янада соддалаштириш ҳамда лизинг хизматидан фойдаланишини кенгайтириш керак. Иккинчидан, кичик ва ўрга бизнес корхонларининг иқтисодий ва ишлиб чиқариш фаолиятига четдан бўладиган арадашувчиларни, турли жыл назоратлари ва текширувчилари камайтириш лозим. Кичик ва ўрга бизнес субъектлари учун яна бир муҳим мибиба - ахборот ресурсларига бўлган тадаббларини имконни борича тўлиқроқ кондириш керак. Кўнчиллик ўрга бизнес субъектлари ишни ва ташки бозор ионъонкитураси тўғрисидан тўлиқ мальтумотга эги омислар. Ушбу масаланинг ҳвл этиши учун ҳозир фаолият кўрсатётган мониторинг тизимини бозорлар ҳақидаги маълумотлар базасини тишил этиш ҳисобига кенгайтириш зарур.

Республикамизда ташкил этилаётган кўпчаб кичик ва ўрга бизнес корхонлари стартни дарожасида хукуп ёи манфалатларини

Химияларни түшүнүб олшашыры утун махсус хукуккий бөрдөмни ташкип этиши ва амылга ошириш лозим. Кичик ва ўрга бизнес корхоналари шылаб чыгарган махсулоттарни экспортти чыкарышта қар томондым күмакчилишиң үй үзүрнин рагбаттындириш лозим. Бу ишширни хизмет күрсөттүшүнүү соҳасыда фиолинг олиб борайттан поситачи ташкилдерди ва фирмалар орканды амалга ошириш мумкин. Кичик ва ўрга бизнес корхоналари биникарув аппарати, ишловчилердин турли хит клас ва машина ошириш институттариди үкитиш зарур. Чүнки бозор жүносабатларни широкийде тадбиркорлар утун биргина тажрибашынг үзү старлы эмас. Бызын ходиларда тезжор қарорларни қабул көзинде ишмий ассоциация, иоантынливий өндүшүвүлар лозим бўлади.

Республикамизда кичик ва ўрга бизнес күл меҳнати талаб қилинадиган, ийинесе, қынзорук хўжалиги, курилыш, хизмет кўрсатиш соҳаларида ташкип этилиши мүксидга мувоффик. Ҳозирги пайдада республикамизда кичик ва ўрга бизнес үзининг эволюцион ривожланиш босқичида туриди. Яъни янышнани турдаги кичик корхоналар ўнинг замонавий технологияларги эти бўлган шылаб чыкаришиларни ривожлантиришт лозим. Булай корхоналар тармоқда фан-техника тириқкиётини белгилаб беруви корхоналар жумлисига киради.

Кичик ва ўрга бизнесин ривожлантириштаги қартилган ушбу чора-тадбирлар широкард интижасида үзининг ижобий саҳираварини беради. Ушбу саҳираварлар жуйицаги кўрасткишлар орқали ишмоён бўлади: кичик ва ўрга бизнесинин ривожланишини бозорда рақобат мухитини келтириб чиқарили; ички бозорда ҳаридорлар эҳтиёжларини концируучи товарлар ва хизматлар пайдо бўлади из маҳаллӣ истеммолчилирининг республикамизда ишлаб чиқарётгани махсулотларига бўлган талаби шиздиган боради; маҳаллӣ кичик ва ўрга бизнес корхоналари ишлаб чиқарган товарлар истеммолчилилар эҳтиёжини концирибгини толмай, балки хорижий мамлакатлардан импорт қилиб олинадиган товарларни камайтиришга олиб келади, бу эса, ўз навбатига, товарларни импорт қилиши учун кетадиган ваджта маблагларини тежаш имконини беради; кичик ва ўрга бизнес корхоналари сонининг ортиши кенг кўламлигининг саҳирасини келтириб чиқаради, яъни корхоналар сони қўяғчилик ортиб борса, улар томонидан ишлаб чиқарилётган махсулотлар миңдорни ҳам шунчалик ортиб боради.

Худоса қистиб дега шуну айтси лозимки, республикамизда кичик ва ўрга бизнес корхоналарининг ривожланишини кўллаб-куvvатлаш мавжакат иктисадий үсүштин таъминлайди. Бу эса, ўз навбатига, аҳоли турмуш диражасининг исосий кўрасткини бўлгани яхади яон бошига тўрги келадиган яшн ишчи махсулотни кўнайтиришта олиб келади ва республикамизни дунёдаги ривожланган мавжакитлар каторига олиб чиқади.

Қисқаша хұсусалар

Иктиесидиеттің хұсусий секторында мінхузулғаттың ішкіб чи-
зараш, ишлар бажирилиши ва хизмет күрсетулиши тоғори сур-
стар болған ўеди.

Махаллай минерал да хомашә ресурсларини чукур иш-
тап йүлдің шығындылықтардың өзінде оның өзінде оның өзінде
капиталдың шакаллантириши учун мибиле пәннен түзілген
республикада житек ва Үрта бизнес субъектларини мөдени-
й күләб - құншатлаш мінкесінде көңгайтирилди.

Бекор иктиесидиети шароитида талаб да таклиф житек жа-
тпа бизнес корхоналарини самараптап ғынағынан оғылб өзінде
наның механизм сифатида намоян бўлди.

Назорат ва муддекама учун символдар

1. Макроиктиесидий барқарорлықтар тәъминданында бизнес-
шынг ўринини қандай таърифланы мүмкин?
2. Кичик ва Үрта бизнесни ривожлантириши чора-тадбир-
ари нималардан иборат?
3. Махаллай хомашә ресурсларини қайта ишлап йўлары
нималардан иборат?
4. Житек ва Үрта бизнесни ривожлантириши қандай истик-
омга эга?

Асосий адабиёттар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бүсагасыда: ханыр-
иаликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тарикжет кафо-
атлари. - Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон
аёт – шировард мақсадимиз. - Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Қамияттимиз мәғкурасы халқы – халық,
шілдаттың мисзат Қылышта хизмет этсін. - Т.: Ўзбекистон,
999.
4. Ишмухамедов А.Ә., Қасанова Л.З., Раҳмиева Г.Ю.,
Ахимова М.Р. Бозор мұнисабатлары шароитида мінхузулғаттың
иктиесидиеттің ривожлантиши. - Т.: Үзбекистон, 1996.
5. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций.
- СПб.: Специальная литература, 1997.

ХХІ боб. МИЛДИЙ ИКТИСОДИЙНИ МАРКАЗИЙ ОСИЕ МУСТАҚИЛ ДАВЛАТЛАРИ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

22.1. Марказий Осиё мустақил давлатлари трансформацияси ва жаҳон иктиисодиги ҳамкорлигини иктиисодий тартибга сөлиш Йўналишлари

Қозогистон, Қирғизистон, Тожикистон ва Ҳубекистон давлатлари раҳбарларининг Тошкент учрашувици Ҳубекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов талькидлаганидек Марказий Осиё мамлакатларининг истиқболги эришганини кейинги ғирифчи ўн йилини «Ўти масъуллости ва улкан тарихий аҳамиятта эга дарр»dir. Бу даврда мустақил давлатларини барпоғтици билди биргаликда, трансформация (яъни иктиисодий тинимларни қайта шакллантириш асосида бир иккимойи тизимиш иккичининг ўтиши) ҳамда жаҳон хўжалигига интеграция жараёнлари энг долзарб вазифалар қаторидан жой олди.

Унбу жараёнларининг диставки боекичида интиқол мустақил давлатларининг кўчилигида ишлаб чиқарни ва даромад соҳадаҳиди кескин пасайини юз берди. Иктиисодиёт бўйича 2001 йили Нобель мукофоти савриндори Н.Стиглиц ана шу ҳолатни тъзиғифлиб бундай дейди: «Россиядаги ва сабиқ иттилоғиқи кирғиз ўшиқ кўчилик мамлакатлардаги ишҳоҳотларининг муваффақиятларини фажалтича тўғри иктиисодий сиёсатни амалга оширишмаслик билан борлиқ эмас. Уларнинг юғеми чукурроқ бўлиб, юзор иктиисодиётни исходарини тутигуниб етмасликка, шунингдек, институцион исҳоҳотлар исходарини етирилача ишлаб етмаслика бориб таъсилди. Унбу давлатларининг кўптилти жиҳдий ютуқшарга эриша оғимаслиги самаралироқ иктиисодий сиёсат олиб бўниш учун уларда имкониятлар борлигидан ҳам далолат беради».

Бу мамлакатларининг ҳар бирини ўтган давр ичидағи тажиҷибалирни ўрганиш бу бораца муддияни хулюсларга келини ва юзор исҳоҳотларини ўтказишди самаралироқ йўларни ташлангачун зарурдир. Бироқ ана шу муммомлар атрофидағи фикр-дулоҳазалар ҳамда мунисаралар асосан Марказий ва Шарқий Европа (МШЕ) мамлакатлариди, Россияда, камроқ даригайдаги бошқа Мустақил давлатлар ҳамдустлиги аъзоларидаги ўтиш ўзвитни таҳлил қилишдан изборат бўлиб қолди. Марказий Осиёдаги беш давлат - бу бораца энг нам ўтибор берилган мамлакатлардир. Факат кейинги пайтлардагина чет алларда шу мамлакатлар ҳакида ҳам беъзи шартлар пайдо бўлди, лекин узвитни тажрибасини яни ҳам чукурроқ ва ҳар томонлама ўрганиш химоя долзарб бўлиб турибди.

Иктисодий Уениш, айниксан, сабик иттифоқ республикалари орасида, Узбекистонда ЯИМ ҳажжин 2001 йилда 1991 йил дарожасидан ошиб 103 %га кўтабинши иктиносидаги омилларни ўрганиши - Уениш иктиносидагига ибоссанган мамлакатдар учун наэрий ва амалий жижатдин беъзи ичи сабокларни берини мумкин. С.Фредерер ва Р. Сакей фикрларига кўра, Узбекистон 26 сабик социалистик мамлакатлар ишда «ЯИМ үсисиги Уениш даври тимошларининг стандарт тавсияларини тўзиқ қабул келмаган холда эришган иккиси давлатининг бирдири». Халкаро валиота фонди (ХВФ) ижсперурлари Узбекистондаги «иктисодий Уениш жумбони» ни ечинига бир неча бор уриниб кўришини. Лекин бу урининшлар ибоссан шекерлисик монетаризм боллари шуктани наэридан олиб бориади. Бу борадаги бир тимоидама чеклангашини борчтараф этиш учун эзн, ана шу жумбонка баҳо берини бошқа бир наэзарий-устубий ёғдишини ҳам талаб этилади.

Утиш даври ҳамда иктиносидагининг глобализации шароитида иктисодий ривожланиши омиллари нималарини иборат? Анин бир хоти ислохотлар мажкути Уениш даврунаги турди мамлакатларда ишма учун туричли натижаси бермоқда? Узбекистон иктисодий модели ва тажрибаси ҳам ички, ҳам ташки иктисодий спёсат борасидга ними учун «Уениш даври жумбони» даренасиди ўрганилмоқда?

Ани шу саводларга жавоб беринидан олдин ҳар бир мамлакатда тизимлар трансформацияси ва дастлабки шарт-шароитлар билан боғлиқ бўлган муаммаларининг тадрижий сабокларини ҳар томонлами ва чукурроқ ўрганиш таъиб этилади. Ани шундигина ималга оширилашган спёсат бошқа бир вазифади бошқача натижаларга олиб келиши мумкин бўлармиди, деган саналги жавоб берини имкони бўллади. ЯИМ үсисиги катти тъясир қисгин аркнишларини ва макрониктидаги барқарорлик жараёнлари билан бирга дастлабки шарт-шароитларни ҳам ҳисобига олиш Утиш даври макомларига нисбатан ўю-йилларнинг иккичи ярмиди кўлланили бошланади. Факат иккисигина, ХВФ ва Йоҳон банки хизботларида ва ималга оширилаётган ислохотларда дастлабки шарт-шароитларининг иктиносидаги юқсалишта тутсири бирмунча тажхид қулива бошлади.

Лекин шунгина қарашмай, тизимлар трансформацияси жараённада маҳсулот ишлаб чиқариш кўрсаткичларини белгиловчи омил сифтида дастлабки шарт-шароитнинг мутлиқ ва нисбий пхимматига оид масала ҳусусиди баҳс-муноазралар давом этмоқда ва бу масаланининида чукурроқ ўрганишга охтиёж сезилмоқда. Бу борада факт раҳамалар билан илғозланништарни ўзимас, зоро биргина майдорий кўрсаткичлар орқали муноазранини ўзига бўлумпайди.

Бирок тиңнің да бүтінші жаңызғы. Марказий Осей мамлекеттерідегі иқтисодий тиезимдеринің қайта маклелантириши ҳамда бұл мамлекеттердің жаһон иқтисодиеттің интеграциялашыу жараңдарының қиёсій тәсікі өз тақдил көлиниң шындағаннан кейнде үндін ташқарыда түтілгандың тәжриба етарлығы үрганилматаи.

Марказий Осей давлаттарының мемлекеттік бозорларының институционал на тарқабий тайёрліги, шунан дәек; Банк-Моделік тиезимдерінің ривож топған институтлары етарлық әмасын; экспортта Ынталанылған ракобаттардан қайта ишләп салынатыннанға мәхсузоти көмкіні; үшбұл мемлекеттердегі олдиниң тиезидан мерес қолған өз ташқарыда орқада қолған иқтисодининг таркибы; тиңкі слайдо, валютта сыйесети өз ташқары көрз мұйыммоларды етарлық даражада өз тиборта олінмаган.

21.2. Үрта Осей мамлекеттерінде трансформация жараңнинің наزارий наслеудің нациалары

Иқтисодий жараңндарда трансформацияның жаңынан тиңдештілдік. Буни үтінің дағы иқтисодиеттің бөшінде көчираёттың мамлекеттердегі иқтисодий сиёсатыда, күштәб чет алдың мудалифтеринің чөн ағылшының қызынан тиңдештілдік жаңынан жаңынан мұжкин. Үндерде бу жараңнда макроиктисодий әркінліктердің на тарқарордаштырылышын тайёр көлиниң ортакта үрге берінші, шунан дәек, үтінің дағынның бөшінде көчираёттың хар бир мамлекеттің мәнжуд бүлгін үзіншілік шароиттардың отрофличи қисебінде олінмасынға қойылған. Бұлдан ташқары, иқтисодий ривожлапшының узок муддатты стратегик на истиқбөлти вазифаларини етарлық бағыттаң олмасын на үшірек үстүндерлік берінші қыска муддатты вазифалар тиңдіде қаралып күреситілді.

Үтінің дағынның дистанциялық үн белгілі тиезимдеринің қайта ташқарылған, яғни марказдаштырылған таралы рәжектелештерінде жаңынан молтімурлій-бүйрүкбөлшік тәсімиден бозор иқтисодиеттің үтінің қарастылған истохотларга үтінің амалда анчы мұраның көмкін тәсекшүрмисздігін ишбаттің үзіншілік дағом жағдиган жараңнан әкіншілікке күрелтеді. Иқтисодий сиёсат борасындағы етакші хорижий тәсіккөчіліктердің үтінің дағындағы оид түрлі мұаммалар қосасынан нашир этилгілі адабиеттердә қамай бир қатар ынасындар үз етіміні тошканың жүк. Фирм-мұлохадалар түрліча бүлнеші өз тиңкілдіктердің көліктердің, үзар бу жаңылар PDF created with pdfFactory Pro trial version www.pdffactory.com

қалтар тиисия қылышан иктисолдій сибесатын етапты дарежада амандыға ошырмайтындын утун тиамындардагы үәгиришшір жарабанда жиғдійроқ түсіскілдірге дут көзгасылжылариниң күресаты беришина мүлжалданған.

Үелубий нұктан назоретде «институцион қонконлар» иборасы киристилген. Бұның дағыда да инволюционы тарихиест конундарини етирди әттіборга олимпийк нағызданғанда иктисолдій сибесат бытеп мәжүд иктисолдігे үргасында ісізге келесіншін көрінештіктер оқыптаптарнан изоханаш утун құлданылады. «Институцион қонконлар» иниң жудағы қалғасы шакалари шу ҳолдағы нағоен бүйіндін, улда сиёсий үәгиришшір иктиломой да иктисолдій институттарнанға дарожасы ва табиаттың мөс келмейді, дағыт да халық инициативалардан керакты дарежада фойдаланыншы тайер бүлмейді. Бундай ҳолдада күтилған нағыздалар болып шокеник, харажаттар билди даромаддар, имконншылар болып мағсадшыр үргасында жетта тиғовтушшір қозғы көздеци.

Үтииң дағынның болысдан көпірағаттан мимдиктаптардың ишлек күлшеган стратегия да сиёсий тилемдердеги үәгиришшір мұтлақо турлықта, басын қолшарда оса тескінде нағыздаларға олбекелиши мүмкін. Шу мындаға барғы мимдиктаптар үтииң дағыннанға ишк босқиңиди, гарчи, түрли дарежада да ісүрткішлірдә бүлсе хам. «қонконлар»-ті шынады (юкори еки гиперинфляция, дағыт бюджеттегі юкори тақшалык; шынаб чиқарушының көзкин шеңберінің да синонимнеги инқирози; қамбағалашузвининг жадалдашының да даромаддаги тенденциелік). Буларнанға күтпәрінгі ташқы иктисолдій фәждияттың дағыт томонидан тартиға сөлиш инициоми барбод бұлғанлығы, шунингдек, глобаллашының хөс бұлған «қонконлар» (ташқы сандарда хамда мәденияттың шыншылар, жорий операторлар жисебиданғы уытуксыз тақшалык, қалығалының өттеги чиңіб кетінші да ташқы қарзаның тобора күтпәшін олдың ожиздік) сабаб буды. Үтииң дағын ҳамда глобаллашын «қонконлар», шын тилемдеринің қайта шылданырылғандығы «қонконлар» дағытабын шарт-шароит болып шынтағыстағы сибесат үргасында номувониғын күпроқ сөдир бүлгай дыншылтарда жатаралырок көчиці.

Махсуздот шынаб чиқармын күлшемдіктери да уннан ялни шеңберін сабаблары үтииң дағыннанға ишк босқиңшылардағы нағоен біледі, булар түрли усуздар, шу жумандан, мәжүд статистикалары да үстүнбөтшілдеги жетекшілер болып хам изоханылады. Бирок ЯИМ міндериниң үччаның құшынча иза уч гурух онылардың әттіборға олші керек. Булар: бояланған институционист, иктисолдій да иктиломой шарт-шароиттар; әмбре иктисолдій ёрдым көнгасын (собак СЭВ) да уннан пирчалинаншын шылданғандағы ба-

кор кізиншін нағылжасыда юынға келтіріл саросымынан да тиімді парчаланышындағы «Конконлар» билан бөлгік болыңға қояндылар. Мәхсүлөт иштеба өнімдердің суръятыннан шағыншын сабабшарының шығындын да тиімді үзгәріш белгілі болыңға «қоюмойлар» -ни үйгүншіліктердің учун тиіншінгән да олардың борылған еңбектердің уннан әзіржуда институциянал да болыңға омылдар билди мұндағының шығындын күриш мүхим да жарурдір.

Тақылдар шуны күрсатады, иштесеңдіеті Үтиш даврида бұлған мамзакаттардың уга қаттық макроэкономик барқарорданушын ҳам реал ЯИМ хажмуга салбай тиъсир үткелді (23-жадвал).

Шуның тәжірибелі көркінен, тубдан еркіндештерінің сиёсаты иштесеңдіеті Үтиш даврида бұлған мамзакаттарда шылдағы тиқаралық да түлөв бағынисынан салбай тиъсир күрсатады. Тиізим үзгәрішлері жарабашида, «оңшылар» иштесеңдігін аңта әхтиәттік білдірілген ёндешілік, ташки да үз ішкі баореліріңде из берілген үзгәрішлерге пригматик тирада мүносабадда бұлған мамзакаттар иштесеңдій үсінші нұктаның шағыншында көмкөз шикастланылар. Шу билан бір заңдаға имада туб истрохотлар үропті оған ишін да ташки сиёсигін фасилитации және еркіндештерінде давыншылар күпірек дәражада зараз күрді.

23-жадвал

Марказий Осиё мамзакаттарында жити ичкі мәхсүлөт (ЯИМ) на инфляцияның дарыжасы ҳақида айрым мәндерлер (1991-2001 й.)

Дәріншілдер жолы	Инфляцияның жетекшіліктерінің шамасы (%)	Инфляцияның жетекшіліктерінің шамасы (%)	Барыр- шынан металурги- калыңдығы түншілік шамасы (%)	Инфля- цияның 40% дәл міндетті түншілік шамасы (%)	Дегене ШИМ шамасы шамасы (%)	Дегене ШИМ 1990-1999 шамасы шамасы (%)
Бразилия	1992	2384,1	Ноябрь 1994	1990	1995	55,0
Киргизстан	1993	1365,0	Май 1993	1990	1995	50,4
Таджикстан	1993	7343,7	Февраль 1995	1994- 1998	1996	79,2
Түркменстан	1993	8750,0	Ноябрь 1997	1997	1997	42,0
Узбекистан	1994	1281,0	Ноябрь 1994	1998	1997	83,4

Мәнба: I. Transition report 2001. European Bank for Reconstruction and Development - Energy in Transition in Central and Eastern Europe, The Baltic Sea and the CIS (2001 и.) 63, 73-6.

Туб ишохутлар из инвестицияларининг камайини. Камтишнинг чегра чиқиб кетини лаги сезишири бўлди ва бълизи ходжатларди тонки мөнгисташтиришинг умумий ҳаскнидиг хам ошиб кетди. Нечки ва ташкоти хусусий инвестициялариниг бир меъордиг кўтайдинини таъминланай олмаган мамлакатларда инвестициялариниг камайини, айниса, кўпроқ сабоби натижаларга олиб келди. 24-жадвалда ўтиш даври мамлакатларининг турли гурухларига оид бир катор иктисодий кўрсаткичлар келтирилган.

Хусусийларни шаҳарий капиталнинг чегра чиқиб кетини. Фалиж қилиб давлатни тарафдорлари илгари сурғани учта иктисодий унсурининг бирни эркинлаштириш ва микроиктиносидиг баркорлик сингари жадал хусусийларни шаҳарийларнинг эндишишларги олиб келди. Хитой ва Вьетнам таъкирибаси айни найтда шумни кўрсатадики, ўтиш даврининг бошнирида йирим миёнда хусусийларни шаҳарийларнинг турли ҳам бозор ишохутларни соҳасидаги югунастарига эришини мумкин екан. Туб ишохутлар йўнидиги борган мамлакатларда ўтиш даврининг дастлабки босқичида Молияни институтларининг етишмасстиги, хусусийларни шаҳарийларнинг «баучер» шакллар, экзамият бойликларини яшириш ва онкор тарзда энглаб олинилк ҳамди катта миқдордя каниғасидаги чегра чиқиб кетини махсулот ишлаб чиқаришининг камайинидағы мухим сабаблардан бирни бўлди.

Ўтиш даврининг дастлабки босқичида бюджет сиёсатининг вҳаминти.

Баъзи тадқиқотларни иктисодиёт ўтиш давриди бўлғани мамлакатларда бюджетининг қисқарини билан махсулот ишлаб чиқариш ўргасида ўзаро яхши алоқадорлик борлиги қайд этилмайди. Ваҳолани, МШЕ ва МДХ мамлакатлари, хусусан, Марказий Осиё давлатлари мальумотлари таҳлили натижасида мэътум бўлдики, ана шу иккни ҳолит бир-бири билан ҷамбарчас борглиниган. Шунингдек, бюджет омилларидан фойдаланиш босқичида махсулот ишлаб чиқариш кескин кимайишига бўл кўйилмаган (масадан, Польша ва Узбекистонда).

Молияни воситаидик ва иктисодий үснш. Schumpeterеву (1912й.) таъкидланича, иктисодиётни ривожлантиришда банкстар ройт мухим вҳаминт касб этади, зероиди, узар нул омонатларидан фойдалашувчи компанияларни яхши ташкий олади. Ушбу фикрга кўра, банк сектори омонатларининг таҳсиланишига таъсири кўрентган ҳодда ўзлар Ҳагаринши оркалигини омас, балки башка йўллар билан ҳам иктисодиётни ривожлантириш суръатлариги самарали турткни берниши мумкин. Шундай китоб, Шумпетерининг молия ва тарқиёт бўйича му-

ложилдари унумдорликкүнүнгө үтсүүн вә технологиянынг үзүүрүүшүгү башкы фасиятты биринчи наңбатда төмөр агады, деген фикрни көлтириб чыкарады. Кейинчалик макьтум килинган изарийд моделларда ҳам (Diamond [1984-й.]), Вонд ва Prescott (1986-й.), Киге ва Левине (1993-й.), Levine (1997-й.)) банклар вә иңгисдей жаңылуктардың үргисидагы боекүнүк төмөнкүлүк үзүүлгүү.

Үшбү изария амалшөттөвги дәллеллар билан ҳам тиесиктәнди: үтүш даври иңгисдейтүүдүгү Бирчы макьтумдарда ЯНМ-нынг пасайиниң жарайёни молния секторининг қисқарышы билан бирга содир бўлди. Тадқиқот натижаларида шу нараса аён бўлдики, маҳсулот ишлаб чыкаришинг пасайиниң қанчалик жадал бўлса, молнияниң поситачилккүнүнг қисқарышиниң диражаси шунчалик юқори бўлди. Үтүш даври жираенида молнияниң поситачилккүнүнг пасайиб кетишни маҳсулот ишлаб чыкаришга бир қанча йўллар орқали төмөр килиши мумкин. Молнияниң поситачилккүнүнг бўшашиб кетишни маҳсулот ишлаб чыкшида катта тълофатларга сабаб бўлсан учта асосий кўринишда содир бўлади. Булар - тўлон тизимида узинчи, реал сектордаги жамғарма ва амалда инвестиция сифатида ишлатылган маблурлари үргисидаги фарқ хамди башкы кредитт секторининг инициатори.

21.3. Марказий Осиё давлатларыда трансформация за глобаллашув муммомлари

Марказий Осиё республикаларыда сабак иттифоқ парчаланыб көстинидан оддин мавжуд бўлган дастлабки шарт-широйгини, шунингдек, ишлаб чыкариш омыллари билан бирга ишбий көстиодий афекциелларни ҳамда тариккнейт муммомларини ўрганиш натижаси шундан далолат берадики. Марказий Осиёдаги мимлакатларда ахвол турлия бўлган. Бир томондан, инвестицияларниң камлиги ҳамда тутал ижтимоий маҳсулотни тақсимлаш нақити тақсимлаш тизими бузилганини, бунинг оқибатида эси республиканинг ижтимоий-иңгисдей тариккнейтига мунайин шутуретилгани кўзга ташланади. Иккинчи томондан эси, хусусий тадбиркорликка юқори даражада майлилги бўлган маданий ахолининг мажкуллиги, тибий бойликлар, кўп меҳнат талаб келинадиган ишлаб чыкариш ва қипчок ҳужалиги ихолисининги ишбатин катта улуши, шунингдек жиҳон бозорига чиқини музекин бўлган товэрлери боршигидир. Бироқ синчикалаб ўрганиш натижасида шу нараса аниқландики. Марказий Осиё давлатларининг ҳар бирин учун бу ҳосил турлия ахмийттаги яоб этади.

Ахоли ва меҳнат. Минтика юқори маданийлар бой бўлган кўп мислилли ахолига рез. Лекин шу билан бирги

аходининг төзүсүни (посып балоғатта отмаган болылар сонининг үсүшү) бойын жойттарға күчіб кетиші хисобига сиңаатды, алайда ушин жекең технология тармоқтарында ишті күчининг каманың кетишіни тұлға көзді олмай қолди. Оқибаттың нокуш пазын рүй берді: мемлекеттік проекттердің ахоли тұлеб-тоңған ҳамда қызылжыл жобаларында киңик шихарчилигінде иштің үрнәсерігі талаб жатта бўлған бир пайтда замонивай саноат тармоқтарында ишчи күчи стилемдай қолди.

Табиий бойликлар на атроф-мухит. Марказий Осиё үзининг табиий бойлиги, алғыса нефть, газ, рингли ва қынматты миғындары, хусусан олтин билдиң ажразын тұрады. Бирок стратегиялык мақсузоттың аксарыят кисметі жаһон бозорындағы нарыхлардан инача наст даражада миңтақадан одиб чиқиб кетілған. Узбекистон, Туркменистан, Тажикистан ва Жашубий Казахстан колхоз ва совхозларының посып шихарчилик билан шугунышынан. Сув ресурсының хайдан ташшары катта кисмет шихарчилик жиынтық жараеніда сөвурғылған на иятножада Ориз деңгизи филиасиги - XX асрнинг эң катты экологиялык инциденттердің бирига йўл кўйилған.

Инвестициялар, ишлаб чыгарыш ва иегельмол. Собиқ иттифоқ, жарық мебайзиде бары Марказий Осиё республикаларида, дыбылдатылған инвестициялар хисесасы миңтақат бүйінде хисобланғанды инача бўлған (Казахстан бундан мустисно). Бинобарини бу республикаларыннан үши даррдагы қолдоғындағы асосий сабаблардан биря ҳам шу. Бунга Марказий Осиёның табиий бойликлар ва қызылжыл жомшөзары базасында ишлантириш стратегияси ҳам үз салбодай таъсирини күрсатди. Сандо-согиқ ва машиний хизметтериң үчиңиб хисоблаганда учинчи сектор - үзини хизметтің күрсатиши соҳасы ғолт мужмал таради ташкил этилғаннан ишчи миңжеди янириң иқтисодиеттің пайдо булишында олшікеди. Бирок тадбиркорлық соҳасидеги фаорият ишлаб чыкаришда, ишчи үрнәсері ва даромадшы макжуд бўлған катта таффоругуларни йўнка чиқары олмади. Бунинг оқибатиды иштимоий-иқтисодий қалоғдик юнаги келди, аларни жоң бошлиға хисобланғанды мақсузот ишлаб чыгарыш, даромадларин тақсимлани, турмуш даражасы на сифати жиҳатидан улур собиқ иттифоқдерди бары республикалар итиси энг наст үрнеги түшиб қолди.

Собиқ иттифоқдан мынадай даромадин тақсимлаш на кайта тақсимлаш тәзини жомшөзары нарыхи билан тиер ғовирлар нарыхи, товар айланмасы билан субсидиялар үргасындағы номутиносторон, салык, шириннег тұрмын-тұмандығы, шуннингдек, оданнан фойдалыннан потүрли тақсимланышы шығынжасында жұп жиһдідән шаңжыннан ғындулаттушынгы сабаб бўлди. Айни бир пайтда маъмурит-

шүиригүйсөзлик тенниш түфайти иттифоқдан республикалар таңында дүнө башын айналғандағы жекелектегі сабабетті улар бир-биге қаттың боладынбайды. Уларнинг жақши за ресурслар билди тәъмимдиганлығынан қатынасар барна МДХ, давлатлари, шу жумлидан, Россия хам қатта Нұқсушыларды учрады. Улар мазмурный-буйруқ болышк теннишдан мутланып бөнката мұнисабаттынан жамынтаға кесте-секилдик болған үтишті покобыт әдістер.

Собиқ Иттифоқ давридаги Марказий Осмө республикалардың ривожланышда ерніктан мұваффаққыларинің никор этмайды. Бу бобдаты таҳдил болынғанға пірмектарни, узаршың қиёсий ағымдарынан нұктан изараидан мустақил ривожланышлары на тұтыншыб қолдан мұммодларни янғындан бағалашын урыншыдир.

СССРнинг тириқалып көтішінде үткінг таркибидеги 15 республикалардың барчасыда ишлаб шықармынан иштеймөл катта түшкүннік болған түкүр иқтисодий тапсыннанға ассоциациядан бири бўлишиш шубҳасын эди. У СССР емирилшинин Марказий Осмө республикаларында зарбасын улар «субсидиянчыч» бўлганлариди учунитша омас, ассоциациянан иқтисодий жиҳатдан бир-биге қардиган зиёд мутеликлари туфайти жуда сезиларди бўлди. Чунки тақсимлашынан кайта тақсимлаш тартиби 1970 йыллардин бошлиб Түркменистан, Узбекистон ёки Қозғанистоннинг фойдаласыни қўзделамиши. Бирок шаклланған плоказаларнинг узиншити мазкур мамлакатларда хам оғир оқибатларга олиб келди. Масълан, Собиқ Иттифоқнинг парчаланишин туфайли сандо пайробонишнинг кескин бузилишини ва жолныш операцияларнинг издан чиқиши республикалар сиёсий мустақилликкін әрнігандан сүнг иқтисодий шағильтин сезиларни даражада ёмонлаштириди.

Утказилған тадқиқотлар давыншлар үз мустақилликларига әрнігандаридан сүнг юз берган иқтисодий жарайыларни, шу жумлидан, инқироз ва уннанға дасти, чукурларнин яхшироқ тушунышга ва бу шопсироқдан кейинги йылларда чиқиш йўзларини белгилашғи ёрдам берарди. Қайта тикланишини тараб этарди. Ислоҳот стратегияси шунингдек, бозор ислоҳотларининг за глобал иқтисодиёт уйғутшашувинин боскичма-боскичліги ассоциациянын манжуд имтиёзлардан юқори даражада фойдаланниш мақедиди хар бир мұнайян мамлакатининг Ўзига хос жүсуситларини ҳисобғи олған жолди қабул қылғанинни зарур эди.

21.4. Ривожланысттан мамлакатлар иқтисодиётінде қайта туб ұтгарыштар стратегиясы

Умумий вазиитларга карамай Марказий ва Шарқий Еуропа мамлекеттери хамда Собиқ Иттифоқ таркибиде бўлған дав-

яллар тұрғындың имбонинге эта оди. Бу үтиш даври мұыммода-шын ҳал атшанни өз иғана маҳон иқтисодиёттегі уйғунлаштырылған шаралыларды. Бирок ұларнинг барласыга инги мұыммоларның әдікал үзгаришларыннң асосын монетар үсүлдарын өрдімдеңді ҳал тиши маєдахат берилген оди. Бу йүл неолиберал назарияға состанған. Бундан әндепшілдинң мөхиттің жылдамша тараған «Нийферт (АКШ) құбидагы иғодалантан» зор: «Эркинлап-ириш хукуматының нырх-ниво үстідан назаратының бартарағтады, барқарорлашырыш хукуматта анча кескін бюджет чек-овларинң іоклайды, хусусий шартынан қызы хукуматының түріндең-үгін қызорығдан маҳрум этеди».

Ривожланған мамлекеттердің яғни үтміндегі тәжри-асының үргашы, Б.Плессовиц ва Д.И. Стиглицилердің фикр-ария күра, «риможланыштың неолиберал моделін жүргізулатын» ошириди. «Бағын мамлекеттер неолиберал монетар аргашан қоғада жиңіз иқтисоддің үсінің яхшылығынан шығада, пәннен оның жағдайындағы жүргізулатын шығарып көчтегінде қарындағы иқтисодтың үсінінен әкори суръаттарынан хис шығады».

Тизимдарни қайта шақылданыптырылған дистрибютистык үн Иль-иң тажрибасы, пәнніңе, МДХ деги күнчілек мамлекеттер тәж-ибесін ҳам үта либерал «лассер-фагт» тәмойылғы неолиберал иесат үтиш даврида үшар үчүн әнг мәңбұл йүл бұлғалығидан алдын береди. Үзек әтуддатты ривожланыш мәксадларында за-ар стәкшематтың қолда үтиш даври чындықарини минималланыптың үтгүн қындық стратегиялар рарур? Бу борада ассоий нағиға-иридан бары сиғатиды, тизим үзгаришларыннң әнг мәңбұл страт-егиясини тәндиши на ималға ошира олдиган давлаттардың эми-ниш лозимлігі күрсатылады. Күчли ва сағаралы сақоатшылы-шы сиёсати болор иқтисодиёттегін зарурый компоненттери-ан бары бўлиши зарур. Босқичма-босқич үтиш стратегиясими-малға оширишта қодир бўлган давлаттегін туттан үршини аник-аш йўли билан шистигутти овалт әволюцион иқтисодиёт назар-ияның тегинши ҳисса күннинг қаракат қилинди.

«Тарбиға соңынча бархам берин» («de-regulation») та қара-ш-қарши давлат өрдімдік институтларының сиёсати. МДХ шимлектариде амалға оширилған тизимдарни қайта шақылданыптың жағдайни бир тәйтләри бир бутун бўлғи давлатда муво-никтаныптың билан шуғулданыпчы мажкул институтларга тәсда архам берини оқибатиды қазағи көзған кийинчиликшар билан ероғига боғлиқ. Кисека өнект ишида фикст монетаристик үсул-ария тәннан жолда мувоффикланыпшурунның жиги, болор шарон-иги мослиннан шакт-шамойылларын ишлаб чыкыншыннегі шюзини

жам бүкәэди. Жемисиеттеги яратуучылар күч-кудраги, биринчидан, бошкарув сифатиги, жыны хукумат амалғы ошираёттаян ислохаттар борасында оник вазиғаларни қанчалик оқысона күй балшыяна буларни қанчалик сымаралы бажары олишта бекен. Иккисиин, жемисиет көзөздөрдөн иштимоиј үзгирліларға қанчалик тай-ер экантиги, шүткіндек, ислохаттарни халқ қанчалик қызын күт-лаб-құвватлаши мухим ахамиятта деги. Ислохаттар стратегиясын узумий сиёсий, иктисадий ва институционал қозирліліктарға (шу жумладан, иштимоиј қаштылға) қай даражада мос түшнешін бу ислохаттарни амалға оширишда муваффакият гарокидір.

Давлат на индустриялык сиёсати тартибга солишдик баталом да ялпын изде кепишнинг мүкобил жамоат мүлкчилігінде исосланған на ҳадан тапшырылардың маъмурлар-бүй-рукбозлик тиимидан бозор иктисадиеттеги үтиш борасында үзгариширии изчил равиштеди, секин-аста амалға оширишдан иборатдир. Бир тиимдан иккиси тиимдеги үтиш босқа иктисадий институттарни юзата көттириши хамда үтиш дәріяды изчил ва боскичты стратегияның тұла амалға оширишин тәжі柔езді. Хусусий секторшы риңәжеллігінде үтиш дәрія жарабенди күп тармоқты иктисадиеттеги бошкараниң уғун мерес бүлиб қолған иктисадий ва иштимоиј инфраструктуралардан юкори даражада фойдаланған қолда бозор мунисипалитеттерини шақылтириши дәлдігінде мухим назифалардан биридей.

Үтиш дәріяды ислохаттарининг салоат соҳасында сиёсаттеги халқаро күләмде синилтап тақрібастиң күләш тәжі柔езді. Малдұмық, иккиси жағон урушидан сүнг салоат соҳасында сиёсат Японияда, кейинчалик жәс Шарқий Осмө мамлекеттеринин күтілгенінде янги сымаралар берди. Бир неча үш Ышкілдер давомда иктисадий юксалиштагы юкори суръатендер ва барқарорлық борасыда зериншілгін нағызжайлар күтілмігандың дәражада икебін бұлдыки, пәннікада 1990 йылдардан боралыса бу холатин «Шарқий Осмө мұжықиасы» деб басқалынди. 1960 на 1985 йылдар орталыда ахоли жон бошын хисобзанан даромад Японияда на «турғылубар» мамлекеттериде түрт кірре, ғаныбай - Шарқий Осмө-деги янги индустриялдық дәлдігінде эсі иккиси хисобдан шеде күпайтын. Айтты бир пәннікада иштимоиј салынатын салоатты хам, қышқыл сұнадында хам иктисадиеттеги үстүншор секторларының инвестицияларында үчүн шплатынды, хөшілдік жәс бу тармоқтарни қайта тиішті. Уларнинг фәoliяттеги экспортта қарғатыб, халқаро майдонда қарбаттарда оширилген именини берди.

Марқидай Осмө мамлекеттери хам үтиш дәріядыннан бошша-мейдәк салоат соҳасында сиёсаттеги батын үйсурларынан фойдаланылтари жүмкін еди. Магазин, таклифшілік кимайтіб кеги-

шыға, күчтійіб борған кредит етілмаслығы на импорт оркында шаштириши қарын «зарур» чөрж-тадбирлер күріш лозим еди. Чунки булар оқиғалықтың тәжіліф томонидан «фалиж холаттар рұй берішинде», корхоналардан шынында, ишкең өнімдер күвватлаған етілдің фойдаланылмаслық, иносип капиталыннан малақа жүргіштің олиб келеді. Шунинг натыксасына бұңай салбай оқиғаларни макроэкономдік барқарорлық сиёсати дөнрасына фиксілік болор разбетләри Ыули билән тутиттиңымкони бўлмади.

Мәттүм бир пайтда бұңай сиёсат бюджетінде китти сарф жаражаттар қылышни ҳамда дефицитли молиялаштиришин тарабынан килар еди. Үмумий инвестицияларнинг күнайиши еса, мәттүм мәндерде шул-кредиттің кириб желишина сабаб болды. Иктисолдёттегі «мұльжын» нинде асосий сабоги шундан иборатты. Киттиқ күллик билан амалда ошириладығын фискал ва монетар сиёсат оқылана бўлшиң лозим, але холди минжуд иктисолдёттегі издан чиқиши ва иктисолдік ривожланиши ишкенилдәрдің шутур стиппі мүмкін. Бонкача килиб айтганды, бу сиёсат сунъий конкордирга ҳамди маҳсулот шылаб чиқаришине бетартығы камайишина сабабчи бўлмасын керак. Шундай күра, хатто, зытийбор атпілган барқарорлаштириш дастурлары ҳам күтилдіктан инфляция даражасы на биоджеттегі тақылдик мөсаласасыда эхтиёт бўлшиң, мынтақеттің мұайин ахтиежларини хисобга олиши лозим. Хусусийлаштириш бөрмесінде қандай чора-табиирлар һәм тиңшілдік нұхашында бундан ҳам юкоририк туылмалардің барҳам беріш сиёсати иктисолдёттегі үзінші хос жіхаттары дақылт билән жамнан буига кешталық тайёр эканлыгыни хисобга олмас экан, натықа ишши бўлмайди.

Постсоциалистик давлаттің мұхым хусусиятты шундай иборатки, бу давлат жамнан да иктисолдёттегі тұда құқыролығынан воз кечиб. Үа валифаларнин давлат на бозор үртасында адолжади тарзда, демократик Ыули билән кітеп тақсизлашы үтгеннен ифода кылади. Бүннің үчүн все бозор мұнисифатшының жорий күтиш ҳамди иктисолдёттегі давлат аралашувиниң чекләші; давлат сиёситидегі мұнасифақылшылдарини бозор шароитидегі жигі усуздар хисобшыга тутиттиң; бир томондан еси, үзінші даври жарапайында жозғы көзделтін бозор тақпапкаларына жирирдәршиның күнайишини давлат орқали жиеноғылб түрлін талаб этилады. Собак Иттифок худудица бундан дақылттың барынан жиши халикам иш замас руди, чунки ҳауласын баштап бойланы талаб этилады.

Ниги мүстәкіл давлатлардың кимде Марканиз на Шаржий Европа мамырларында аныны оширилген ислогоғлар жүгүйнен: хұсусий секторнанғы ривожланишин (китти на китти) корхона-

ларни хусусийлештириши, корхоналардаги таркийй үзгиршілір); бозорлар на саудо (нархларни еркінлештириши, саудо на валютта тәзімлары, риқобатчылар сиёсаты); мөслин мұасылдары (банк соғысында ислохот на % ставкастин арқылыштириши, қимметтің қорзодар бозорлары на банктарга крамайтін мөнненің институттар) берған инициалдар орталық киесінде күріш мүмкін. Бу тәжікестар, албатын, мұхым на зарур, лекин етарлы амас. Бу борада яна бир үлчөп - тегіншін институттарға оға булған давлатниң жаңай барып этиш үлчови ҳам тараб қылғанды.

Бозор институттарининг ахамилти ошиб борган бир холда давлат томонидан тартибға солишининг жорий ағылшыны ҳамда инги индустрималь мамлакаттар даражасына етиб олни келикәнде лиңда етук на арқын бозор иктиисодиетига үтишса мұхим омыл бўлиши лозим. Бирок Марказий Оснө мамлакатларида ани шу даражаги етишини ҳамда Үтиш даври мұназмоларини ҳал этиш ва шунингдек, ривожланышта зерини учун, энг аввало, давлат на унинг иктиисодий воситалари кучайтиришини, қайта күришини лозим. Энг асосий вазифа - давлатининг иктиисодиетин тартибға солини воситаларига пугур етказысадан, унинг маъмурші-бүйруқбозлик, марказдан режалаштириши сиёсатидан воз кечиб, бозор шароитнің ысулларын, иктиисодиетни керакли дарияда болшара оладиган тузылмага айлантиришдан иборат. Давлатининг фасл арадашини сиёсати реал секторларни химоя қилини нұктан изваридан ҳам, иктиисодий үсінші күмаклашың нұктан изваридан ҳам аяча түрги бўлиб чиқди. (24-жадвали).

Индустримальлаштиришга қарши сиёсат («de-industrialisation») Үрнің фаол индустрималь сиёсат «Де-индустриалаштириш» ғониси үтиш давриде сапоати ривожланған мамлакатларда марказдан режалаштиришга асосланған иктиисодиеттегі номинальсебептің бархам берадиган миңтижій на объектив жароён сиғатты «фалож қылб даволаш» тарафдорлари томонидан илтири суриди. Бирок Марказий Оснө мамлакатларининг аксарияттада сапоат етарлы даражада ривожланмаган, киңілжүжілігі аяча үстүнор бўлғаннанда учун сапоаттегі мамлакаттарда иктиисодиеттегі қажит йўқ эди. Марказий Оснө мамлакатларыда кун тартибшылар асосий масын сапоаттегі инги тармоқларини барпо-тиш на макулдатарини замонавийлаштириши асосидан сапоаттегі тезкор суръатлар билан ривожланғандан иборат эди. Шунда карамайт, Узбекистондан ташарри, ҳамма Марказий Оснө давлатларыда «де-индустриалаштириш» сиёсати фаол амалға сиптирилди. Узбекистонда машкуд бўлған сапоат тармоқти керами міндорда сактаниб қолини на янтилди барпо этилиши асосидан иктиисодиеттегі шауда сапоатлаштиришга үтиш стратегияси жуда ҳам

мухим нағыздашылған олардың көмегінде. Узбекистон хукуматы мустақилданғаннан кейин шарттың бирнегінде тұрғыдан боялаб дайындауда мираждұл сектарлардың риваяттерінің шартынан айналған.

24-жадвал

Марказий Оснө мамлекетларидің хамда Марказий на Шарккий Еуропадеги бәзінің давомийлігінің жағдайларынан (1990-2001 йылдар)

Декатар	ННМенде шағымынан		Сәттесде шылаб чыкарылған	
	Декатар (білдір)	шашынан (зарезең)	декатардан (білдір)	шашынан (зарезең)
Марказий Оснө				
Коортегет	8 (1990- 05, 98, 99)	1990 дәлдір басып	8 (1990-1995)	1970 йылдар басып
Қарыншет	6 (1991-95, 99)	1970 дәлдір басып	6 (1990-1995)	1960 йылдар басып
Төсемшет	7 (1990-1995)	1950 дәлдір охиди	7 (1994-1997)	1960 йылдар басып
Түркістаншет	7 (1991-1997)	1960 дәлдір басып	6 (1992-1997)	1970 йылдар басып
Хабеншет	5 (1991-1993)	1980 дәлдір басып	1 (1992)	1988 дәл
МШЕ, (шылаб семеги)				
Полтав	6 (1990- 93, 96, 97)	1970 дәлдір охиди	5 (1990-93, 96)	1970 йылдар басып
Чехия Республикасы	5 (1990- 02, 98, 99)	1970 йылдар охиди	4 (1990-03)	1970 йылдар басып
Венгрия	4 (1990-1993)	1970 йылдар охиди	4 (1990-03)	1970 йылдар басып
Польша	2 (1990-1991)	1980 йылдар басып	3 (1990-1992)	1979 йылдар басып
Словакия	4 (1990-1993)	1970 йылдар охиди	5 (1990-1994)	1970 йылдар охиди

Үтиш даври стратегиясы на индустриал сиёсат. Собак штрафок таркибінде бұлған, штрафок нарицаланғаң мустақилданғаннан кейін шарттың бирнегінде тұрғыдан боялаб дайындауда мираждұл сектарлардың риваяттерінің шартынан айналған.

Ушбу шебердің күрсеткічлер күн жиһатдан даңтатынған амалта-опырлыктан стратегиясы на сиёсатдағы фасол сиёсати нағызасынан. Даңлат томонидан түрги таныланған сиёсат даңталбекі шарт-шаройт ви шектисінде таркибидеги бир мүнчә ағза-тұлғалардан фойдаланған учун липи омызлар пайдо бўлди.

Марказий Оснө давлатлари саноат ишлаб чыкаришида 1992-2000 йилдардаги күрсөткүчдер (1991 й. 100 % хисобиди)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Кыргызстан	86	73	53	48	49	51	49	51	58
Киргизстан	74	55	49	33	34	47	59	48	51
Токмакстан	76	70	52	45	34	24	39	38	42
Түркстанстан	85	89	67	61	71	57	58	-	-
Забекистан	0,5	97	98	98	100,9	105	100	115	122,4
МЧХ. Өрнө	82	72	56	52	50	52	51	54	60

Бу үстүн динрининг бошчаниншыдай; башын киттә корхоналарни, піншің, шырын саноат корхоналарини барча чекшенишларин шошым-шоңшыларлық биллини бағыттандырып таштамай, кредит же субсидиялар биллини мастьум даражада күттәб-кумактасып тақозо этди.

«Забекистан» авал болғанынк жаади кескин жишиңде таркибий үзгаришларни қайд этанды түгри иш қылғын буларады», деген фикрда күшилиш қийин. Түзилмелерин шошылышынч ислоҳ қилиш яхшы интиесодий үсүш былан тутаганини күреаудичи далилдар сабак иттифоқ ҳудудында ҳам, Марказий - Шарқий Еуропа мемлекеттериңде ҳам йүк. Шарқий Оснө мамлекеттеринин тажрибасын ислоҳотчи дипломатининг маннудулуги, иккичи жаһон уруушиден кейиннен тапшызуның енгизеше ҳам, бутун интиесодий «юксалып» дәвриде ҳам (жыныс 30-40 йыл мобайнида) зарурый озмет жаңалыгыннан иеболтады.

Бу тажрибадан чыкарыладиган асосий сабак қуйыдати үзгаришларининг зарурдигини тақозо этди:

- импорт үрнини контролдинг спирт дарражасынан салдаган жолдан саноат ишлаб-тапшырьшынин экспортта йүтүшүшүнин күчтүрүрүн;

- үз даромадтары, жумладаң, аркын лимбаттарынадигин аллюта даромадтары хисобидан саноат секторуда инвестиция эктийажында қаратылган сиёсатин үтказиш;

- саноатнинг асосий тармокларини қойта ва құшма жойихалар ҳамда корхоналар асосынан анти күннелдерини же инфраструктурамаларин барында маңыздыда бекесити хорижий инвестициялар ушут очык табибиркорлик мұхитини практики;

- күн мабдеплар тапб қызыдигин дойтұлантарын рағбатлантырыш үрнига күп мөхитт тапб қызыдиган күннек ва үртк корхоналарын ривожлантырыш маңыздыда хусусий мислив инвесторлар ушутынисбатан күтірек имконияттар яратын.

Бу үзгаришларин онында ошириштүн хусусий секторни ривожлантырыш сары жиги қадамлар құйнашии мөзім. Кудратлы хусусий сектор бүлмаса, түрли табибиркорлық қарнакатлары құллаб-күннелдінмеса, давлат үтказадиган үзгаришлар на санарады саноат сиёсати ҳам, бирқарор интиесодий ривожтанның ҳам бүлмайды, холдук турмуш даражасы ҳам онынайды.

Киңкыча жұлдыздар

Мұстакұл давлатчылықи барпо әтиш билан биргәнде, трансформация (иктисодтің тиесімдіктерінің шекалдантиришінесе) бир шектемой тиесімдік иккегішсінде үтиш) хамда жаһон хұжалығында интеграция жарайысынан дәлзарб шығындар каторидан жой ағылди.

Макроиктисодий оркинлаштириштің бағдарламаштырылышынан таңер қолданыла ортында үргу берішини, шүтепидек, икти-
содиетта үтиш даврини бөлипдан көчираёттан алохыда олшынан
хар бир мамлекетде мәнжуд бүлған үзінгі хөс шароптандарни ат-
рофлича хисобға олмасынни күзатыш мүмкін.

Үтиш даврида ислоҳотларыннан ривожданыши салынат со-
қасидеги сәнестің халықаралық күләмдә сипатталған тажрибесини
куйынни тәжізе этарди.

Назорат ва жүхекама үчүн саволдар

1. Трансформацияның умумий тәсіфи қандай?
2. Үрге Осмө мамлекеттерде трансформацияның жарәни-
нинг назарий ва үслубий негизділары нималардан иборат?
3. Үтиш давриниң дәстлабки бөкенчида Марказий Осмө-
даилитлерде трансформация ва глобаллашып мұаммологияны
німалардан иборат?
4. Қайта түб үзгариштар стратегиясынан күзді тутады?
5. Молиявий өсінтачылық да иктисолдік үтиш үргесінде
қандай боғындық бор?
6. Дағыт па индустириал сәссең деңгәнде нималарни ту-
шупасыз?

Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Узбекистон XXI аср бўсағасида: халфисчлики таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Т.: Узбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фарони ҳаст — ширвард максадимид. - Т.: Узбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Жамийтизиз мағиқураси ҳалқни — ҳалк, үмийатни-миллат қилишга хизмат этсия. - Т.: Узбекистон, 1999.
4. Ишмуҳамедов А.Э., Каданова Н.З., Раҳимнова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор муносабатлари шароитида мислий иқтисадиётнишг ривожланиши. - Т.: Уқитувчи, 1996.
5. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. - СПБ.: Специальная литература, 1997.
6. Ҳасбўлтов Р.И. Жаҳон иқтисадиёти. М.: ИНСАН, 1994.
7. Расулев А., Бедрищев А., Ақилов А. Узбекистон: ташки фаолиги ши жаҳон ҳужалигига бирлаштириш. - Т.: Узбекистон, 1996.
8. Джерфри Сакс. Бозор иқтисадиёти ва Россия. - М.: Иктисадиёт, 1994.
9. Россиядаги иқтисадий ислоҳотларининг иккичи йилги. Польша ва Шарқий Европа учун сабоклар. (М.Домброзский ва П.Казаржевский таҳрири остида. Варшава, CASE, 1994).

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТИ ВА МАРКАЗИЙ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИНИНГ ГЛОБАЛ ИҚТИСОДИЁТТА ҚУШИЛИШ СИЁСАТИ

22.1. Ташки савдо ва глобал иқтиносидиётга кўнгалиш сиёсати

Собиқ Иттифоқ тарқалшидан бошлаб Марказий Осиёда-ти беш давлат - Козогистон, Кирғизистон, Тожикистон, Туркма-нистон ва Ўзбекистон ташки иқтиносидий алоқалар учун министра ва жаҳон миқёсидаги интеграциига очик бўлшига интишида.

Кўнгалиш киритилган маълумотлардан фойдаланинг 1991 йилдан бошлаб бутун давр давомида сайдонинг хар икки томонини - МДҲ мамлакатлари ва эжахонининг бошка мамлакатлари билан савдони таққосланни имконини беради (26-жадвал). Бунда мустақил тарққиёт ва тизимиш қайта куриш бошлининида савдо фюзилити даражаси камайшини сабабларини ўрганиш жониб.

Иттифоқ даврини хам, у тарқалгандан кейин хам ташки савдо Марказий Осиё мамлакатларида муҳим аҳамиятни эзи бўлган. Уларда экспорт ва импортнинг илини миллий маҳсулотга ишбатин кўреаткичи ўртача МДҲ қараганди анча юқорирок бўлган.

Ташки савдо айланмаси нуқтани назардан мустақил давлатларда учта босқични ажратиб кўрсатиш мумкин.

Биринчи босқич (1991 йилдан 1994 йилгача) собиқ Иттифоқнинг партауданинг ҳамда ўзаро савдо хажми ва улушининг кескин камайиб жетимиш бартараф этилиши билан боелтиқ.

Иккинчи босқич (1995 йилдан 1998 йыл 18 августигача) шивори савдо ширислари билан оқилона мунисабатини сайдуб туриши ва дунёнинг қолгин қисми билан алоқаларини кучайтиришини давом эттиришга турлича уринишлардан иборат.

Учинчи босқич (1998 йил 18 августдан 2001 йилгача) жаҳон иқтиносидиёти ва Шаркий Осиё молиявий инциризларининг салбий таъсири билан боелтиқ. Уларнинг таъсири Россия тут бирлигининг девальвация қилинити туфайли айна кучайди ва атъянавий бозорларда Марказий Осиёда ишлаб чиқарилган товарларнинг рикобатбардошлик диграссига хам таъсир этди. Хар уч диврда хам Марказий Осиё давлатлари ўз ташки сайдоларининг жуғроғини ва товар таркибига онд қийинчилликлорга дучкетди, бу эсле, умумий ташки сайдоги салбий таъсир килди.

**Марказий Оснё давлатларининг экспорти ва импорти умумий
ҳажмида МДХ мамлакатларининг экспорт ва импорт улуси
(1991-2000 йиллар, % ҳисобида)**

Йил	Биринчичро		Бошингро		Тийинчро		Турнишингро		Дебончро	
	зар.	зар.	зар.	зар.	зар.	зар.	зар.	зар.	зар.	зар.
Мунтасаб давлатлар Ҳақиқатлариги										
1991	96,7	85,90	97,2	89,0	74,7	84,8	94,7	78,7	84,1	82,3
1992	87,0	4,300	93,7	96,2	80,3	89,5	80,2	84,0	82,3	83,5
1993	83,6	261,1	65,5	91,3	52,6	61,9	70,1	78,3	73,7	81,3
1994	58,0	69,0	87,9	66,1	18,8	42,6	77,0	46,1	62,1	53,8
1995	52,0	69,6	65,8	67,7	33,6	59,0	49,4	34,0	39,3	40,7
1996	55,7	53,9	77,8	58,1	43,0	57,3	67,1	29,6	21,1	32,2
1997	46,0	54,0	52,8	61,4	38,0	64,3	60,1	55,0	33,0	27,0
1998	40,0	47,0	44,9	52,3	34,0	62,7	25,6	47,0	24,6	28,0
1999	26,0	43,0	40,0	43,0	46,0	78,0	41,4	33,0	30,1	26,4
2000	27,0	55,0	42,0	53,0	40,0	83,0	52,5	38,0	50,2	38,3
Россия										
1991	53,4	70,4	42,9	39,0	44,7	34,1	40,1	38,7	55,7	54,7
1992	65,4	81,8	37,2	61,2	39,2	40,8	16,2	53,1	44,1	56,5
1993	47,3	64,0	36,8	44,7	10,4	32,5	7,1	13,1	37,0	48,4
1994	44,5	30,3	37,2	21,7	30,0	15,2	13,2	10,5	26,7	28,4
1995	42,3	47,0	25,6	21,9	34,1	31,0	4,8	7,0	5	29,2
1996	44,5	53,0	26,6	29,9	29,3	29,3	16,6	11,8	11,8	16,8
1997	33,0	46,0	16,4	29,0	8,5	15,3	7,5	13,4	14,0	16,0
1998	28,0	39,4	16,3	24,0	8,1	14,1	4,0	13,1	12,8	15,6
1999	8	36,7	15,6	18,2	14,8	13,0	4,0	11,0	13,0	13,8
2000	5	49,7	12,0	24,0	13,0	15,0	41,1	14,3	28,3	14,3
Марказий Осиё давлатлари										
1991	12,6	10,5	30,7	29,0	15,1	30,4	29,9	7,0	10,4	5
1992	11,9	9,9	33,4	23,4	24,8	32,1	27,9	24,8	27,7	22,2
1993	10,7	17,3	-	-	-	-	10,2	-	-	-
1994	6,4	7,0	43,0	42,1	7,4	28,8	21,2	7,0	28,3	17,5
1995	6,5	14,0	25,0	45,0	2	41,8	8,0	4,8	16,0	10,3
1996	6,3	7,0	40,4	34,8	30,5	42,0	17,0	2,4	7,5	8,0
1997	5,0	8,7	33,2	31,7	28,4	45,0	12,0	15,2	10,2	6,6
1998	6,4	8,9	25,0	24,3	26,0	31,4	11,0	7,7	9,7	8,3
1999	4,3	8,7	22,0	22,6	27,5	58,5	6,2	3,1	11,3	7,0
2000	2,6	9,1	26,9	27,0	14,1	45,2	0,0	3,7	15,8	17,3

Жаҳондаги ва минтиқларий сўнгти индиризлар Марказий Осиёдаги барча давлатларининг импортига ҳам салбий таъсир килиб, ташки савдоининг умумий ҳажмиини 1998 йилги нархларда ўн йилликдан онг паст даражага келтириб кўйди. Марказий Осиёдаги бошқа давлатлар билан рўйхатга олишган савдоининг кесими қазанчийни бундай таназзулларига бош омъти бўлди, бу сандо ҳажми спиккес йил оғизигинаш деярли спиккис боробар ким бўлди.

Уша йилларди Бу заммактарииниң жаһоидаги, МДХ даи тинкири, мимликтар билан ташкил сандоси ишбайт утудын ошилт. Күчди танызуул шарттарында 1991-1995 йилларда Марказий Оснө дипломатиянынг умумий сандо хажмида шығаниншыл сандонинг улуси олис хорижий мимликтар билан бўлган сандо утудиги тенглишиди. Шундой жейнинг йилларди сабиж Ҳитифок дипломатлари билни сандо утудидан хам камийиб кетди ва узартинг ўргасидаги ишбайт ўзгариб. 1991 йилдаги 7:1 ишбатдан 1997 йилда 1:1,3 ишбатти тушди, шъян жаһоининг боптоқи қисми билан савдо ҳажми оиди, ашъаниншыл сандо улуси мутдак ва ишбайт кўрсаткичларда кескин пасайди.

Бу, ишесин Россия билни сандо алганимаси камайишти боғлиқ эди. 1997-1998 йилларда, алнига, Тожикистон, Туркманистон ва Узбекистоннинг Россия билни сандо алганимаси 1991 йилдагизан ашча кам бўлди. Бу кўрсаткич Қозогистон ва Қирғизистон учун ҳамои етарлиги муҳим эди, лекин 1998 йилги ишқироздан кейин бу мимликтардаги ҳам жицдий камайиш тামониди кўяси ташланди.

22.2. Даилатларининг ўзаро савдоси ва минтақавий ҳамкорлик

Марказий Оснө дипломатирининг ўзаро савдоси, алнига, биринчи боскочда, улор мустақильлик эриштирилган сўнг, ишчилоҳий жиҳатдан китба яхмиятти оға бўлди. МДХ да саёконинг умумий ҳажми мутдак ва ишбайт кўрсаткичларда кескин кимайишни қараний, 1992-1995 йилларда узартинг кўргичлигиди йиллик ўргачи ўзаро сандо ҳажми 1991 йилги даражадан тоқори эди. Бу ҳол минтақаси сандо тақсимотига ўзгариш киригини имкониши бериб, Қирғизистон ва Тожикистоннинг савдо соҳасидаги ишриклири сифатиди Узбекистон ва Қозогистоннинг мавженини ошириб, қандайшир барқарорлаштируучи омил бўлди. 1998 йилдан Қирғизистон Жоҳон сандо ташқилотига яъзо бўлди. Қозогистон билни Узбекистонга Қирғизистондан қайти экспорт (ре-экспорт) юзлишёгтган истеъмол товарларидан саноат тармоқларини ҳамоя қалтиш учун мажбурий равишда божхони - тариф чориширидин фойзиликшити тўғри келди. Қозогистон, Қирғизистон ва Тожикистон бир вактнин ғанди Россия ва Белорус Божхона Ҳитифоғига яъзо бўлшини, 2000 йил оқтабрида Евросен Йиғодий Ҳамкорликтининг шаклиниши Урга Осиёди минтақавий ҳамкорлисига тушиби кийинтишнилар келтирди.

Декин, Марказий Осеб давлатлари шаада мустаҳкам министрларий Ўзаро боғлиқтининг объектив зарурлигини таъс олтин холда савдо соҳасиди ҳам, ресурсларини (сув, энергия ва бонклилар) боникарийн ва инфраструктуридан соҳасиди ҳам министрларий ҳаракортигин янада ривожлантиришини кечтий охтиёж зарурлиги Узбекистон, Козогистон, Киргизистон ва Тоҷикистон давлат бонитикларининг 2001 йил 28 декабрдаги утрашумида ини бир бор тўли масъулнот билан таъкидлиб ўтди.

Ушбу утрашумда Марказий Осиё Иктисолий Ҳаммакамиятини «Марказий Осиё Ҳамкорлиги» ташкилоти деб жайти тузинга келишиб олиниди.

1994 йилдан бошлиб, Марказий Осиёдаги барчи давлатларининг МДҲдан ташкари давлатлар бизан савдо умумий савдо ҳажмида экспорт кўрсаткичлари бўйича ҳам, импорт кўрсаткичлари бўйича ҳам жаҳоннинг колган қисми узунши, айниқса, Узбекистонда (1998 йилда 73,4% ва 72,2%) тез ўеди. Сандонинг жуғроғий таҳсилоти анча ўтириб, сабик Ўзаро иктисолий ёрдам кепгашиции Европа Иттифоки, Шарқий Осиё, Шимолий Америка ва Яқин Шарқ томон сильжиди. 2000 йилда Марказий Осиё давлатларининг МДҲдан ташкарида жойланган асосий шериклари биринчидан Европа мамлакатлари (Германия, Буон Британия, Швейцария, Нидерландсия), сўнгра Шарқий Америка (АҚШ) ва Яқин Шарқ (Туркия, Эрон) мамлакатлари бўлди. Ташки сидоннинг умумий ҳажмида бу мамлакатлардаги шериклар интиромининг узулли анча ошиди.

Ташки сидоннинг товар таркиби муммодари. Барчи марказий Осиё давлатларининг экспорт товарлари, асосан минерал ресурслари ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларидан иборат эди. Козогистонда асосан нефть ва нефть маҳсулотлари, кора ва рангли металийларин, Киргизистонда — олтин, тамаки ва жун; Тоҷикистонда — автомобилий ва пахта тодаси, Туркменистонда — габииг газ, пахта, тодаси, нефть ва нефть маҳсулотлари, Узбекистонда — пахта тодаси, олтин, табии газ ва рангли металийлар экспорт қўлиниди (қўшилик МДҲ мимлакатларига экспорт товарларининг шундай таркиби таъсирлайдир).

Импорта келганда эса, у асосан озиқ-онқат маҳсулотлари ва бошقا истельмол моллари, шуниншдек нефть ва нефть маҳсулотлари (Ўзбекистон, Киргизистон ва Тоҷикистонда, кейинги иккى мамлакатди эса шаға газ)дан иборат бўлганди. Кейинчалик импорт таркибидан дон, озиқ-онқат маҳсулотларини ви жомаён узунши камлайиб, машини-ускуччалар кўдан бошлиди. Бирор мавзанат ширарийлари фойдалашоти учун импорт қўлинистон истельмол товарларининг ўринин циллончи юнга ишлеш сизонти

товардорлар иштәб чыгарышында күлгө күймәй түриб, импорт қылышадиги машина ва уккуплар улущини күптириши балызы дағылышында жорні операциялар счёктары буйынша катта сурунказының тақчыларына, башқа зорида және истеммол моллары импорти ходай тиңкырың қисқартылышты олжаб келди.

Ташкы савдо ва риқобаттардың шарты. 1998 йылнанғаннан аугустыда Россия рубзининг девальвацияни қылышын Марказий Осептөрнөрлары риқобаттардың биңвөситте таъсир қилди. Айниқсан, Россияның Европа, Осеп бозорларыга экспортги (ёнынчи, металдар) күпайгани Бұзғистоннан шундай товарларни экспорт қылышында күпроқ таъсир үткәнди. Болық товарлар және сифатекеңдердеги сабаблы ушранинг наложтырын девальвацияни қылышындан кейин ҳам МДХ дәл тиңкырида деңрли сотылмай қолди. Бу экспортиниң риқобаттардың шартында халма-хылдиги күп жиһатдан вәлдоти алмашуы курсининг Үзгаришина ва майданындағы тархларниң нисбайыннан анықталғанда, күпроқ тузылмалар ислохотиги боғашынғаны неболончи дағылағандыр. Россиянда рубзининг девальвацияни қылышын Марказий Осептөрнөрлары товарларыннан ички бозорды ҳам, Россиян бозорында ҳам, болық бозорларда ҳам риқобаттардың шартында сложный таъсир қилди.

Ташкы савдони жиада көшгайтириш јүлдари ва зарурлитети. Неги Марказий Осептөрнөрлары мустақисликки әршігач, иштәл баштаның жағон иктисадиеттеги интеграцияланышында бүлди вужудың көмидиган бир нече фундаментал мұаммаларға ва турли ташки кийишчилердеги дүт келди. Үз мұнаймөдөрнің ҳалы қылыш Ылғы министерстиви ва глобал екіде сотынан көшгайтириши. Бу Марказий Осептөрнөрларынан ишбатын анықто савдо між不堪нан, товарларыннан түрлерины ва транспорт транзите бүнәлиштеринен көнтайтиришина үзгартырылыш үзүнгі олады. Бекін, бу шароитларыннан ҳаммаси зарур бўлса ҳам, бозор ислохотлары давом эттирилмаса ва ташқи савдо эркинлештирилмаса, үзар етади бўлмайди. Ихон бозорига интеграция буйынча иккита имкониятлардан күпроқ фойдаланыш учун Марказий Осептөрнөрлары, анықто, күйнүгін иесін мәслихатларыннан тегисши сенмиши топшыларни зарур: корхоналар Үртасида бевоситта ташки савдони кўллаб-кунваттаси; ташки савдо ва инвестиция инфраструктуриларини, айниқсан, ички ва халкаро тұдов тизимини тақомшылаштыриш; волюеттап міндеттүннен сөсаттана послож қылыш. Айткөздө, инвестицияларин жалб етіб, ташки савдо имкониятларидан тұлаға фойдаланыб бўлмайди.

Қисқачи ҳудосалар

Марказий Осиёдаги бошқа давлатлар билан рұйхатты оғынған сағденинг кескін камайшы бундай тиңаззұлының баш омыли бўлди. Бу савдо хажми саккиз йил осдингидан деирки сенжин баробар камайди.

Марказий Осиё давлатларининг үзаро сағдоси, айшқаси, биринчи босқичда, улар мустакилликка эришилгандан сўнг, иккисидий жиҳатдан кагти аҳамиятти ага бўлди.

Назорат ва муҳоками учун саводлар

1. Ташки сивдо на глобал иктиносидиётта қўшилиш сиёсати нимадорин кўзди тутади?
2. Марказий Осиё давлатларининг үзаро сағдоси ва минтизабий ҳамкорлик.
3. Ташки сивдони кенгайтириш йўллари ва зарурлиги нимадорин тақозо этиди?
4. Жаҳон бозорига интеграция имкониятлари низомлардан иборат?

Асосий илдабиётлар

1. Каримов И.А. Узбекистон XXI аср бўслиғи: ҳафсиликка тахсил, барқарорлик шартлари ва таржимиёт кафолатлари. – Т.: Узбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод. Витан, эркин ва фаронон хёт – пировард максадимиз. – Т.: Узбекистон, 2000.
3. Ишмуҳамедов А.Э., Каданова Л.З., Раҳимова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор мунисабатлари шароитида миллий иктиносидиётнинг ривожланиши. – Т.: Уқитувчи, 1996.
4. Грицен А.П. Национальная экономика. Курс лекций. – СПб.: Специальная литература, 1997.
5. Ҳасбулатов Р.И. Жаҳон иктиносидиётни. – М.: ИНСАН, 1994.
6. Бердиев А., Анилов А. Узбекистон тарихи фаслиният ва жаҳон хўжалигини бирлангирини. – Т.: Узбекистон, 1996.

МИЛЛИЙ ИКТИСОДИЕТНИНГ ГЛОБАЛЛАШУВ ВА ВАЛЮТА АЛМАШУВ СИЁСАТИДАГИ ҮРНИ

23.1. Глобаллишув туиммалари ва алмашув курси сиёсати

ХВФ мөслихитчилари валюта алмашув (коинвергация)ни корий этиши юзасидан шошилинг чораларини кўрини. Утиш давнаги мамлакатлар учун энг яхши кўрсатмасига, деган иддија ғиркин билдирилар. Валюта алмашувин эркинлаштирилишини юзор ислоҳотларининг бопланнишида амас, балки широард нуқтасида ималти оширилиши кераклиги тўғрисида факат санскрите жоҳлантиришлар бўлгани эди. Бу ёндашувлардан бирни Утиш саврини валюта алмашувини эркинлаштириши билан бошлиний, иккичиси, тугаллашни тавсия қилади. Ушбу ишни ёндашувдан барқарор ӯзиги хос интича ёндашув тақлиф этилади.

Марказий Осиё давлатларини валюта алмашув сиёсатига сарб ишни гурухи изтритчи мумини. Киргизистон билан Қозоғистон биринчи ёндашувин ташади, Узбекистон билан Туркменистон эса ислоҳотларни чиста-сенин амалга оширишини изфал сурди. Валюта алмашув сиёсатидаги тағионутта қарашай, гибоят ва минтақиий молиявий инжироз Марказий Осиёдаги деярли йарчада давлатларининг нозик микронигисодий барқарорлигига оир ўлди. Россиядаги молиявий инжироз, айниҳа, кучли салбий тъйир қилди. Бу шайтди Қиргизистон, Қозоғистон ва Тожикистонга пултиниг кадрлазилиши кучайди. Қозоғистонда олтин-кашто захиретири анчи камайди. Қиргизистонда катта миндорларни ташки карзни тўлани муммомси пайдо бўлади. Россия инжирози жирабон, валюта алмашувини бидносити кучлароқ изорат қила бошлаган Туркменистон билан Узбекистон тўлов билини ва миллий диромадиги салбий тъйир этиши кузатиди.

Холириги вақтда Марказий Осиё давлатларининг кумулажи ташки карзи (Утиш давридаги ҳамма мөслихетларда ҳам шундай хол юз берган) ривожланаштган мамлакатларининг күп талиддаги шундай мизнитга тобора кўпроқ ӯхшаб кетмоқда. Марказий Осиёдаги инги мустақил давлатларда Россиядаги валюта инжирози (1998 18 августр) тўлов басмаси ўргасидаги бозосига боетиклини сезлади. Тобора кучайнб бораётган ташки сарз муммомси якорий операторларни нашитни харакати счётшарни бўйича сурунини тақиличи билот боғлиқ бўлиб, халиро ҳажирларини тўлдинишинг тўсқинлик кильмоқди. Бинобарий, ташки кирза муммомларига онц чоразар баландини мустахкам-

шашы күрділгін сибесатын талаб етады, нын жорий за капитал четкір бүйінші түшумдер умумий харіжаттардан күп бүшиша серік. Стандарт таңсияларда күтініш: а) экспорттың работ-шынтириш ёки товар ва хамааттар импортини камайтиришін бүлийлан жорий операциялар сыйындағы тактикалықи камайтиришінде; б) импорт үрніні бөснінга қодир бүлсан шылаб чыңырышын түвөжелитиришінде сибесатыннан экспортты мұлжылтандын тар-фоксарнан күмекшінен үткін бевосита хорижий инвестицияларни, хусусай на расмий кредитларни жақын аттың бүлсан әмбеттің харикағаты счёти бүйінші салбай қоғидикін камайтиришінде көрсетілгенінде үз ичине салады. Бундан тиішкәрі, күтілмеган ташки шылаб тауыр натижасыда ишкәла счётда хам салбай сальдо болыларды түлөнсизлікден қутилінші үткін хилдара расмий захи-каштарни етари даражада соктаб турған таңсия этиледи.

Ташки қара динамикасынан биходанын жамда көлемінен үткін азур таңсияларның олшін үткін саларалы тақлилий өсіткілік күйіндегі ассоциациялардан фойдаланылады.

1-тәнгілім - соғ ташки қарашынан жамағаттың үткін азур таңсияларниң олшін үткін саларалы тақлилий өсіткілік күйіндегі ассоциациялардан фойдаланылады. Міндер жаһатады у капиталыннан соғ оқими, кипитіл оқими бруттоси, минус үткін ишті аморти-зация билан түленинде хорижий қарз қоғидининнен фонда түлөн-шіри үртисидегі тағовут сиғынғыда үлчанады. Уни күйіндегі таңсиялар тәнгілімде билан инфодаваш мүмкін:

$$BT = dD - rD \quad (1) \quad \text{ёки} \quad BT = (d-r) D \quad (2)$$

Буда: D-түленинде ташки қарзининг умумий жамағат;

d-ташки қарзининг күнейшін %;

dD-соғ капитал оқими ёки ташки қара умумий жамағаттың күнейшін;

r-ташки қарзға түленинде үртінчі %;

rD-ташки қара бүйінші міндеттік түлөнларниң умумий мін-дөрі.

2 - тәнгілім ушбу давлат билан хорижий давлат үртасындағы капитал харикағаты натижасыда ҳар бир ғылдапрасында хорижий валюта міндеримнің жамағатыннан ёки күншілікке күрса-тады. Агар $d > r$ болса, мамлакеттің валюта көләди, лекин $d < r$ болса, хорижий валюта мамлекеттің чиқиб кетады. Бонкачи айт-тиңде, ташки қара жақын аттылған капиталдан саларалы фойдалана-шы билан бөлшік болса, у қолдаған күншілік тақдирда хам BT соғбай бүледи, ташки қара қаредор мамлекеттің на жискә түддепті. на узок муддатты тараққыт истілбөлікта спозбай тауыр атмайды.

Бу концепция замыннадыгы яссый төз шундан иборатки, мемлекеттеги счёти Ыштып-бап аныс, балки ташкы карз олиниги ишке узок муддат доирасыда баланслашиши лозим. Бирок бу маалымат хар бир даире доирасыда караннан түлөн дарежасын менен мааслык керек, деген мысъонот билдирилбиди. Бундан ташкы, мемлекеттеги түлөн қобистияти на карзларни түлапта күдәтти етиши түгрисидеги күлеси тиражард натижада пултуннан жорий ёки бир кинча Ыш даюмда түләп муддаттарини ишке күрсөтиб, мындаштадык олган мажбуриллар да жын түгрисидеги ихборотта исесдиниши лозим. Буни күйнүдеги эконометрик тенгизмата белгил ифодадаши мүмкүн:

$$(D_i - D_{i+1}) = Y_i - rD_i - C_i - T_i - G_i \quad (3)$$

Бу ерда: $(D_i - D_{i+1})$ - i давридан $i+1$ давригала ташкы карздаты софф үзгәрүші;

Y_i - i давридеги ЯИМ (софф пул үзгәртүші жарыттылған);

rD_i - i даврии үчүн түлөн % түлови;

C_i - i давридеги истеммол;

T_i - i давридеги ички инвестиция;

G_i - i давридеги давлат харәкәтләри.

З - тенгелимдән көлиб чықадын, кара мөкдори мисъум вакт даюмнида мамлекеттә ишлаб чыгарынин күнейтириши ва истеммолини күнейтириши, ички инвестициялар ви давлаттагы харәкәтләрни күнейтириши жысобын камийтирилиши мүмкүн. Лекин мамлекеттеги бир даирелди иккинчи давргача бундай қылышта қодир бўлмаган ҳамда миҳсулот ишлаб чыгарыши, истеммол, ички инвестиция ва ҳукумат харәкәтләри ташкы карзин түләп үчүн зарур мөкдордан кам бўлмаётганды даражага отса, у ҳолда мамлекеттеги көлиб чықарига учрайди.

$$C_i + T_i + Q_i - Y_i < rD_i - rD_{i+1} \quad (4)$$

Бу ерда: rD_i - i даирелди мамлекеттә көлиб чыгарылганда үзгөткөннен кийми оқитми;

rD_{i+1} - ташкы карзы түләп натижелесе $i+1$ давридеги мемлекеттеги көлиб чыгарылганда үзгөткөннен кийми оқитми;

dD_i - i давридеги ВТ.

Түрли ташкы яш ичиши мураккаб омиллар д ва г таъсир қидатын, бу аса ташкы карз музуммосининг кескиншешүүнү олиб көзинин мүмкүн. д ва г үчүн жоэ бүлгөн тамойылдар күйнүлгөнч: аввал мындаштадыгы узумий карзы кам бўлсан ва уннан күнейтириши даражаси д, яхори тенденциялари бўлшини мүмкүн. Аммо д күнейтириша, д камай болыпайды, чунки ташкы карзын түлөн мемлекеттеги күнейтириштеги оқитми хаммеши тенгизләшти.

Иккичидан, тишки карз тұтсаннаннанға дастарлардың бөлек-ицидә ғанағатан кам бұлды (күпшінде ғанағатан аяча кам бұлды), чишки бу бөлекиңде ассоций менбі мұндастырыла тұлап шарттардың жаһалатын иштегендегі ресми хорижий ердамдан иборат бұлды. Лекин кейишчелік ғана үсінші мұнда. Бу тиқорияның көмегінде бозор шаралары ассоций олшыннан қысқа мұндастырылған кредиттердің білден бөлек.

Мындастырылған қаралар бүйінші ұзақ мерзимдердің барыншы кодир бүтіншін пайтда дефолтдан холис бүзінде үтеп бүздей өзияттың олшыннан күршінде имкон берадын мұнда ассоцийлардың еті бүлінші мұндастырылған. Тегнели тентлемалар (Т), (4) дан фойдаланып тишки карз күнайтыннан ассоций сабабдарының мәндердің үстемдік учун фойдаланып бүзінде тишки карз хасусылықтарының нәтижесіндегі сәттескіншілік күнайтыннан мұнда.

Иккіншінде тиқидан қылыштың мөндерлерден ресми ердамғы ахтиежасында мәмлекеттің бу ердамдан симаралы фойдаланып қобиданнан анықшынан учун фойдаланылады. Бу мөндер, умуман, тишки карзин үстемдік учун хам фойдаланылған. Ішаралар мөндиқтегілердің күнайтыннан иккиге ассоций чекшіл мәнжуд: Инвестиция имконийлардың ғанағатан ишкі жамағаталарының стимулдарының ва тошыр импортында наложатын бүлгінде ахтиежаға ғанағатан хорижий ылғалданнан стимулдарының. Бу чекшілдердің бартарап отынан учун мәмлекеттің күнайтыннан қарындастырылған жағдайда, бу жаңа кейінчелік тишки қараларының мүнайтыннан олиб келеді. Көрсеткіш күнайтыннан күнайтыннан тентлеме білден мәндердің мұнда:

$$dD/D_0 = \Gamma D + M - E \quad (5)$$

Бу ерда: dD/D_0 - карз мәндердің үзгәрілігі (бірнеше жылда);

Γ - фондыннан үргатағы мөттөри;

M - импорт;

E - экспорт.

Шу тәрікке бир вакыттың үзінде тұлсындың қорындағы тишки карзиннан үсінші қолдатыннан да ынталымосттың бағдарламалықтарынан берадын тишки карзин болықаралып сәттескінші күнайтыннан мәндердің жағдайындағы фойдаланып зарур. Шундай күнде, харын тәсілдердің өндірілүштілігінде үзүмдік симарасын тишки карзиннан сурүткесли түснен бартарап әзіштегі ердамстардан әзіз.

Бағдарламалықтарынан үзінде мәмлекеттің тишки күнайтыннан тишки қараларындағы ғанағатан бағдарламалықтарынан дүріледі. Анық мәндердің дағыттарақтарынан үзінде Маршалл Оснө деңгелінде қарындастырылған наложындық мәндердің мұнда.

қарсиззанишдан сұғартасан учун, валюта операторлардан күришдеги зарерди қоғашып учун, шуньшык, бойын ресілдерден холи бүлини учун фойдаланылады. Бирок, хорижий наложидати депозиттердин шу машиналык банк тиимин барлық депозиттердің шеңбертін долларлардан даражасын тұза үткеппе кодир аныс.

Мәжітумки, ебік Иттифок мемлекетлариди қонушай мөлдінің военгачилік даражасы паст бўлаб, норасмий операцияларда доллар мавжудиги жуда кайта ролъ үйнамоқда. Шу сабабли, үтиш дақры иетисодетини таҳсил қылыш учун мұомандадағи хорижий валюта захирасы қабы күрсектік хам мұхимдир. Рўйхатта олинмаган бітгимдарни міндердің баҳолаш қиймдигінде қаралмай, норасмий хорижий валюта бозорининг мавжудтың хукумат үтказаётгін сиёсатининг самарадорлығынан аңға камайтиришиңдін даюдат беруучи мисолдир күп. Хорижий валюта инпарин бозорининг улушында кетте имконият манкуд бўлади. Ҳаккында хорижий валютаның ишириң бозори капиталдың характеристикаларында үхнаги нағижа береди. Бу экспорттинг маълум қилингандың қийматиниң камайтириши ва импорттинг маълум қилингандың қийматиниң ошириши, капитал чиқиб кетиші учун кўшишта каналы айланади, яъни бул хол валюта алмаштириши даражасы юкориетті туфайли капиталининг исталған вақтда кейнг микёсла чиқиб кетиші учун иш бир яшрии жаңал бўлади.

Удар бирганикди тизимларни қайта ташкын этиш босқичда ишги мынадай давлатларнинг кўпчилдигида капиталдининг чиқиб кетишіца мұхим омыл бўлди. Капитал чиқиб кетишенинг ахамияти глобал ва минтақаний мөтияйи инқироз чогида лайликса купайиб кетди.

Ҳам сағдони, ҳам валютаны эркинлаштирган, шуньшык, капитал ва жорий операциялар счети тұла конвертациялаштырылған, ҳитто мөлдінің ишқироз чогида ҳам шу сиёсатты амал қылышта үринған мәмлекетларда аңға қийин вазифт түрдилди. Босқични-босқич ислоҳ қидиши ва валюта бозорларини астасекин эркинлаштириши сиёсатини үтказып йўлга үтгап мамлекеттлер ҳам бир кайча тиімді зарбадарга учрийди, лекин бу зарбадар бойынша усууда ва билвосита шактларда бўлди. Бу хол расмий ва норасмий босқурдағы валюта алмашуви үргасидаги тағовуттинг сезиларлыларидан намоён бўлади.

23.2. Валюта алмашуvi иурсларининг кўплиги

Ўзбекистон (Туркменистан билан) кейнг доиралардың сандо чеклашырудан ва корижий валютаны қалорат қилиш шоситеттердің фойдаланыб, махаллай индейб чиңручилиларин ҳимоя

қышиғы урнаштап, сабак Иттифоқ тизаудың учрагат, мұстак-
қыл бұлған мемлекеттіктердән бирилер. Бу өнерлар якиңда көз-
бергән глобал ғалымдар мен тиқташтың молитвий шикірдіннің салбай
тәсіриниң камайтириш имконини берди, лекин шу білдін бир-
шамда үлір кіттә норасмий товар нарынктада бозорларының көл-
тириб чыкарды.

Алмашуын курсларының хилмә-хилдиги мәндердің мәнінде
күнгінің ривожланаёттап мамлекеттіктердің хөснір. Утиш дәври-
дагы деңгэсті барлық мамлекеттіктер тизимларни қайта танқыл этиш-
чесінде шу мұдаммога дүң келди. Үлірда қонда сипаттың күп екін-
шам нарынктада алмашуы курси миңжүй бўлди. Булар: хукумат то-
монидан белгилашадиган норасмий бозордаги алмашуы курси
жимоат секторының барлық операциялари нарынктада жүргізиле-
ти. Накд нарынктада үлір кіттә норасмий алмашуы курсида ишлігі оши-
рилди. Накд нарынктада үлір кіттә норасмий алмашуы курси
монополиячынан банк тизимининг мәнжудилги нарынктада жүргізиле-
ти. Накд нарынктада үлір кіттә норасмий алмашуы курси монополиячынан банк тизимининг мәнжудилги нарынктада жүргізиле-
ти.

Народлел алмашуы курси хорижий нарынктада бозори бўлга-
ни инфодилаб, бу динсиг томонидан ўрганилган савдо нарынкада
чеклашларининг натижасидир. Жорий операциялар нарынкада
капитал сметлари бўйича операцияларга хукумат томонидан кўн-
иган кенг чеклашларга жавобин кенг миқёсли нарынкада жүргізиле-
ти. Накд нарынктада үлір кіттә норасмий бозорлар вужудга келди.

Бундай чора-тадбирлариниң асосий сабаблари мәнжум ин-
дустрисал, ташки савдо нарынкада сиёсати билдирилген. Хукумат
бажын тармоқлар нарынкада корхоналар учун қулай широит ира-
тиб бериш, жумладан, валюта администрацииның паст ставкаларидан
фойдаланишига имтиҳа бериш йўти билди үлірни тўридан-
тўри ёки билвосятта кўллаб-куватланиши мумкин. Тарифлар,
савдо текшашлари нарынкада мәнжудилги норасмий на-
рынкада бозори пайдо бўлиши учун стархи эмаслигини таъхидлаш-
керак. Экспорт нарынкада импорт операциялариниң интироқчилари
хорижий нарынкадан зеркин фойдаланар эканлар, савдо чеклаш-
лари алмашуы курси сегментлашувини көлтириб чыкармайди.
Улар хорижий нарынкада талоб нарынкада тақлиғларга таъсир үтказса
хам операциялариниң ҳар хил турлиритаған бўли олмайди.
Факат хукумат сиёсати хорижий нарынкада сиёсати олни нарынкада
хажмуга мисодорий чеклашларни (уни күннега мөнёрний
белгилаш дейиншади) белгилаш йўли билди турли операциялар
ўртасида чеклашлар барно қылади. Хорижий нарынкада қонди-
рилмаган эктиеж иширини вужуди көлтиради. Улди на-

Люгда кийматы айни шайтдати тақсиф билди белгеленади. Күпчилк эльтироф этган фикр шунки күрсатадын, мылгый валютанинг ҳакиқий киймитлашуви ва бунинг оқибатидә иширии бозорда курсининг ўзгириши ички бозорда ҳукуматининг валюта плашувини мөърлаштириши (чеклари) натижасида депалвацин қилинган алмашув курси билди нулиниг қадрекланишини суръати ўртасидаги фарқ купалди. Шу тарика, параллел алмашув курслари ҳукуматининг валюти бозорини сегментлашувини мөърлаштириши воситаси билди валютанын назорат қилин сиёсатининг қўшимча маҳсулидир.

Одитда, турли алмашув чекларини жорий этиш орқали валюта назоратини жорий операциялар счёти балансини ташкъ силбий таъсиrlардан химоя қилиш билди билди оқишимоқчи бўлишиади. Бирок кўнсонли ва ҳар хил алмашув курси манжуд бўлиши биланоқ жорий операциялар хисоби сурункли тақчилитининг муҳим омилига ийланади. Алмашув курси турли бўлган шароитда экспортчиликни чеклари ва импортчиликни қўшимча раббитлантириши жорий операциялар хисоби сурункли тақчилитига олиб келади. Айни шайтда иширии бозордаги курсни тежорат алмашув курси билди бир хиллантириши йўли билан алмашув курсларини бозор даражасида бирлаштириши экспортни раббитлантириши ва импорт тайинни камайтириши хамда жорий операциялар балансини ҳар иккиси йўналишиди ихтилифтиниг энг самарали йўлидир.

Узбекистонда кўп сонли алмашув курси режимини кувватлашини оқлайдиган далилтардан бўри шундин иборатки, у нулиниг қадрекланишини камайтиради, ижтимоий химоя чориги сифатидя хизмет келади. Ижтимоий йўналишидаги ислоҳотларни имолга оширишга киришган давлат учун бу далил кўнсонли алмашув курси фойдасига хизмат қилини ёки хизмат қидмаслигини текшириши учун бир неча статистик усуллардан фойдалаштиган.

Алмашув курси билан нулиниг қадрекланишини ўргасидиги ўзаро боғлиқлик ани мураккаб. Кичик иктисадиде алмашув курси ўзгиришини оддин ички нарх даражаси ўзгаради. Алмашув курси нархга иккиси йўл билан таъсиr қиласди. Бу товарлар импорти ва инфляция эҳтимолининг иктисадий агентлар томонидан хисобга олинши («инфляцион кутублиш»). Лекин алмашув курси ўзгириши (девальвација) натижасида иккиси нархнинг ўзгаридини тўла бўлмаслиги мумкин. Умуман, ўтказишниг тўлиқ бўлмаслигига олиб келадиган иккиси омил манжуд. Буларни хорижада таъаб китта бўлган, шунга қарамай мамлекат ичкарисида ишлаб чиқарилётганини ишъемол қилинётгани хамди

хорижий товарлар билдиң бекасига ракобат килмастап товарлар. Бундай товарларнинг пархи алмашув курси ошгаңдан кейин бироз кечиниб күтәрилди ва ичики ылутаннинг қадрсизланиши ставкасига тұла мөс желмайды; б) хизмат ва ишлаб чыкашты омиллари нархдары күп қолларда ташки нархларға бекасити бөглиқ бүлмәйди.

Ретрессион таҳлилнинг шарттары валюты алмашув курсын белгизми сиёсатидеги мүнгіллі мудыммаларни ҳал этиш Йүзларини аниклашда катта ижамиятта әз. Алмашув курсининг коэффициенти, дьни алмашув курси нархға нисбетан үзгәрущанындықтың оқорида күриб чынталған барча моделларда 0,12 дан 0,33 гача үзгәриб турады, бу алмашув курсининг нарх-навота таъсирі түспік әмаслигини билдиради. Демек, пулнинг қадрсизланиши суръатини никлашда валюта бириңчи даражали ахамиятта әз бүлмейди. Бу же, үз избатида, Үзбекистонда пулнинг қадрсизланишини тұхтатиш учурында, пул-кредит сәс蒂шиң бойынша деосий восита зарита таяннан заурұллагини билдиради. Важоланки, алмашув курсига доир сиёсатта жағдай факт құшымча восита спфатида қарамақ керак.

Бу таҳлил алмашув курсини әркишшаштиришини аныл болышданың макроиктисодий барқарорлықни таъминловчы тадбирлар каторига киритиши хеч қандай зхтийж үйкөди, деган фикрни яна бир карра тасдиктайды. Иккиги томондан, бу алмашув курсини әркишшаштиришини испохотларнинг охиригі қолдирған бүлмаслигини күрсатади. Мәнгум босқычдан бошлаб хорижий валюта яширип бозориннің маңжұлдиги иқтисодий үсіншіга борған сари күнрок салбай таъсир күрсата бошлайды. Шу тариха Марказий Осмө давлаттарының валюти алмашув сиёсатини таҳлил қылмы Фарбий да Шарқий Европа мамлакаттарининг, шуншынгдек, Япония да башка Шарқий Осмө мамлакаттарининг II Жаҳон урушидан кейинги тақрибасыдан келиб чықадиган сабактарнинг түтірілгіні тасдиктайды. Шуншынгдек, у валюта бозорының босқыч-босқыч әркишшаштиришінің қаратылған, аста-секин азалаға оширилдиган чора-тадбирлер бир томондан түб испохотлар каби хавфли әмаслигін күрсатади. Босқыч-босқычтың әндашынан мамлакаттарға бозор институттарнаннанға да ант мұхими, одамдарнинг үзгәриштерін тибेरелгі асосыда аста-секин пәнди бүлдірган мұнымыстарни ҳал қыншы имконини беради.

Қисқача хулосалар

Валюта алмашуын аркинлантирилиши бозор иелохутлашынг бөшлөнининде эмас, билки широкард нүктесиде амалда оширилген көркөнди түрлөсінде сандырылған оғеҳтантиришләр бүлгән зди.

Алмашуы курсларининг хилма-хилдиги маълум мәйнода күнгина ривожлашаттын мимлактларға хоедир. Ўтиш давридеги деярти барчи мамлакаттар тизимиштерине кайта ташкил этиш чөғида шу мұаыммоги дүч келди.

Назорат на мухомама үтүн саболлар

1. Глобалзациун мұлыммадыры ва алмашув курси сиёсаты үргасында кандай мүносабат минжуд?
2. Валюта алмашув курсларининг күлтеги шеми үтүн көрек?
3. Микроқытисодий баркарорлыкни тәъминловчи таборлар сиясияттың шимадарини киригинш мүмкін?

Асосий адабиёттар

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ханфияликка таҳдид, баркарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод. Ваган, эркин ва фародон хёт – широкард мақсадимиз. – Т.: Ўзбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Йўамиятимиз мағкураси халқни – хали, миллатни- миллит килинди хизмат этсин. – Т.: Ўзбекистон, 1999.
4. Ишмухamedов А.Э., Каланова Л.З., Раҳминова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бозор мүносабатлари шароитида миллӣ иқтисодийтининг ринжалланиши. – Т.: Ҳўқуқувчи, 1996.
5. Градов А.П. Национальная экономика. Курс лекций. – СПБ.: Специальная литература, 1997.
6. Клас Эклунд. Самарали иқтисодиёт. Швед модели. – М.: Иқтисодиёт, 1991.
7. П.Х.Линцерт. Йаҳон хўжалик азоялари иқтисодиёт. – М.: Таракқиёт, 1992.

АДАБИЕТЛАР РУЙХАТИ

1. Каримов И.А. Узбекистон XXI йер бўнагасида: хикмийликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва таражиёт кафолатлари. - Т.: Узбекистон, 1998.
2. Каримов И.А. Озод ва обод. Ватан, эркин ва фаронон хаёт - широид максадимиш. - Т.: Узбекистон, 2000.
3. Каримов И.А. Жамиятимиз мағибураси ҳалиқни - ҳалк, миллатни- міллат кўлинигъ хизмат этсиш. - Т.: Узбекистон, 1999.
4. Каримов И.А. Узбекистон иқтиисодий ислоҳотларни чукурлаштириш йўллари. - Т.: Узбекистон, 1995.
5. Каримов И.А. Путь нашего народа – это путь независимости свободы и глубоких реформ. Выступление Президента Ислама Каримова на сессии хенгаша народных депутатов Хорезмской области. Хорезмская правда. 20 марта, 1996.
6. Каримов И.А. Биз ташнигай йўл – демократик таражиёт ва мавъиатий дунё бизни ҳамкорлик йўли. Ҳалиқ сўзи. 2003 йил 25 апрель, 88-сон.
7. Узбекистон Республикаси иқтиисодиётин. Узбекистон міллий энциклопедиси. Даилат измири наприяти. 1998.
8. Узбекистон міллий энциклопедик маддумотнома. - Т.: Узбекистон міллий энциклопедиси, 2002.
9. Шумукамедов А.Э., Калинова Л.З., Раҳминова Т.Ю., Раҳимова М.Р. Бисзор муносабатлари шроитиди міллий иқтиисодиётнинг ривожланиши. - Т.: Узбекистон, 1996.
10. Гридин А.П. Национальная экономика. Курс лекций. - СПб.: Специальная литература, 1997.
11. Клас Эклунд. Самарали иқтиисодиёт. Швед модели. - М.: Издательство, 1991.
12. Линдберг Г.Х. Жиҳон ҳўжалик плекалари иқтиисодиёт. - М.: Таражиёт, 1992.
13. Чепель С.В. Узбекистондиги барқарор иқтиисодий ўсими-вазифалар, муҳиммослар, меҳнинамар. Иқтиисодий шарх. З. 1999.
14. Утиш даври иқтиисодиётин. Радаев В.В., Булатин А.В. таҳрири осиди. - М.: МДУ, 1995.
15. Қинчон ҳўжалигини илоҳотдарни чукурлаштиришнинг тарихи тұхым бүтінлілары түгригиде УзР Президенттеги Фармош. Ҳалиқ сўзи, 2003 йил 25 марта, №66.
16. Узбекистон Республикасининг 2002 йилди иштимоий иқтиисодий ривожланышининг асосий кўректиришлари. - Т., 2003.
17. Абдуллаев Е.Н Сравнительное анализ эффективность региональной экономики. - Т.: Мехнат, 1987.

18. Планирование экономического и социального развития региона. - М.: Высшая школа, 1987.
19. Региональные аспекты рыночных преобразований. - Т.: Ран, 1996.
20. Лосумов Р.Я. Организация управления региональным производством. - Т.: Фан, 1982.
21. Силаев Е.Д. Эффективность экономики рынка. - М.: Наука, 1991.
22. Рузметов Б. Региональная экономика: опыт, проблемы, эффективность комплексного развития.
23. Макконел К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. Пер с анг. - Таллин, 1993.
24. Абдуллаев С.Б. Рязанова Н.М. Теория организации отраслевых рынков. - М.: Магистр, 1998.
25. Формирование экономического механизма самоуправления и самоокупаемости региона. Алма-атта, МГТУ Делику, 1992.
26. Лексин В.Н., Шасцов А.Н. Государство и регион. Теория и практика государственного регулирования территориального развития УРСС. - М., 2000.
27. Хусанов Р. Реформирование в сельском хозяйства Узбекистана.
28. Холмуминов Ш.Р. Моделирование сельского рынка труда. - Т.: Фан, 1996.

МУНДАРИКА

КИРИШ	5
I боб. «ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ИКТИСОДИЁТИ» ФАНИНИНГ МАЗМУНИ, МОХИЯТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ	6
1.1. «Ўзбекистон миллӣ иктисодиёти фани ва унинг предмети	6
1.2. Миллӣ иктисодиёт жирабейлири объектларини иктисодий бахо- лана майрӯйланшуу	12
1.3. Иктисодий финанс орасаси «Ўзбекистон миллӣ иктисодиёти» курсимишт Түри	12
Кисикчи хулоеншир	14
Наазорат ва муҳокима учун саволлар	14
Асосий адабиётлар	14
II боб. МИЛЛИЙ ИКТИСОДИЁТНИНГ МОХИЯТИ ВА ЎЛЧОВ ХУСУСИЯТЛАРИ	15
2.1. Миллӣ иктисодиёт тушунчаси	15
2.2. Миллӣ иктисодиётынш имал юршишин төмөнкөочи обиглар	16
Кисикчи хулоеслар	20
Наазорат ва муҳокима учун саволлар	20
Асосий адабиётлар	20
III боб. МИЛЛИЙ БОЙЛИК – ДАВЛАТНИНГ КУДРАТИНИ БЕЛ- ГИЛОВЧИ КЎРСАТКИЧ	21
3.1. Мамлакат миллӣ бойлиги тушунчаси	21
3.2. Миллӣ бойлик тарқиби	23
3.3. Иктисодий ривождашти дарёжаси ва миллӣ бойлик	23
3.4. Республикининг қадими бойликлари	25
Кисикчи хулоеслар	28
Наазорат ва муҳокима учун саволлар	28
Асосий адабиётлар	28
IV боб. МАКРОИКТИСОДИЙ ВАЗИЯТ ВА УНИНГ АСОСИЙ ЯЗ- НАЛШИЛЛАРИ	29
4.1. Иктисодиётни эринийлештиринг ва ишлекчаларни тужуралаштириш – эш жудизи валифи	29
4.2. Муджий мунисебатлар	32
4.3. Таркибий сизжашлар	35
Кисикчи хулоеслар	38
Наазорат ва муҳокима учун саволлар	38
Асосий адабиётлар	39
V боб. РЕСПУБЛИКАНИНГ САНОАТ МАҶМУАСИ	40
244	

5.1. Республикада саноат мажмусини ривожлантиришнинг десені	40
5.2. Саноат мажмуси тармоқлари	41
5.3. Саноат мажмусининг асосий күренткірлери	48
Кискача хуносалар	49
Назорат ва муҳокама учун саволлар	49
Асосий адабиётлар	49
VI боб. ИҚТІСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ТРАНСПОРТ МАЖМУИ	50
6.1. Транспорт коммуникациясининг тұзымасы	50
6.2. Республика транспорт мажмусиниң тартибға солині	58
6.3. Транспорт корхоналарининг иетік болы фәодияттің яритиш асослари	60
Кискача хуносалар	64
Назорат ва муҳокама учун саволлар	64
Асосий адабиётлар	64
VII боб. РЕСПУБЛИКАНИНГ АГРОСАНОАТ МАЖМУАСЫ, УНИНГ ТАРАҚҚИЁТИ ВА ЮҚСАЛЫН ЫҰСТАРЫ	65
7.1. Агросаноат мажмуси (АСМ) — иқтисодияның жүйе тармоқтарының сифаттары	65
7.2. Агросаноат мажмуси ривожлыштышининг асоси мүніммөдлери	67
7.3. Чет алдағылардың тәжрибасы ва уннан республикада экорий қылыш үзүлдіри	71
Кискача хуносалар	74
Назорат ва муҳокама учун саволлар	75
Асосий адабиётлар	75
VIII боб. МИЛЛИЙ ИҚТІСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИНВЕСТИЦИЯ ФЛОДИЯТИНИ ЖАДАЛАШТИРИШ	76
8.1. Миллий иқтисодиёты инвестиция жағб қашинининг яхнишы	76
8.2. Инвестиция функцияларының шекалданышы ва тартибға солиниші	77
8.3. Иқтисодиёта хорижий инвестициондары жағб қылыш үзүлдіри	79
8.4. Үзбекистонда инвестициялар манбаларинин тәхтилі	81
Кискача хуносалар	87
Назорат ва муҳокама учун саволлар	88
Асосий адабиётлар	88
IX боб. РЕСПУБЛИКАНИНГ КУРИЛНИҢ МАЖМУАСЫ	89
9.1. Курилни, уннан халк хұжалығында тутеган үрнін ва деңгелесті	89
9.2. Курилни шындырылыш	90
9.3. Курилни титимі	91

І.4. Күришни материаллары санојти	94
Сискатча худосалар	96
Назорат ва муҳокима учун саводлар	96
Асосий адабиётлар	96
ІІ. боб. РЕСПУБЛИКАДА БОШКАРИШ ТИЗИМИНИ ТАКОМІЛ-ІАШТИРИШ ЙҰЛЛАРИ	97
І.1. Узбекистонда демократик ұғарыштарни яйла чуқуртаптириши іздеңдегі жәмиятті леосларны шақыранып көрсеткіштің үстүнор йұ- саңылар	97
І.2. Үстүнор йұналиштар мазмұні	98
І.3. Үстүнор власификацияның оширилген үйлесіліктері	100
І.4. Бюджет иктисодий испохатларин қолданып тұтқындастыру зарубин омыл	101
І.5. Республикада иктисодиёттің статистикалық организарларының тақы- нии туасынан тақомилшіліктері	105
Сискатча худосалар	109
Назорат ва муҳокима учун саводлар	109
Асосий адабиётлар	109
ІІІ. боб. ИКТИСОДИЁТНИ БОНШАРИШДА МОЛДЯ – КРЕДИТ ЙҰЛЛАРИ	110
ІІІ.1. Даңлат бюджеті: асосий күргендеңдер ва майдорнан бағдарлама дауммодлар	110
ІІІ.2. Даңлат бюджеттің бирлемші тәжілдігі ва нарыннан үз-үзи- ни практики механизмі	112
ІІІ.3. Иктисодиёттің молдя – кредит дәстүрі сипаттауда солиқлар тизиминің түтіні үрнін ва ажыртты	115
Сискатча худосалар	121
Назорат ва муҳокима учун саводлар	121
Асосий адабиётлар	121
ІV. боб. РЕСПУБЛИКАДА БОЗОР ИНФРАТУЗИЛМАСЫННІНГ АСОСИЙ ЙҰНАЛИШЛАРЫ	122
ІV.1. Бозор иктисодиёттің тартиға солиш зарурлары ва үйлары	122
ІV.2. Бозор мунисабатларының республикалық иктисодий мұстакілди- гік тұсында	124
ІV.3. Бозор иктисодиёттің үтиш дастурынан үзиннен асосий йұналиш- лар	125
Сискатчи худосалар	128
Назорат ва муҳокима учун саводлар	128
Асосий адабиётлар	128

XIII боб. ИКТИСОДИЕТНИНГ ДАВЛАТ ТАРТИБА СОЛИНИШИ	129
13.1. Давлатнинг иктисодий валифалари ва унинг бодор иктисодиётни ривожланшини артишувчи зарурлиги	129
13.2. Давлат томонидан юристизадиган макроиктисодий сийоситини курининшари	131
13.3. Давлатнинг иктисодиётни ардаптуви	134
Кискачи худосалар	136
Назорат ва муҳокама утун саводлар	136
Асосий адабиётлар	136
XIV боб. ДАВЛАТ СИЁСАТИДА ИЖТИМОЙ МАЖМУИ	137
14.1. Аҳолининг ижтимоий муҳофизасини таъминишни	137
14.2. Соғлиқни сақлаш соҳасининг аҳамияти ва ўрини	140
14.3. Соғлиқни сақлаш соҳасини бошқариш	141
14.4. Соғлиқни сақлаш ривожланшининг ҳалқаро ижтиёти	143
14.5. Соғлиқни сақлаш тизимишининг истиқбоги	144
Кискачи худосалар	148
Назорат ва муҳокама утун саводлар	148
Асосий адабиётлар	148
XV боб. МЕҲНАТ БОЗОРНИИ ТАРТИБА СОЛИШ ВА АҲОЛИ БАНДЛИГИ МУАММОЛАРИ	149
15.1. Меҳнат бозорини ишказигириши ва шун жойларини борно этиши	149
15.2. Кишлук хўжалигида меҳнат бозори	150
15.3. Меҳнат ресурсларидан фойдаланиши ва меҳнат унумдорлиги дарижасини ифодалончи кўрсаткишлар	152
15.4. Кишлук хўжалигиди меҳнат ресурсларидан фойдаланиши, меҳнат унумдорлиги	154
15.5. Меҳнат ресурсларидан фойдаланишини ижтилаш, узарини унумдорлиги ошириши йўзлири	155
Кискачи худосалар	157
Назорат ва муҳокама утун саводлар	157
Асосий адабиётлар	157
XVI боб. МИЛЛИЙ ИКТИСОДИЕТНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МАКРОИКТИСОДИЙ ДАСТУРЛАРИНИ ТУЗИШ	158
16.1. Давлатнинг антиинфляция сийосати мажмуми	158
16.2. Антиинфляция сийосатини амалга ошириш йўллари	160
16.3. Миъростратегиялар тақдимининг ҳорижий тизкрибаси	162
16.4. Макростратегик дастурлар	163
Кискачи худосалар	165
Назорат ва муҳокама утун сайденир	165

Асосий адабиётлар	165
XVII боб. СТРАТЕГИК РЕЖАЛАШТИРИШ ВА ХУДУДИЙ ИКТИСОДИЕТНИНГ МУОММОЛАРИ	166
17.1. Худудий стратегияни роли	166
17.2. Худудий стратегиянинг тарқиби ва түзүлиши	168
17.3. Худудий иктиномай - иктиносий ривожлантириши мүкобид стратегияни иззаш	169
Қисқачы худосалар	173
Назорат ва мухокама үчүн символдар	173
Асосий адабиётлар	173
XVIII боб. ЖАХОН ИКТИСОДИЕТІГА ИНТЕГРАЦИОН ЙҰНАЛЫШ	174
18.1. Ташки иктиносий флоттит шарт-шарттары	174
18.2. Үзбекистонда ташки иктиносий сійсатынг ривожланышы	177
18.3. Ташки иктиносий фықырлығының инвестицияның, конуний ва хукукий базасы	183
18.4. Үзбекистон Республикасы ташки иктиносий флоттың ривожланышыннан ассоциацияның йүнапашыры	185 ✓
Қисқачы худосалар	188
Назорат ва мухокама үчүн символдар	188
Асосий адабиётлар	189
XIX боб. ИКТИСОДИЙ РИВОЖЛАНЫШДА ПУЛДИК ХИЗМАТЛАР	190
19.1. Пулдик хизметтер соҳасыннан шетисодий ривожланышдагы роли ва уни тартиби солини усууллари	190
19.2. Үзбекистон Республикасында пулдик хизматтарын ривожлантириши кўрсаткичлари таҳдиди	192
19.3. Пулдик хизматтар соҳасини ислоҳ юзине ва ягоди ривожлантириши йўналитилари	196
Қисқача худосалар	199
Назорат ва мухокама үчүн символдар	199
Асосий адабиётлар	199
XX боб. МИЛЛИЙ ИКТИСОДИЕТ БАРКАРОРАОРЛИТИНИ ТАЪМИЛЛАШДА БИЗНЕСНИНГ ҮРНИ	200
20.1. Иктиносий баркарорлик да бизнесниң үрни	200
20.2. Миҳаллий ресурсларин жайт шашыпсо көвик ва үрга бизнес	201
20.3. Кичик ва үрга бизнесни ривожлантириш истиқбали	204
Қисқача худосалар	209
Назорат өз мухокама үчүн символдар	209

Асосий адабиётлар	209
ХХІ боб. МИЛЛИЙ ИКТИСОДНЕТНИ МАРКАЗИЙ ОСИЁ МУСТАКАЗАДА ДАВЛАТЛАРИ ТРАНСФОРМАЦИЯСИ	210
21.1. Мирказий Осиё мустакадил давлатлари трансформациясине ва жаҳон иктиносидиги ҳамкорлигини иктиносий тартибга солиш йўнайдилири	210
21.2. Ўрта Осиё мамлакатларини трансформация жараёнинигизни мазарий ва услубий пигальлари	212
21.3. Мирказий Осиё давлатларидаги трансформацияни глобаллашув муаммолари	216
21.4. Ривожлангантилган мөмандиганлар иктиносидигидаги кайти туб ўзгаринишлар стратегиси	218
Кисқача хулосалар	225
Низорат ва муҳоками учун саводлар	225
Асосий адабиётлар	226
ХХII боб. ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ ИКТИСОДНЕТИ ВА МАРКАЗИЙ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИНИНГ ГЛОБАЛ ИКТИСОДНЕТИГА КҮЧИЛИШ СИЁСАТИ	227
22.1. Ташки савдо ва глобал иктиносидестга күчилшилдиши	227
22.2. Даълатларини ўзаро сидоси ва минтиҷавий ҳамкорлик	229
Кисқача хулосалар	232
Низорат ва муҳоками учун саводлар	232
Асосий адабиётлар	232
ХХIII боб. МИЛЛИЙ ИКТИСОДНЕТНИНГ ГЛОБАЛЛАШУВ ВА ВАЛЮТА АЛМАШУВ СИЁСАТИДАГИ ЎРНИ	233
23.1. Глобаллашув муаммолари ва алмашув курси сиёсати	233
23.2. Валюти алмашув курсларини кўлтири	237
Кисқача хулосалар	241
Низорат ва муҳоками учун саводлар	241
Асосий адабиётлар	241
АДАБИЁТЛАР РЎИҲАТИ	242

CONTENTS

INTRODUCTION.....	5
PART-I. MEANING, ESSENCE AND TASKS OF THE COURSE OF "NATIONAL ECONOMY OF UZBEKISTAN"..... 6	
1.1. The course of "National economy of Uzbekistan" and its subject.....	6
1.2. Microeconomic evaluation of objects of national economic process..... 12	12
1.3. The role of "National economy of Uzbekistan" among other countries.....	12
Brief conclusions.....	14
Questions for discussion and control.....	14
Main literature.....	14
PART-II. ESSENCE OF NATIONAL ECONOMY AND MEASURING INDICATORS..... 15	
2.1. Conception of national economy.....	15
2.2. Provision factors of depending on national economy..... 16	16
Brief conclusions.....	20
Questions for discussion and control.....	20
Main literature.....	20
PART-III. NATIONAL WEALTH – INDICATORS FOR GOVERNMENT POWER..... 21	
3.1. Conception of national wealth of government..... 21	21
3.2. Structure of national wealth..... 23	23
3.3. Degree of economic development and national wealth..... 23	23
3.4. Natural resources of Uzbekistan..... 25	25
Brief conclusions.....	28
Questions for discussion and control.....	28
Main literature.....	28
PART-IV. MACROECONOMIC CONDITION AND ITS MAIN TRENDS..... 29	
4.1. Freeing economy and strengthening measures – the main task..... 29	29
4.2. Property relations..... 32	32
4.3. Structural movement..... 35	35
Brief conclusions.....	38
Questions for discussion and control.....	38
Main literature.....	38
PART-V. INDUSTRIAL BRANCH OF THE REPUBLIC..... 40	
250	

5.1. The main reasons for the development of industrial branch of the republic.....	40
5.2. Branches of industry.....	41
5.3. Main indicators of industrial branch.....	48
Brief conclusions.....	49
Questions for discussion and control.....	49
Main literature.....	49
PART-VI. TRANSPORT BRANCH IN ECONOMIC DEVELOPMENT.....	50
6.1. Structure of transport communication.....	50
6.2. Regulation of transport branch of the Republic.....	58
6.3. Basis for the development of transportation organizations.....	60
Brief conclusions.....	64
Questions for discussion and control.....	64
Main literature.....	64
PART-VII. AGRARIAN-INDUSTRIAL BRANCH OF THE REPUBLIC. ITS DEVELOPMENT TRENDS.....	65
7.1. Agrarian-industrial branch – as a multi branched system of economy.....	65
7.2. Main problems of the development of agrarian-industry.....	67
7.3. Experience of foreign countries and its usage in Republic.....	71
Brief conclusions.....	74
Questions for discussion and control.....	75
Main literature.....	75
PART-VIII. THE ACTIVITY OF INVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY.....	76
8.1. Essence of investment in national economy.....	76
8.2. Development and regulation of the activity of investment.....	77
8.3. Attracting ways of foreign investment to economy.....	79
8.4. Analysis of investment sources in Uzbekistan.....	81
Brief conclusions.....	87
Questions for discussion and control.....	88
Main literature.....	88
PART-IX. BUILDING BRANCH OF THE REPUBLIC.....	89
9.1. Building, its essence and role in national economy.....	89
9.2. Building industry.....	90
9.3. Building system.....	91
9.4. The industry of building resources.....	94
Brief conclusions.....	96

Questions for discussion and control.....	96
Main literature.....	96
PART-X. DEVELOPING WAYS OF REGULATION OF THE REPUBLIC.....	97
10.1. Strengthening democracy in Uzbekistan and trends of citizen	
10.2. The meaning of principal trends.....	98
10.3. The ways of implementation of principal tasks.....	100
10.4. Budget – main factor in implementation of economical	
10.5. Development of economic and statistic organizations in the	
Brief conclusions.....	109
Questions for discussion and control.....	109
Main literature.....	109
PART-XI. FINANCIAL-CREDIT WAYS IN THE REGULATION OF ECONOMY.....	110
11.1. Government budget: main indicators and quantity evaluation	
11.2. Initial deficit of governmental budget and the mechanism of	
11.3. The role and essence of tax in financial-credit system of the	
Brief conclusions.....	121
Questions for discussion and control.....	121
Main literature.....	121
PART-XII. MAIN TRENDS OF MARKET INFRASTRUCTURE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN.....	122
12.1. Necessity of the regulation of the market economy and its	
12.2. Effects of market relations to the independent economy.....	124
12.3. The transition program to market system and its trends.....	125
Brief conclusions.....	128
Questions for discussion and control.....	128
Main literature.....	128
PART-XIII. REGULATION OF ECONOMY BY GOVERNMENT.....	129
13.1. Economic functions of government and its necessity in the development	

13.2. Types of macroeconomic policies which is regulated by government.....	131
13.3. Economic integration of the government.....	134
Brief conclusions.....	136
Questions for discussion and control.....	136
Main literature.....	136
PART-XIV. SOCIAL BRANCH OF GOVERNMENT POLITICS.....	137
14.1. Provision of social protection politics.....	137
14.2. The role and essence of health care	140
14.3. Regulation of health care	141
14.4. International practice of the development of health care branch.....	143
14.5. Development of health care	144
Brief conclusions.....	148
Questions for discussion and control.....	148
Main literature.....	148
PART-XV. REGULATION OF LABOR MARKET AND PROBLEMS OF POPULATION EMPLOYMENT.....	149
15.1. Development of labor market and organizing working places.....	149
15.2. Labor market of agriculture.....	150
15.3. Utilization of labor market and indicators showing labor efficiency.....	152
15.4. Labor resources utilization in agriculture, labor efficiency.....	154
15.5. Improving labor resources utilization, ways of improving their efficiency.....	155
Brief conclusions.....	157
Questions for discussion and control.....	157
Main literature.....	157
PART-XVI. PREPARING MACROECONOMIC PROGRAMS FOR THE DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY.....	158
16.1. The meaning of government's anti-inflation policy.....	158
16.2. Ways of anti-inflation policy.....	160
16.3. Foreign experience of selecting macro-strategies.....	162
16.4. Macro-strategic programs.....	163
Brief conclusions.....	165
Questions for discussion and control.....	165
Main literature.....	165

PART-XVII. STRATEGIC PLANNING AND PROBLEMS OF REGIONAL ECONOMY.....	166
17.1. The role of regional strategy.....	166
17.2. Structure of regional strategy.....	168
17.3. Finding the best strategy in the process of social-economic development	
 Brief conclusions.....	173
Questions for discussion and control.....	173
Main literature.....	173
 PART-XVIII. INTEGRATION INTO THE WORLD ECONOMY.....	174
18.1. Condition of the activity of international relations.....	174
18.2. Development of international relations in Uzbekistan.....	177
18.3. Investment legal and lawful base of the activity of international economic relations.....	183
18.4. Main trends of the development of international economic relations in	
 Brief conclusions.....	185
Questions for discussion and control.....	188
Main literature.....	189
 PART-XIX. PAID SERVICES IN ECONOMIC DEVELOPMENT.....	190
19.1. The role of paid services in economic development and ways of its	
19.2. Analysis indicators of paid services development in the Republic of Uzbekistan.....	192
19.3. Paid services and its development trends.....	196
Brief conclusions.....	199
Questions for discussion and control.....	199
Main literature.....	199
 PART-XX. THE ROLE OF BUSINESS IN STRENGTHENING NATIONAL ECONOMY.....	200
20.1. The role of business in strengthening economy.....	200
20.2. Small and medium business in the re-utilization of local	
20.3. The development of small and medium business.....	204
Brief conclusions.....	209
Questions for discussion and control.....	209
Main literature.....	209

PART-XXI. TRANSFORMATION OF NATIONAL ECONOMY AMONG CENTRAL ASIAN INDEPENDENT COUNTRIES.....	210
21.1. Transformation of Central Asian independent countries, and regulation ways of economy with the help of world economy.....	210
21.2. Theoretical and methodological ways of transformation of Central Asian countries.....	212
21.3. Transformation and globalization problems of Central Asian countries.....	216
21.4. Strategic changes in the economy of developing countries.....	218
Brief conclusions.....	225
Questions for discussion and control.....	225
Main literature.....	226
PART-XXII. NATIONAL ECONOMY OF UZBEKISTAN AND THE TRANSITION POLICY OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES INTO GLOBAL ECONOMY.....	227
22.1. Transition policy into international trade and global economy.....	227
22.2. Inter-trade of countries and regional relations.....	229
Brief conclusions.....	232
Questions for discussion and control.....	232
Main literature.....	232
PART-XXIII. THE ROLE OF NATIONAL ECONOMY IN THE PROCESS OF GLOBALIZATION AND CURRENCY EXCHANGE POLICY....	233
23.1. Globalization problems and currency exchange policy.....	233
23.2. Rates of currency exchange.....	237
Brief conclusions.....	241
Questions for discussion and control.....	241
Main literature.....	241
LIST OF BIBLIOGRAPHY.....	242

ИШМУХАМЕДОВ АНВАР ЭГАМКУЛОВИЧ
АСКАРОВА МАВЛУДА ТУРОПОВНА

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ
ИҚТИСОДИЁТИ
(Ўқув кўлинига)

Нашр учун маъсулт
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси
Адабийт жамғармаси директори
Курбонмурад Йўсупов
Муғаллабир: Айбараҳи Мамадалиев.
Мударрир: Д. Икромова
Техник мухаррир: Ш. Таджик
Мусаххих: Ж. Ўзодонов
Компьютерда саҳифалоғчи: С. Ҳафтаров

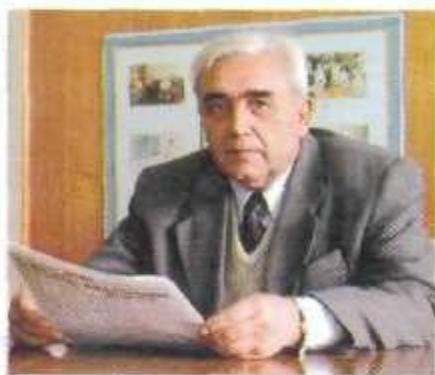
Интернетдаги расмий сайтимиз: [www.tsne.uz](http://tsne.uz)
Электрон почта манзими: info@tsne.uz

Теришга берилди 04.11.2003 й. Босишга руҳсат оғилди 20.01.2004 й.
Көноз формати 60x84 1/16. Офсет босма усулда боситди.
Нашр босма тобоги 16. Нуҳалам 1000
Буюргма № 38

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Адабийт жамғармаси штабиётини,
700000, Тошкент, Ж. Неру, 1.

«YOSHLAR MATBUOTI» маълумоти чеченинг жамият.
700113, Тошкент шахри, Чизонзор-8,
Кагорига кўчаси, 08-уй.

ИШМУХАМЕДОВ Анвар Эгамқулович — «Макроиқтисодиёт» кафедраси мудири, иқтисод фанлари доктори, профессор. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган иқтисодчи. Унинг раҳбарлигидага 3 та докторлик ва йигирмадан ортиқроқ номзодлик диссертациялари ёқланган. У 10 тадан кўпроқ дарслик, 10 та ўқув кўлланма ва 100 тага яқин илмий мақолалар муаллифи.

АСКАРОВА Мавлуда Турабовна — «Макроиқтисодиёт» кафедраси катта ўқитувчisi, иқтисод фанлари номзоди. У 2 та ўқув-услубий кўлланма ҳаммуаллифи ва 20 дан ортиқ илмий мақолалар чоп эттирган.

Илмий ишларининг асосий мавзуси - «Сугурта бозорини ривожлантириши, иқтисодий ўсиш ва макроиқтисодий барқарорлик».

